

2024'TE TÜRKİYE

Editörler

Cem Duran Uzun • Faruk Taşçı

COPYRIGHT © 2024

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-625-6583-79-5

1. Baskı: Aralık 2024, İstanbul

Editörya : Ebrar Üzümcü, Mustafa Said İşeri,
Berrin Çalışkan, Melisa Onuk
Kapak Tasarımı : Erkan Söğüt
Mizanpaj : Said Demirtaş
Kapak Fotoğrafları : Anadolu Ajansı
Baskı : Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 9885 | Faks: 202 223 6099

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
2024'TE SİYASET	9
GİRİŞ	11
CUMHURBAŞKANLIĞI	14
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)	24
CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)	34
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)	51
İYİ PARTİ	61
HALKLARIN EŞİTLİK VE DEMOKRASİ PARTİSİ (DEM PARTİ)	71
2024'TE DIŞ POLİTİKA	81
ÜLKELER, BÖLGELER VE KURULUŞLARLA İLİŞKİLER	83
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	86
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	92
TÜRKİYE- RUSYA İLİŞKİLERİ	97
TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	103
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	107
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	111
TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ	118
TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	122
TÜRKİYE'NİN İSRAİL-FİLİSTİN SİYASETİ	124
TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	127
TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ	132
TÜRKİYE-BALKANLAR İLİŞKİLERİ	137
TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	144
TÜRKİYE'NİN ÇİN VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ	151
TÜRKİYE İLE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI İLİŞKİLERİ	155
2024'TE TERÖRLE MÜCADELE	159

2024'TE SAVUNMA SANAYİİ	165
2024'TE TOPLUM	175
DEMOGRAFI	177
EĞİTİM	185
DEZAVANTAJLI GRUPLAR	195
AİLE, KADIN VE ÇOCUK	204
2024'TE EKONOMİ	223
GİRİŞ	225
EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM	227
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI	232
KAMU MALİYESİ	238
DIŞ TİCARET	242
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	249
2024'TE ENERJİ	255
2024'TE HUKUK VE YARGI	277

TAKDİM

Küresel ve bölgesel gelişmelerin yanında iç siyasetin de yoğun ve dinamik olduğu bir yıl olan 2024'ü değerlendirmenin birçok zorluğu var. Ancak tüm zorluklarına rağmen akademik bir titizlikle ve analitik bir bakış açısıyla 2024'te siyaset, hukuk, dış politika, güvenlik, toplum, ekonomi ve enerji alanlarında yaşanan gelişmeleri ele almak mümkün. SETA'nın 2010'dan beri hazırladığı, okuyucuların ve araştırmacıların başvuru kaynağı haline gelen yıllığı, bu yönde bir çabanın ürünü olarak karşınızda. SETA yıllığı yıl içerisinde gerçekleşen olayları sadece kronolojik olarak sıralayan çalışmalardan ayrılmakta, farklı alanları analiz yoğunluklu bir şekilde ele almaktadır.

2024'te Türkiye'nin iç siyasetinde 2024 seçimleri, ittifaklar ve parti içi gelişmelerin yanı sıra ekonomi, güvenlik ve dış politikada yaşanan gelişmeler belirleyici oldu. Şüphesiz bu yılın iç politikadaki en önemli gelişmesi 31 Mart'ta yapılan 2024 mahalli idareler seçimleriydi. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan aday tanıtım toplantıları, il ziyaretleri ve mitingler başta olmak üzere birçok etkinliğe katıldı, bir kısmı seçim dönemindeki mitingler vesilesiyle olmak üzere 65 il ziyareti gerçekleştirdi. Seçimlerin akabinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan yurt dışı ziyaretlerine ağırlık verdi ve Aralık itibarıyla 18 yurt dışı ziyareti gerçekleştirdi.

AK Parti 2023 seçimlerinin hemen ardından başladığı yerel seçim çalışmalarına 2024'ün ilk aylarında hız kazandı. Belediye başkan adayları tanıtım toplantılarının ardından 30 Ocak'ta "Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik" başlığıyla seçim beyannamesi açıklandı ve sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımlarıyla il mitingleri gerçekleştirildi. 31 Mart'ta gerçekleşen seçimlerin nihayetinde ise AK Parti yüzde 35,5 oranında oy aldı. Yılın ikinci yarısında başlayan ilçe kongrelerini il kongreleri takip etti.

AK Parti gibi CHP, MHP, İYİ Parti ve DEM Parti de seneye seçim gündemiyle başladı. Cumhuriyet İttifakı çatısı altında girdiği 31 Mart seçimlerinde MHP yüzde 5 oranında oy aldı. Bu oy oranıyla 8 il ve 122 ilçe belediyesi kazandı. 31 Mart yerel seçimleri yeni yönetim için ilk sınama olması itibarıyla CHP için ayrı bir önem ihtiva ediyordu. Seçimlerin nihayetinde CHP, Türkiye genelinde yüzde 37,8 oranında oyla 14 büyükşehir, 21 il ve 337 ilçe belediyesi kazandı. Seçimlerden sonra ise CHP'nin gündemindeki yumuşama/normalleşme süreci parti içindeki tartışmaları ve ayrılık-

ları artırdı. 2024, İYİ Parti için birçok değişikliği beraberinde getirirse de yerel seçimlerdeki başarısızlık sebebiyle parti içi tartışmalar ve istifalar değişmeyen husus oldu. Senenin ilk aylarında DEM Parti'nin ana gündemini de 31 Mart yerel seçimleri ve seçim stratejileri kapsamında "kent uzlaşısı" kavramı oluşturdu. Yerel seçimlerde DEM Parti Türkiye genelinde yüzde 5,7 oranında oy alırken 3 büyükşehir, 7 il ve 65 ilçe belediyesi kazandı.

Önceki yıllarda olduğu gibi 2024'te de Türkiye'nin hukuk, yargı, yasama ve insan hakları gündemleri yoğun geçmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi bir taraftan kamuoyunun gündeminde yer alan hususlarda çeşitli düzenlemeler yaparken bir taraftan da uzun süredir devam eden yargı reformu çalışmalarına yasal düzenleme boyutunda iki ayrı yargı paketiyle destek vermiş, Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarına uyum doğrultusunda hukuki boşluk doğmasını engelleyecek kanunlar kabul etmiştir. Ayrıca yargı reformu faaliyetlerine 2024'te de devam edilmiş, Yargı Reformu Stratejisi Uygulama Raporu'na göre 2019'da uygulamaya geçen 3. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde yer alan 256 faaliyetin 182'si hayata geçirilmiştir. Belgenin uygulanma oranı Mart itibarıyla yüzde 71 olarak gerçekleşmiştir.

2024, Türkiye'nin dış politikasında çok boyutlu, dinamik ve yoğun bir ajandayla öne çıkan bir yıl olmuştur. Türkiye genişleyen ve çeşitlenen dış politika hedefleri doğrultusunda farklı bölgelerdeki gelişmelere aktif şekilde müdahil olmuş ve stratejik iş birliklerini derinleştirmiştir. Özellikle Avrupa, Ortadoğu, Kafkasya, Afrika ve Asya gibi bölgelerde dengeli ve pragmatik bir yaklaşım benimseyerek ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında çok yönlü iş birlikleri geliştirmiştir. Hem kriz bölgelerindeki yapıcı rolü hem de uzun vadeli ekonomik projeleri Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini artırarak 2025'e güçlü bir şekilde hazırlanmasına zemin hazırlamıştır.

Şüphesiz dış politikada en çok konuşulan konu yıl sonunda Suriye'de muhaliflerin başlattığı bir operasyonla Esed rejimini devirmesiydi. 8 Aralık'ta muhaliflerin Esed rejimini yıkarak Şam'ı ele geçirmesi sonucu Türkiye, Suriye'nin yeniden inşası ve diplomatik angajmanlarında belirleyici bir aktör haline gelmiştir.

Avrupa ile ilişkilerde ise Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde kayda değer bir ilerleme sağlanmamıştır. Türkiye, Balkanlarda barış, refah ve toplumsal entegrasyonu artırmaya yönelik politikalar izleyerek bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerini derinleştirmiştir. Rusya ile ilişkilerde 2024 stratejik bir denge politikası içerisinde enerji, ticaret, turizm ve güvenlik iş birliklerinin öne çıktığı dinamik bir dönem olmuştur. Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkilerinde yeni açılımlar sağlamıştır. Azerbaycan ile savunma ve ticaret alanlarında güçlü iş birlikleri devam ederken Karabağ'daki yeniden inşa sürecine destek verilmiştir.

Irak ile ilişkiler 2024'te güvenlik ve terörle mücadele odaklı iş birliklerinden çıkarak daha kapsamlı bir yapıya evrilmiştir. Libya'da ise Türkiye 2024'te stratejik bir rol üstlenerek askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliklerini güçlendirmiştir. Ben-

zer şekilde Mısır ile ilişkilerde ortak çıkarlar ve meydan okumalar temelinde ilerleme kaydedilirken ekonomik bağlar güçlendirilmiş ve karşılıklı lider ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Körfez ülkeleriyle ise 2024 normalleşme süreci tamamlanarak stratejik ortaklıkların tesis edildiği bir dönem olmuştur.

2024, Türkiye'nin terörle mücadele stratejilerini test eden, siyasi ve askeri yaklaşımlarını şekillendiren karmaşık bir dizi güvenlik sorunuyla geçti. Bir dizi terör saldırısı, Irak ve Suriye'de değişen jeopolitik gerçekler ve önemli diplomatik girişimler Ankara'yı ulusal ve bölgesel istikrarı sağlamak için politikalarını bölgesel gelişmelerin nezdinde uyarlamaya zorladı.

Türk savunma sanayiinde 2024'te birçok yeni ve çeşitli platform ilgili kuvvetler tarafından hizmete alınmaya devam ederken Türkiye'nin savunma ihracatı da her yıl güçlenen ivmesini sürdürdü.

Ekonomi başlığında Türkiye'de makroekonomik göstergelerde 2024 boyunca yaşanan gelişmeler önceki senelerdeki göstergelerle de karşılaştırılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme 2023 genel seçimleri sonrası Mehmet Şimşek'in hazine ve maliye bakanı olarak atanmasıyla benimsenen ve enflasyonla mücadeleyle fiyat istikrarının sağlanmasını önceleyen ekonomi politikalarının öncül sonuçlarını görme fırsatı vermektedir. Türkiye için 2024 makroekonomik göstergelerde özellikle de büyüme, enflasyon, cari denge ve kurda dengelenmenin yaşandığı bir yıl olarak görülmelidir.

Bu dengelenme döneminde fiyat istikrarının sağlanmasındaki önemli unsurlarından biri olan enflasyon beklentisi yönetiminin ekonomi kurmaylarınca öncelendiği görülmektedir. Enflasyon hedeflerinde yıl sonuna yaklaşırken yukarı yönlü revizyonlar yapılsa da dengelenme sürecinde bu tür revizelerin olması olağandır. Sıkı para politikası ve mali disiplin uygulamaları sebebiyle 2024 başından bu yana büyüme trendinde düşüş olmasına rağmen Türkiye için öngörülen büyüme beklentisi gelişmiş ülkelerdekilerden yüksektir. Sıkı para politikası ve mali disiplinin kur, enflasyon ve cari açık üzerinde olumlu etkileri görülmeye başlanmıştır.

2024, Türkiye'de enerji alanında çok sayıda önemli gelişmeye sahne olmuştur. Petrol ve doğal gaz üretimlerindeki çalışmaların aralıksız devam ettirilmesiyle her iki kaynağın üretiminde sürekli rekor tazelendi. Dış politikada enerji başlığı yıl boyunca kendisine geniş bir yer bulurken çok sayıda diplomatik temasta enerji konusundaki iş birlikleri masaya yatırılmıştır.

2024'te toplumun ve siyasetin önemli gündem maddelerinden biri de demografi ve azalan nüfus artış hızı olmuştur. Son yıllarda doğurganlıktaki düşüş, yaşlı nüfus oranının toplam nüfusa kıyasla artması, göçmenlerle ilgili devam eden gündem ve benzeri unsurlarla birlikte Türkiye'de demografi çok daha dikkat çeken bir konuya haline gelmiştir. Ayrıca toplum başlığı altında Türkiye'de kamusal anlamda dezavantajlı kesimlerin sorunlarını giderme amacıyla mevzuat, kurumsal yapılanmalar, politikalar ve uygulamalar alanında 2024'teki faaliyetler de ana hatlarıyla ortaya koyulmuştur.

2024, Türkiye'nin eğitim alanında nicelik ve nitelik açılarından önemli gelişmelerin kaydedildiği bir yıl olmuştur. Ülkemizde 26 milyon çocuk ve gencin eğitim hizmetinden faydalanması sebebiyle doğan yoğun talep eğitim sisteminin erişilebilirliğini artırmak, altyapısını güçlendirmek ve niteliksel dönüşümü desteklemek adına yapılan reformlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Müfredat reformları ve 2024'te yürürlüğe giren Öğretmenlik Meslek Kanunu gibi yapısal düzenlemeler eğitimde kaliteyi artırmayı hedefleyen en önemli adımlar arasında yer almıştır.

SETA'nın geleneksel hale gelen SETA Yıllığı bu sene de Türkiye'yi ilgilendiren bütün meseleleri geniş bir perspektifle ele alarak yaşanan gelişmeleri siyaset, dış politika, güvenlik, toplum, ekonomi, enerji ve hukuk alanlarında gündem olan kritik konuları bir araya getirerek analiz ediyor. Yıllığın kaleme alınmasında katkı sağlayan bütün yazarlara ayrı ayrı teşekkür eder, 2025'in Türkiye için hayırlı olmasını temenni ederim.

Doç. Dr. Nebi Miş
SETA Genel Koordinatörü

2024'TE

SİYASET

YAZARLAR: HAMİT EMRAH BERİŞ • FATMA ZEHRA LALEOĞLU • HATİCE MERVE TATAR
BÜŞRA KESKİN • FERHAT TOKYÜREK

GİRİŞ

FATMA ZEHRA LALEOĞLU, HATİCE MERVE TATAR,
BÜŞRA KESKİN VE FERHAT TOKYÜREK

Bu bölümde Türkiye'deki siyasetin önde gelen aktörleri olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) 2024'te yaşanan önemli gelişmeler bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu partiler ve siyasi aktörler 31 Mart yerel seçimleri başta olmak üzere iç ve dış politikadaki gelişmeler, partilerin kendi içindeki tartışmalar ve gündemdeki diğer önemli konulardaki söylem, tutum ve pozisyonları ekseninde değerlendirilmiştir.

2024'te Türkiye siyasetinde hem iç hem dış dinamikler açısından hareketli bir yıl geride kaldı. Söz konusu alanlarda yaşanan tüm gelişmelerde en çok ön plana çıkan aktör ise yine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan oldu. 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde "Türkiye Yüzyılı" vizyonunun ilk yılı tamamlandı. Senenin ilk aylarında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın öncelikli gündem maddesi 31 Mart yerel seçimleri oldu. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan aday tanıtım toplantıları, il ziyaretleri ve mitingler başta olmak üzere birçok etkinliğe katıldı. Seçimlerin akabinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan yurt dışı ziyaretlerine ağırlık verdi. Aralık itibarıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan 18 yurt dışı ziyareti gerçekleştirdi. 16 devlet başkanını ve çok sayıda da hükümet başkanını Türkiye'de kabul etti. Öte yandan bir kısmı seçim dönemindeki mitingler vesilesiyle olmak üzere 65 il ziyareti gerçekleştirdi. Tüm bunlardan da anlaşıldığı üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan her sene olduğu gibi hem iç politika hem de dış politikadaki aktif tutumunu bu sene de devam ettirdi.

31 Mart yerel seçimleri senenin ilk yarısında en baskın gündem başlığıydı. AK Parti de 2023 cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinin hemen ardından başladığı yerel seçim çalışmalarına 2024'ün ilk aylarında hız kazandı. İl başkanları, il danışma meclisi toplantıları, şehir buluşmaları ve belediye başkan adayları tanıtım toplantıları gibi programlar düzenlendi. 30 Ocak'ta "Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik" başlığıyla seçim beyannamesi açıklandı. Seçim sürecinde

de Cumhur İttifakı istikrarlı bir şekilde sürdürüldü. AK Parti seçimlerin nihayetinde ise yüzde 35,5 oranında oy aldı. Bu sonuç ise AK Parti'nin ilk defa girdiği seçimlerde ikinci parti olması bakımından önem arz etmekteydi. Bu oy oranıyla 12 büyükşehir, 12 il ve 356 ilçe belediye başkanlığı kazandı. Seçimin hemen ardından 8. Olağan Büyük Kongre için çalışmalara başlandı. Bu bağlamda birçok yerde il ve ilçe kongreleri gerçekleştirildi.

31 Mart yerel seçimleri CHP için ayrı bir önem ihtiva ediyordu. Zira 2023'te yaşanan değişimin ardından gelen yönetim için 31 Mart seçimleri ilk sınamalardan biriydi. Seçimlere resmi bir ittifak olmaksızın girmek durumunda kalan CHP, söylemlerini "Türkiye İttifakı" ve "kent uzlaşısı" çerçevesinde geliştirdi. Bu söylemlerin temel hedefi ise partilerden ziyade bu partilerin seçmenleriydi. Bunun yanı sıra seçim süreci CHP açısından parti içi çekişme ve tartışmaların üst düzeye ulaştığı bir dönem oldu. Halihazırda parti içerisinde yer alan mücadeleler bilhassa aday belirleme süreçlerinde kendisini gösterdi. Seçimlerin nihayetinde CHP, Türkiye genelinde yüzde 37,8 oranında oy aldı. Bu oran neticesinde de 14 büyükşehir, 21 il ve 337 ilçe belediyesi kazandı. Seçimlerden sonra ise CHP'nin gündemindeki yumuşama/normalleşme süreci parti içindeki tartışmaları ve ayrılıkları artırdı. Bunun yanı sıra Özgür Özel, Kemal Kılıçdaroğlu, Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş etrafında şekillenen "liderlik" tartışmaları da sene boyunca farklı yoğunluklarda gündemde yer aldı. Son olarak Tüzük Kurultayı, Kadın ve Gençlik kongreleri de CHP'nin gündem başlıkları arasındaydı.

MHP de diğer partiler gibi seneye seçim gündemiyle başladı. Cumhur İttifakı çatısı altında girdiği 31 Mart seçimlerinde MHP yüzde 5 oranında oy aldı. Bu oy oranıyla 8 il ve 122 ilçe belediyesi kazandı. Bu sene de Cumhur İttifakı bağlamında birlik ve istikrar öne çıkan vurgulardı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Devlet Bahçeli de ittifak kapsamında birçok görüşme gerçekleştirdi. MHP açısından bu yılın bir diğer önemli gündem maddesi 14. Olağan Kurultay'dı. Kurultayda Bahçeli yeniden partinin genel başkanı seçildi. Bununla birlikte parti yapısının Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle uyumlu hale getirilmesi adına parti tüzüğünde değişikliğe gidildi. Parti vizyonunun güncellendiği "Milli Yükseliş İradesi" isimli parti programı yayımlandı. Yıl içerisinde MHP'nin gündemini belirleyen bir başka tartışmayı da Anayasa değişikliği oluşturdu. Bu kapsamda MHP daha önceden hazırlayarak AK Parti'ye sunduğu 100 maddelik anayasa taslağı hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. Son olarak Bahçeli'nin Mecliste terörün sona erdirilmesine dair yaptığı konuşma ülke genelinde yankı uyandırdı.

İYİ Parti için 2024 birçok değişikliği beraberinde getirirse de parti içi tartışmalar ve istifalar değişmeyen husus oldu. Yerel seçimlerde yaşadığı başarısızlık parti içindeki tartışmaları perçinledi. Kurulduğu günden bu yana yürüttüğü CHP ile muhalif blok inşa etme stratejisinden 2023 seçimlerindeki mağlubiyetten sonra vazgeçerek "3. Yol" veya "Hür ve Müstakil" olarak adlandırdığı yeni bir strateji benimseyen İYİ

Parti 31 Mart yerel seçimlerinde büyük bir başarısızlık yaşadı. Türkiye genelinde yüzde 3,8 oranında oy alabildi. Bunun sonucunda ise yalnızca bir il belediyesi kazanabildi. Bu başarısızlığın ardından Meral Akşener kurucu genel başkanı olduğu partisinin liderliğinden ayrıldı. 27 Nisan'da yapılan Olağanüstü Kurultay'da Müsavat Dervişoğlu yeni genel başkan seçildi. Ancak bu değişim de çeşitli kademelerde yaşanan istifaların önüne geçemedi. Yaşanan istifalar sonucu İYİ Parti'nin 2023 seçimlerinde Mecliste kazandığı sandalye sayısı 44'ten 30'a geriledi. Özetle 2024'te İYİ Parti'nin gündemini Türkiye siyasetinden ziyade iç meseleler meşgul etti.

2024 yılı, DEM Parti adına yeni siyasi stratejilerin belirlendiği önemli gelişmelere sahne oldu. Senenin ilk aylarında DEM Parti'nin ana gündemini 31 Mart yerel seçimleri ve seçim stratejileri kapsamında "kent uzlaşısı" kavramı oluşturdu. Yerel seçimlerde DEM Parti, Türkiye genelinde yüzde 5,7 oranında oy alırken 3 büyükşehir, 7 il ve 65 ilçe belediyesi kazandı. Sene içerisinde anayasa tartışmaları, "çözüm süreci"nin yeniden gündeme getirilmesi, Diyarbakır anneleri, Ortadoğu'da yaşanan krizler, Gazze soykırımı ve kayyım atamaları gündemi belirleyen diğer konu başlıklarıydı. Öte yandan DEM Parti, PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın serbest bırakılması konusunda taleplerde bulundu.

CUMHURBAŞKANLIĞI

2023 Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılıydı. Bu yılın sembolik öneminin yanında yapılan seçimlerle Cumhurbaşkanı Erdoğan beş yıllığına bir kez daha yeniden seçildi. 2024 ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ilan ettiği Türkiye Yüzyılı'nın ilk yılı oldu. Başka bir ifadeyle 2024'ün bitmesiyle birlikte Cumhuriyet'in ikinci asrının ilk yılına geçildi. Yılın iç siyaset açısından en önemli gelişmesi 31 Mart günü yapılan yerel seçimler oldu. Seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), tarihinde ilk kez birinci parti durumuna gelemedi. Ortaya çıkan tablo, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şahsi oy oranının, partisinin çok üzerinde olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Zira Erdoğan yerel seçimlerden on ay önce yüzde 52'yi aşan bir oy oranıyla yeniden seçilmişti. Yerel seçimlerden sonra siyasetin dilinde başlayan yumuşama ise kısa sürede etkisini yitirdi. 2024'ün son aylarında ise Erdoğan'ın Suriye'de istikrarın sağlanması için Beşşar Esed'e yaptığı çağrı sonuçsuz kaldı. Öte yandan Suriyeli muhalif güçlerin Halep'le başlayıp Şam'a uzanan ve Baas rejiminin sonunu getiren hareketi da 2024'e damga vurdu.

İÇ POLİTİKA

İç politikada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın en önemli gündem maddesi 31 Mart yerel seçimleri oldu. Ayrıca AK Parti'nin devam eden kongre süreci ve Cumhur İttifakı ilişkileri kamuoyunu meşgul eden diğer konulardı.

31 Mart Mahalli İdareler Seçimleri

Türkiye 2024'e 31 Mart günü yapılacak yerel seçimlerin hazırlıklarıyla girdi. Ancak yerel seçimler daha önceki tecrübelerin aksine nispeten daha düşük bir atmosfer basıncıyla geçildi. 31 Mart seçim kampanyasında nabzın fazla yükselmediği söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 31 Mart öncesi diğer seçimlere göre daha az miting düzenledi.

Bunun yanında Erdoğan seçim sonuçlarını ciddi şekilde etkileme ihtimali bulunmasına rağmen ekonomiyi zora sokacak popülist vaatlerde bulunmadı. Mesela

kamuoyunda emekli maaşlarına seçim öncesinde önemli bir zam yapılacağı yönünde beklenti yükseltilmişti. Neredeyse son güne kadar Erdoğan'ın bu konuda bir açıklama yapacağı yönünde beklenti vardı. Ancak cumhurbaşkanı ekonomik durumu zora sokacağı gerekçesiyle bu yönde bir vaatte bulunmadı. Böylece EYT düzenlemesinin ardından sorun yaşayan sosyal güvenlik sisteminin darboğaza girmesine izin verilmedi. 2002'den bu yana girdiği tüm seçimleri kazanan Erdoğan kuşkusuz seçim kazanma konusunda çok az lidere nasip olacak bir öngörüye ve başarıya sahip. Dolayısıyla son dönemece girildiğinde Erdoğan'ın yapacağı bazı hamlelerle seçim sonuçlarını kendi lehine çevirmesi işten bile değildi. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan ekonomi üzerinde yeni bir baskı oluşturacak popülist bir girişimde bulunmadı.

Seçim sonucunda 2019'da olduğu gibi Ankara ve İstanbul büyükşehir belediyelerini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayları kazandı. Bunun yanında oy oranları açısından AK Parti kurulduğu günden beri ilk kez bir seçimde ikinci sırada yer aldı. Çok sayıda ortak adayın gösterildiği veya partiler arası ittifakların yapıldığı bir ortamda bu oranların sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına ne ölçüde elverişli olduğu şüphelidir. Ancak her halükarda CHP'nin lider değişikliğinden sonra bir ivme yakaladığı, aynı zamanda ekonomik sorunların seçmen tercihlerinde önemli derecede etkili olduğu söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin ardından son derece sağduyulu ve soğukkanlı değerlendirmeler yaptı ve milletin verdiği mesajdan gerekli dersleri çıkaracaklarını şu şekilde ifade etti:

Ülkemiz, son 21 yıldır maruz kaldığı tüm vesayet girişimlerinin üstesinden bu anlayışla hareket ettiği için gelebilmiştir. Daha önce de ifade ettiğim gibi sandıktan çıkan takdir hangi yönde olursa olsun saygındır, makbuldür, başımızın üstünde yeri vardır. Siyasetçinin, milletin iradesini küçümseme, yok sayma, görmezden gelme hakkı yoktur ve olamaz. Bize oy versin veya vermesin, sandığa giderek iradesini ortaya koyan tüm vatandaşlarımıza müteşekkirimiz, minnettarız. Milletimizin takdiriyle göreve gelen belediye başkanlarını da ayrıca tebrik ediyor; kendilerine şehirlerimize hizmet yolunda başarılar diliyorum. İktidar olarak milletimizin hayrına yaptıkları işlerde, bugüne kadar olduğu gibi belediye başkanlarımıza destek olmaya devam edeceğiz.¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu tavrı siyasetin yumuşaması ve kutuplaşmanın azalması için son derece faydalı hamleler olarak görülebilir. Nitekim muhalefet de bu tavra benzer bir yaklaşımla cevap vermek zorunda kaldı. Ancak kısa sürede muhalefet yeniden eski pozisyonuna döndü. CHP içindeki liderlik tartışmaları Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan tavrın değişmesine izin vermedi. Dolayısıyla başlayan yumuşama rüzgarı kısa sürede etkisini kaybetti. Muhalefet kendi içindeki bölünmüşlüğe

¹ "Cumhurbaşkanımız Erdoğan, Partimiz TBMM Grup Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 17 Nisan 2024, <https://www.akparti.org.tr/ana-slider-haberleri/cumhurbaskanimiz-erdogan-partimiz-tbmm-grup-toplantisi-nda-konusu-17-04-2024-14-34-29/>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

karşı tek birleştirici unsur olarak kullandığı Erdoğan karşıtlığından vazgeçilmesinin mümkün olmadığını bir kez daha gösterdi.

Diğer taraftan 31 Mart seçimlerinde ortaya çıkan tablo hem kabinede hem de AK Parti'nin yönetim kademelerinde değişiklik taleplerini beraberinde getirdi. Seçimlerde parti teşkilatlarının yeterince çalışmadığı ya da bazı yöneticilerin sahada etkili performans gösteremediği yönünde bazı eleştiriler yükseldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk günden itibaren seçim sonuçlarından kendi üzerlerine düşen dersleri çıkaracaklarını ve yönetim kademelerinde gerekli değişiklikleri yapacaklarını söyledi. Nitekim ilk aşamada kabinedeki iki icracı bakan değişti. Uzun yıllardır bu makamda bulunan Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın yerine İstanbul İl Sağlık Müdürü Kemal Memişoğlu; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Mehmet Özhaseki'nin boşalttığı koltuğa da önceki bakan Murat Kurum yeniden getirildi.² 2 Şubat 2024'te ise Merkez Bankası Başkanı Hafize Gaye Erkan görevinden ayrıldı ve yerine yardımcısı Fatih Karahan atandı.

Erdoğan'ın kabine, meclis grup yönetimi ve parti yönetiminde yapacağı muhtemel değişiklikleri olağan kongre sürecinin sonuna bırakma kararı aldığı anlaşılıyor. Aslında seçim sonrasındaki süreçte bazı medya organlarında oldukça geniş kapsamlı bir değişim beklendiği yönünde haberler yayımlanıyordu. Ancak bu tür bir hamlenin Erdoğan siyasetine çok da uygun bir yaklaşım olmadığı açık. Zira Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özellikle çalışma ekibinin değişmesinde aceleci davranmadığını, yaşanan sorunların faturasını yalnızca belirli kişilere kesmediğini söylemek mümkün. Seçim sonrasında bir panik havasının esmesine izin vermeyen Erdoğan tüm sürecin kendi kontrolünde olduğunu ve hamle yapmak için doğru zamanları beklediğini bir kere daha gösterdi.

AK Parti önceden belirlenen takvim doğrultusunda Aralık 2024 itibarıyla ilçe kongrelerini büyük ölçüde tamamlayarak il kongrelerine başladı. Özellikle seçimlerde beklenen sonuçların elde edilemediği il ve ilçelerde belirli değişikliklere gidildi. Ancak seçimlerde ortaya çıkan sonuçların yalnızca parti teşkilatlarına havale edilmediği görüldü. Bu bakımdan ilçe ve il kongreleriyle başlayan değişim nispi ve itidalli şekilde gerçekleşti. 2025'in ilk aylarında tüm il kongrelerinin de tamamlanmasının ardından muhtemelen Nisan'da olağan büyük kongrenin toplanması bekleniyor.

Cumhur İttifakı

Aynı süreçte Cumhuriyet İttifakının temel politikalar konusundaki tam iş birliği ve uzlaşısı da devam etti. Yıl boyunca Recep Tayyip Erdoğan ve Devlet Bahçeli farklı vesilelerle sık sık bir araya geldi. Ayrıca Bahçeli, partisinin Meclis Grubu başta olmak üzere pek çok mecrada Erdoğan'a yönelik desteğini her fırsatta tekrarladı. Bu süreçte Bahçeli'nin en dikkat çekici ifadelerinden biri gerekirse anayasa değişikliği yapılarak Erdoğan'ın

² Burcu Çalık Göçümlü ve Fatma Sevinç Çetin, "Sağlık Bakanlığına Kemal Memişoğlu, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına Murat Kurum atandı", Anadolu Ajansı, 2 Temmuz 2024.

yeniden cumhurbaşkanı seçilmesinin önünün açılmasına ilişkin açıklaması oldu.³ Bahçeli “Devlette devamlılık, siyasette istikrar, Türkiye Yüzyılı'nın inşası için Sayın Recep Tayyip Erdoğan güvencedir, milletin sevdalısıdır, tecrübesiyle ve birikimiyle bize göre tek seçenektir” sözleriyle içinden geçilen kritik dönemde ülkenin Erdoğan'ın liderliğine ihtiyacı olduğunu savundu. Nitekim bu açıklamanın akabinde Meclisin seçimleri yenileme kararı alması durumunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir kez daha aday olmasına imkan tanıyan Anayasa'nın 116. maddesinin 3. fıkrası yeniden gündeme geldi.

2028'de yapılacak seçimlere daha uzunca bir süre varken bu tartışmaların başlaması muhalefeti de hareketlendirdi. CHP içinde Genel Başkan Özgür Özel ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Başkanı Ekrem İmamoğlu arasında bir gerilim olduğu biliniyor. Seçim sonrasında Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) Başkanı Mansur Yavaş'la ise partisi arasındaki bağlar iyice gevşedi. Dolayısıyla daha şimdiden ana muhalefet partisi içinde bir cumhurbaşkanı adaylığı tartışması başladı. Seçimler yaklaştıkça bu tartışmaların dozunun artacağı kolaylıkla söylenebilir. Erdoğan'ın Parlamento tarafından seçimlerin yenilenmesi kararı alınması durumunda muhtemel en güçlü aday olmaya devam ettiği görülüyor. Nitekim bu yönde işaretlerin belirmesiyle muhalefet içinde çatlaklar oluşmaya başladı ve özellikle CHP açısından süreç yönetilmesi oldukça güç bir yere doğru evrildi.

DİĞER GELİŞMELER

Yılın son çeyreğinde yaşanan bir gelişme başkanları terör örgütleriyle iltisaklı olan bazı belediyelere kamuoyunda bilinen adıyla kayyum atanmasıydı. Yerel seçimlerde Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin (DEM Parti) desteğiyle kazanan İstanbul Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer'in yanında Tunceli'nin il merkezi ve Ovacık ilçesindeki belediye başkanlarının yerine kamu görevlileri görevlendirildi. İçişleri Bakanlığının bu tasarrufları, özellikle CHP tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Başta Özel olmak üzere CHP yöneticileri Özer ve görevden uzaklaştırılan diğer belediye başkanlarına destek vermek amacıyla çeşitli eylemler düzenlediler. Cumhurbaşkanı Erdoğan söz konusu görevlendirmelerin başkanların terör örgütü ile olan bağlantıları nedeniyle gerçekleştirmesini ve bu uygulamayı sürdürmekte kararlı olduklarını açıkladı.

Terörle bağlantılı bir diğer gelişme ise FETÖ'nün kurucusu ve elebaşı Fetullah Gülen'in 1999'da gittiği ABD'de ölmesiydi. Aslında uzun süredir FETÖ elebaşının sağlığına ilişkin çok sayıda soru işareti bulunuyordu. Örgüt elebaşının ölümü, kamuoyunda ortaya çıkardığı çok düşük etkinin de gösterdiği gibi FETÖ'nün çöküş sürecinde olduğunu, bunun önümüzdeki dönemde daha da hızlanacağını ortaya koydu. Cumhurbaşkanı Erdoğan birçok konuşmasında FETÖ'nün etkisini tamamen silmekte kararlı olduklarını her fırsatta ortaya koydu.

³ “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 5 Kasım 2024, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5361/index.html, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

Kamuoyunun gündeminde fazlaca yer işgal eden olaylardan biri harp okullarının mezuniyet töreninde bazı yeni mezun teğmenlerin toplanarak format dışı bir yemin etmeleri ve kayda alınan bu seremoninin basına verilmesiydi. Kara Harp Okulu dönem birincisi kadın teğmenin öncülük yaptığı bu olay Cumhur İttifakı ortaklarının büyük tepkisine neden oldu. İlk olarak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Bahçeli, Silahlı Kuvvetlerin itibarına gölge düşüren bu olayın hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini ve sorumluların cezalandırılması gerektiğini dile getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da sorumlular hakkında soruşturma başlatacaklarını söyledi. Nitekim bazı teğmenler ve birlik komutanları hakkında TSK'dan ihraç istemiyle soruşturma açıldı.

2024'ün eğitim alanında dikkat çeken hadiselerinden biri ise Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin öncülüğünde geniş bir uzman grubu tarafından hazırlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin uygulamaya alınması oldu. Bakanlık tarafından yeni modelin "bütün ideolojilerin üstünde milli bir şahsiyetin oluşumuna katkı sağlamak ve milli bilince sahip şahsiyetlerden oluşan bir toplum oluşturabilmek adına ahlaklı, erdemli; milleti ve insanlık için iyi, doğru, faydalı ve güzel olanı yapmayı ideal edinmiş bilge nesilleri" hedeflediği dile getirildi.⁴ Yeni modelin tanıtım toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan şu ifadeleri kullandı:

Yeni müfredatımızla öğrencilerimizin millî, manevî ve insani değerler istikametinde okuyan, düşünen, araştıran, sorgulayan; dikkat ve farkındalığı gelişmiş, eleştirel bakabilen, çözüm odaklı, sorumluluk sahibi yetkin şahsiyetler olarak yetiştirilmelerini hedefliyoruz.⁵

Bu şekilde eğitim müfredatı hem toplumun geleneksel kültürel kodlarına hem de çağın gereklerine uygun düşecek şekilde düzenlenmiş oldu.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte yürütmenin düzenleyici işlemlerinden kanun hükmünde kararname ve tüzük Anayasa'dan çıkarılmış ve yerlerine Cumhurbaşkanlığı kararnameleri getirilmişti. Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrası çerçevesinde 2018'den itibaren 166 kararname çıkarılmışken bu yıl içerisinde sayı azalmış ve çoğunluğu teknik konulara ilişkin olmak üzere 9 kararname yayımlanmıştır. Bu kararnamelerin ayrıntıları hukuk ve yargı bölümünde ele alınmıştır.

DIŞ POLİTİKA VE TERÖRLE MÜCADELE

6 Şubat 2023'te yaşanan ve on bir ili etkileyen Kahramanmaraş merkezli deprem Türkiye'de ekonomi ve siyaset üzerinde geniş çaplı bir etki meydana getirmişti. Deprem sonrası yoğun çalışma temposu ve seçimler nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan

⁴ "Öğretim Programlarının Temel Yaklaşımı", Türkiye Yükseköğretim ve Mesleki Eğitim Genel Müdürlüğü, <https://tymm.meb.gov.tr/temel-yaklasim>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bakan Tekin'in Katılımıyla 'Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli' Tanıtıldı", Milli Eğitim Bakanlığı, 7 Haziran 2024, <https://www.meb.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ve-bakan-tekinin-katilimiya-turkiye-yuzyili-maarif-modeli-tanitildi/haber/34008/tr>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

ğan 2023 boyunca yurt dışı gezilerinin sayısını azaltmış, yılın ikinci yarısında ise temasları yeniden artırmıştı. 2024'te ise dış politika alanında yoğun tempo devam etti. Kasım sonu itibarıyla Erdoğan 18 ayrı ülkeye ziyaret gerçekleştirdi.⁶ Ziyaretlerde özellikle İsrail'in Gazze soykırımının bir an önce sona ermesi konusu öne çıktı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ortadoğu ve Ukrayna başta olmak üzere çatışma bölgelerindeki sorunların çözülmesi için çok sayıda diplomatik temas gerçekleştirdi.

2024 yılı aynı zamanda bazı ülkelerle uzun süredir iyi seyretmeyen ilişkilerin rehabilitasyonu için adımlar atılmasına sahne oldu. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Şubat'ta Mısır'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi ise 4 Eylül'de Erdoğan'a iadeiziyarete bulundu.⁷ Görüşmelerde iki ülke arasında 17 anlaşma imzalandı. Böylece 12 yıllık bir aradan sonra Mısır'la ilişkilerde normalleşme sürecine girildi. Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki stratejik hedefleri ve enerji politikaları göz önünde bulundurulduğunda Mısır'la ilişkilerin düzelmesinin oldukça anlamlı olduğu açıktır. Bunun yanında Türkiye BRICS ile ilişkilerini güçlendirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan BRICS'e üyeliğe niyetli olduklarını ancak bunun NATO ile ilişkileri etkilemesine izin vermeyeceklerini açıkladı.⁸ Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikada alternatifleri çeşitlendirdiği ve farklı kanallar açmaya başladığı görüldü. Bu kapsamda Türkiye, İsveç'in PKK'ya verdiği desteği sonlandıracağını ilan etmesinden sonra bu ülkenin NATO'ya katılımına karşı çıkmaktan da vazgeçti. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Ocak'ta İsveç'in NATO üyeliğini onaylayan kanunu kabul etti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanan kanun *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁹

Türkiye'nin ilişkilerinin en fazla gerildiği ülke ise İsrail oldu. Gazze'deki sivilleri katleden ve Filistin halkına yönelik soykırım suçu işleyen İsrail, Erdoğan tarafından pek çok konuşmasında hedefe yerleştirildi. Hatta daha da ileriye gidilerek Erdoğan'ın İsrail'e karşı en sert ve en net yaklaşıma sahip olan devlet başkanı durumunda olduğu söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası toplumu soykırımını bir an önce durdurmaya çağırdı, Binyamin Netanyahu ve diğer İsraili yöneticileri ağır şekilde eleştirdi. Türkiye İsrail'le olan tüm ekonomik ve ticari ilişkilerini de kesti. Buna karşılık İsrail cenahından da Erdoğan'a yönelik hiçbir diplomatik nezakete veya insani yaklaşıma sığmayacak saldırı ifadeler yükseldi.

6 "Yurt Dışı Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/emineerdogan/yurtdisiziyaretler/?&page=2>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2024).

7 "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Ankara'da", TRT Haber, 4 Eylül 2024.

8 "Erdoğan: BRICS'e Katılma İsteği NATO'dan Vazgeçmek Anlamına Gelmez", T.C. İletişim Başkanlığı, 27 Eylül 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/erdogan-bricse-katilma-istegi-natodan-vazgecmek-anlamina-gelmez, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2024).

9 "Türkiye Büyük Millet Meclisi, İsveç'in NATO Üyeliğini Onaylayan Tasarıyı Kabul Etti", T.C. İletişim Başkanlığı, 24 Ocak 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiye-buyuk-millet-meclisi-isvecin-nato-uyeligini-onaylayan-tasariyi-kabul-etti, (Erişim tarihi: 2 Aralık.2024); Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi, 25 Ocak 2024, M1-1, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/01/20240125M1-1.htm> (Erişim Tarihi: 2 Aralık 2024).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 24 Eylül 2024'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada İsrail'in Gazze'de yaptığı soykırımı sert şekilde eleştirdi. Aynı konuşmada Erdoğan, "Üzülerek görüyoruz ki son yıllarda BM kuruluş misyonunu ifa etmekte yetersiz kalıyor. Giderek işlevsiz, hantal ve atıl bir yapıya dönüşüyor. 'Dünya Beşten Büyüktür' şiarının temsil ettiği değerlere, bugünlerde daha çok daha fazla ihtiyaç duyuyoruz" sözleriyle BM'nin adil ve eşit bir dünya düzeni için üzerine düşen görevi yerine getiremediğini de bir kez daha vurguladı.¹⁰ Böylece Erdoğan BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşların yapısında değişikliğe gidilmesi gerektiğini bir kez daha tekrarladı. Erdoğan'ın bu tavrının dünyada giderek daha fazla destek bulduğu görüldü. Gerçekten de çok sayıda ülke BM'nin yapısının yeniden şekillendirilmesi yönünde taleplerini daha sık dile getirmeye başladı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan yıl içinde farklı vesilelerle Suriye Devlet Başkanı Esed'e ilişkilerin normalleşmesi bakımından çağrı yaptı. Ancak Suriye kanadı bu çağrıya olumlu cevap vermedi. Asıl önemli gelişmeler ise yıl sonunda yaşandı. 27 Kasım'da Suriye Milli Ordusu ve muhalifler, Esed rejiminin eline bulunan Halep'e yönelik "Özgürlük Şafağı Operasyonu" adı verilen bir hareket başlattı. Muhalifler kısa sürede Halep il merkezini ele geçirdi. Bunun üzerine Esed rejimi elindeki bazı bölgeleri terör örgütü PKK/YPG'ye devretti. Fırat Nehri'nin doğusundan Halep civarına takviye güç getiren terör örgütü bu alanı tahkim etmeye başladı. Örgütün elinde bulunan Tel Rıfat ile Münbiç arasında "terör koridoru" kurulması hazırlıkları karşısında Suriye Milli Ordusu, Özgürlük Şafağı Operasyonu'nu başlatarak PKK/PYD'nin amacına ulaşmasını engelledi. Suriye Milli Ordusunun hareketıyla Halep'ten sonra İdlib'in kırsalı ve Şam da ele geçirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan şu sözlerle Türkiye'nin pozisyonunu ortaya koydu:

Suriye'de patlak veren olayları da yakından takip ediyoruz. Suriye ihtilafında ülkemizin duruşu hassasiyeti ve temel öncelikleri bellidir. Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve 13 yıldır devam eden istikrarsızlığın mutabakatla son bulması önceliğimizdir.¹¹

Diğer taraftan Türkiye'nin terörle mücadele konusundaki çabaları da yıl boyunca devam etti. Etkili operasyonlar ve insansız hava araçlarının yoğun şekilde kullanılması nedeniyle terör örgütlerinin ülke içindeki etkileri iyiden iyiye azaldı. Uzunca süredir ülke içindeki etki alanını kaybeden PKK Suriye'deki bileşeni PYD/YPG aracılığıyla bu ülkede örgütlenmeye çalışıyordu. Türkiye sınır ötesi operasyonlar aracılığıyla terör koridoru açılmasına izin vermediği gibi Suriye Milli Ordusunun da kapasitesinin geliştirilmesine destek oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan sınır ötesinden

¹⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Birleşmiş Milletler, Misyonunu İfa Etmekte Yetersiz, Atıl Bir Yapıya Dönüşüyor", T.C. İletişim Başkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-birlesmis-milletler-misyonunu-ifa-etmekte-yetersiz-atil-bir-yapiyadonusuyor>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2024).

¹¹ "Son Dakika: Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'deki Gelişmeleri Yakından Takip Ediyoruz", *Hürriyet*, 2 Aralık 2024.

gelebilecek tehditlerin önlenmesi açısından operasyonların kapsam ve çapını artırabilecekleri mesajını verdi.

2024'te en çarpıcı terör eylemi, 23 Ekim'de TUSAŞ'ın Ankara'nın Kahramankazan ilçesinde bulunan tesislerine yönelik saldırı oldu. Saldırıda 5 kişi şehit olurken 22 kişi de yaralandı. TUSAŞ'ın savunma sanayii alanındaki üretimleriyle öne çıkan bir kurum olması nedeniyle saldırı özellikle anlamlıydı. Saldırının faili PKK'nın kendi terör hedefleri kadar Türkiye'nin uluslararası hamlelerine karşı bazı ülkeler tarafından vekil sıfatıyla kullanıldığı açıktır. Dolayısıyla saldırıyı bu yönüyle ve çok boyutlu şekilde düşünmek gerekmektedir.

ABD'de başkanlık seçimini Donald Trump'ın kazanmasının Türk-Amerikan ilişkilerini yeni bir mecraya sokacağı söylenebilir. Joe Biden yönetimiyle Türkiye arasında terör örgütü PYD/YPG'ye Suriye'de verilen desteğin kesilmemesi başta olmak üzere çok sayıda farklı nedenle gerilimler yaşanmıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile kurduğu temaslar aracılığıyla ABD yönetimine iş birliği süreçleri bakımından tek adresin kendileri olmadığı mesajını gayet açık şekilde vermişti. Trump'ın başkanlığa gelmesiyle birlikte Rusya-ABD ilişkilerinde de bir yumuşama olacağı düşünülebilir. ABD yönetiminin Ortadoğu'dan çekilmesi durumunda terör örgütlerinin kullanabileceği otorite boşluğu oluşmasına izin verilmemesi için söz konusu ülkeler arasında mutabakata varılması önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin önümüzdeki dönem tıpkı Putin gibi Trump yönetimiyle de diyalog kanallarını güçlendirmesi beklenebilecek bir durumdur.

2024'te Türkiye ile Türk dünyası arasındaki ilişkiler de güçlenerek devam etti. Bu süreçte yaşanan en önemli gelişme uzunca bir süredir çalışmaları devam eden ortak alfabenin Türk Devletleri Teşkilatı tarafından kabul edilmesi idi. 34 harften oluşan alfabe, Türk devletleri arasındaki birlikteliği daha da artırma potansiyeline sahip. Türk devletleri ortak alfabeden kendilerine uygun harfleri belirleyip kullanabilecekler. Ayrıca yıl içerisinde Bakü'de kurulan Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi faaliyetlerine başlarken Türk-Özbek Üniversitesi açısından da son aşamaya gelindi.

Türkiye'nin milli teknoloji geliştirme süreci de 2024'te tüm hızıyla devam etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 Ekim Cumartesi günü Adana'da düzenlenen TEKNOFEST'e katıldı. Son dönemde dünya çapında en fazla katılım olan etkinliklerden biri olan TEKNOFEST, çocukların ve gençlerin teknolojiye artan ilgilerini ortaya koymaktadır. Dikkat çeken bir diğer gelişme ise İsveç merkezli SIPRI'nin yıllık raporuna göre Türkiye'den ASELSAN, BAYKAR ve TUSAŞ'ın dünyada en fazla savunma üretimi yapan ilk 100 şirket arasına girmesi idi. Buna göre ASELSAN, 2,44 milyar dolarlık geliriyle 54. sırada yer alırken BAYKAR 1,9 milyar dolar geliri ile 69. oldu. TUSAŞ ise 1,7 milyar dolarlık geliriyle listede 78. sırada yer aldı. Üç şirketin toplam cirosu 6 milyar doları aştı.¹² Başka bir liste olan ABD merkezli *Defense News*

12 "Dünyanın İlk 100 Savunma Şirketi Açıklandı: 3 Türk Var", SavunmaSanayiST, 2 Aralık 2024, <https://www.savunmasanayist.com/dunyanin-ilk-100-savunma-sirketi-aciklandi-3-turk-var/>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2024).

Top 100'e ise 5 Türk şirketi girdi. Listede ASELSAN 42. sırada bulunurken TUSAŞ 50, Roketsan 71, Makine ve Kimya Endüstrisi (MKE) 84 ve ASFAT 94. sırada yer aldı.¹³ Söz konusu rakamlar, Türk savunma sanayiinin son dönemde katettiği mesafenin en belirgin göstergesidir. Bundan daha önemlisi ise adı geçen şirketlerin gelirlerinin büyük kısmını ihracattan kazanmalarıdır. Türk savunma ürünlerine dünya genelinde ilginin artması ülkenin nüfuz alanının da genişlemesini ve daha güçlü diplomatik hamleler yapabildiğini beraberinde getirdi. Bunun yanında TOGG başta olmak üzere farklı alanlardaki sanayi atılımları da devam etti. Tüm bu gelişmeler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzunca bir süredir altını çizdiği yerli ve milli üretimin hem toplum nezdindeki hem de reel sektördeki karşılığının arttığına işaret etmektedir. 21 Şubat'ta milli muharip uçak KAAN ilk uçuşunu gerçekleştirdi.

Aralık 2024 itibarıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan, 18 yurt dışı, bir kısmı seçim dönemindeki mitingler vesilesiyle olmak üzere 65 il ziyareti gerçekleştirdi. 16 devlet başkanı Türkiye'de Erdoğan'ı ziyaret ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan çok sayıda da hükümet başkanını kabul etti.¹⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi Erdoğan her zamanki aktif tavrını 2024'te de sürdürdü.

KRONOLOJİ: 2024'TE CUMHURBAŞKANLIĞI	
2 Şubat	Merkez Bankası Başkanı Hafize Gaye Erkan görevinden ayrıldı, yerine yardımcısı atandı.
13 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünya Hükümetler Zirvesi vesilesiyle Birleşik Arap Emirlikleri'ni ziyaret etti.
14 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, uzun bir aradan sonra Mısır'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
8 Mart	Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski Türkiye'ye geldi.
22 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, resmi bir ziyaret için Irak'a gitti.
13 Mayıs	Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
12 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-İspanya 8. Hükümetlerarası Zirvesi için İspanya'ya gitti.
14 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan İtalya'da düzenlenen G7 Liderler Zirvesi'ne katıldı.
2 Temmuz	Görevden affını isteyen Sağlık Bakanı Fahrettin Koca yerine İstanbul İl Sağlık Müdürü Kemal Memişoğlu; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Mehmet Özhaseki'nin yerine İstanbul Milletvekili Murat Kurum atandı.
4 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Şanghay İşbirliği Örgütü 24. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katıldığı Kazakistan'da bulundu.
9 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere ABD'ye gitti.
10 Ağustos	Çukurova Uluslararası Havalimanı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıldı.
4 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Adana'da düzenlenen TEKNOFEST'e katılarak bir konuşma yaptı. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Ankara'yı ziyaret etti.

¹³Tolga Yanık, "Savunma Sanayisinde Dünyada İlk 100'e Giren Türk Şirketi Sayısı 5'e Yükseldi" Anadolu Ajansı, 6 Ağustos 2024.

¹⁴ "Konuklar", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tcgb.gov.tr/receptayyip Erdogan/konuk/?&page=1>, (Erişim tarihi: 3 Aralık.2024).

11 Eylül	Türk Devletleri Teşkilatı, 34 harfli ortak alfabe üzerinde uzlaştı.
22 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM 79. Genel Kurulu'na katıldı ve bir konuşma yaptı. Konuşmada BM'nin yapısını ve İsrail'in Gazze'de yaptığı soykırımı çok sert şekilde eleştirdi.
10 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, resmi temaslarda bulunmak üzere Arnavutluk'a gitti. Akabinde Sırbistan'a geçti.
23 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, BRICS Zirvesi'ne katılmak üzere Rusya'ya bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'ı ziyaret etti. TUSAŞ'ın Kahramankazan'daki tesislerine düzenlenen terör saldırısında 5 kişi şehit oldu.
4 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, TDT Devlet Başkanları Konseyi 11. Zirvesi'ne katılmak üzere Kırgızistan'a gitti.
7 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesi'ne katılmak üzere Macaristan'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı'na katılmak üzere Suudi Arabistan'ı ziyaret etti.
12 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 29. Taraflar Konferansı Dünya Liderleri İklim Zirvesi'ne katılmak üzere Azerbaycan'a gitti.
17 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Adil bir dünya ve sürdürülebilir bir gezegen inşa etmek" temasıyla düzenlenen G20 Liderler Zirvesi'ne katılmak üzere Brezilya'ya gitti.
26 Kasım	NATO'nun yeni Genel Sekreteri Mark Rutte Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

Siyasi partiler için 2024'ün en önemli gündemi 31 Mart mahalli idareler seçimiydi. 2023 cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinin hemen ardından yerel seçim için çalışmalarına başlayan AK Parti 2024'ün ilk aylarında da bunu sürdürdü. İl başkanları, il danışma meclisi toplantıları, şehir buluşmaları ve belediye başkan adayları tanıtım toplantıları gibi programlar düzenlendi. 30 Ocak'ta AK Parti Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilen programla "Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik" başlığıyla seçim beyannamesi açıklandı. Beyanname ile yol haritasını netleştiren AK Parti Genel Merkezi ve il teşkilatları çalışmalarına hız verdi.

MHP ile Cumhuriyet İttifakını sürdüren AK Parti 31 Mart günü gerçekleştirilen seçimlerde yüzde 35,5 oranında oy aldı. Seçimin hemen ardından 8. Olağan Büyük Kongre için çalışmalara başlandı. AK Parti MKYK üyeleri ve genel başkan yardımcıları il teşkilatlarına ziyaretler gerçekleştirdi. Genel başkan yardımcılarının katılımıyla gerçekleşen ilçe kongrelerinden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan Ankara ve İstanbul ilçe kongreleri ile il kongrelerine katıldı.

31 MART YEREL SEÇİMLERİ

Seçim Çalışmaları

AK Parti 2024'e Haliç Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilen belediye başkan adayları tanıtım toplantısıyla başladı. Toplantı "Yeniden İstanbul" başlığıyla gerçekleştirildi. Toplantıda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan "Cumhuriyet İttifakı olarak 31 Mart'ta seçim zaferlerine en büyük halkayı ilave edeceğiz" ifadelerini kullandı.¹⁵ 11

¹⁵ "Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimiz Aday Tanıtım Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 7 Ocak 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-partimiz-aday-tanitim-toplantisi-nda-konustu-07-01-2024-15-32-12>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

büyükşehir ve 15 il belediye başkanı adayı bu toplantıda açıklandı. Geriye kalan il ve ilçe belediye başkan adayları 18 Ocak'ta Ankara'da gerçekleştirilen tanıtım toplantısında duyuruldu. Murat Kurum İstanbul büyükşehir belediye başkan adayı olarak gösterilirken İzmir büyükşehir belediye başkan adayı olarak Hamza Dağ, Ankara Büyükşehir belediye başkan adayı olarak da Keçiören Belediye Başkanı Turgut Altınok gösterildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan "Belediyelerdeki başarılarıyla iktidara yürümüş bir parti olarak, rüştümüzü ilk ispat ettiğimiz yeri güçlü tutmak mecburiyetindeyiz. Büyükşehirle iliyle ilçesiyle beldesiyle ülkemizin her belediyesini, eser ve hizmet siyasetimizle Türkiye Yüzyılı'na yakışır seviyelere getirmenin peşindeyiz" diyerek AK Parti için yerel seçimlerin önemini sık sık vurguladı.¹⁶ Partinin kuruluşundan bu yana yerel seçim, halk oylaması ve genel seçim gibi vesilelerle 17 defa sandıkta milletin terazisine çıktıklarını hatırlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan yapılanların ve yapmak isteyip yapılamayanların hesabını ekşiği ve fazlasıyla millete tek tek vermeye çalıştıklarını söyledi. Adayların netleşmesiyle birlikte teşkilat mensupları yürüttükleri saha çalışmalarına başkan adaylarıyla katılmaya başladı.

19 Ocak'ta Yalova'da başlayan Genişletilmiş İl Danışma Meclisi toplantıları ve il mitingleri 30 Mart gününe kadar devam etti. AK Parti Genel Başkanı Erdoğan; Yalova, İzmir, Eskişehir, Bursa, Hatay, Gaziantep, Manisa, Kütahya, Antalya, Muğla, Sivas, Elazığ, Malatya, Mersin, Mardin, Şırnak, Ağrı ve Van illerine ziyaretler gerçekleştirdi. AK Parti İzmir İlçe Belediye Başkan Adayları Tanıtım Toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan "Merkezi yönetim olarak, bu milletin efendisi değil hizmetkarı olan Erdoğan kardeşinizle, ulaşımıyla, suyuyla, arıtmasıyla, çevresiyle, yeşiliyle, sosyal destekleriyle ülkemize yakışır, milletimizin beklentilerine cevap verecek belediyelerle geleceğin Türkiye'sine yürüyelim" dedi.¹⁷

AK Parti seçim çalışmaları kapsamında kadın ve gençler için de buluşmalar organize etti. AK Parti Gençlik Kolları teşkilatının düzenlediği "Gençlik Aşkıyla Eskişehir" programında gençlerle bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan mahalli seçimlerde pek çok ilde ve ilçede gençlik teşkilatından yetişme isimlerin aday olarak AK Parti'yi temsil ettiğini, bürokraside, üniversitede ve iş dünyasında partinin gençlik kollarında yetişmiş binlerce isim olduğunu, gençlerin önünü her alanda açtıklarını ifade etti.¹⁸

16 "Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimiz Aday Tanıtım Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 18 Ocak 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-partimiz-aday-tanitim-toplantisi-nda-konustu-18-01-2024-16-42-35>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

17 "Cumhurbaşkanımız Erdoğan İzmir'de Partimiz Aday Tanıtım Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 27 Ocak 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-%C4%B1zmir-de-partimiz-aday-tanitim-toplantisi-nda-konustu-27-01-2024-16-32-43>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

18 "Cumhurbaşkanımız Erdoğan Eskişehir'de Partimiz Aday Tanıtım Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 28 Ocak 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-eskisehir-de-partimiz-aday-tanitim-toplantisi-nda-konustu-28-01-2024-16-45-34>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

Seçim Beyannamesi: Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik

30 Ocak'ta AK Parti Genel Merkezi yeni Kongre Merkezi'nin açılışıyla birlikte "2024 Seçim Beyannamesi Tanıtım Toplantısı" gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti olarak mahalli seçimlerdeki ilk sınavı "AK Eller, AK İller Yerel Kalkınma Başlıyor" diyerek 2004'te verdiklerini, ardından 2009'da "Her Şey Türkiye için. İşimiz Hizmet, Gücümüz Millet" sloganıyla tekrar şehirlerin hizmetine talip olduklarını anımsattı. Siyasi ve sosyal kaos dönemlerinin, denemelerinin zirveye ulaştığı 2014'te "Daima Millet, Daima Hizmet. Millet Eğilmez, Türkiye Yenilmez" mesajıyla vatandaşların huzuruna çıktıklarını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan son mahalli seçimlerin yapıldığı 2019'da memleket işi, gönül işi heyecanı ile sandığa koştuklarını anlattı. Bu kez "Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik" sloganıyla hazırlanan beyannamede 8 ana başlık yer aldı.¹⁹

İlk kısımda "AK Parti Yerel Yönetim Vizyonu" başlığı yer aldı. AK Parti'nin belediyecilik anlayışı ve vizyonu tarihsel ve kavramsal çerçevede temellendirildi. Bu başlıkta "Yenilikçi ve Öncü Yerel Yönetimler" ve "Reformcu ve Değişim Odaklı Yaklaşım" alt başlıkları ele alındı. Aynı zamanda AK Parti yerel yönetimleri tarihsel ve ilkesel, icraat siyaseti çerçevesinde ele alındı. "Gerçek Belediyecilik" anlayışıyla AK Parti vizyonu özetlendi.

İkinci bölümde "Katılımcılık, Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik" başlığı yer aldı. AK Parti iktidarı döneminde gerçekleşen demokratik dönüşümler ele alındı. Buradaki alt başlıklar da "Katılımcı Uygulamalar", "Yönetime Katılımda Dijitalleşme" ve "Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik" oldu. Bunların hem merkezi idarede hem de yerel yönetimlerde AK Parti'nin olmazsa olmaz ilkeleri olduğu vurgulandı.

Üçüncü bölüm "Direnci Şehirler" oldu. Bu bölümde AK Parti belediyeciliği fiziksel, ekonomik, toplumsal, çevresel ve kurumsal boyutlarıyla ele alındı. Yirmi bir yılda yerel yönetimlerde yapılan icraatlar listelendi. Alt başlıkları ise "Yerinde Yeni Yaşam" ve "Kentsel Risk Kalkanı" oldu. Bu kısımdaki bazı ifadeler "Afetlere karşı risk kalkanı oluşturulacak", "Kentsel dönüşüm seferberliği başlatılacak", "Deprem başta olmak üzere tüm afetler için planlar hazırlanacak" ve "Doğayla uyumlu, akıllı, sürdürülebilir şehirler inşa edilecek" şeklindeydi.

Dördüncü bölüm "Türkiye Yüzyılı'nda Şehir ve Çevre" başlığıyla sunuldu. Bu bölümde çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak duyarlı bir belediyecilik hizmetinin özetlendiği alt başlıklara yer verildi. "Ülkemizin şehircilik hikayesini göz önünde bulundurarak geleceğe dair kapsamlı reformları ve ihya faaliyetlerini Türkiye Yüzyılı vizyonumuza uygun şekilde hayata geçirmeye devam edeceğiz" ifadeleri yer aldı.²⁰ Türkiye Yüzyılı'nın şehirleri ise "benzersiz kimlikli şehirler", "şehir ekonomisini

19 "2024 Yerel Seçimleri Seçim Beyannamesi", AK Parti, <https://www.akparti.org.tr/media/0iphdfqk/2024-yerel-seçimleri-seçim-beyannamesi.pdf>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

20 "2024 Yerel Seçimleri Seçim Beyannamesi", s. 55.

merkezine alan üreten şehirler”, “mimarisiyle özgün estetik şehirler”, “çevre dostu sürdürülebilir şehirler”, “iklim uyumlu net sıfır emisyonlu şehirler”, “yeşil kalkınmayı destekleyen sıfır atık uyumlu şehirler” ve “risklerini bilen ve yönetebilen dirençli şehirler” şeklinde tanımlandı.

Beşinci bölümde “Toplumsal Refah Öncelikli Şehir Ekonomileri” hedefiyle dijitalleşme, akıllı ekonomi ve yerel kalkınma gibi kavramlar ele alındı. AK Parti belediyciliğinin kaliteli yaşam ortamı ile kaliteli iş ve girişim ortamı sağlama politikalarına ağırlık verdiği ifade edildi. Bu kapsamda başta kadınlar ve gençler için yeni iş ve girişim ortamları olmak üzere şehirlerin katma değeri yüksek bir ekonomik yapı oluşturmasının amaçlandığı belirtildi.

Altıncı bölüm “Duyarlı ve Kapsayıcı Sosyal Belediycilik” oldu. Huzurlu toplumsal yapı için sosyal belediycilik anlayışı ön plana çıktı. Bu kapsamda “şefkate dayalı gerçek belediycilik”, “adalete dayalı gerçek belediycilik”, “doğruluk temelinde gerçek belediycilik”, “güçlü belediycilik”, “dinamik ve aktif belediycilik” ve “kalkınmacı belediycilik” kavramlarına yer verildi. Yine bu bölümde sokak hayvanları sorununun çözüleceği ifade edildi.

Yedinci bölümde “Kültür Üreten Şehirler” başlığı yer aldı. AK Parti’nin hayata geçirdiği kurumsallaşmış kültürel çalışmalar aktarıldı. Alt başlık olarak yer alan “Şehirde Kültürel Kalkınma Modeli”nden bahsedilirken “Türkiye Yüzyılı şehirlerinin inşasında geçmişin değerlerini geleceğin gücüne dönüştürecek bir anlayışı ortaya koymayı amaçlıyoruz” ifadesi kullanıldı.

Sekizinci bölüm ise “Hizmet ve Eser Belediyciliği” olarak adlandırıldı. AK Parti hizmet anlayışının “Halka hizmet, Hakk’a hizmettir” ilkesine dayandığı; ulaşım, altyapı ve üstyapı, temizlik gibi geleneksel belediye hizmetlerinin yanında iklim değişikliğine uyum, afetlerle mücadele, kentsel dönüşüm, imar planları, çevre yatırımları, sosyal hizmet, kültür ve sanat gibi pek çok alanda yerel yönetimlerde AK Parti’nin öncü olduğu belirtildi.

Beyannamenin açıklanmasıyla birlikte aday tanıtım toplantıları ve il mitinglerine devam eden Cumhurbaşkanı Erdoğan son olarak İstanbul’da düzenlenen Arnavutköy İlçe Mitingi’ne ve “Gençlik Aşkıyla İstanbul” programına katıldı.²¹

Seçim Sonuçları

31 Mart’ta gerçekleştirilen mahalli idareler seçiminde AK Parti yüzde 35,5 oy aldı. Kurulduğu günden bu yana girdiği tüm seçimlerden birinci çıkan AK Parti ilk defa ikinci parti oldu. Bu oy oranıyla 12’si büyükşehir, 12’si il, 356’sı ilçe ve 169’u belde olmak üzere toplam 549 belediye başkanlığı kazandı. Genel Başkan Recep Tayyip

²¹ “Cumhurbaşkanımız Erdoğan Gençlik Aşısıyla Yeniden İstanbul Programı’nda Konuştu”, AK Parti, 30 Mart 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-genclik-askiyla-yeniden-istanbul-programinda-konustu-30-03-2024-17-31-45>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

Erdoğan seçimlerin ardından AK Parti Genel Merkezi balkonundan vatandaşlara ve partililere hitap etti.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 31 Mart mahalli idareler seçimlerini demokrasiye yakışır bir olgunlukla tamamladıklarını dile getirerek münferit bazı vakalar haricinde seçim atmosferine gölge düşürecek müessir hiçbir hadise yaşanmadığını belirterek şu ifadeleri kullandı:

31 Mart mahalli idareler seçimlerinde de Türk milleti, yine sandığı vesile kılarak mesajlarını siyasetçilere ulaştırmıştır. Sonuçlardan bağımsız olarak bu seçimin galibi öncelikle demokrasimizdir, milli iradedir, hangi siyasi görüşe mensup olursa olsun 85 milyonun tamamıdır. Seçim maratonunda kazanan, adaylardan önce Türkiye olmuş, milletimiz olmuş, uğruna ağır bedeller ödediğimiz demokrasimiz olmuştur. Bugün, AK Partiye ve Cumhur İttifakına oy verenlerle birlikte, demokratik haklarını kullanarak sandığın gücüne güç katan herkes kazanmıştır.²²

OLAĞAN KONGRE VE PARTİDE DEĞİŞİM

AK Parti Genel Merkezi seçimden sonra Olağan Kongre için çalışmalarına başladı. Merkez Yürütme Kurulu (MYK) ilk olarak 2 Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı. 1 Haziran'da "Türkiye'nin Ortak Aklı" temasıyla Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde 31. İstişare ve Değerlendirme Toplantısı gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan toplantının açılış konuşmasında "Siyasi sorumluluğumuzun gereğini yerine getirmenin yanı sıra son bir yılda yaşanan 3 seçimin de kapsamlı muhasebesini yapacağız" dedi.²³

1 Temmuz'da ise "Tevazu, Samimiyet, Gayret" temasıyla Yerel Yönetimler İstişare ve Değerlendirme Toplantısı düzenlendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan son bir yılda on ay arayla üst üste üç seçim geçirildiğini, seçimler nedeniyle geniş katımlı istişare ve değerlendirme toplantılarını yapamadıklarını belirtti ve "AK Parti'nin en büyük referans kaynağı son 30 yıldır yerel yönetimlerdir. Bu gerçek 1994 senesinden beri değişmemiştir ve değişmeyecektir" dedi.²⁴

Yapılan değerlendirme toplantıları neticesinde 3 Eylül'de Merkez Karar ve Yönetim Kurulunda (MKYK) alınan kongre kararının ardından 8. Büyük Olağan Kongre sürecine ilişkin çalışmalar yoğunlaştı. Eş zamanlı olarak başlayan ana kademe,

22 "Cumhurbaşkanımız Erdoğan Partimiz Genel Merkezi'nde Partililere Hitap Etti", AK Parti, 1 Nisan 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-partimiz-genel-merkezi-nde-partililere-hitap-etti-01-04-2024-05-17-32>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

23 "Cumhurbaşkanımız Erdoğan Partimizin 31. İstişare ve Değerlendirme Toplantısı'nın Açılışında Konuştu", AK Parti, 1 Haziran 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-partimiz-31-istisare-ve-degerlendirme-toplantisi-nin-acilisinda-konustu-01-06-2024-14-28-29>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

24 "Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimizin Yerel Yönetimler Değerlendirme Toplantısı'nda Konuştu", AK Parti, 1 Temmuz 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-partimizin-yerel-yonetimler-degerlendirme-toplantisinde-konustu-01-07-2024-17-29-14>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

gençlik ve kadın kolları ilçe kongrelerinin tamamlanmasıyla il kongreleri başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı ilk il kongresi AK Parti Kahramanmaraş İl Başkanlığının kongresi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan deprem konutları teslim törenini gerçekleştirdi ve daha sonra kongrenin yapılacağı salona geçti. Kongrede Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı Fırat Görgel, AK Parti Kahramanmaraş İl Başkanı Muhammet Burak Gül ve AK Parti Kahramanmaraş Milletvekili Vahit Kirişçi konuşma yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında kongrelerin değişime, yenilenmeye ve heyecanı diri tutmaya vesile olduğunu hatırlatarak “Partimizde kadrolar değişir, hizmet sevdamız değişmez. Kongremizi yeni başlangıçlara kapı açma fırsatı olarak görüyoruz” dedi.²⁵ Kongreye Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum, Gençlik ve Spor Bakanı Osman Aşkın Bak, İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya, AK Parti Genel Başkanvekili Efkân Ala, genel başkan yardımcıları ve milletvekilleri de katıldı.

7 Aralık'ta AK Parti Gaziantep 8. Olağan İl Kongresi gerçekleştirildi. Kongreye bakanlar, AK Parti genel başkan yardımcıları ve milletvekillerinin yanında MHP Gaziantep İl Başkanı Mustafa Bozgeyik, Türkiye Büyük Millet Meclisi İdare Amiri ve MHP Gaziantep Milletvekili Sermet Atay da katıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada “Türkiye kendisi için istediğini komşuları için de isteyen bir devlettir. Nasıl bir Antep görmek istiyorsak Halep içinde aynı temennilerde bulunuyoruz” ifadelerini kullandı.²⁶ Şartlar ne olursa olsun yılmayacaklarını, yorulmayacaklarını, azimden ve gayretten taviz vermeden birlikte yürümeye devam edeceklerini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan “Şairin dediği gibi ‘Yufka yüreklilerle çetin yollar aşılmaz.’ Birlikte aşacağımız daha çok çetin yolumuz var. Teşkilatımdan özellikle rica ediyorum: Asla umutsuzluğa kapılmayın, karamsar olmayın. Daha önümüzde beraber yürüyeceğimiz çok uzun mesafeler var. Daha nice yıllar boyunca AK Parti ve Cumhur İttifakı olarak bu ülkeye aşkla, şevkle, samimiyetle hizmet etmeyi sürdüreceğiz” şeklinde konuştu.²⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP'den istifa ederek AK Parti'ye geçen Karkamış Belediye Başkanı Mustafa Güzel ile Karkamış, Nizip ve Nurdagi ilçelerinden partisine geçen bazı belediye meclisi üyelerine rozet taktı.

SİYASETTE YUMUŞAMA VE YENİ ANAYASA

31 Mart yerel seçimleri sonrasında siyasi parti liderleri arasında bir görüşme trafiği başladı. 2 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP Genel Başkanı Özgür Özel'i kabul etti. Parti Genel Merkezi'ndeki Erdoğan ile Özel görüşmesi basına kapalı

25 “Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimizin Kahramanmaraş Kongresi'nde Konuştu”, AK Parti, 30 Kasım 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-partimizin-kahramanmaras-kongresi-nde-konustu-30-11-2024-19-48-30>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

26 “Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimizin Gaziantep Kongresi'nde Konuştu”, AK Parti, 7 Aralık 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-partimizin-gaziantep-kongresi-nde-konustu-7-12-2024-19-11-34>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

27 “Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimizin Gaziantep Kongresi'nde Konuştu”.

yapıldı. Özel'i partiye gelişinde AK Parti Genel Başkanvekili Mustafa Elitaş karşıladı. Görüşmede CHP İstanbul milletvekili ve TBMM Dışişleri Komisyonu üyesi Namık Tan ve Mustafa Elitaş da yer aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Özel görüşmesi 1 saat 35 dakika sürdü. CHP genel başkanı ile görüşmesinde ilk fırsatta karşı ziyaret yapacağını söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan "İlk fırsatta CHP'ye ziyareti gerçekleştirerek Türkiye'de siyasetin yumuşama sürecini başlatalım istiyorum. Bu adımın atılmasıyla siyasetin ülkemizde çok daha yumuşama dönemine girdiğini görüyoruz" dedi. CHP lideri Özel de "Biz kamuoyunun gündeminde ne varsa hepsini Sayın Erdoğan'la görüşme imkanı bulduk" dedi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kendilerini dinlediğini söyledi.²⁸

10 Haziran'da ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP lideri Özgür Özel'i ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan on sekiz yıl sonra geldiği CHP Genel Merkezi'nde CHP lideri Özel ile yaklaşık 1,5 saat görüştü. Görüşmede yeni anayasa, ekonomik sorunlar, kayyum atamaları, Sinan Ateş ve Tahir Elçi suikastı davalarına kadar birçok konu görüşüldü.

CHP milletvekilleri 1 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ayakta alkışladı. CHP Genel Başkanı Özel "Makama saygıda bir eksik bırakmayacağımızı söylemiştik. Cumhurbaşkanı'nı yemine uygun şekilde, karşılamamızı ayakta yaptık" dedi.²⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan "Yeni anayasanın kutuplaştırıcı değil uzlaştırıcı, ayrıştırıcı değil birleştirici, yasakçı değil özgürlükçü olması, farklılıklarda değil ortak noktalarda buluşturması temel ve sarsılmaz ilkemizdir" dedi.³⁰ Birçok siyasi partinin seçim vaadi olarak kullandığı yeni anayasanın gerekliliğiyle ilgili partilerin kendi içerisinde değerlendirmeleri oldu. Zaman zaman partilerin yetkili isimlerinden açıklamalar geldi. AK Parti, CHP ve MHP de bu konu üzerinde yoğun mesai harcadı.

DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

Filistin/Gazze Meselesi

İsrail'in 7 Ekim 2023'te Gazze'deki Filistinlilere yönelik başlattığı soykırıma karşı hukuki ve resmi adımlar atıldı. Güney Afrika Cumhuriyeti, Uluslararası Adalet Divanında (UAD) "Gazze'deki Filistin halkına soykırım yaptığı" gerekçesiyle İsrail'e dava açtı. Türkiye, Güney Afrika'nın Lahey'deki UAD'de Gazze savaşı nedeniyle İsrail'e karşı açtığı soykırım davasına müdahil olmak için resmi başvuruda bulundu. Türkiye'nin bu adımı sonrasında TBMM'de konuşma yapan Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas şu ifadeleri kullandı:

28 Yenısafak, Twitter, 3 Mayıs 2024, <https://x.com/yenisafak/status/1786370554175369459>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

29 "CHP Genel Başkanı Özel: 'Cumhurbaşkanı Makama Saygıda Bir Eksik Bırakmayacağız,'" İHA, 1 Ekim 2024.

30 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Yeni Anayasanın Yasakçı Değil, Özgürlükçü Olması Sarsılmaz İlkemizdir'", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2024.

Türkiye'nin davaya müdahil olmasını kutluyorum. Aynı şekilde İsrail ile ticareti durdurmasını kutluyorum. Filistin davası Türkiye'de ana mesele haline gelmiştir, bu da Türk halkının ahlakının göstergesidir.³¹

20 Nisan'da Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Basına kapalı yapılan ve 2,5 saat süren görüşmeye ilişkin Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığından yapılan açıklamaya göre Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmede Türkiye'nin uluslararası toplumun dikkatini Filistinlilere uygulanan zulme çekmek için diplomatik gayretlerini sürdürdüğünü ve vahşetin son bulmasıyla acil kalıcı ateşkes ihtiyacının her fırsatta vurgulandığını söyledi. İsmail Heniyye 31 Temmuz'da İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan'ın yemin törenine katılmak için gittiği başkent Tahran'da uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetti. Sosyal medya hesabından "Bu suikast; Filistin Davasını, Gazze'nin şanlı direnişini ve Filistinli kardeşlerimizin haklı mücadelesini akamete uğratmaya, Filistinlilerin moralini bozmaya, onları sindirmeye yönelik bir alçaklıktır" ifadelerini paylaşan Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca şunları söyledi:

İslam dünyasının daha güçlü duruşu ve insanlığın ittifakıyla inşallah Gazze'deki zulüm ve soykırım başta olmak üzere İsrail'in coğrafyamızda estirdiği terör mut-laka son bulacak, bölgemiz ve dünyamız huzura kavuşacaktır. Bunun için Türkiye olarak bütün yolları denemeye, bütün kapıları zorlamaya ve Filistinli kardeşlerimizi tüm imkanlarımızla, tüm gücümüzle desteklemeye devam edeceğiz.³²

AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik ise Heniyye suikastına yönelik sosyal medya hesabında şu açıklamaya yer verdi:

Filistin davasının önde gelen isimlerinden Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Haniyye'nin Tahran'da gerçekleştirilen siyonist bir suikast sonucu katledilmesini lanetliyoruz. Haniyye, Filistin halkı ve vatani için mücadele ederken katillerin saldırısı sonucunda şehit oldu. Bu suikast Netanyahu Hükümetinin bir soykırım ve katliam şebekesi olduğunu bir kere daha gösterdi. Kardeş Filistin halkının haklı davası er ya da geç bu katilleri yenecektir.³³

Suriye'deki Gelişmeler

1 Aralık'ta Suriye Milli Ordusu (SMO), terör örgütü PKK/YPG'nin Tel Rıfat ile Suriye'nin kuzeydoğusu arasında terör koridoru oluşturma planına karşı Özgürlük Şafağı Operasyonu'nu başlattı ve Tel Rıfat ilçe merkezinin tamamına hakim oldu. Sadece iki gün sonra rejim karşıtı gruplar başkent Şam'a açılan stratejik önemdeki Humus

31 Sabah TV, Facebook, 15 Ağustos 2024, <https://www.facebook.com/watch/?v=1283135605989595>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

32 RTErdogan, Twitter, 31 Temmuz 2024, <https://x.com/RTErdogan/status/1818558354345619498>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

33 Omerccelik, Twitter, 31 Temmuz 2024, <https://x.com/omerccelik/status/1818530937376063515>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

ilinde Rasten ve Telbise ilçelerini ele geçirdi. 8 Kasım'da göstericilerin kilit öneme sahip yerleşkelere girmesiyle Esed rejimi kentin kontrolünü büyük ölçüde kaybetti. Şam'da rejimle özdeşleşen ve işkenceleriyle bilinen Sednaya Hapishanesindeki tutsaklar cezaevini basan göstericiler tarafından kurtarıldı. Beşar Esed rejimi karşıtı silahlı grupların Şam'ın kontrolünü ele geçirmesi ve Esed rejiminin çökmesinin ardından Suriye devlet televizyonunda yayımlanan videoda bir grup muhalif, Esed'in devrildiğini ve cezaevlerindeki tüm tutsakların serbest bırakıldığını duyurdu. Baas rejimi ve Esed ailesi iktidarının çökmesi sonrası Esed ve ailesi Moskova'ya kaçtı ve Rusya'dan sığınma hakkı sağladı. Son olarak SMO, PKK/YPG'nin işgalindeki Münbiç'te başlattığı operasyonda bölgeyi büyük ölçüde terör örgütünden temizledi. Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) 61 yıllık Baas rejiminin çöktüğü 8 Aralık gününü "Milli Bayram" olarak ilan ettiklerini açıkladı.³⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti Gaziantep 8. Olağan İl Kongresi'nde Suriye'de yaşanan gelişmelerle ilgili Türkiye'nin yegane amacının tüm kesimleriyle Suriye halkının refahı ve esenliği olduğunu, ilk günden beri hep bunu savunduklarını ve hep bunun için çalıştıklarını söyledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptıkları her şeyi sadece ve sadece bunun için yaptıklarını vurgulayarak şunları söyledi:

Katliam ve zulümden kaçan kardeşlerimize kapımızı açarken de Suriye krizine çözüm bulmak için de elimizi uzatırken de gayemiz daima buydu ama Şam rejimi, Türkiye'nin uzattığı elin kıymetini bir türlü idrak edemedi, ne manaya geldiğini anlayamadı. Atalarımız ne diyor? "Doğru duvar yıkılmaz, eğri kaçır kurtulmaz." Türkiye, dün olduğu gibi bugün de tarihin doğru tarafında yer almaktadır.³⁵

Suriye'nin bölünmez toprak bütünlüğünün Türkiye için son derece önemli olduğunu vurgulayan AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Nihat Zeybekci ise şu açıklamada bulundu:

Suriye'nin bölünmez toprak bütünlüğü Türkiye için de son derece önemli. Tek parça halinde yeni bir demokrasi ve hukukun egemen olduğu bir hükümeti Türkiye olarak sonuna kadar desteklediğimizi de burada belirtmek istiyorum.³⁶

AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Sözcüsü Ömer Çelik ise şunları söyledi:

Esad rejiminin çökmesinden sonra barışçıl bir şekilde bir geçiş dönemi olması ve Suriyelilerin tamamının iradesini yansıtan bir yönetimin ortaya çıkması en büyük arzumuzdur. Kuşkusuz bu yolu yürürken bütün mezheplerden Suriyelilerin, bütün etnik gruplardan Suriyelilerin ve bütün dinlerden Suriyelilerin yanında bulacağı en güvenilir güç, en güvenilir yol arkadaşı bir kere daha her zaman olduğu

³⁴ "Suriye Muhalefeti 8 Aralık Gününü Milli Bayram İlan Etti", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2024.

³⁵ "Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan Partimizin Gaziantep Kongresi'nde Konuştu".

³⁶ "Suriye'nin Bölünmez Toprak Bütünlüğü Türkiye için Son Derece Önemli", AK Parti, 8 Aralık 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/suriye-nin-bolunmez-toprak-butunlugu-turkiye-icin-son-derece-onemli-08-12-2024-23-02-44>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

gibi Türkiye Cumhuriyeti olacaktır. Cumhurbaşkanımız bu bölgeye kan ve göz-yaşıyla çıkarla bakanların sonunun ne olacağını defalarca ifade etti ve defalarca haklı çıktı.³⁷

KRONOLOJİ: 2024'TE AK PARTİ	
7 Ocak	Haliç Kongre Merkezi'nde AK Parti Aday Tanıtım Toplantısı gerçekleşti. 11 büyükşehir ve 15 il belediye başkanı adayı açıklandı.
18 Ocak	ATO Congressium'da 48 ismin daha açıklandığı AK Parti Aday Tanıtım Toplantısı gerçekleşti.
30 Ocak	AK Parti'nin "Türkiye Yüzyılı Şehirleri için Gerçek Belediyecilik" başlığıyla "2024 Seçim Beyannamesi Tanıtım Toplantısı" gerçekleşti.
31 Mart	Yerel seçim gerçekleşti ve AK Parti yüzde 35,5 oranında oy aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti Genel Merkezi balkonundan vatandaşlara ve partililere hitap etti.
2 Mayıs	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile CHP Genel Başkanı Özgür Özel AK Parti Genel Merkezi'nde bir araya geldi.
1 Haziran	"Türkiye'nin Ortak Akı" temasıyla Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde 31. İstişare ve Değerlendirme Toplantısı gerçekleşti.
10 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP lideri Özgür Özel ile görüşmek için CHP Genel Merkezi'ni ziyaret etti.
1 Temmuz	"Tevazu, Samimiyet, Gayret" temasıyla Yerel Yönetimler İstişare ve Değerlendirme Toplantısı düzenlendi.
15 Ağustos	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas TBMM Genel Kurulunda konuşma yaptı.
3 Eylül	AK Parti MKYK toplantısında kongre kararı imzalandı ve 8. Büyük Olağan Kongre sürecine ilişkin çalışmaların hızlandırılması kararlaştırıldı.
30 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılımıyla Kahramanmaraş 8. Olağan İl Kongresi gerçekleştirildi.
7 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılımıyla Gaziantep 8. Olağan İl Kongresi gerçekleştirildi.

³⁷ "Parti Sözcümüz Çelik, Baas Rejiminin Devrilmesine İlişkin Açıklamalarda Bulundu", AK Parti, 8 Aralık 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/parti-sozcumuz-celik-baas-rejiminin-devrilmesine-iliskin-aciklamalarda-bulundu-08-12-2024-22-50-30>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

2024'te CHP'nin gündemini oluşturan meselelerin başında 31 Mart yerel seçimleri vardı. CHP, 31 Mart seçimlerine giden süreçteki söylemlerini “Türkiye İttifakı” ve “kent uzlaşısı” çerçevesinde geliştirdi. Bununla birlikte parti içerisinde yer alan mücadeleler özellikle aday belirleme süreçlerinde kendisini gösterdi. Seçimlerden sonra CHP'nin gündeminde yumuşama/normalleşme tartışmaları yer aldı. Süreç içerisinde meydana gelen çeşitli anlaşmazlıklar çeşitli ikilemlere yol açtı. Diğer yandan devamlılığını kaybetmekle birlikte CHP tarafından yumuşama/normalleşme söylemleri kutuplaşmanın azaltılması açısından zaman zaman dile getirilen konular arasındaydı.

CHP bu yıl içerisinde Kadın Kolları Kongresi, Tüzük Kurultayı ve Gençlik Kolları Kongresi düzenleyerek parti içi kurumların yapısında çeşitli değişikliklere gitti. Öte yandan bu değişiklik süreçlerinde geçen yıldan süregelen değişim/dönüşüm tartışmaları ve bu tartışmalar bağlamındaki isimler arasında çeşitli mücadeleler kendini gösterdi. CHP bu yıl dış politika konularında Filistin meselesi, Suriye ve AB üyeliği gibi çeşitli meselelerle gündemini oluşturdu. CHP Genel Başkanı Özgür Özel, Sosyalist Enternasyonal aracılığıyla sürdürdüğü bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Bu yıl partinin gündeminde yer alan diğer başlıklardan en önemlileriyse Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer'in terör örgütü üyeliği sebebiyle tutuklanması, MHP Genel Başkanı Bahçeli'nin terörist elebaşı Öcalan hakkındaki açıklamaları ve CHP'li yerel yönetimlerin konser harcamaları gibi meseleler olarak şekillendi.

31 MART YEREL SEÇİMLERİ

2024'te CHP'nin en önemli gündem konularından birini 31 Mart yerel seçimleri oluşturdu. Bir önceki yıl gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimine altı muhalefet partisinin (CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, Deva Partisi, Gelecek Partisi ve Demokrat Parti) oluşturduğu Millet İttifakı ve cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turunda bu gruba eklenen Zafer Partisi ile yaptığı ikili anlaşmayla giren CHP bu seçimden istediği sonucu alamayınca düzenlenen 38. Olağan Kurultay'da genel başkan değişikliğine

giderek Özgür Özel'i partinin yeni genel başkanı olarak seçti. CHP 31 Mart yerel seçimlerinde benzer bir ittifak politikası takip etmek yerine bölgesel ittifaklar üzerinde yoğunlaşarak DEM Parti ile kent uzlaşısı adı altında ittifaklar gerçekleştirdi. Diğer yandan Memleket Partisi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile ittifak arayışlarına giren CHP bunlardan yalnızca TİP ile anlaşma sağlayabildi.

Seçimlere doğru CHP'nin gündemini meşgul eden bir diğer tartışmayı partinin geçen yıldan süregelen değişim tartışmaları oluşturdu. CHP içerisinde çeşitli gruplaşmalara yol açan değişim tartışmaları şiddetlenerek tasfiye tartışmalarına dönüştü ve özellikle aday belirleme süreçlerinde kendisini gösterdi. Önceki dönemde seçilip yeni dönemde aday gösterilmeyen isimler bir yandan ve aday gösterilmesine çeşitli karşı çıkışların olduğu isimler de diğer yandan seçimlere doğru giderken parti içerisinde süren mücadeleleri yansıtan olaylar olarak şekillendi.

38. Olağan Kurultay sonrasında genel başkanlık değişiminin yaşandığı CHP, 31 Mart yerel seçimlerine doğru giderken bir yandan bu değişimin beraberinde getirdiği parti içi muhalefet tartışmalarının diğer yandan çeşitli muhalefet partileriyle seçimlere yönelik ittifak arayışlarının yoğunlaştığı bir dönem geçirdi. Parti içi muhalefet tartışmaları özellikle aday belirleme süreçlerinde kendisini gösterdi. Bu doğrultuda partide çeşitli istifalar yaşandı. İttifak arayışları ise partinin ideolojik konumlanması hakkındaki tartışmaları beraberinde getirdi ve partinin Atatürkçü kimliğinin devam ettiğine dair açıklamalar yapıldı.³⁸ CHP'nin ittifak arayışları Türkiye İttifakı söylemi etrafında şekillenmekle birlikte ağırlıklı olarak DEM Parti ile yapılan kent uzlaşısı olarak kendini gösterdi.

ADAY BELİRLEME SÜRECİ VE "İŞ BİRLİĞİ" ARAYIŞI

Parti içerisindeki muhalefet en çok aday belirleme süreçlerinde kendisini gösterdi. Aday belirleme süreçlerinde tartışmalara konu olan illerin başında Eskişehir, İzmir ve Hatay gelmekteyken ilçeler arasında ise Sarıyer ve Çankaya en çok tartışmaya sebebiyet veren yerler olarak şekillendi. Bu bağlamda Eskişehir'de Yılmaz Büyükerşen yerine Ayşenur Ünlüce, İzmir'de Tunç Soyer yerine Cemil Tugay ve Hatay'da yenden adaylığı konusunda tepkiler alan Lütfü Savaş aday gösterildi. Sarıyer'de mevcut başkan Şükrü Genç aday gösterilmeyince seçimlere bağımsız olarak katıldı. CHP'nin Çankaya adayı ise öncesinde Özel'in avukatlığını yapmış olan 31 yaşındaki Hüseyin Can Güner oldu.

Parti içinde yaşanan aday belirleme tartışmalarının bir diğer ayağını DEM Parti ile yapılan kent uzlaşısı oluşturdu. CHP, 31 Mart yerel seçimlerine giden süreçte Türkiye İttifakı adı altında çeşitli partilerle görüşmeler gerçekleştirdi. Buna rağmen DEM Parti ve TİP hariç diğer partilerle uygun bir zeminde anlaşma sağlayamadı.

38 "CHP Lideri Özgür Özel, İzmir'de: 'CHP Atatürk'ün Partisini İktidar Yapmaya Ant İçmiş Kadrolar Tarafından Yönetiliyor", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-zmirde-chp-ataaturkun-partisini-ktidar-yapmaya-ant-cmis-kadrolar-tarafından-yonetiliyor>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

Anlaşma sağlayamadığı partilerin başında halihazırda dağılmış Millet İttifakının kendisinden sonraki en büyük bileşeni İYİ Parti yer almaktaydı.

İYİ Parti'nin CHP ile yerel seçimlerde kurulacak olası bir birlikteliğin kapılarını kapatmasından sonra CHP'de ittifak arayışları farklı hatlar üzerinden şekillenmeye devam etti. Bu bağlamda Özel, Memleket Partisi ile görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme üzerine Memleket Partisi Genel Başkanı Muharrem İnce CHP'yi Türkiye'nin "amiral gemisi" olarak tanımlayarak olası bir ittifaka sıcak bakan bir tavır sergiledi.³⁹ Fakat ilerleyen günlerde Muharrem İnce, CHP içerisinden yükselen eleştirilere paralel eleştiriler ortaya koyarak ittifak yapmayacaklarını dile getirdi. İnce; Özel ve İmamoğlu'nu "parti tarihini bilmemek" üzerinden eleştirirken CHP'nin "başkalaştığını" iddia etti.⁴⁰

Bir diğer yandan CHP, ittifak arayışları kapsamında TİP Genel Başkanı Erkan Baş'la bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmenin sonucunda CHP ve TİP arasında seçimlerde iş birliği için bir çalışma grubu oluşturuldu. Bu görüşme kapsamında sol partilerin "birbirlerine karşı kaybettirmeme taktiği" üzerinde anlaştıklarına dair çeşitli görüşler basında yer aldı.⁴¹

CHP'nin tam anlamıyla ittifak gerçekleştirebildiği tek parti DEM Parti oldu. DEM Parti ve CHP arasındaki bu birliktelik ittifak olarak adlandırılmak yerine DEM Parti tarafından "kent uzlaşısı" söylemiyle dile getirildi. Öte yandan Özel de benzer bir şekilde DEM Parti ile ittifak tanımlamasını içermeyen daha farklı bir formül olarak ortaya koyduğu "Türkiye İttifakı" söylemini kullandı. "Kuracağımız ittifak, şehrinin seven, dürüst, iyi ve cesur insanlardan oluşuyor" sözleriyle Özel herhangi bir parti adı zikretmekten uzak durdu.⁴² kent uzlaşısı söylemi de benzer biçimde siyasi partiler arası resmi bir birlikten ziyade "birlikte yaşam ve yönetme modeli" olarak tanımlandı.⁴³ Öte yandan bu tür muğlak söylemlerin DEM Parti'nin CHP üzerinden meşrulaştırılmasına yönelik kaygıların ifadesi olduğuna dair yorumlar yapıldı.⁴⁴

CHP ve DEM Parti arasında seçimlere yönelik iş birliği çalışmaları kapsamında Özgür Özel, DEM Parti'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında "Bundan sonraki süreçlerde diyalogumuz, görüşmelerimiz sürecek. Biz bu görüşmelerin Türkiye demokrasisinin önemli katkı sağlayacağını düşünüyoruz" dedi.⁴⁵ DEM Parti'nin Özel'e iade-i ziyareti sonrasında bölgesel iş birlikleri üzerinde çalışılabilecek olduğunun açıklanmasıyla süreç hız kazandı.⁴⁶ Siyasi partilerin kesin aday listelerini 20

39 "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Özgür Özel: 'Memleket Meselelerini Konuştuk'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-genel-baskani-ozgur-ozel-memleket-meselelerini-konustuk>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

40 "Muharrem İnce'den CHP'ye Tepki: Her Gün 'DEM'lenirse Nasıl İttifak Kuracağız?", *Hürriyet*, 26 Ocak 2024.

41 "CHP ve TİP Seçim İş Birliği için Çalışma Grubu Oluşturdu", BBC News Türkçe, 24 Ocak 2024.

42 "Özgür Özel'den 'Türkiye İttifakı' Mesajı", NTV, 1 Şubat 2024.

43 "Birlikte Yaşam ve Yönetme Modeli: Kent Uzlaşısı!", DEM Parti, <https://www.demparti.org.tr/tr/birol-birlikte-yasam-ve-yonetme-modeli-kent-uzlasisi/17747>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2024).

44 Baki Laleoğlu, "Kent Uzlaşısı Nedir, Ne Değildir?", *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 88, (2024).

45 "Özgür Özel'den DEM Parti'ye Ziyaret: 'Verimli ve Yapıcı Bir Görüşme Oldu'", NTV, 13 Aralık 2023.

46 "DEM Parti'den CHP'ye Ziyaret: İki Parti İşbirliği Yapılabilecek İleri Belirleyecek", NTV, 11 Ocak 2024.

Şubat'ta YSK'ya teslim etmesinden sonra hangi bölgelerde ittifak yapılacağına dair konular kesinlik kazandı. kent uzlaşısı ve Türkiye İttifakı söylemleri etrafında en geniş ittifak İstanbul'da gerçekleşti. DEM Parti her ne kadar büyükşehir belediye başkanlığı için aday çıkarmış olsa da güçlü olduğu Esenyurt, Sancaktepe, Sultangazi ve Avclar'la birlikte 22 ilçede aday çıkarmama kararı verdi. TİP ise Hatay dışında CHP açısından kazanması riskli görülen hiçbir yerde aday çıkarmadı. Kent Uzlaşısı çerçevesinde Mersin'de DEM Partisi'nin ve Mersin'in Akdeniz ilçesinde de CHP'nin aday çıkarmayıp birbirlerinin adaylarını destekleyecekleri düşünülüyordu. Fakat listeler açıklandığında her iki parti de kendi adaylarını çıkardılar. Bununla birlikte bu adayların uzlaşma olmaması halinde “tedbiren” aday gösterildiklerine yönelik çeşitli değerlendirmeler yapıldı.⁴⁷ Türkiye İttifakı ya da kent uzlaşısı söylemleri dahilinde resmi bir ittifak içerisinde birlikte olmak yerine farklı yollar üzerinden ittifak kurma girişimi sürdüren CHP ve DEM Parti'nin bu ikircikli yapısını Cumhurbaşkanı Erdoğan “matruşka ittifakı” sözleriyle eleştirdi.⁴⁸

İttifak ve aday tartışmalarıyla geçen seçim süreci içerisinde CHP'de çeşitli istifalar yaşanırken yeniden aday gösterilmeyen bütün isimler parti içerisinde yaşanan hizipleşmeye dikkatleri çeken açıklamalar yaptılar. Büyükerşen, CHP'nin parti içindeki geçimsizlikler, kıskançlıklar ve iftiralar bağlamında gittikçe “bozulduğunu” söyledi.⁴⁹ Soyer, aday olmayacağını kendisine MYK'dan beş dakika önce bildirilmesini “siyasi nezaketsizlik” sözleriyle eleştirdi.⁵⁰ Yeniden aday gösterilmeyen bir diğer isim özellikle Kılıçdaroğlu'na yakınlığıyla bilinen Ataşehir Belediye Başkanı Battal İlgezdiydi. İlgezdi, Kürt ve Alevilerin partiden tasfiye edildiğini, partinin “Ankara'dan mı İstanbul'dan mı” yönetildiğinin belli olmadığını söyleyerek CHP'den istifa etti.⁵¹ Aday belirleme sürecinde istifa eden bir diğer isim de Gürsel Tekin'di. Tekin, istifasının ardından parti içerisindeki bütün meselelerin hemşerilik ve ahbap-çavuş ilişkileri üzerinden ilerlediğini ifade etti. Öte yandan İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) seçimlerinde İmamoğlu'na destek verip vermeyeceği sorusuna ise “bunlar değişimci değil çürümüş adamlar” şeklinde yanıt verdi.⁵² Eski CHP İstanbul İl Başkanı Cemal Canpolat ise “adayların belirlenmesinde Genel Merkez'in hiçbir etki ve yetkisinin olmadığını” ve kararları doğrudan İmamoğlu'nun verdiğini söyledi. Bu bağlamda İmamoğlu'nun babasının doktorunu Bakırköy'de aday yaptığını ifade etti.⁵³

47 Baki Laleoğlu ve Fatma Zehra Özdemir, “31 Mart'a Doğru CHP”, *Kriter*, Sayı: 416, (2024).

48 “Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘Büyük Ankara Mitingi’nde 200 Bin Kişiye Hitap Etti: CHP ile DEM arasında ‘Matruşka İttifakı’ Var”, *Yeni Şafak*, 23 Mart 2024.

49 “Yılmaz Büyükerşen'den CHP'ye Ağır Sözler: Adeta Bir Virüs, Mikrop Gibi”, *Sabah*, 15 Ocak 2024.

50 “İzmir için Aday Gösterilmeyen Tunç Soyer'den İlk Açıklama”, NTV, 30 Ocak 2024.

51 “CHP'den İstifa Eden Battal İlgezdi'den Bomba Çıkış: Parti Nereden Yönetiliyor?”, *Sabah*, 30 Ocak 2024.

52 “Gürsel Tekin'den Salvo: Bunlar Değişimci Değil Çürümüş Adamlar”, CNN Türk, 17 Şubat 2024.

53 TV100, “Cemal Canpolat'tan Ekrem İmamoğlu İddiası | TV100 Haber”, YouTube, 20 Şubat 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=6xWmEkXiXow>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

CHP, yerel yönetim politika ve vaatlerinden ziyade parti içerisindeki çekişmelerin ve ittifak ilişkilerinin gündemi meşgul ettiği bir süreç yaşadı. 31 Mart Yerel Seçim Bildirgesi metninde görüldüğü üzere eşit hizmet, adil paylaşım, şeffaflık ve hesap, planlama, ortak akıl, sosyal adalet ve dijital dönüşüm gibi çeşitli üst başlıklar altında yer alan içerikte birer paragraflık vaatler haricinde yerel yönetim vizyonunun ne olduğu meselesi belirsiz kaldı.⁵⁴ Kampanya sürecinde slogan olarak “İşimiz Gücümüz Türkiye” söylemi kullanıldı ve çeşitli videolar aracılığıyla propaganda süreci devam etti.⁵⁵ Özel, partisinin seçim stratejisi hakkında yaptığı bir açıklamada risk ve fırsat analizleri doğrultusunda mitingler düzenleyeceklerini, kazanma ihtimalinin yüksek olduğu yerlere ağırlık vereceklerini ifade etti.⁵⁶ Buna paralel olarak Türkiye İttifakı söylemi dahilinde muhalefete muhalefet etmeme yürüncesinde hareket edildi. Öte yandan kampanya süreci kapsamında İstanbul’un çeşitli ilçelerinde seccade, zikirmatik ve kıyma dağıtımı yapılması çeşitli eleştirilere sebep oldu.⁵⁷

SEÇİM SONUÇLARI

Yerel yönetim politika ve vaatlerinin ön plana çıkmadığı bir propaganda döneminin sonunda gerçekleştirilen seçimlerde CHP, il genel meclisi üyeliği seçimlerinde yüzde 23,21, belediye meclisi üyeliği seçimlerinde yüzde 35,48, belediye başkanlığı seçimlerinde yüzde 35,80 ve büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde yüzde 42 oy oranı elde etti. Yapılan itirazlar neticesinde seçimlerin iptal edildiği 7 bölgede seçimler 2 Haziran 2024'te yenilendi ve bu yeni seçimlerde CHP yüzde 22,23 oy oranı elde etti. CHP'nin 31 Mart yerel seçimlerinde elde ettiği oyların meclis üyeliği, belediye başkanlığı ve büyükşehir belediye başkanlığına karşılık gelen sayılar Tablo 1'de verilmiştir.

TABLO 1. 31 MART YEREL SEÇİMLERİNDE CHP'NİN ALDIĞI OY ORANI VE SAYILAR		
	TÜRKİYE GENELİ OY ORANI (YÜZDE)	KARŞILIK GELEN SAYILAR
İl Genel Meclisi Üyeliği	23,21	300
Belediye Meclisi Üyeliği	35,48	6.558
Belediye Başkanlığı	35,80	395
Büyükşehir Belediye Başkanlığı	42	14

Kaynak: “31 Mart 2024 Mahalli İdareler Seçimleri”, YSK, <https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2024-secimi/46637316>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

⁵⁴ “2024 Yerel Seçim Bildirgesi”, CHP, 18 Şubat 2024.

⁵⁵ “İşimiz Gücümüz İstanbul, İşimiz Gücümüz Türkiye!”, CHP, <https://istanbul.chp.org.tr/haberler/simiz-gucumuz-istanbul-isimiz-gucumuz-turkiye>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

⁵⁶ “Özgür Özel'den ‘1 Nisan’cılara Cevap: Avuçlarını Yalarlar”, *Milliyet*, 21 Şubat 2024.

⁵⁷ “Ve Bunu da Gördük: CHP, Oy için Seccade ve Zikirmatik Dağıtmaya Başladı...”, Haber 7, 6 Mart 2024.

31 Mart yerel seçimlerinden son seçimlere nazaran oylarını artırarak çıkan CHP'de Genel Başkan Özgür Özel ilk açıklamasını Türkiye İttifakı ekseninde sürdürerek bu ittifakın tarihi bir sonuç verdiğini ifade etti. Sonuçların hemen ardından gündeme gelen konuların başında ise erken genel seçim tartışması yer aldı. CHP Genel Başkan Yardımcısı Gamze Taşçier henüz parti içerisinde böyle bir tartışmanın yer almadığını fakat “toplum baskısı”nın erken seçimi tetikleyebileceğini ifade etti.⁵⁸ Öte yandan Özel böyle bir tartışmanın söz konusu olmadığını ve 31 Mart'ın sonuçlarına bakıp erken seçim talep etmeyeceğini belirterek CHP'nin aldığı her oyun kendisinin değil “Türkiye İttifakının oyu olduğunun farkındayım” dedi.⁵⁹ Benzer bir açıklamayı Tekirdağ'da da yineledi. Buna göre “Bugün CHP'nin yerelde kazanmış olduğu başarı sadece kendisine ait bir başarı değildir. Çağrımız Tekirdağ'da Tekirdağ İttifakı'ndaydı, Türkiye'de Türkiye İttifakı'ndaydı.”⁶⁰ Öte yandan yerel seçimlerde elde edilen başarıyı Kılıçdaroğlu daha farklı fakat aynı zamanda da benzer bir perspektiften ele aldı. Seçim sonuçları hakkında “Ekilen tohumlar fide oldu” dedi ve kendi genel başkanlık döneminde yürüttüğü ittifak politikalarının oy geçişkenliğine etki ederek CHP'nin oylarını artırdığını iddia etti.⁶¹

Seçimlerden sonra CHP, “İktidar Yolunda CHP Belediyeciliği Çalıştayı”⁶² düzenledi ve “Kayırmacılık, Şatafat ve İsrafla Mücadele Genelgesi”⁶³ adı altında bir politika belgesi yayımladı. Çalıştayda Yavaş ve İmamoğlu'nun belediyecilik tecrübelerini aktardığı çeşitli sunumlar ve geçmişten geleceğe CHP belediyeciliği gibi meseleler yer aldı. Söz konusu genelge seçilen CHP'li yerel yöneticilerin uyması gereken kurallar şeklinde düzenlendi.

NORMALLEŞME VEYA YUMUŞAMA TARTIŞMALARI

AK Parti ve CHP arasında seçimlerin sona ermesiyle başlayan normalleşme/yumuşama tartışmaları ilk olarak kendisini bayramlaşma ziyaretleri esnasında gösterdi. Devam eden günlerde her iki partinin de en üst temsilcileri tarafından iş birliği ve yumuşama mesajları verilmeye devam etti. 23 Nisan Özel Oturumunda TBMM'de yaptığı konuşmasında Özel, partisinin 2023 seçimleri sonucunda Mecliste oluşan

58 “Özgür Özel: Türkiye İttifakı Bu Seçimlerde Tarihi Bir Sonuç Elde Etmiştir”, NTV, 31 Mart 2024.

59 “Özgür Özel'den Dikkat Çeken Seçim Yorumları: En Çok Sevindiği ve Üzülmediği Kentler...”, *Türkiye*, 2 Nisan 2024.

60 “CHP Lideri Özgür Özel Tekirdağ Büyükşehir Belediyesinde: ‘Adil Yönetim, CHP İktidarının Yolunu Açacak’”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tekirdag-buyuksehir-belediyesinde-adil-yonetim-chp-ktidarinin-yolunu-acacak>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

61 “Kılıçdaroğlu: Ekilen Tohumlar Fide Oldu”, NTV, 31 Mart 2024.

62 “İktidar Yolunda CHP Belediyeciliği Çalıştayı Başladı”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/ktidar-yolunda-chp-belediyeciligi-calistayi-basladi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

63 “CHP Yerel Yönetimler ‘Kayırmacılık, Şatafat ve İsrafla Mücadele’ Genelgesi”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-yerel-yonetimler-kayirmacilik-satafat-ve-srafla-mucadele-genelgesi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

iradeye saygı duyduğunu ifade ederek aynı karşılığın yerel seçim konusunda da kendilerine iade edilmesi gerektiğini ifade etti.⁶⁴ Aynı gün 23 Nisan Resepsiyonu'nda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadeleriyle süreç hız kazandı. Gazetecilerin Özel'in görüşme talebi hakkındaki sorusuna Cumhurbaşkanı Erdoğan "Görüşme talepleri oldu. İnşallah en kısa zamanda bir araya gelişi de gerçekleştireceğiz" yanıtını verdi.⁶⁵

AK Parti ve CHP genel başkanları tarafından oluşturulan bu diyalog sürecinde ilk olarak Özgür Özel, AK Parti Genel Merkezi'ne ziyaret gerçekleştirdi. Erdoğan ve Özel arasında gerçekleşen görüşme sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan "Türkiye'nin ve Türk siyasetinin buna ihtiyacı var" dedi. Öte yandan ilk fırsatta kendisinin de CHP Genel Merkezi'ni ziyaret edeceğini ve bir "yumuşama süreci"nin başlatılmasını istediğini söyledi. Gerçekleşen ilk görüşme hakkında Özel ise kamuoyunun gündeminde olan biten her şeyi doğrudan cumhurbaşkanıyla görüşme imkanları olduğunu ve AK Parti ekibinin görüşmede notlar tuttuğunu ifade etti. CHP genel başkanı seçimler sonrasında oluşan bu diyalog ikliminin "Türkiye siyaset açısından bir kilometre taşı" olduğunu ifade etti.⁶⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gerçekleştirdiği iade-i ziyaret kendisinin on sekiz yıl sonra CHP Genel Merkezi'ne yaptığı ilk ziyaret oldu. Görüşmede ele alınan konular arasında yeni anayasa, ülke ekonomisi ve AB Parlamentosu seçimleri yer aldı. Bu görüşme sonucunda AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik, CHP'nin dilediği zaman Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'le görüşme gerçekleştirebileceğini söyledi. Öte yandan ihtiyaç duyulması halinde üçüncü bir görüşmenin daha gerçekleştirilebileceğini ifade etti. Görüşme bittikten sonra değerlendirme yapmak için toplanan CHP MYK'sı sonrasında CHP Sözcüsü Deniz Yücel diyalog kanallarını CHP'nin açtığını iddia etti. Yücel yaptığı değerlendirmelerde görüşmeler aracılığıyla ülke yönetimine dair çeşitli teklif ve görüşlerini AK Parti'ye ilettiklerini, bu bağlamda Hazine ve Maliye Bakanı Şimşek ile CHP heyetleri arasında bir görüşme gerçekleştirileceğini ifade etti. Bu görüşmede CHP heyeti asgari ücrete ara zam gibi tartışmaları Hazine ve Maliye Bakanlığına iletti.⁶⁷

AK Parti ve CHP genel başkanları arasında başlatılan diyalog sürecinde CHP'li "gölge bakanlar" çeşitli bakanlıklara ziyaretler gerçekleştirdi. 16 Mayıs'ta Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına, 24 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığına, 10 Haziran'da

64 "CHP Lideri Özgür Özel, TBMM'de 23 Nisan Özel Oturumunda Konuştu: 'Yerel Seçimlerde Oluşan İradeye Saygı Beklemekteyiz', CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tbmmde-23-nisan-ozel-oturumunda-konustu-yerel-secimlerde-olusan-iradeye-saygi-beklemekteyiz>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

65 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: CHP Genel Başkanı Özel ile Önümüzdeki Hafta Bir Araya Geleceğiz", Anadolu Ajansı, 23 Nisan 2024.

66 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Özgür Özel ile Görüşmesine İlişkin Açıklama: Siyaset Yumuşama Dönemine Girdi", NTV, 3 Mayıs 2024.

67 "Deniz Yücel: 'Açılan Bu Diyalog Kanalı Bizi İnandığımız İlkeli Muhalefetten, Toplumun Sesi Olmaktan Vazgeçirmeyecek'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/deniz-yucel-acilan-bu-diyalog-kanali-bizi-nandigimiz-ilkeli-muhalefetten-toplumun-sesi-olmaktan-vazgecirmeyecek>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

İçişleri Bakanlığına ve 11 Haziran'da Sağlık Bakanlığına ziyaret gerçekleştiren CHP'li gölge bakanlar bakanlıkların görev alanlarına giren meseleler hakkında dosyalar teslim ettiler. 24 Haziran'da ise Hazine ve Maliye Bakanlığına gerçekleştirilecek ziyareten önce CHP tabanından çeşitli eleştirilerin gelmeye başladığı bir ortam oluştu.

Yumuşama dönemiyle AK Parti ve CHP'nin içerisine girdiği diyalog sürecine dair parti tabanından gelen eleştirilerden sonra Özel "Bizim 22 yıllık yükün altına girmek gibi bir niyetimiz yok" dedi.⁶⁸ Bununla birlikte genel başkanların ziyaretleri sırasında gündeme gelen en önemli başlıklardan olan sivil anayasa oluşturma gündemine dair Özel, CHP'nin eleştirel yaklaşımını sürdürdü. Bu bağlamda "Anayasaya uyulmuyorken yeni anayasa yapsanız ne olur" tarzında açıklamalar yaptı.⁶⁹

Özel, Erdoğan'la ikinci görüşmesini takiben Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Sanki diğer konular konuşulmasın diye anayasa tartışmalarını gündemde tutuyor" şeklinde bir tavır aldığını söyledi. Bunun üzerine yumuşama süreci Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Ziyaretimizi hazmedemediler" şeklindeki açıklamasını takiben farklı bir yöne doğru evrildi.⁷⁰

Yumuşama süreci kapsamında Hazine ve Maliye Bakanı Şimşek ve CHP Genel Başkan Yardımcısı Yalçın Karatepe bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Karatepe, Şimşek'e ekonomiye dair dört talep ilettiğini belirtti. Bu talepler asgari ücrete artırım, emekli maaşlarına artış, tarımsal desteklerin artırılması ve vergi adaletinin sağlanması konularındı. Bununla birlikte Hazine ve Maliye Bakanı Şimşek ilgili talepleri not ettiklerini ve söz konusu meselelerde halihazırda çalışma yürüttüklerini söyledi. Görüşme sonrasında Karatepe, CHP Genel Merkezi'nde yaptığı basın toplantısında "Biz iktidarın milletin yaşadığı ekonomik yıkımdaki sorumluluğuna ortak olacak değiliz" ve "Anlayışlarında bir değişim iradesi olmadığını maalesef gördük" ifadelerini kullandı.⁷¹ Sonrasında grup toplantısında konuşan Özgür Özel de benzer minvalde bir açıklama yaparak "aynı dilin konuşulmadığını" aktardı.⁷² CHP tarafından dile getirilen bu yorumlar AK Parti tarafından eleştirilere konu oldu. Hazine ve Maliye Bakanı Şimşek görüşme sonrasında Karatepe'nin açıklamalarını "tribün ve taraftar kaygısı" ile verilen mesajlar olarak nitelendirdi.⁷³ Benzer bir şekilde AK Parti Artvin

68 "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Özgür Özel: 'Bizim 22 Yıllık Yükün Altına Girmek Gibi Bir Niyetimiz Yok'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-genel-baskani-ozgur-ozel-bizim-22-yillik-yukun-altina-girmek-gibi-bir-niyetimiz-yok>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

69 "CHP Lideri Özgür Özel: 'Anayasa'ya Uyulmuyorken Yeni Anayasa Yapsanız Ne Olur, Yapmasanız Ne Olur?'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-anayasaya-uyulmuyorken-yeni-anayasa-yapsanız-ne-olur-yapmasanız-ne-olur>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

70 Habertürk TV, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Fitne Kazanı Kaynatanların Oyununa Gelmeyeceğiz'", YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=EmD03hY9wyU>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

71 "Ankara'da 4 Saat 15 Dakika Süren Ekonomi Zirvesi | CHP'li Yalçın Karatepe, Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'le Görüştü", NTV, 24 Haziran 2024.

72 "CHP Lideri Özgür Özel'den Şimşek-Karatepe Görüşmesine İlişkin Açıklama: 'Aynı Dil Konuşulmadı'", NTV, 25 Haziran 2024.

73 Mehmet Şimşek, X, 25 Haziran 2024, <https://x.com/memetsimsek/status/1805556528331546664>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

Milletvekili Faruk Çelik de yaşanan süreçte “rol karmaşası” yaşandığını söyleyerek CHP'nin tavrının diyalog zemininde ele alınamayacağını ve “siyasal istismar” olduğunu söyledi.⁷⁴ Sürecin geldiği bu noktada Özgür Özel “mademki kimse anlamıyor ve geçinemiyoruz, o halde asgari ücrete zammı söke söke almak için, emekliye zammı söke söke almak için” Kocaeli'nde miting yapacağını duyurdu.⁷⁵ AK Parti ve CHP arasında başlatılan yumuşama ve normalleşme tartışmaları böylelikle bir rol karmaşası üzerinden sekteye uğramak durumunda kaldı.

Sürecin böyle bir yola evrilmesini takiben Özgür Özel “Kimse muhalefetten yumuşama beklemesin, en sert muhalefete devam ediyoruz” dedi ve “1,5 yıl sonra erken seçim olur” şeklinde bir söylem değişikliğine gitti. “Ya geçim ya seçim” şiarıyla hareket etmeye başlayan Özel, partisinin anketlerde ilk sırada yer aldığını söyledi.⁷⁶

Öte yandan yumuşama/normalleşme tartışmalarının bu noktaya evrilmesinde seçim sonuçları sayesinde hararetini kaybeden parti içi muhalefet tartışmalarının yeniden alevlenmesi rol oynadı. Sürecin en başında Kılıçdaroğlu'nun “Sarayla müzakere değil mücadele edilir” paylaşımı⁷⁷ ve bu görüşmelerin AK Parti tarafından hazırlanan bir “tuzak” olduğu gibi CHP tabanından yapılan eleştiriler ise parti içi muhalefetin yeniden görünür hale büründüğünün çeşitli göstergeleriydi. Kılıçdaroğlu'nun ilgili söylemine CHP Grup Başkanvekili Gökhan Günaydın'ın CHP'nin “Sıkılı yumruklarla değil, akılla ve rahat bir yürekle önündeki döneme bakıyor” olduğunu söylemesi sürecin başı ile mevcut durumu arasındaki farkı ortaya koyması açısından önemli oldu.⁷⁸

PARTİ İÇİ TARTIŞMALAR

CHP'nin kendi içerisindeki mücadele geçen yıldan süregelen bir tartışmanın devamı olarak şekillendi. Özellikle 31 Mart yerel seçimlerine doğru giden süreçte adayların belirlenme usulleri parti içi demokrasi tartışmalarını alevlendirdi. Seçimlerde yaşanacak olası bir başarısızlık sonucunda eski genel başkan Kılıçdaroğlu'nun olağanüstü kurultay talebiyle geleceği gibi tartışmalar söz konusuydu. Bununla birlikte Özel'in partinin genel başkanı olmakla birlikte “gölge genel başkan” olarak nitelendirilmesi ve parti içerisindeki belirleyici figürün İmamoğlu olduğu hakkında değerlendirmeler yapıldı. Öte yandan yerel seçimlerden yüzde 60 oy oranıyla çıkan Mansur Yavaş parti içerisindeki liderlik tartışmalarının dışında değildi. Özellikle aldığı oy oranı ve son genel seçimlerde sürdürülen adaylık tartış-

74 Faruk Çelik, X, 25 Haziran 2024, <https://x.com/farukcelikcomtr/status/1805513058975977604>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

75 “CHP Genel Başkanı Özgür Özel: ‘Zammı Söke Söke Almak için... Bütün Geçinemeyenleri Gebze’ye Bekliyoruz’”, CHP, 25 Haziran 2024.

76 “Özgür Özel: 1,5 Yıl Sonra Erken Seçim Olur”, NTV, 27 Haziran 2024.

77 “Kılıçdaroğlu: Sarayla Müzakere Edilmez, Mücadele Edilir”, Demirören Haber Ajansı, 25 Nisan 2024.

78 “CHP'den Kılıçdaroğlu'na Görüşme Yanıtı”, *Habertürk*, 25 Nisan 2024.

malarında öne çıkan önemli bir seçenek olması nedeniyle mevcut mücadelenin içerisinde yer aldı.

Özgür Özel geçen seneki aday tartışmalarının kalıcı bir gündem olarak şekillenmesi nedeniyle olası bir genel seçimde CHP'nin adayının kim olacağı sorularına devamlı bir şekilde maruz kaldı. Bu konuda "penaltı kullanmak" deyimini üzerinden teknik direktörün "Dur ben penaltıyı kullanayım" diyemeyeceğini söyledi. Bununla birlikte "Kendim dahil kimsenin ihtirasını tanımam, doğrusunu yapacağız" ifadelerini kullandı.⁷⁹ Özel için iktidara giden yol "belediyelerin iyi yönetilmesi"nden geçmekteydi.⁸⁰ CHP'nin Cumhurbaşkanlığı hedefleri konusunda eski genel başkan Kılıçdaroğlu'ndan farklı bir güzergah üzerinden hareket etti.

Öte yandan Kemal Kılıçdaroğlu'nun ise parti içerisinde süregelen mücadelenin dışında olmadığına dair çeşitli açıklamaları oldu. Özellikle yerel seçimler öncesinde "Siyaseti bırakmadım" şeklindeki açıklaması Kılıçdaroğlu'nun olası bir seçim başarısızlığı karşısında tekrar genel başkanlık yarışına gireceğine dair değerlendirmelere konu oldu.⁸¹ Özel ise Kılıçdaroğlu'na yönelik sert bir tutum sergilemekten kaçındı. Bu durum Kılıçdaroğlu'nun CHP gündeminde yer alan tartışmalarda Özel'in aksi yönünde yaptığı açıklamalara zemin teşkil etti.⁸² Bu açıklamalardan en önde geleni yumuşama/normalleşme sürecinde Kılıçdaroğlu'nun "Sarayla müzakere edilmez, mücadele edilir" ifadeleriydi. Bu ifadeler karşısında Özel yumuşama/normalleşme sürecindeki izlediği politikaları değerlendirirken yöneltilen eleştirileri kutuplaşma ortamından nemalanan "tuzu kuru kesim" sözleriyle değerlendirdi. Öte yandan sürecin sekteye uğramasıyla birlikte Kılıçdaroğlu'nun pozisyonuna yakın bir konumda yer almaya başladı. Erken seçim talepleri ve bu taleplerin dayandığı ekonomi, hukuk ve eğitim gibi başlıkların her birinde çeşitli mitingler tertip etti. Kılıçdaroğlu'nun ise yeniden genel başkan adayı olup olmayacağı tartışmalar arasındaydı. CHP'nin Eylül'de düzenleyecek olduğu Tüzük Kurultayı öncesinde delegelerin seçim kararı vermesi mümkündü. Buna dayanarak Kılıçdaroğlu "Eğer delegeler yeniden genel başkan adayı gösterirlerse o zaman en cesurlar bir adım öne çıksın" diyeceğini belirtti.⁸³

Kılıçdaroğlu'nun CHP genel başkanlığına yönelik kapıları tam kapatmadığı ve liderlik mücadelesinin içinde yer aldığı çekişmelerin bir diğer ucunda ise Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş arasındaki mücadele söz konusuydu. Her ne kadar cumhurbaşkanı adaylığı konusunda bugüne kadar İmamoğlu'nun ismi daha çok tartışılmış

79 "CHP Genel Başkanı Özgür Özel Habertürk TV'de: 'Eş, Dost Kayırmacılığı CHP'nin Yapacağı Bir İş Değildir'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-haberturk-tvde-es-dost-kayirmaciligi-chpnin-yapacagi-bir-s-degildir>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2024).

80 "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Özgür Özel: 'İktidara Yürüyoruz, Sokakta Özgüvenli Siyasete Büyük Destek Var'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-genel-baskani-ozgur-ozel-ktidara-yuruyoruz-sokakta-ozguvenli-siyasete-buyuk-destek-var>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

81 "Kılıçdaroğlu'ndan Yeni Açıklama: Siyaseti Bırakmadım", *Milliyet*, 7 Şubat 2024.

82 Fatma Zehra Özdemir, "CHP'de Parti İçi Mücadele: Aktörler ve Dinamikler", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 92, (2024).

83 "Kılıçdaroğlu'ndan 'Yeniden Aday Olacak mısınız?' Sorusuna Yanıt", NTV, 28 Mayıs 2024.

olsa da Yavaş'ın yerel seçimlerde İmamoğlu'na kıyasla çok daha yüksek bir oy oranı elde etmiş olması kendisini adaylık tartışmalarında ön plana çıkardı. Bu bağlamda iki isim arasındaki rekabetin örtülü bir şekilde devam ettiği tartışılan konular arasındaydı.⁸⁴ Türkiye Belediyeler Birliği başkanlığı tartışmaları bu iki isim arasında yer aldığı söz edilen mücadelenin yansımalarından bir tanesi oldu. Her iki isim de adaylık sürecinde CHP parti teşkilatı tarafından değerlendirildi ve bunun sonucunda aday İmamoğlu oldu. Öte yandan Yavaş ise Tarihi Kentler Birliği'nin adayı olarak belirlendi.

Yavaş ve İmamoğlu arasındaki mücadelenin bir diğer noktasında Kılıçdaroğlu yer aldı. Kılıçdaroğlu, Kurultay sürecini değerlendirdiği bir televizyon programında değişim taleplerinin birdenbire neden ortaya çıktığını anlamlandıramadığını ve parti içerisindeki çeşitli problemlerin parti kurulları aracılığıyla çözülebileceğini söyledi. Bu bağlamda kendisinin “hançerlendiğini” söyledi. Kılıçdaroğlu'nun “hançerlendim” sözlerine yanıtı ise CHP Grup Başkanvekili Gökhan Günaydın “CHP’de kimse kimseyi hançerlemedi. CHP yoldaşlık ilkesiyle yoluna devam eden bir partidir” ifadeleriyle verdi.⁸⁵

TÜZÜK KURULTAYI

CHP açısından 2024'ün bir diğer önemli başlığını Tüzük Kurultayı oluşturdu. CHP normal şartlarda 25-26 Kasım 2023 arasında yapılacak olan Tüzük Kurultayı'nı yerel seçimler sebebiyle Eylül'e ertelemişti. Tüzük Kurultayı'nın seçimli kurultaya dönüşmesi için on beş gün önceden 1.400 toplam delegenin beşte birinin imzası gerekiyordu. Bu süre sona ermeden Kurultay'ın seçimli mi seçimsiz mi yapılacağı tartışmalar arasındaydı fakat Kurultay seçimsiz gerçekleşti.

Öte yandan CHP, Tüzük Kurultayı hazırlıkları için 86 kişilik bir ekip oluşturdu ve bu ekip gerekli çalışmaları koordine etti. Tüzük Kurultayı 4 Eylül'de Sivas'ta gerçekleştirildi. Kurultay sonucunda 28 maddelik bir değişiklik yapıldı. Milletvekili adaylarının belirlenmesi adına ve parti kurullarında görev alanların en fazla üç dönem üst üste yeniden seçilebileceği kararlaştırıldı. Genel başkanın olmadığı durumlarda onun yerine genel sekreter ve sonrasında protokol sırasına göre genel başkan yardımcılarının vekalet etmesi kabul edildi. Partinin TBMM grup başkan ve başkanvekilleri MYK'ya alındı. Genel sekreter MYK'da genel başkan yardımcılarının önüne geçti. Öte yandan genel başkan adayı olabilmek için toplanan imzalara yüzde 15'lik üst sınır getirildi. Bu sayıdan fazla imzayla adayların genel başkanlık adaylığını divan başkanlığına sunamayacakları kabul edildi. Mevcut genel başkanın aday olabileceği fakat kendisinin aday gösterilemeyeceği belirlendi. Diğer yandan çeşitli cinsiyet ve gençlik kotaları getirildi. Yerel seçimlerde de üç dönem kuralının uygulanması esas alındı. TBMM üyeliği için aday belirleme yöntemleri

⁸⁴ Özdemir, “CHP’de Parti İçi Mücadele: Aktörler ve Dinamikler”.

⁸⁵ “CHP’den Kılıçdaroğlu’na ‘Hançer Yanıtı’”, NTV, 29 Mayıs 2024.

olarak ön seçim, örgüt denetiminde ön seçim, aday yoklaması, örgüt denetiminde aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri belirlendi. Hangi yöntemin hangi bölgede kullanılacağına kararını verme yetkisi ise Parti Meclisine (PM) ait olarak kararlaştırıldı. PM'ye TBMM üye sayısının yüzde 15'i kadar genel merkez kontenjanı belirleme yetkisi verildi. Bu kontenjanın PM tarafından il örgütleri, gençlik ve kadın kolları ve mevcut TBMM üyeleri arasında üçe bölerek dağıtması kararlaştırıldı. 20. Olağanüstü Kurultay'a (Tüzük Kurultayı) eski genel başkan Kılıçdaroğlu davet edilmesine rağmen katılmadı.

Tüzük Kurultayı'nda Kılıçdaroğlu'na yakın olduğu iddia edilen delegelerin verdikleri değişiklik önergesi ise reddedildi. Kılıçdaroğlu döneminde örgütlerden sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Oğuz Kaan Salıcı hakim denetiminde ön seçim yapılması gerektiğini ve parti yönetimini "örgüt denetiminde ön seçim" diye bir kavram "uydurmakla" eleştirdi. Buna rağmen ilgili talepler gerçeklik kazanmadı. Kurultay sürecinde Mansur Yavaş'ın da bir sitemi söz konusuydu. Konuşma yapacak olduğunun kendisine bir saat önceden haber verildiğini söylemesinin üzerine Özel, sorumluluğun kendisine ait olduğunu belirtti ve ara buluculuk rolü üstlendi.⁸⁶

Tüzük Kurultayı'ndan sonra parti içerisindeki mücadele sonlanmadı ve seçimli olağanüstü kurultay yapılmasına yönelik çeşitli itirazlar devam etti. Kılıçdaroğlu'na yakınlığıyla bilinen CHP İstanbul Milletvekili Oğuz Kağan Salıcı seçimli kurultay tartışmalarını mevcut parti yönetimini eleştirerek ele aldı. Salıcı, kurultayın "bir lütf değil hak" olduğunu vurguladı. Ek olarak Salıcı, parti örgütünde CHP'nin "siyasi rotasına ilişkin" çekincelerin yer aldığını söyleyerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı TBMM Genel Kuruluna yaptığı ziyarette ayağa kalkarak karşılayan CHP Grubunun bu davranışının kabul edilemez olduğunu söyledi.⁸⁷

Parti içerisinde seçimli bir kurultay yapılmasına yönelik isteğin gündem olması üzerine CHP'li 81 il başkanı ortak bir bildiri yayımladı. Bildiride CHP oylarının parti içerisindeki muhalefetin iddia ettiği gibi düşmesi bir yana artışta olduğu vurgusu yapıldı. Buna paralel olarak "kurultay çağrısının gündemde olmadığı" ve bu tür tartışmaların "kişisel ikbal için gündem yaratma çabaları" olduğu ifade edildi.⁸⁸

CHP içerisindeki bu çekişmelerden anlaşıldığı üzere parti içerisinde yer alan muhalifler mevcut yönetime bir yandan yumuşama/normalleşme diğer yandan hemşericilik ve ahbap-çavuş ilişkisi sebebiyle karşı çıktı. Bu mücadele içerisinde Özgür Özel ise ara bulucu pozisyonunu sürdürerek "Sözüme değer veren herkesi bu tartışmalara girmemeye çağırıyorum" ifadelerini kullandı.⁸⁹

86 "CHP Kurultayı'nda Gergin Anlar", *Türkiye*, 7 Eylül 2024.

87 "Kılıçdaroğlu'na Yakın CHP'li Vekilden Özel'e 'Padişah' Göndermesi: Kurultay Lütf Değil Haktır", *Yeni Şafak*, 8 Kasım 2024.

88 "CHP'de Kurultay Tartışmaları: 81 İl Başkanından Ortak Açıklama", NTV, 11 Kasım 2024.

89 "CHP Lideri Özgür Özel: 'İçe Dönük Gündemlerle Partiyi ve Kamuoyunu Meşgul Etmek Gerek'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-ce-donuk-gundemlerle-partiyi-ve-kamuoyunu-mesgul-etmemek-gerek>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

KADIN VE GENÇLİK KOLLARI KURULTAYLARI

CHP bu yıl 4 Ağustos'ta "Eşitlik ve Adalet" temasıyla 15. Olağan Kadın Kolları Kurultayı'nı düzenledi. Kurultayın divan başkanlığını Genel Başkan Yardımcısı Gökçe Gökçen sürdürdü. Kurultay'da CHP Kadın Kolları Başkanı Aylin Nazlıaka, Osmanliye Milletvekili Asu Kaya, Merve Kır, Birsen Temir Saraç ve Birsen Baya olmak üzere beş aday vardı. Sonrasında Merve Kır, Birsen Temir Saraç ve Birsen Baya, Nazlıaka lehine adaylıktan çekildi. Nazlıaka'nın yeniden seçilmek için adaylığını koyduğu Kurultay'da Kaya 477 ve Nazlıaka 146 oy aldı. Böylelikle CHP Kadın Kolları başkanlığında değişim gerçekleşti.⁹⁰

Kurultayda yaşanan bir diğer önemli gelişmeyi Özgür Özel'in açılış konuşmasını yaptığı sırada protesto seslerini yükselten Çiğli Belediyesinin işten atılan işçileri oluşturdu. Protestolar üzerine Özel, Kadın Kolları Kongresi'ni başka amaçlara alet etmeyeceğini söyledi ve salonda bulunan erkeklerin güvenlikler tarafından dışarı çıkarılması talimatını verdi.⁹¹

CHP'nin bu yıl içerisindeki bir başka kurultayı da "Gelecek ve Umut" temasıyla 17. Olağan Gençlik Kolları Kurultayı'ydı. Kurultayın tek adayı PM üyesi olan Cem Aydın 489 kayıtlı delegenin 479'unun oyunu alarak Gençosman Killik yerine yeni CHP Gençlik Kolları başkanı oldu. Mevcut Gençlik Kolları Başkanı Killik parti tüzüğü gereği otuz yaşını doldurması sebebiyle yeniden aday olamadı.

DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

CHP'nin 2024'teki gündemini belirleyen bir diğer konu dış politikadaki gelişmeler oldu. CHP Genel Başkanı Özgür Özel, İsrail'in Filistin'deki terör saldırılarını kınayan açıklamalarda bulundu. Özel, İsrail'in "meşru müdafaa hakkını" kullanıyorum diyerek yaşananları bir fırsata çevirdiğini ve bunu "soykırım"a dönüştürdüğünü söyledi. İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları konusunda yalnızca iç siyaset mekanizmalarıyla sınırlı kalmayan Özel, 24'ü kendi ülkesinde iktidar olan 120 ülkenin sosyal demokrat liderlerine mektuplar yazarak Filistin'i tanımalarını istedi.

Filistin'de yaşanan soykırıma yönelik CHP İstanbul İl Başkanlığı İsrail Konsololuğu önünde eylem yaptı. CHP İstanbul İl Başkanı Özgür Çelik buradaki konuşmasında "İsrail'e karşı gereken yaptırımlar uygulanmalı ve Filistin halkının hayati ihtiyaçları ivedilikle sağlanmalıdır" dedi.⁹² Diğer yandan Özel, Filistin Devlet Başka-

90 "CHP Lideri Özel: 'Kadın Kolları Kurultayımızda Genel Başkanlığa Seçilen Asu Kaya'yı ve Yönetim Kurulu'nu Tebrik Ediyorum'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozel-kadin-kollari-kurultayimizda-genel-baskanliga-secilen-asu-kayayi-ve-yonetim-kurulunu-tebrik-ediyorum>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

91 "Özgür Özel'i İzmir'de Kızdıran Protesto: Erkek Arkadaşları Dışarı Alın, Bu Toplantıyı mı Buldunuz?", *Milliyet*, 4 Ağustos 2024.

92 "İstanbul-CHP İstanbul İl Örgütünden İsrail Konsololuğu Önünde Filistin Eylemi", *Demirören Haber Ajansı*, 29 Mayıs 2024.

nı Mahmud Abbas'la bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Mahmud Abbas, görüşme sonrasında Özel'i Filistin'e davet etti.⁹³

New York'ta düzenlenen Sosyalist Enternasyonal Prezidyum toplantısına katılan Özel, Filistin'in tanınmasına yönelik çağrısını burada da sürdürdü. Öte yandan Sosyalist Enternasyonal'in bir sonraki toplantısının Ramallah'ta yapılması teklifini ileri sürdü.

CHP'nin dış politikaya karşı tutumunun netlik kazandığı bir diğer olay Romanya'nın başkenti Bükreşte gerçekleşen Sosyalist Enternasyonal Avrupa Komitesi toplantısıydı. Buradaki toplantıda Özel, Fransa'da yaşayan Türk kökenli Fransız vatandaşlarını aşırı sağ hareketlere karşı oy kullanmaya davet etti. Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin ise kağıt üzerinde bırakılmaması gerektiğini söyledi. Yine Özel, Filistin soykırımına yönelik çağrısını burada da yeniledi. Bu bağlamda "Cumhuriyet Halk Partisi olarak yoldaşlarımızla Ukrayna'daki savaş ve Filistin'deki katliama daha yakın bir iş birliği ve ortak zeminde hareket etmek için elimizden geleni yapmaya hazırız" dedi.⁹⁴

Öte yandan Suriye meselesi de CHP'nin gündemini meşgul eden dış politika alanlarından birisiydi. CHP Genel Başkan Yardımcısı Burhanettin Bulut, Temmuz'un başında Özel'in Suriye Devlet Başkanı Esed'le görüşme gerçekleştirme isteğinin Suriye tarafından kabul edildiğini söyledi. Fakat daha sonra Suriye hükümetine yakınlığıyla bilinen *Vatan* gazetesi bu iddiayı yalanladı.⁹⁵ Buna rağmen Özel çeşitli zamanlarda Esed'le görüşme talebi olduğunu dile getirdi. Kasım'daki bir konuşmasında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istemesi halinde cumhurbaşkanıyla birlikte Esed ile görüşmeye gidebileceğini söyledi. Özel'in Esed'le görüşme isteğinin temel motivasyonunu ise Suriyeli sığınmacılar oluşturdu.⁹⁶ Bununla birlikte Özel'in Esed'le görüşme vurgusu DEM Parti tarafından tepkiyle karşılandı. DEM Parti Eş Başkanı Tuncay Bakırhan, Özel'in yürüttüğünü iddia ettiği "ara buluculuk siyaseti" ile "Kürt karşıtı bir siyaseti mi örgütlemeye çalıştığı" sorusunu yöneltti.⁹⁷

Dış politikada CHP'nin gündemini oluşturan bir diğer başlık Mavi Vatan konusunda oldu. 27 Temmuz'da TBMM'de yaptığı bir konuşmasında CHP Milletvekili Namık Tan, Mavi Vatan doktrinini bir "masal" olarak değerlendirdi. Bunun üzerine AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik bu açıklamaların "kabul edilemez, sorumsuz ve yakışsız" olduğunu söyledi. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan da Tan'ın

93 "CHP Lideri Özgür Özel, Mahmud Abbas ile Görüştü", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-mahmud-abbas-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

94 "CHP Lideri Özgür Özel, Bükreşte Konuştu: 'Fransa'da Aşırı Sağa Karşı Sandık Başına Gitmeye Davet Ediyorum'", CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-bukreste-konustu-fransada-asiri-saga-karsi-sandik-basina-gitmeye-davet-ediyorum>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

95 "Suriye'den 'Şam'a Gideceğiz Esad'la Görüşeceğiz' Diyen CHP'ye Yalanlama | CHP'den 'Pürüz Çıktı' İtirafı", *Takvim*, 11 Temmuz 2024.

96 "Özgür Özel'den Erdoğan'a Çağrı: Esad'la Görüşmeye Birlikte Gidelim", *Türkiye*, 7 Ekim 2024.

97 "Bakırhan: CHP Kürt Karşıtı İttifaka Arabulucu Olmak Yerine Ortadoğu'da Kürt Sorununun Çözümüne Katkı Sunmalıdır", DEM Parti, <https://www.demparti.org.tr/tr/bakirhan-chp-kurt-karsiti-ittifaka-arabulucu-olmak-yerine-ortadoguda-kurt-sorununun-cozumune-katki-sunmalidir/20200>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

“Mavi Vatan masalı” sözlerini “sorumsuzluk, şuursuzluk ve gaffet” olarak nitelendirdi. Tan’ın açıklamalarına CHP içerisinden iki yönlü tepkiler geldi. İlk olarak CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, Tan’ın aksine Mavi Vatan doktrinini bir “masal” olarak değil “Türkiye Cumhuriyeti’nin denizlerdeki hak, alaka ve menfaatlerinin somutlaşmış bir ifadesidir” şeklinde ele aldı. Sonrasında ise tartışmalar üzerine CHP, Mavi Vatan gündemiyle toplantı gerçekleştirdi. Toplantıdan sonra CHP Sözcüsü Deniz Yücel, Tan’ın konuşmalarının “cimbızlanarak” eleştirilmesini doğru bulmadığını ve “haklı çıkarımları” olduğunu söyledi.⁹⁸ Bu açıklamaya cevaben AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik “Hiçbir cimbızlama yoktur. Doğrudan Mavi Vatan kavramının omurgasına saldıran bir konuşmadır” dedi. Çelik öte yandan Tan’ın ifadelerinin Rum ve Yunan basınlarında “çoşkuyla karşılandığını” söyledi.⁹⁹

DİĞER GELİŞMELER

2024'te CHP'nin gündemini meşgul eden diğer gelişmeler altında bir sokak röportajında AK Parti seçmeni ve cumhurbaşkanına hakaret eden Dilruba Kayserilioğlu'nun onur konuğu olarak CHP tarafından ağırlanması vardı. CHP'li belediyelerin çeşitli sanatçılarla düzenlediği konser harcamaları da gündemi meşgul eden bir diğer konuydu. Öte yandan kent uzlaşısı çerçevesinde Esenyurt belediye başkanı seçilen Ahmet Özer'in terör örgütü PKK ile iltisaklı olduğu gerekçesiyle yerine kayyum atandı. Son olarak Devlet Bahçeli'nin terörist elebaşı Öcalan hakkındaki açıklamalarını takip eden günlerde Özel'in konuya dair söylemleri CHP'nin bu meseleye dair tutumunun ne olduğunu gösterdi.

Kayserilioğlu bir sokak röportajında AK Parti seçmeni ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaretlerde bulunmuş ve bunun üzerine “halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşışılama” ve “cumhurbaşkanına hakaret” suçlamasıyla hakkında dava açılmıştı. Öte yandan Kayserilioğlu, İzmir Fuarı'nda CHP'nin onur konuğu olarak yer aldı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan “Bu lekenin süratle temizlenmesi gerektiği kanaatindeyiz, Özel'in millete özür borcu var” dedi.¹⁰⁰ Özel ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın isteği doğrultusunda “Ben kendim kötü bir söz söylemedim ama (...) AK Parti'li seçmenden bu sözü söyleyenler adına özür diliyorum” ifadelerini kullandı.¹⁰¹

Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş belediyenin düzenlediği bir konserde 69 milyon lira harcandığı iddiaları hakkında bir basın toplantısı düzenledi. Bu toplantıda harcamalarının çoğunun sahne kurulumuna dair giderler ve lojistik

98 “CHP'den ‘Mavi Vatan’ Konulu Basın Açıklaması: ‘Ömer Çelik’i Özür Dilemeye Davet Ediyoruz”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chpden-mavi-vatan-konulu-basin-aciklamasi-omer-celiki-ozur-dilemeye-davet-ediyoruz>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

99 “AK Parti Sözcüsü Çelikten CHP'li Tan'ın ‘Mavi Vatan’ Sözlerine Tepki: Yunan ve Rum Basınında Coşkuyla Karşılandı”, *Milliyet*, 29 Temmuz 2024.

100 “Erdoğan'dan Özgür Özel'e Tepki: Millete Hakaret Edeni Onur Konuğu Yaptı”, CNN Türk, 10 Eylül 2024.

101 “Cumhuriyet Halk Partisi Lideri Özgür Özel: ‘Erdoğan da Bir Adım Atsın ve Söylediği Sözler için Özür Dilesin’”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-lideri-ozgur-ozel-erdogan-da-bir-adim-atsin-ve-soyledigi-sozler-cin-ozur-dilesin>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

giderler olduğunu söyledi. Bununla birlikte 69 milyon lira değil 44 milyon 937 bin lira harcandığını söyledi.¹⁰² Konser harcamalarına dair Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca ABB, İBB ve Beykoz belediyelerine yönelik usulsüz harcama soruşturmaları başlatıldı. Konser ve etkinlik adı altında harcanan kamusal kaynakların teftişine yönelik bu gelişmelerden sonra CHP Genel Başkanı Özel meseleyi “CHP’ye oy verenleri cezalandırmak” şeklinde değerlendirdi.¹⁰³

Kent uzlaşısı çerçevesinde DEM Parti’nin desteklediği ve CHP adayı olarak seçilen Ahmet Özer hakkında “PKK/KCK silahlı terör örgütü üyesi olmak” gerekçesiyle soruşturma başlatılmış ve çıkarıldığı mahkemece tutuklanmıştı. Bu gelişme üzerine CHP ve DEM Parti Esenyurt’ta karara karşı ortak miting düzenledi. Söz konusu mitingde konuşan Özel, konudan bağımsız bir şekilde erken seçim çağrısı yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı “kutuplaşmayı istemek”le itham etti.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 22 Ekim’deki grup toplantısı konuşmasında terörist elebaşı Öcalan hakkında “Gelsin, DEM Parti grup toplantısında konuşsun, terörün bittiğini, örgütün lağvedildiğini ilan etsin” sözleri önemli bir gündem maddesi olarak şekillendi.¹⁰⁴ Bu gelişme üzerine CHP Genel Başkanı Özel, Bahçeli’yi eleştirdi ve “Geldiği yeri gördünüz” şeklinde bir açıklama yaparak “El yükseltiyoruz” ifadesini kullandı. Özel bu ifadesinin ardından “Ben de Kürtlere bir devlet teklif ediyorum, kendilerini ait hissetmeyen Kürtlere, Türkiye Cumhuriyeti’nin sahibi olmayı teklif ediyorum” dedi.¹⁰⁵ Öte yandan Bahçeli’nin açıklamasını takiben “el yükselteceğini”¹⁰⁶ söyleyen Özel, terör tutuklusunu Selahattin Demirtaş’ı kaldığı hapisanede ziyaret etti ve “Türkiye bir sorunu çözecekse, silahlar bırakılacaksa, analar ağlamayacaksa bunun adımı atılacaksa tüm aktörler kıymetlidir” dedi.¹⁰⁷ Bununla birlikte Özel, Diyarbakır’a bir ziyaret gerçekleştirdi. Buradaki konuşması gündemdeki meselenin devamı niteliğindedir. Özel “Kürtler sorun var dediği sürece Kürt sorunu vardır” ifadelerini kullandı.¹⁰⁸ Öte yandan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle Ankara’da yaptığı bir konuşmasında ise “Şehit analarının rızası olmayacak hiçbir şeyin tarafında değiliz” dedi.¹⁰⁹ Meseleyi Diyarbakır’daki şekliyle ele almadı ve daha farklı bir tutum sergiledi.

102 “Mansur Yavaş’tan Konser Harcamalarına İlişkin Açıklama”, NTV, 11 Kasım 2024.

103 “Üç Belediyeye Konser İncelemesi | Özgür Özel: Temel Amaç CHP’ye Oy Verenleri Cezalandırmak”, NTV, 14 Kasım 2024.

104 “Bahçeli’den Öcalan Çağrısı: Meclis’e Gelsin DEM Grubunda Silah Bırakıldığını İlan Etsin”, NTV, 22 Ekim 2024.

105 “CHP Lideri Özgür Özel: ‘Devlet Bahçeli’nin Geldiği Yeri, Geçmişte Söylediği Her Lafın Ne Kadar Yalan, Boş, Haksız Olduğunu Gördünüz’”, CHP, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-devlet-bahcelinin-geldigi-yeri-gecmiste-soyledigi-her-lafin-ne-kadar-yalan-bos-haksiz-oldugunu-gordunuz>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

106 “Özel’den Bahçeli’nin Çağrısına Cevap: El Yükseltiyorum Kürtlere Devlet Teklif Ediyorum”, *Yeni Şafak*, 22 Ekim 2024.

107 “Özgür Özel’den Demirtaş’a Ziyaret”, NTV, 21 Ekim 2024.

108 “Özel: Kürtlerin Sorunları Bir Kişinin Konuşmasıyla Değil, Masaya 86 Milyonun Oturmasıyla Çözülecek”, *Demirören Haber Ajansı*, 23 Ekim 2024.

109 “CHP Lideri Özel: Şehit Analarının Rızası Olmayacak Hiçbir Şeyin Tarafında Değiliz”, NTV, 29 Ekim 2024.

KRONOLOJİ: 2024'TE CHP	
11 Ocak	İş birliği görüşmeleri bağlamında DEM Parti CHP'yi ziyaret etti.
24 Ocak	CHP ve TİP seçim iş birliği için çalışma grubu oluşturdu.
26 Ocak	CHP'li İlgezdi, Kılıçdaroğlu'na yakın isimlerin partiden tasfiye edildiğini söyledi.
18 Şubat	2024 Yerel Seçim Bildirgesi yayımlandı.
31 Mart	Seçim sonuçları açıklandı ve CHP, Türkiye genelinde yüzde 37,77 oy aldı. CHP Genel Başkanı Özgür Özel "Türkiye İttifakı tarihi bir sonuç vermiştir" dedi.
20 Nisan	İktidar Yolunda CHP Belediyeciliği Çalıştayı başladı.
24 Nisan	Eski genel başkan Kılıçdaroğlu "Sarayla müzakere edilmez, mücadele edilir" dedi.
3 Mayıs	Yumuşama/normalleşme kapsamında Özgür Özel, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
8 Mayıs	Özel, cumhurbaşkanı adaylığı konusunda "Kendim dahil kimsenin ihtirasını tanımam" dedi.
11 Mayıs	Kayırmacılık, Şatafat ve İsrafla Mücadele Genelgesi yayımlandı.
11 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP Genel Merkezi'ni ziyaret etti.
27 Haziran	Özgür Özel "1,5 yıl sonra erken seçim olur" dedi.
4 Ağustos	15. Olağan Kadın Kolları Kurultayı gerçekleştirildi.
22 Ekim	Özgür Özel, Bahçeli'nin açıklamaları sonrasında "Kürtlere devlet teklif ediyorum" dedi.
30 Ekim	CHP Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer "PKK/KCK silahlı terör örgütü üyesi olma" gerekçesiyle tutuklandı.
31 Ekim	CHP ve DEM Parti, Ahmet Özer için ortak miting düzenledi.
11 Kasım	81 il başkanı seçimli kurultay tartışmaları kapsamında Özel'e desteklerini ifade etti.
6-9 Eylül	20. Olağanüstü Kurultay (Tüzük Kurultayı) gerçekleştirildi.
1 Aralık	17. Olağan Gençlik Kolları Kurultayı gerçekleştirildi.

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

2024'te MHP'nin gündemini oluşturan meselelerin başında 31 Mart yerel seçimleri vardı. MHP açısından bu yılın bir diğer önemli gündem maddesi, 14. Olağan Büyük Kurultay oldu. Kurultayda Devlet Bahçeli yeniden partinin genel başkanı seçildi. Bununla birlikte parti yapısının Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle uyumlu hale getirilmesi adına parti tüzüğünde değişikliğe gidildi. Parti vizyonunun güncellendiği "Milli Yükseliş İradesi" isimli parti programı yayınlandı. Partinin bu yılki gündeminde Cumhur İttifakı bağlamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin belirli aralıklarla yaptığı görüşmeler de vardı. Bu görüşmelerde Cumhur İttifakı'nın birliği ve ortak hedefler doğrultusunda hareket ettiği vurgulandı. Öte yandan yılın son çeyreğinde Devlet Bahçeli'nin Mecliste terörün sona erdirilmesine dair yaptığı konuşma ülke genelinde yankı uyandırdı. Yıl içerisinde MHP'nin gündemini belirleyen bir başka tartışmayı da anayasa değişikliği oluşturdu ve bu kapsamda daha önce hazırlanan 100 maddelik taslak metin hakkında kamuoyu bilgilendirildi.

31 MART YEREL SEÇİMLERİ

Seçim Çalışmaları

MHP adına 2024'teki en önemli gündem maddelerinden ilkinin 31 Mart yerel seçimleri oluşturdu. Resmiyette 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve MHP arasında kurulan Cumhur İttifakı, 31 Mart yerel seçimlerinde de aynı kararlılıkta ortak çalışmaya devam etti.

2023 genel seçimlerinin Cumhur İttifakı adına başarıyla sonuçlanmasından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Bahçeli yedi defa görüşme gerçekleştirdi. 27 Eylül 2023'te gerçekleştirilen görüşme sonrasında yerel seçimlerde

ortak çalışma yürütülmesi adına bir heyet kuruldu. AK Parti'de Genel Başkanvekili Efkan Ala, Yerel Yönetimlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Yusuf Ziya Yılmaz ve Seçim İşleri Başkanı Ali İhsan Yavuz, MHP heyetinde ise Hukuk ve Seçim İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Feti Yıldız, Yerel Yönetimlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Sadir Durmaz ve Grup Başkanvekili Muhammed Levent Bülbül yer aldı.¹¹⁰

Heyetlerin çalışmalarının on üçüncü görüşme sonrasında nihayete ermesiyle birlikte Cumhur İttifakı olarak 30 büyükşehir belediyesinde ortak aday destekleme kararı alındı. Bu şehirlerden Mersin ve Manisa'da MHP'nin aday desteklenecekken diğerlerinde ise AK Parti'nin aday desteklendi. Öte yandan 29 ilde ittifak olarak seçimlere giren Cumhur İttifakı partileri, 22 ilde kendi adaylarını çıkararak seçimlere ayrı girme kararı aldı.¹¹¹

MHP'nin yerel seçimlere yönelik mitingleri ittifak dahilinde Cengiz Ergün'ün aday gösterildiği Mersin ve Serdar Soydan'ın aday gösterildiği Manisa'da başladı. 28 Ocak günü "Cumhur bizim, Türkiye hepimizin" sloganıyla Mersin'de ilk miting, 4 Şubat'ta Manisa'da ise ikinci miting gerçekleştirildi.¹¹² Mersin'deki konuşmasında Bahçeli, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) mevcut yönetim ile Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) arasındaki "kent uzlaşısı" ve "Türkiye İttifakı" kavramları altındaki birlikteliği eleştirdi. "Demlenmiş CHP" ifadelerini kullanan Bahçeli, MHP ve Cumhur İttifakı var olduğu müddetçe "Lider ülke Türkiye" ve "Türk ve Türkiye Yüzyılı" hedeflerinin gerçekleşeceğini söyledi.¹¹³

MHP Genel Başkan Yardımcısı Sadir Durmaz tarafından 5 Şubat'ta "Türk ve Türkiye Yüzyılı'nda Üretken Belediyecilik" başlıklı bir seçim beyannamesi yayımlandı. Beynamede 3 ana tema, 9 ilke ve Cumhuriyet'in 100. yılına ithafen 100 madde yer aldı. İlk ana tema "Yeni Tehditler ve Türkiye'nin Bekası", ikincisi "Üretken Belediyecilik Vizyonu", üçüncüsü ise "Afet ve Krizlere Hazırlıklı, Çevre Dostu Güçlü Şehirler" olarak ifade edildi. İlk tema muhalefette yer alan belediyelerin PKK ve FETÖ gibi terör örgütleriyle gerçekleştirdiği "örtülü ittifak" meselesine vurgu yaptı. Öte yandan bu temanın ele aldığı bir diğer hususu aile, toplum ve örf yapısının bozulmasına yönelik yeni tehditler oluşturdu. İkinci tema yerel ihtiyaçların etkin ve verimli bir şekilde karşılanması, hizmette adalet ve eşitliğin gözetilmesi konusundaydı. Öte yandan dijital teknoloji ve yapay zeka uygulamalarının yerel yönetimlere entegre edilmesi ve ülkenin her bölgesinin kendine özgü potansiyelleri doğrultusunda ihtiyaçların doğru tespit edilip kamu kaynaklarının verimli kullanımı bu tema altında ele alınan bir diğer başlığı oluşturdu. Son tema güçlü ve dirençli şehirler inşa

110 "Cumhur İttifakı'nın Yerel Seçim İşbirliği Heyetleri Belli Oldu", Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2023.

111 "Cumhur İttifakı Yerel Seçimde 30 Büyükşehir ve 29 İlde İşbirliği Yapacak", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2023.

112 "MHP Yerel Seçim Mitinglerine Başlıyor", TRT Haber, 25 Ocak 2024.

113 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet BAHÇELİ'nin, Mersin'de Düzenlenen 'Cumhur Bizim Türkiye Hepimizin' Temalı Açık Hava Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma. 28 Ocak 2024", MHP, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5272/index.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

etme üzerineydi. Özellikle İstanbul'da yaşanacak olası bir deprem bu tema altında bir "beka sorunu" olarak değerlendirildi. Bununla birlikte yalnızca doğal afetler değil, konut stoklarından altyapı ve trafik düzenlemelerine kadar tüm ekolojik ve yeşil şehir altyapısının ele alınma ihtiyacı vurgulandı.¹¹⁴

MHP'nin yürüttüğü seçim propagandasındaki öne çıkan vurgular arasında "merkez ile uyumlu yerel yönetimler" teması belirleyiciydi. Bununla birlikte muhalefet partilerinin yönettiği belediyelere dair "kayıp yıllar" vurgusu söz konusuydu. Bu bağlamda 6 Şubat depremlerinin yıl dönümünde konuşan Bahçeli, Cumhur İttifakı'nın "Türk ve Türkiye Yüzyılı'nın mimarı" olduğunu ifade etti. Bu hedef doğrultusunda "heba edilecek yıllar ve boşa geçecek zaman"ın olmadığını söyledi. Bu durumda merkezi yönetimle uyumlu çalışmalar yürütecek yerel yönetim birimlerinin "mutlak surette" seçilmesi gerektiğini vurguladı.¹¹⁵

14. Olağan Büyük Kurultay

31 Mart yerel seçimlerine giderken MHP 14. Olağan Büyük Kurultay'ını düzenledi. Devlet Bahçeli Kurultayda 1.295 delegenin tamamının oyunu alarak yeniden genel başkan seçildi. Genel başkanlık seçiminden sonra Merkez Yürütme Kurulu (MYK) ve Merkez Disiplin Kurulu oylamalarına geçildi. Oylamanın sonucunda MYK'da 43 yeni isim yer alırken 32 isim ise yerini korudu.

Kurultayda yaptığı konuşmasında Devlet Bahçeli muhalefet partilerini eleştirdi ve yerel yönetim seçimleri hakkında da konuştu. Özellikle DEM Parti ve CHP arasındaki ilişkiye atıfta bulunarak "DEM, CHP'yi maalesef dönüştürmekle kalmamış, tarihinden ve istikametinden koparmıştır" dedi. Öte yandan Bahçeli seçimlerde "yerel yönetimlere vurulan prangaların" kırılması ve "Türk ve Türkiye Yüzyılı hedeflerle müzahir yerel yönetimlerin" muhakkak tecelli etmesi gerektiğini söyledi. Bu hedefleri gerçekleştirebilecek liyakat, ehliyet, heyecan, akıl, ahlak, proje ve fedakarlık sahiplerinin Cumhur İttifakı bileşenlerinde bulunduğunu dile getirdi.¹¹⁶

14. Olağan Büyük Kurultay sürecinde partinin tüzüğünde 30 maddelik bir değişiklik yapıldı. Tüzükteki değişiklikler parti yapısının Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyumlu hale gelmesi amacıyla gerçekleştirildi.¹¹⁷ Tüzükte yapılan değişikliklerle birlikte "Milli Yükseliş İradesi" başlıklı yeni parti programı MHP'nin 2024'te açıklanan önemli belgelerinden biri oldu. MHP Genel Başkan Yardımcısı İsmail Özdemir ilgili programı "Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin gerektirdiği devlet ve

114 "MHP, Yerel Seçim Beyannamesi'ni Açıkladı", TRT Haber, 5 Şubat 2024.

115 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet BAHÇELİ'nin, Kahramanmaraş'ta Düzenlenen Deprem Konutları Kura ve Anahtar Teslim Töreninde Yapmış Oldukları Konuşma. 6 Şubat 2024", MHP, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5281/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI__nin_Kahramanmaras__ta_duzenlenen_deprem_konutlari_kura_ve_anahtar.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

116 "MHP Genel Başkanı Bahçeli, 1295 delegenin tamamının oyunu alarak yeniden genel başkanlığa seçildi", Anadolu Ajansı, 18 Mart 2024.

117 "Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü 17 Mart 2024 Ankara", MHP, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_tuzuk_2024.pdf, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2024).

toplum düzeninin bütün kural ve kurumlarıyla tesis edilmesi ile Türkiye'yi 2053'te lider ülke ve süper güç yapma" hedefi olarak tanımladı.

Seçim Sonuçları

31 Mart 2024'te gerçekleştirilen yerel yönetimler seçimlerinde MHP büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde toplam oyların yüzde 1,65'ini, belediye başkanlığı seçimlerinde yüzde 5,95'ini, il genel meclisi üyeliği seçimlerinde yüzde 16,64'ünü ve belediye meclis üyeliği seçimlerinde yüzde 5,85'ini aldı. Bu sonuçlar bağlamında MHP, il genel meclisi üyeliği seçimlerinde 207 üyelik, belediye başkanlığı seçimlerinde 218 başkanlık, belediye meclis üyeliği seçimlerinde ise 2 bin 715 üyelik kazandı. Cumhuriyet Halk Partisi olarak Mersin ve Manisa'da ortak aday gösteren MHP, büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde ise başkanlık elde edemedi. MHP'nin 31 Mart yerel seçimlerinde elde ettiği oylar ve bu oylara karşılık gelen sayılar Tablo 2'de verilmiştir.

TABLO 2. 31 MART YEREL SEÇİMLERİNDE CHP'NİN ALDIĞI OY ORANI (YÜZDE)		
	TÜRKİYE GENELİ OY ORANI	KARŞILIK GELEN SAYILAR
İL GENEL MECLİSİ ÜYELİĞİ	16,64	207
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI	1,65	-
BELEDİYE BAŞKANLIĞI	5,95	218
BELEDİYE MECLİS ÜYELİĞİ	5,85	2.715

Kaynak: "31 Mart 2024 Mahalli İdareler Seçimleri", YSK, <https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2024-secimi/46637316>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

MHP Genel Başkanı Bahçeli seçimlerden sonra yaptığı yazılı açıklamasında "Milli irade tecelli etmiştir. Sandıktan çıkan demokratik karara saygımız da tamdır" dedi. Bahçeli sonuçlara dair yaptığı değerlendirmesinde "ekonomik alandaki meselelerin toplumsallaşım siyaset alanına sirayet etmesiyle tepkisellik dozu bir hayli fazla olan sonuçlar ülke genelinde tezahür etmiştir" ifadelerini kullandı. Öte yandan Bahçeli seçim sonuçlarının Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde bir ayrılığa sebebiyet vermeyeceğini "Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan devletin başıdır ve desteğimiz sonuna kadar arkasındadır" ifadeleriyle dile getirdi. Bununla birlikte MHP'nin müessir bir başarı elde ettiğini söyledi.¹¹⁸ Buna paralel olarak sonraki günlerde yaptığı bir başka açıklamasında MHP'nin kazandığı belediye başkanlıklarıyla "umutları dirilttiğini" ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin "gücüne güç kattığını" vurguladı.¹¹⁹

118 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, 31 Mart Mahalli İdareler Seçimlerinin Geçici Sonuçlarıyla İlgili Yapmış Oldukları Yazılı Basın Açıklaması. 1 Nisan 2024", MHP, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5297/index.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

119 "Bahçeli'den Bir Seçim Mesajı Daha: MHP, Kazandığı 220 Belediye ile Umutları Diriltti", *Türkiye Gazetesi*, 3 Nisan 2024.

Seçim sonuçlarının kesinleşmesiyle birlikte MHP, yerel yönetimlere dair çalışmalarına devam etti. Bu bağlamda 17-19 Mayıs arasında 218 MHP'li belediye başkanının katıldığı Üretken Belediyecilik Kampı düzenlendi. MHP Yerel Yönetimlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Sadir Durmaz “Belediye Başkanları İstişare ve Değerlendirme Toplantısı” adı altında düzenlenecek kampta MHP'nin seçim beyannamesinde yer alan tema, ilke ve maddelerin ele alınacağını söyledi.¹²⁰

CUMHUR İTTİFAKI

Bu yıl Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Bahçeli ikili görüşme yapmak adına yedi defa bir araya geldi. Yüz yüze görüşmelerin haricinde ikili arasında bazı telefon görüşmeleri de gerçekleştirildi. Ocak'ta biri yüz yüze olmak üzere iki defa görüşen Cumhur İttifakı liderleri terörle mücadele hareketlarına ilişkin gelişmeleri ele alırken terörle mücadelenin seyri hakkında fikir alışverişinde bulundu.¹²¹ İkinci yüz yüze görüşme yerel seçimler sonrasındaki ilk görüşmeydi ve Bahçeli'nin konutunda gerçekleşti. Görüşmenin ana gündem maddeleriye seçim sonuçları, yeni dönem ve sivil anayasaydı.¹²² Üçüncü görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mayıs'ta Bahçeli'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti. Haziran'da iki lider Külliye'de yeniden görüştü. Yine 15 Temmuz'un yıl dönümünde Külliye'de bir görüşme daha gerçekleştirildi. 3 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, MHP lideri Bahçeli'yi konutunda ziyaret etti. 14 Kasım'da ikili Külliye'de yeniden görüştü. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bahçeli arasında gerçekleştirilen görüşmeler genellikle birer saat sürdü. Son görüşmeden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde 14 Kasım'da yaptığımız görüşme dahil her istişaremizde Sayın Bahçeli ile sadece iç siyasete değil, dış politikaya dair pek çok konuyu samimiyetle ele alıyor, fikir teatisinde bulunuyoruz. Ülkenin ve milletin hayrına olan her meselede Sayın Bahçeli ile tam bir mutabakat halindeyiz. Uyum ve eş güdüm içinde hareket ediyoruz. Cumhur İttifakımız yoluna ruhla pekleşerek devam ediyor” dedi.¹²³

Cumhur İttifakı liderleri ikili görüşmeler gerçekleştirmekten başka zaman zaman ileri sürülen “anlaşmazlık” iddialarına kararlılık ve birlik mesajlarıyla cevap verdi. Özellikle Bahçeli'nin dönem dönem Erdoğan'ın liderliğine yönelik yaptığı açıklamalar bütün “anlaşmazlık” iddialarını sonlandırıcı nitelikte oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, yumuşama/normalleşme süreci kapsamında CHP Genel Başkanı Özgür Özel ile sürdürdüğü ikili görüşmeler çeşitli çevrelerce Cumhur İttifakı'nda bir anlaşmazlık olduğu yönünde değerlendirmelere konu oldu. Bunun üzerine Bahçeli “Sayın

120 “MHP, Belediye Başkanlarını ‘Üretken Belediyecilik’ için Kampa Alacak”, TRT Haber, 12 Mayıs 2024.

121 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bahçeli ve Akşener ile Telefonda Görüştü”, T.C. İletişim Başkanlığı, 14 Ocak 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-bahceli-ve-aksener-ile-telefonda-gorus-tu-13-01-24>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2024).

122 “Erdoğan ve Bahçeli'den seçim sonrası ilk görüşme”, *Hürriyet*, 30 Nisan 2024.

123 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Sayın Bahçeli ile Tam Bir Mutabakat Halindeyiz”, Demirören Haber Ajansı, 27 Kasım 2024.

Cumhurbaşkanımızın yaptığı ikili görüşmelerin çarpıtılmasını hayretle takip ediyoruz” diyerek “Bizce hiçbir mahsuru ve sakıncası yoktur. Bizim nazarımızda mahsurlu olan taraf aslı astarı olmayan söylentilerin gemi aızıya alması, saçma sapan iddiaların azgınlaşması, fitnenin de kamçılanmasıdır” ifadelerini kullandı.¹²⁴

Bu açıklamanın hemen ertesi gününde Devlet Bahçeli “‘Türk Siyasetinde Normalleşme ve Yumuşama’ İddialarıyla Milliyetçi Hareket Partisi’ne Düzenlenen Siyasi Operasyonlar” başlıklı bir yazılı basın açıklaması yaptı. İlgili açıklamada “Cumhur İttifakı muarızlarının partimizi töhmet altında bırakmak, bir yol ayrımının inşasını sağlamak amacıyla kesintisiz faaliyet içinde oldukları meydandadır” dedi. Cumhur İttifakı’na yönelik anlaşmazlık iddialarını ise kesin bir dille reddederek “Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın da şartlar ne olursa sonuna kadar yanında ve arkasında olacağımızı, kesinlikle yalnız bırakmayacağımızı herkes çok iyi bilmelidir” ifadelerini kullandı.¹²⁵ Bunun üzerine yumuşama/normalleşme tartışmalarının muhatabı CHP Genel Başkanı Özgür Özel, MHP lideri Bahçeli’ye “Sayın Bahçeli şöyle bir kolaycılık yapmasın; memleketi bu hale getirip suç ortağını bize doğru itmesin” dedi. Özel’in açıklamalarını AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik “saygısız bir saldırganlık” olarak niteledi ve Özel’in Cumhur İttifakı içerisinde bir anlaşmazlık olduğunu düşünmesinin “beyhude bir yaklaşım” olduğunu ifade etti.¹²⁶ Devlet Bahçeli’nin anlaşmazlık iddialarını çürüten açıklamasından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, MHP liderinin açıklamalarının “gayet yerinde ve isabetli” olduğunu dile getirdi. Öte yandan da Cumhur İttifakı için de “Aynı duruşumuzu, aynı dayanışmamızı devam ettireceğiz. Şunu da söyleyeyim, Cumhur İttifakı bir altılı masa değildir. Altılı masanın içinde yer alanlar, bildiklerini okusunlar” ifadelerini kullandı.¹²⁷

Cumhur İttifakı’nın birliği ve devamlılığına yönelik hem AK Parti’den hem de MHP’den yapılan açıklamalar yıl boyu devam etti. Örneğin AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik “Muhalefet tarafından yoğun şekilde ‘Cumhur İttifakı içinde çatlak’ şeklinde açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaların bizim gündemimizde yeri yok” dedi.¹²⁸ En son Kasım’da Bahçeli’nin yaptığı “Cumhur İttifakı Türkiye Cumhuriyeti’dir, Türk milletinin özüdür. Yedi düvel topuyla tüfeğiyle üzerimize gelse bile ilke ve irademizden milim taviz vermedik, vermeyeceğiz” ifadeleri ise ittifaka dair yapılan eleştirilerin

124 “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Sayın Cumhurbaşkanı’mızın yaptığı ikili görüşmelerin çarpıtılmasını hayretle takip ediyoruz”, Anadolu Ajansı, 11 Haziran 2024.

125 Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli’nin, “Türk Siyasetinde Normalleşme ve Yumuşama” İddialarıyla Milliyetçi Hareket Partisi’ne Düzenlenen Siyasi Operasyonlar hakkında yapmış oldukları yazılı basın açıklaması. 12 Haziran 2024, MHP, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5320/index.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

126 “Bahçeli’nin ittifak çıkışının yankıları sürüyor: Özel’in açıklamasına Çelik’ten tepki”, NTV, 13 Haziran 2024

127 “Cumhurbaşkanımız Erdoğan, İtalya dönüşü uçakta gazetecilere açıklamada bulundu”, AK Parti, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-%C4%B1talya-donusu-ucakta-gazetecilere-aciklamada-bulundu-15-06-2024-14-45-35/>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

128 “AK Partili Ömer Çelik: Denetime tabi olmayan bir mekanizma düşünülemez”, Hürriyet, 15 Kasım 2024.

boşa çıktığı bir diğer andı.¹²⁹ Öte yandan bütün bunlara rağmen ittifaka dair muhalif eleştirilerin sonu gelmedi.

DIŞ POLİTİKA

MHP, 2024 boyunca dış politikaya ilişkin kararlı bir tutum sergileyerek Türkiye'nin milli çıkarlarını merkeze alan bir strateji benimsedi. Genel Başkan Bahçeli'nin sık sık yaptığı açıklamalar, MHP'nin ulusal güvenlik, Türk dünyasının geleceği ve bölgesel istikrar gibi konulardaki duyarlılığını ortaya koydu. Bu politika partinin milliyetçi çizgisini uluslararası arenada da sürdürdüğünü açıkça gösterdi. İsrail'in Filistin'deki saldırıları, Türkiye'nin güneydoğu sınırındaki terör tehdidi ve Türk dünyasıyla ilişkiler MHP'nin dış politika tutumunda belirleyici gündem maddeleri olarak ön plana çıktı.

MHP, Ortadoğu'daki istikrarsızlıklara karşı bir duruş sergiledi. İsrail'in Filistin halkına yönelik saldırılarını “insanlık suçu” ve “soykırım” olarak nitelendiren Devlet Bahçeli, bu konuda sessiz kalan uluslararası aktörleri eleştirdi.¹³⁰ Bahçeli'nin önerisiyle gündeme gelen “Kudüs Paketi”, Türkiye, Suriye, Irak ve Mısır gibi bölge ülkelerinin iş birliği yaparak Kudüs'ün korunmasını ve bölgedeki istikrarın sağlanmasını hedefledi. Buna göre “1967 şartlarında başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin derhal kurulmasının Ortadoğu'da kalıcı barış ve çözüm için tek seçenek” olduğu yaklaşımı esas alındı. Bahçeli aynı zamanda Türkiye'nin Filistin davasının “samimi savunucusu” olduğunu ifade etti. Bu bağlamda bölgenin “huzur ve barışı, istikrarı ve ekonomik kalkınmayı, paylaşma ve dayanışmayı mümkün kılacak bir adıma” ihtiyaç olduğunu belirtti, Türkiye'nin öncülüğünde Kudüs Paketi'nin bu işlevi görebileceğini söyledi.¹³¹ Bahçeli ayrıca Hamas lideri İsmail Heniyye'ye düzenlenen suikastı kınayarak, bu tür saldırıların sadece Filistin halkını değil tüm Ortadoğu'yu kaosa sürükleyeceğini dile getirdi. İsrail'in bu tür eylemlerle bölgede yeni çatışma dinamikleri oluşturduğunu belirtti, uluslararası topluma adaletli bir duruş sergileme çağrısı yaptı.¹³²

MHP'nin dış politikadaki en önemli önceliklerinden biri Türkiye'nin sınır güvenliğinin korunması oldu. MHP lideri, Suriye ve Irak'ta devam eden terör faaliyetlerine karşı Türkiye'nin kararlı adımlar atması gerektiğini belirtti, bu kapsamda sınır ötesi operasyonları desteklediğini vurguladı. “Türkiye'nin güvenliği için bir huzur hattı oluşturulması” gerektiğini ifade eden Bahçeli bu hattın Hatay'a kadar uzanma-

129 “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Cumhur İttifakı Türkiye Cumhuriyeti'dir, Türk milletinin özüdür”, Anadolu Ajansı, 19 Kasım 2024.

130 “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Bölge Ülkelerinin Girişimiyle Bir 'Kudüs Paketi' Oluşturulmalıdır”, Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2024.

131 MHP, X, 5 Ağustos 2024, https://x.com/MHP_Bilgi/status/1820453228162486505, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

132 “Bahçeli: Heniyye'e Suikast Orta Doğu'yu Saran Kaosu Çok Daha Derinleştirecektir”, Anadolu Ajansı, 31 Temmuz 2024.

sını ve bölgedeki terör tehditlerinin tamamen bertaraf edilmesini savundu.¹³³ Bahçeli ayrıca PKK'nın Irak'taki varlığına son verilmesi amacıyla "Ankara ile Şam arasında iş birliği köprüsü inşa edilerek" terör örgütünün "işgal ve istila ettiği alanları demokratik vasıtalarla ihata teşebbüsüne" müsaade edilmemesi gerektiğini ifade etti.¹³⁴

MHP kendisine Türk dünyasının birliği ve dayanışması konusunda da bir misyon yükledi. 2024'te Azerbaycan milli şairi Ahmed Cevad adına kurulan bir enstitü, MHP'nin kültürel ve tarihsel bağları güçlendirme çabalarının somut bir göstergesi oldu. Enstitü Başkanı ve Bahçeli'nin Başdanışmanı Türkolog Prof. Dr. Ruhi Ersoy, bu enstitünün Devlet Bahçeli'nin himayesinde "Türk dünyası gençliğini bilgilendirmeyi, heyecanlandırmayı, farkındalıklarını artırmayı amaçladıklarını" ifade etti. Öte yandan bu girişim Türk dünyasına yönelik stratejik bir vizyonun parçası olarak değerlendirildi.¹³⁵ Buna paralel olarak Türk dünyasıyla siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliklerinin artırılmasının Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini güçlendireceği ifade edildi.

MHP uluslararası kurumların çifte standartlı politikalarını sıkça eleştirdi. Bahçeli, Avrupa ülkeleri ve bazı uluslararası kuruluşların Türkiye'ye yönelik haksız tutumlarını ve Ortadoğu'daki krizi yönetmedeki başarısızlıklarını sert bir şekilde eleştirdi. Örneğin Ekim'de gerçekleştirdiği bir grup toplantısında Bahçeli, "uluslararası müesses denge ve düzenin itibar ve inandırıcılığının kalmadığını" ifade etti. Mevcut uluslararası sistemin bütünüyle "teklediğini" ve "tıkandığını" özellikle İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları karşısında "Türkiye ve birkaç ülke dışında yardım çağrısını duyacak müessir bir iradenin" olmadığını söyledi. Özellikle Birleşmiş Milletler'in (BM) meseleye tamamıyla kayıtsız kaldığını söyledi.¹³⁶

MHP Türkiye'nin ulusal egemenliğini koruma ve bağımsız bir dış politika izleme gerekliliği üzerinde önemle durdu. Bahçeli, ekonomik kalkınmanın ve siyasi istikrarın, Türkiye'nin uluslararası arenadaki saygınlığını artıracaklarını vurguladı, Türkiye ekonomisinin "istikrarlı ve umut verici bir yükseliş kulvarında" olduğunu ifade etti.¹³⁷ Bu bağlamda parti dış politikasını yalnızca güvenlik perspektifiyle değil ekonomik güçlenme ve bağımsızlıkla da ilişkilendirdi.

MHP'nin 2024'teki dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin milli çıkarlarını merkeze alan, bölgesel iş birliğini teşvik eden ve Türk dünyasıyla bağları güçlendirmeyi hedefleyen bir çizgi izledi. Filistin meselesi ve terörle mücadele gibi konularda net bir duruş sergileyen parti, aynı zamanda uluslararası alanda Türkiye'nin bağımsızlığını

133 "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Türkiye'nin Güvenlik ve Geleceği için Huzur Hattı Kurulmalı", Anadolu Ajansı, 16 Ocak 2024.

134 "Katiyen Müsaade Edilmemeli", *Milliyet*, 29 Mayıs 2024.

135 "MHP Bünyesinde Türk Dünyasının Sembol İsimlerinden 'Ahmed Cevad' Adıyla Kurulan Enstitü Çalışmalarına Başladı", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2024.

136 MHP, X, 1 Ekim 2024, https://x.com/MHP_Bilgi/status/1841040143429349479, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

137 "Bahçeli: Türkiye Ekonomisi Güven Verici Hamlelerle Bir Yükseliş Kulvarında", Anadolu Ajansı, 23 Temmuz 2024.

koruma iradesini de ortaya koydu. Bahçeli'nin liderliğinde şekillenen bu politikalar, Cumhuriyet İttifakı'nın Türkiye Yüzyılı hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel ölçekte etkin bir aktör olmasını hedefledi.¹³⁸

TERÖRLER MÜCADELE YAKLAŞIMI

2024'te MHP'nin gündeminde terörle mücadeledeki politikalar da önemli bir yer tuttu. Bahçeli, 22 Ekim'deki grup konuşmasında Türkiye'nin gündemini belirleyecek bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında "Teröristbaşı işin içinde olmazsa bir şey çıkmaz diyenlere de sesleniyorum; Şayet teröristbaşının tecridi kaldırılırsa, gelsin TBMM DEM Parti grup toplantısında konuşsun. Terörün tamamen bittiğini ve örgütün lağvedildiğini haykırın" dedi.¹³⁹ Bu açıklama yalnızca bir söylem değil, MHP'nin terörle mücadeledeki tutumuna yönelik yeni bir yaklaşımın habercisi olarak gündeme geldi. Nitekim bu açıklamadan sonra MHP Genel Başkan Yardımcısı Feti Yıldız "Türk siyasetinde 22 Ekim bir milattır. Bugünden sonra siyasi değerlendirmeler 22 Ekim'den önce, 22 Ekim'den sonra diye yapılacaktır" ifadelerini kullandı.¹⁴⁰ Bahçeli'nin bu çıkışı hem siyasi çevrelerden hem de kamuoyundan farklı tepkiler aldı, özellikle DEM Parti ile yeni tartışma alanları meydana getirdi. Bahçeli yıl boyunca terör örgütü PKK'ya karşı askeri, psikolojik ve ideolojik bir mücadele yürütülmesi gerektiğini vurguladı, terörle mücadeleyi Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından en temel mesele olarak değerlendirdi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, MHP liderinin açıklamalarını stratejik bir hamle olarak değerlendirerek, bu önerinin yeni bir istikamet çizdiğini söyledi. Öte yandan bu açıklamalar bağlamında "kendi şahsi gündemlerini takip edenlerin" ise "tutarsızlık ve boş laf bataklığında çırpınmayı" sürdürdüklerini ifade etti.¹⁴¹

Sonuç olarak Bahçeli'nin Öcalan çıkışı, 2024'te MHP'nin terörün bitmesine yönelik mücadeledeki stratejik yaklaşımlarını açığa çıkardı. Bu çıkış MHP tarafından Türkiye'nin terörle mücadele tarihinde yeni bir sayfa açma potansiyeline sahip bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Bahçeli'nin liderliğinde şekillenen bu strateji bir yandan terör örgütlerinin etkisini kırmayı, diğer yandan da Türk milletinin birliğini ve bütünlüğünü pekiştirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu çıkışın muhalefet cephesinde meydana getirdiği tartışmalar ve özellikle DEM Parti'nin temkinli tutumu, konunun siyasi boyutlarının önümüzdeki dönemde de gündemde kalacağını göstermektedir.

138 "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Türkiye Yüzyılı'nın İnşası için Erdoğan Tek Seçenektir", TRT Haber, 5 Kasım 2024.

139 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet BAHÇELİ'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma. 22 Ekim 2024", MHP; https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5354/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Toplantisinda_yapmis_olduklari_konusma_23_Ekim_2.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2024).

140 "MHP Genel Başkan Yardımcısı Feti Yıldız: Türk Siyasetinde 22 Ekim Bir Milattır", *Sabah*, 22 Ekim 2024.

141 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Devlet Bahçeli'ye Destek: 'Cesur Çıkışıyla İstikamet Çizdi'", NTV, 30 Ekim 2024.

DIĞER GELİŞMELER

MHP'nin gündeminde yer alan bir diğer meseleyi anayasa değişikliği tartişmaları oluşturdu. 2024'te MHP daha önceden hazırlanarak AK Parti'ye sunulan 100 maddeden oluşan yeni anayasa taslağı hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. Genel Başkan Yardımcısı Feti Yıldız, bu taslakta Cumhuriyet'in temel ilkelerinin korunacağını, anayasanın milli kimlik ve bağımsızlık ruhuna uygun şekilde revize edileceğini belirtti. Taslakta öne çıkan düzenlemeler arasında cumhurbaşkanı yardımcılığının seğimle belirlenmesi, TBMM başkanının tarafsızlığının yeniden tanımlanması, dokümanlık sisteminin kapsamlı şekilde yeniden düzenlenmesi gibi başlıklar yer aldı. MHP bu taslağın TBMM'den geçmesi durumunda mutlaka halk oylamasına sunulması gerektiğini ifade etti.¹⁴² MHP Genel Başkan Yardımcısı Semih Yalçın da parti'nin anayasa değişikliğindeki tavrını, CHP Genel Başkanı Özgür Özel'in MHP'nin tutumunu sorgulaması üzerine "İlk 4 madde konusunda taviz de hesap da vermeyiz" şeklinde açıkladı.

KRONOLOJİ: 2024'TE MHP	
11 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Bahçeli Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde bir araya geldi.
28 Ocak	"Cumhur Bizim Türkiye Hepimizin" sloganıyla ilk yerel seçim mitingi Mersin'de yapıldı.
5 Şubat	"Türk ve Türkiye Yüzyılı'nda Üretken Belediyecilik" başlıklı seçim beyannamesi yayımlandı.
6 Şubat	MHP Genel Başkanı Bahçeli, Cumhur İttifakı'nın Türk ve Türkiye Yüzyılı'nın mimari olduğunu söyledi.
17 Mart	14. Olağan Büyük Kurultay gerçekleştirildi. Devlet Bahçeli yeniden genel başkan seçildi. Parti tüzüğünde 30 madde değiştirildi. "Milli Yükseliş İradesi" başlıklı yeni parti programı yayımlandı.
31 Mart	Seçim sonuçları açıklandı. MHP Türkiye genelinde yüzde 5 oranında oy aldı.
1 Nisan	Bahçeli seçim sonuçları hakkında "Milli irade tecelli etmiştir" dedi.
29 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahçeli'yi konutunda ziyaret etti.
4 Mayıs	MHP 100 maddelik anayasa taslağı hakkında kamuoyu bilgilendirildi.
5 Mayıs	MHP bünyesinde Ahmed Cevad Enstitüsünün kurulacağı açıklandı.
12 Haziran	Bahçeli "Türk Siyasetinde Normalleşme ve Yumuşama iddialarıyla Milliyetçi Hareket Partisi'ne Düzenlenen Siyasi Operasyonlar" başlıklı yazılı basın açıklamasında Cumhur İttifakı'nın birlikteliğine yönelik eleştirileri reddetti.
5 Ağustos	Bahçeli, Kudüs'ün korunması ve bölgedeki istikrarın sağlanması amacıyla "Kudüs Paketi" oluşturulması gerektiğini söyledi.
22 Ekim	Bahçeli Meclis konuşmasında terörün lağvedilmesi adına terörist elebaşı Öcalan'a silah bıraktırma çağırısı yaptı.
22 Ekim	Genel Başkan Yardımcısı Feti Yıldız 22 Ekim'i bir milat olarak değerlendirdi.

142 "MHP'nin 100 Maddelik Anayasa Önerisinde Neler Var? Meclis'ten Geçse Bile Halk Oylamalı", NTV, 29 Nisan 2024.

İYİ PARTİ

İYİ Parti için 2024 yeni stratejilerin belirlendiği ve buna bağlı olarak parti içi tartışmaların arttığı veya yoğunlaştığı bir yıl oldu. Kurulduğu günden bu yana yürüttüğü CHP ile muhalif blok inşa etme stratejisinden 2023 seçimlerindeki mağlubiyetten sonra vazgeçerek “üçüncü yol” veya “hür ve müstakil” olarak adlandırdığı yeni bir strateji benimseyen İYİ Parti 31 Mart yerel seçimlerinde büyük bir başarısızlık yaşadı. Söz konusu başarısızlığın ardından hem parti içi hem de muhalif kamuoyunun önemli bir kesimi tarafından uzun bir süredir eleştirilen Meral Akşener kurucu genel başkanı olduğu partisinin liderliğinden ayrıldı. İYİ Parti yedinci kuruluş yıl dönümünü farklı bir genel başkan ile kutlarken partide yaşanan güç kaybı artarak devam etti.

İYİ Parti açısından 2024, yerel seçim başarısızlığı, Kurucu Genel Başkan Meral Akşener’in istifası ve Müsavat Dervişoğlu’nun yeni genel başkan seçilmesi gibi büyük değişikliklerin yaşandığı bir yıl olarak geride kaldı. Bunun yanı sıra belli bir süredir devam eden parti içindeki kurumsal sorunlar, milletvekilleri, teşkilat yöneticileri ve parti elitlerinin bir türlü durdurulamayan istifaları ile siyaset üretme problemi gibi daha da artırılabilecek başlıklardaki sınamalara çözüm üretemedi. Diğer bir ifadeyle 2024’te İYİ Parti’nin gündemini Türkiye siyasetinden ziyade iç meseleler meşgul etti.

31 MART YEREL SEÇİMLERİ

Hür ve Müstakil Siyaset Kararı

2023 seçimlerinde hem milletvekili hem de cumhurbaşkanı seçimlerinde yaşanan mağlubiyet, muhalefetin iç dengelerini sarsarken büyük bir değişim dalgasını da tetiklemişti. Zira mağlubiyetin sorumluluğu muhalif blok aktörleri arasında paylaşılacakken özellikle altılı masa sürecinde yaşananlar CHP-İYİ Parti ve dolayısıyla da Kemal Kılıçdaroğlu-Meral Akşener arasındaki ilişkilere de büyük zarar verdi. Nitekim her iki taraf da 2023 mağlubiyeti sonrası kurumsal ve kişisel gücünü yeniden konsolide etmek için çabalarken karşılıklı suçlamalar bu açıdan araçsallaştırıldı.

İYİ Parti perspektifinden bakıldığında 2023 mağlubiyeti sonrası muhalefet bloğunda başlayan değişim dalgası partide “lideri” değil ancak siyasal stratejiyi de

tirdi. Bunun neticesinde kuruluştan dahi öncesine dayanan ve CHP ile iş birliği temelinde şekillenen “blok” ve “ittifak” stratejisi terk edildi. “Hür ve müstakil”¹⁴³, “üçüncü yol”¹⁴⁴ veya “özü başına”¹⁴⁵ şeklinde tanımlanan yeni strateji ile birlikte İYİ Parti’nin özellikle CHP’den bağımsız bir şekilde siyaset ve söylem üretmesi hedeflendi. Söz konusu stratejinin uygulanacağı ilk seçimler ise 31 Mart olarak açıklandı.

Bu stratejinin ilk büyük sınaması ise doğal olarak parti içinde gerçekleşti. Zira bu kararın her ne kadar kağıt üstünde parti içinde büyük bir uzlaşa ile alındığı ifade edilse de özellikle CHP ile sürdürülen ittifak ve muhalif siyaseti destekleyen bazı isim ve gruplar tam anlamıyla ikna edilememiş görünüyordu. Nitekim söz konusu stratejinin benimsenmesinin ardından CHP ile rekabet ve tartışmaların kamuoyuna taşınmasıyla birlikte yaşanan istifalar bunun en büyük göstergesiydi.¹⁴⁶

Tüm bunlara 2019’da ittifak adayı olarak başta İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanları olarak seçilen CHP’li isimlerin, yerelde İYİ Partili teşkilat, meclis üyeleri ve hatta milletvekilleri ile kurdukları tartışmalı ilişkiler eklenince parti yönetiminin hür ve müstakil stratejisi özellikle İstanbul ve Ankara odaklı yerel aktörlerde beklenenin üzerinde bir direnç ve itiraz ile karşılaştı. Nitekim iki büyükşehirdeki mevcut başkanların yeniden desteklenmesi gerektiğine yönelik itirazlar parti içinde ayrışmalara ve kopuşlara sebep oldu. Dolayısıyla CHP ile başlayan yeni varoluşsal rekabet, İYİ Parti için 31 Mart yerel seçimlerinin bir diğer önemli sınaması haline geldi.¹⁴⁷

CHP ile Rekabet

Hür ve müstakil siyaset kararının ardından İYİ Parti’nin üçüncü yol stratejisi izlemesi ve bu bağlamda 2024 yerel seçimlerine herhangi ile ittifak veya iş birliği olmaksızın girmesi, CHP ile rekabeti tırmandırdı. Bu bağlamda eski ittifak ortaklarının birbirine yönelik tepki ve suçlamaları özellikle seçim süresince gündemde geniş yer tuttu.

2023’ün son aylarından itibaren CHP ile İYİ Parti arasında yaşanan gerginlik, yerel seçimlerde iyice tırmandı. Bilhassa senenin ilk aylarında İstanbul’da yaşanan “afiş tartışması”, Ekrem İmamoğlu ve İYİ Parti arasındaki gerilimi pekiştirdi.¹⁴⁸ İlk olarak Meral Akşener, yerel seçim çalışmaları kapsamında İstanbul’un çeşitli yerlerindeki billboardlara asılmak üzere hazırladıkları afişlerin İstanbul Büyükşehir Belediyesinden (İBB) gelen telefonla engellendiğini söyledi. Akşener, “Bugün önümüzde, yeni bir engel var. Bugün de birileri istiyor ki; billboardsuz, seçim kampanyası yapalım. Ama bu defa, öncekilerden farklı ve ilginç olarak önümüze, bu engeli çıkartan iktidar değil, ana muhalefet. Bizi sansürlemek isteyen Saray değil, belediye. Bizi engellemeye çalışan Beştepe değil, Saraçhane” şeklinde konuştu. Aynı durumun

143 “Akşener: Yerel Seçimlere Hür ve Müstakil Şekilde Gireceğiz”, HaberTürk, 2 Kasım 2023.

144 “Meral Akşener’den CHP’ye Sert Tepki: Üçüncü Yol Mesajı”, Haber7, 17 Ocak 2024.

145 “Akşener: An İtibarıyla Yalnız Başımıza Seçime Gireceğiz”, İHA, 5 Ekim 2023.

146 F. Zehra Özdemir, “31 Mart’a Doğru İYİ Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 412, (Mart 2024).

147 “CHP-İYİ Parti Arasında Afiş Gerilimi Sürüyor”, CNN Türk, 1 Şubat 2024.

148 “CHP-İYİ Parti Arasında Afiş Gerilimi Sürüyor”.

Ankara ve İzmir'de de yaşandığını söyleyen Akşener, CHP'yi eleştirerek "Artık açıkça görmeye başladık ki meğer ana muhalefet partisi de bizden çok rahatsızmış" açıklamasını yaptı.¹⁴⁹ İmamoğlu ise iddiaları yalanladı ve "Belli ki İstanbul ve İmamoğlu üzerinden konuşmak veya İmamoğlu'na taş atmak prim yapacak zannediliyor... Bize doğru gelirken taşların her biri havada güle dönüşür" dedi.¹⁵⁰ Tartışmaya katılan Özgür Özel de Akşener'in ya ciddi şekilde yanıltıldığını ya da kendileriyle kavga etmek istediğini ileri sürdü.¹⁵¹

Öte yandan Meral Akşener sıklıkla hem Ekrem İmamoğlu'nu hem de Mansur Yavaş'ı 2023 seçimlerinde aday olmamaları sebebiyle hedef aldı. Muhafız seçmenler nezdinde söz konusu iki ismin aday olması yönünde bir talep olduğunu, kendisinin de üstüne düşen görevi yerine getirerek bu talebi dile getirdiğini söyledi. İki ismin de bu teklif ve desteği kabul etmediğini belirten Akşener "Hür ve bağımsız olarak seçime karar aldığımızdan andan beri dünya kadar iftira, hakaret ve pislikle karşılaştık" dedi.¹⁵² Yavaş ise 2023 seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı olmadığı için suçlandığını ancak Akşener'in teklifinin "etik" olmadığını belirtti. Altılı masanın karar alması halinde aday olacağını söylediğini hatırlattı ve aday olması halinde kazanacağını düşündüğünün altını çizdi.¹⁵³ Akşener ise Yavaş'ın "korkaklığını İYİ Parti'ye operasyon çekerek bir cesaret örneği haline getirdiğini" iddia etti ve bu durumu ayıpladığını dile getirdi. Sözlerine "Adaylığını önerdik. Etik, ahlak vesaire konuşarak korkaklık bastırılmaz" diyerek devam etti.¹⁵⁴ Bir başka açıklamasında da yine iki ismi hedef alarak "Yavaş, CHP'den aday gösterilmek istenmediğinde yanında biz durduk. İmamoğlu hapis cezası aldığında Saraçhane'ye koşan bir tek biz vardık. Ama hey hat. Bugün geldiğimiz noktada hepsinin teker teker hainlik ettiği de biz olduk. İYİ Parti oldu" şeklinde konuştu.¹⁵⁵

Bunun yanı sıra her ne kadar resmiyette bir iş birliği ve ittifak yapılmamış olsada İmamoğlu tabanda ittifak stratejisini izledi. Bu doğrultuda her fırsatta İYİ Partili seçmenlere seslenerek oyları bölmeme ve "particilik yapmama" çağrısında bulundu. İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Oktay Vural ise "Senin partin yok mu? Sen partiler üstü müsün? Sen tek adam mısın? İYİ Parti'ye operasyon yaparken particilik yapan sensin" sözleriyle İmamoğlu'na tepki gösterdi.

Bununla birlikte CHP ve özellikle İmamoğlu, DEM Parti ile "kent uzlaşısı" şeklinde formüle edilen iş birliği sebebiyle de İYİ Parti kanadından eleştiri aldı. CHP ve DEM Parti arasındaki iş birliğine sıklıkla vurgu yapan Akşener "Sahtekarlığı, üç-

149 "İYİ Parti'den İBB'ye Afiş Tepkisi: Meğer Ana Muhalefet Partisi de Bizden Çok Rahatsızmış", NTV, 31 Ocak 2024.

150 "İYİ Parti ile CHP Arasında Afiş Gerilimi: İmamoğlu'ndan Akşener'e Yanıt", NTV, 31 Ocak 2024.

151 "CHP-İYİ Parti Arasında Afiş Gerilimi Sürüyor".

152 "İYİ Parti Genel Başkanı Akşener'den CHP'ye DEM Parti Eleştirisi", TRT Haber, 26 Ocak 2024.

153 "Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'tan HaberTürk'e Açıklamalar", HaberTürk, 6 Mart 2024.

154 "Akşener ve Yavaş Arasında Adaylık Polemiği", NTV, 7 Mart 2024.

155 "Meral Akşener'den İmamoğlu ve Yavaş'a Sert Sözler: Hain ve Zorba", NTV, 28 Mart 2024.

kağıdı ve yamuğu bitireceğiz. Biz 'Demli' kafalarla da beraber değiliz, olmayacağız” dedi.¹⁵⁶ Bir başka konuşmasında ise “İstediginiz kadar ağlayın zırlayın. Bu ülkede hür ve müstakil olarak seçimlere gireceğiz ve kazanacağız. Bizim müstakil olmamız bazı şeyleri ortaya çıkardı. Dürüst ve açık bir şekilde DEM ile el sıkışın. Bizim seçmenimizde mademki cebinizde duruyor, hadi bakalım el sıkışın, her yeri alın, görelim bakalım neymiş dünya” ifadelerini kullandı.¹⁵⁷

Adaylar ve Beyanname

Her ne kadar bir yandan parti içinde ittifakın devam etmesi gerektiğine yönelik direnç ve bir yandan da CHP'nin ittifak ve iş birliği çağruları devam etse de İYİ Parti seçim sürecinde “hür ve müstakil” vurgusundan vazgeçmedi. Bunu göstermek için de başta büyükşehirler olmak üzere birçok yerde adaylarını duyurdu. Bu doğrultuda Akşener başta İzmir, Adana ve Eskişehir olmak üzere 2019 seçimlerinde CHP adayını destekledikleri illerde adaylarını açıklamaya başladı. İzmir'de İYİ Parti Kalkınma Politikaları Başkanı ve İzmir Milletvekili Ümit Özlale, Eskişehir'de ise iş insanı Melih Aydın aday gösterildi. Bu süreçte İstanbul ve Ankara'da İYİ Parti'nin CHP adayını destekleyebileceği iddiaları gündeme gelirken birçok partili bu iddiaları yalanladı. İlk aşamada İstanbul başta olmak üzere birçok yerde İYİ Parti'nin “tavşan aday” gösterebileceği konuşulsa da 24 Ocak'ta İBB başkan adayının Buğra Kavuncu olduğu duyuruldu. Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) başkan adayısı ise Cengiz Topel Yıldırım oldu. Balıkesir'de de Milletvekili Turhan Çömez aday gösterildi. Bu süreçte de birçok ilde aday tanıtım toplantıları gerçekleştirildi.

18 Şubat'ta İstanbul Proje ve Aday Tanıtım Toplantısı yapıldı. Akşener burada yaptığı konuşmada “Eli genel merkezlerinde, gözü başka mevkilerde, boş zamanlarında da İstanbul'da olanlar bu şehri yönetemez. Akli şahsi siyasi hesaplarında, sureti İstanbullularda olanlar bu şehri yönetemez” diyerek Kavuncu'ya destek istedi. Akşener'in bu ifadeleri ise İmamoğlu'nu hedef aldığı şeklinde değerlendirildi.¹⁵⁸ Ancak aday tanıtımları kendi içinde birtakım sorunları da beraberinde getirdi. Örneğin Ankara'da ilçe belediye başkan adaylarının tanıtıldığı toplantıda bazı partililer arasında arbede yaşandı. Etimesgut ilçesinde Hilmi Özer'in aday gösterilmesi üzerine teşkilatın bu ismin adaylığını istemediğine yönelik sloganlar atıldı. Sloganlar kısa süre içinde arbedeye dönüşünce Akşener “Burada bağırın arkadaşlarımızın da ahlaklarını sizin vicdanınıza bırakıyorum. An itibarıyla hepsi bitmiştir” ifadelerini kullandı. Olay üzerine Ankara İl Başkanı Yener Yıldırım görevden alındı.

İYİ Parti, 24 Şubat'ta ise Yerel Seçim Beyanname ve Belediye Başkanı Adayları Tanıtım Toplantısı gerçekleştirdi. Toplantıda yaptığı konuşmada Akşener üçüncü yol stratejisini bir kez daha vurgulayarak ittifak sistemini yeniden eleştirdi ve “Adına 'it-

156 “İYİ Parti Genel Başkanı Akşener'den CHP'ye DEM Parti Eleştirisi”, TRT Haber, 26 Ocak 2024.

157 “Akşener'den CHP'ye Eleştirisi: DEM Parti ile Açık Şekilde El Sıkışın”, TRT Haber, 17 Ocak 2024.

158 “Akşener: Boş Zamanlarında İstanbul'da Olanlar Bu Şehri Yönetemez”, TRT Haber, 18 Şubat 2024.

tifak sistemi' dedikleri milletsiz bir siyaset düzlemi milletimizi adeta esir aldı" ifadelerini kullandı. Ayrıca "Eğer masada yoksanız, menüdesiniz demektir' derler. Bugün siyasette yaşanan da tam olarak budur. Çünkü partili cumhurbaşkanlığı sisteminin ortaya çıkardığı bu milletsiz siyaset düzleminde, iktidarla ana muhalefet aynı sofrada oturmuş, milletin hakkını memleketin istikbalini Türkiye'nin yıllarını afiyetle yemenin peşinde" diyerek yeniden CHP'yi hedef aldı.

Öte yandan "Türkiye için En İyisi" başlığıyla hazırlanan beyanname, üç ana başlık ve otuz alt başlıktan oluştu. "Yerel Yönetim Anlayışı", "En İyiler: 2024 Kent Yönetim Vizyonu" ve "En İyiler Kent Vizyon Uygulamaları" ana başlıklar arasında yer aldı. Beynamede İstanbul Büyükşehir Yasası'nın oluşturulması; kentlerin depreme dirençli hale getirilmesi, yeni bir kentsel dönüşüm anlayışının inşa edilmesi; gençlere, kadınlara, engellilere ve emeklilere sosyal yardımların sağlanması gibi vaatler ön plana çıktı.¹⁵⁹ Öte yandan hem beyanname hem de Akşener'in tanıtım konuşmasında "sığınmacı ve göçmen" vurgusu dikkat çekti.¹⁶⁰

Seçim Sonuçları

31 Mart yerel seçimlerinde İYİ Parti Türkiye genelinde büyük bir düşüş yaşayarak yalnızca yüzde 3,8 oranında oy alabildi. Böylece 2019 yerel seçimlerinde yüzde 7,5 olan oy oranı 3,7 puan gerilemiş oldu. Hiçbir büyükşehir belediyesi alamayan İYİ Parti, il belediyesi olarak da yalnızca Nevşehir'i; ayrıca 24 ilçe ve 7 belde belediyesini kazanabildi. Kurulduğu günden bu yana ilk defa müstakil bir şekilde seçimleri tecrübe eden İYİ Parti'nin yaşadığı bu başarısızlık parti içindeki eleştirileri ve tartışmaları derinleştirdi. Ekonomi Politikaları Başkanı Bilge Yılmaz, seçimlerin hemen ardından Akşener'e istifa etme çağrısında bulundu.¹⁶¹

Akşener ise seçim sonrası yaptığı ilk açıklamada sandığa gitmeyen seçmenlere dikkat çekerek "Milletimiz, alışılmış kutuplaştırmalara ve suni kavgalara mecbur olmadığını sandığa gitmeyerek gösterdi" dedi. Sandıktan çıkan mesajı aldıklarını ve buna göre bir yol izleyeceklerini belirten Akşener, "Her zaman yaptığımız gibi seçim sonuçlarına ilişkin muhasebemizi ve özeleştirimizi yapacağız" diyerek en kısa sürede olağanüstü seçimli kurultay yapacaklarını bildirdi.¹⁶²

AKŞENER'İN İSTİFASI VE 5. OLAĞANÜSTÜ KURULTAY

Akşener 5 Nisan'da olağanüstü kurultay kararını istişare etmek amacıyla milletvekilleri, Başkanlık Divanı ve Genel İdare Kurulu (GİK) üyeleriyle toplantıda bir araya

¹⁵⁹ "Kentler için En İyisi", İYİ Parti, <https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/jqwz/iyiparti-2024-secim-beyanname-si-a4.pdf>, 24 Şubat 2024, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

¹⁶⁰ Özdemir, "31 Mart'a Doğru İYİ Parti".

¹⁶¹ "Akşener'e İstifa Çağrısı: İYİ Parti'nin Hür ve Müstakil Tercihini Başarı Getirmedi", *Milliyet*, 1 Nisan 2024.

¹⁶² "İYİ Parti Lideri Akşener'den 31 Mart Seçimlerine İlişkin İlk Açıklama", *Hürriyet*, 1 Nisan 2024.

geldi. Toplantı nihayetinde 27 Nisan'da olağanüstü seçimli kurultay yapılmasına karar verildi. İlk olarak İYİ Parti Göç Politikaları Başkanı Mehmet Tolga Akalın ve İYİ Parti Kurucular Kurulu Üyesi Günay Kodaz genel başkanlığa aday olduğunu açıkladı. İYİ Parti Antalya Milletvekili ve önceki dönem Genel Sekreteri Uğur Poyraz ise adaylığını ilan etmediğini ancak delegelerin kendisini aday göstermesi durumunda bu görevi üstleneceğini belirtti. TBMM Grup Başkanvekili Müsavat Dervişoğlu ise aday olup olmayacağı sorularını ilk aşamada cevapsız bıraktı.¹⁶³ Akşener ise 8 Nisan'da yaptığı açıklamada hür ve müstakil siyaset kararının arkasında durduğunu belirtti, bir bedel ödeme gerekliliğinin doğabileceğinin farkında olduğunu ve bu bedele razı olduğunu söyledi. Bu doğrultuda da kurultayda aday olmayacağını açıkladı.¹⁶⁴ Akşener'in bu açıklamasının ardından Müsavat Dervişoğlu ve Koray Aydın da genel başkanlık yarışına katıldıklarını duyurdu. 2023'te İYİ Parti'den ayrılan Yavuz Ağırlioğlu'nun da aday olup olmayacağı merak edilen hususlardan biriydi. Ancak Ağırlioğlu, bir yıldır farklı bir siyasi parti kurma çalışma sürecinde olduğunu ve sürecin tamamlanması amacıyla çalışmalara devam ettiğini duyurdu. Ağırlioğlu "Kongre ve parti işleri ile alakalı bir gündemimiz hiç olmadı" ifadelerini kullandı.¹⁶⁵ Böylelikle İYİ Parti olağanüstü kurultaya Koray Aydın, Müsavat Dervişoğlu, Tolga Akalın ve Günay Kodaz olmak üzere dört aday ile gitti.

27 Nisan'da gerçekleştirilen kurultayda konuşan Akşener, "Zaferin bin babası vardır ancak mağlubiyet yetimdir" sözünü hatırlattı ve "yetim mağlubiyeti" öksüz bırakmadığını söyledi. "Başarısızlığı ben aldım artık başarıyı sizler yakalayacaksınız. Bedeli ben ödedim artık hesabı siz tutacaksınız" ifadelerini kullandı ve konuşmasının ardından salondan ayrıldı.¹⁶⁶

Kurultayda hiçbir aday gerekli çoğunluğu kazanamadığı için yeni genel başkan üçüncü tur oylamada seçilebildi. İlk turda Aydın 472, Dervişoğlu 370, Akalın 327 ve Kodaz 2 oy aldı. İkinci turda Akalın adaylıktan çekilirken Aydın'ın oy sayısı 565, Dervişoğlu'nun oy sayısı 570'e yükseldi. Son turda ise 548'e karşı 611 oyla Dervişoğlu yeni genel başkan seçildi.¹⁶⁷ Akşener, sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımında Dervişoğlu'nu tebrik etti.

Dervişoğlu, seçim sonrası verdiği ilk beyanda "Bugün itibarıyla birbirimize sarılarak, yaralarımızı saracağız. Ondan sonra da iktidar yolculuğuna yine ağabeyim Koray Aydın ile kardeşim Tolga Akalın ile bu dava için alın teri döken sizlerle yolumuza devam edeceğiz. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" dedi.¹⁶⁸ Genel başkan seçi-

163 "İYİ Parti Olağanüstü Kongresi 27 Nisan'da Toplanacak", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2024.

164 "İYİ Parti Genel Başkanı Akşener Olağanüstü Kurultayda Aday Olmayacağını Açıkladı", Anadolu Ajansı, 8 Nisan 2024.

165 "İYİ Parti'de Kurultay İçin Gözlerin Çevrildiği Ağırlioğlu Kararını Açıkladı: 'Kongre ve Parti İşleri ile İlgili Gündemimiz Hiç Olmadı'", *Yeni Şafak*, 2 Ekim 2024.

166 "Akşener Son Konuşmasını Yaptı: 'Bedeli Ben Ödedim, Artık Hesap Sizde'", *Hürriyet*, 28 Nisan 2024.

167 F. Zehra Özdemir, "Dervişoğlu ve İYİ Parti'de Eski İsimlerle Yeni Dönem", *Sabah Perspektif*, 4 Mayıs 2024.

168 "İYİ Parti'de Kurultay Heyecanı: Yeni Genel Başkan Müsavat Dervişoğlu Oldu", NTV, 28 Nisan 2024.

minin ardından ise Genel İdare Kurulu (GİK) ile Merkez Disiplin Kurulu (MDK) üyelerinin seçimi tamamlandı. 3 Mayıs'ta ise Başkanlık Divanı oluşturuldu. Akşener yönetiminde yer alan Ayyüce Türkeş Taş, Selcan Taşçı Hamşioğlu, Şükrü Kuleyn, Hakan Şeref Olgun ve Ümit Özlale yeniden parti yönetiminde yer aldı. İYİ Parti'nin TBMM'deki grubu için başkanvekili görevine Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez ve İstanbul Milletvekili Buğra Kavuncu seçildi. Genel Sekreterliğe Antalya Milletvekili Uğur Poyraz getirildi.

DERVİŞOĞLU DÖNEMİ

Dervişoğlu 1 Mayıs'ta devir teslim töreni ile genel başkanlık vazifesini Akşener'den devraldı. "Sadece koltuğu devralmıyorum. Bir ülküyü, hedefi ve idealler demetini teslim alıyorum. Adeta onu da bir bayrak gibi teslim alıyorum. O bayrağı daha yükseklere arkadaşlarımla birlikte taşımanın sözünü veriyorum" ifadelerini kullandı. Dervişoğlu, görevi devralmasının ardından çeşitli illerde halk buluşmaları, il başkanlığı ziyaretleri ve mitingler gerçekleştirdi. İlk ziyaretini 10 Mayıs'ta gerçekleştiren Dervişoğlu bu tarihte memleketi olan Ordu'ya gitti. 13-14 Temmuz'da ise Afyonkarahisar'da değerlendirme kampı yapıldı. Dervişoğlu, "Milletimizin bize verdiği mesajın, bizden istediği değişimin hakkını verdiğimiz söyleyemeyiz" dedi. Parti içerisinde özeleştirilmeden kurultay sürecinin gerçekleştiğine işaret etti, değerlendirme toplantısını aynı zamanda bir iç muhasebe ve özeleştirilme toplantısı olarak gördüğünü ifade etti. Geçmişe saplanmadan bunun hesabını yapacaklarını belirtti.

Dervişoğlu, Akşener döneminde benimsenen hür ve müstakil siyaset anlayışını sürdürürken kutuplaştırıcı siyasetin son bulması gerektiğini pek çok defa vurguladı. Bu doğrultuda temel stratejisi "merkez parti" iddiasıyla kurulan İYİ Parti'yi kuruluş gayesine döndürmeye çalışmak oldu. Bu kapsamda sıklıkla Türkiye'nin merkez siyasete ihtiyacı olduğunu ve İYİ Parti'nin de merkez parti olduğunu dile getirdi. "Merkezde durmak ülkemiz için bir zorunluluktur. Geçmişte merkez siyasetin temsil ettiği değerler milletimizin birlik ve beraberlikle ilerlemesini sağladı. Merkezin yeniden inşası makul olanın yeniden makbul hale gelmesiyle mümkündür" şeklinde açıklama yaptı.¹⁶⁹ Birçok konuşmasında da "merkez siyasetin yeniden inşası" çağrısını yineledi.¹⁷⁰ Bir başka açıklamasında da "sağ merkez siyaseti yeniden ayağa kaldıracak üzere bir birlik meşalesi yakacağına" ilişkin iddiada bulundu.¹⁷¹

Öte yandan Dervişoğlu dönemi ile birlikte İYİ Parti ve MHP ilişkisinin daha gergin bir hal aldı. MHP Genel Başkanı Bahçeli, Dervişoğlu'nu tebrik etmedi ve

169 "Dervişoğlu'ndan Merkez Siyaset Açıklaması", HaberTürk, 2 Ekim 2024.

170 "Müsavat Dervişoğlu, Merkez Siyaset Çağrısını Yineledi", HaberTürk, 30 Eylül 2024.

171 "Sağ Merkez Siyaseti Yeniden Ayağa Kaldırabilmek Üzere Bir Birlik", İYİ Parti, <https://iyiparti.org.tr/sag-merkez-siyaseti-yeniden-ayaga-kaldirabilmek-uzere-bir-birlik>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

bunu da “ihaneti tebrik etmek bizim defterimizde yazmaz” sözleriyle açıkladı.¹⁷² Dervişoğlu ise polemiklere girmek için genel başkan olmadığını söyledi. Ancak Bahçeli'nin 22 Ekim'deki “Öcalan” çıkışına tepki gösteren Dervişoğlu, partisinin TBMM grup toplantısında yaptığı konuşmada ip fırlatarak “Buradan Devlet Bahçeli'ye sesleniyorum; Abdullah Öcalan'ı asamadınız, ama bu büyük milletin hayallerini astınız. Al şimdi bu ipi, baş köşede, başının ucuna as” dedi.¹⁷³

Dervişoğlu seçim sonrasında gündemi meşgul eden yeni anayasa tartışmalarında ise “İhtiyaç duyduğumuz yeni bir anayasa değil, yeni bir iktidardır” diyerek bu konuda müzakereye açık olmadığını gösterdi.¹⁷⁴ Bununla birlikte yeni anayasa tartışmalarının, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir dönem daha aday olabilmemesinin önünü açmayı hedeflediğini iddia etti.

PARTİ İÇİ TARTIŞMALAR VE İSTİFALAR

Kurulduğu günden bu yana olduğu gibi 2024'te de İYİ Parti içindeki istifalar devam etti. Bu bağlamda özellikle 2023'ten miras kalan tartışmalar bu sene içinde de belirleyici oldu. Bilhassa 2023'te alınan hür ve müstakil siyaset kararına bazı partililer ciddi eleştiriler yöneltti. Bu eleştiri ve direncin bir kısmı ise istifalarla veya görevden alınmalarla sonuçlandı.

2023'ün son günlerinde yerel seçimlerde CHP ile iş birliği yapılması gerektiğini savunan ve partililere buna yönelik sunum yapan Genel Başkan Yardımcısı Ahmet Zeki Üçok görevden alındı. Genel Başkan Yardımcısı Ece Güner ise İstanbul ve Ankara'da iş birliği yapılmaması gerekçesiyle partiden istifa ettiğini açıkladı.¹⁷⁵

İYİ Parti 2024'e de istifa gölgesiyle başladı. 15 Ocak'ta İYİ Parti Yerel Yönetimler Başkan Yardımcısı Mehmet Tosun partiden istifa ettiğini açıkladı. Tosun daha sonra ise AK Parti Bodrum Belediyesi başkan adayı oldu. İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Cem Karakeçili ise 26 Şubat'ta istifa ettiğini açıkladı. “Birkaç ay öncesine kadar cumhurbaşkanı olması niyetiyle masa devrilen İmamoglu için ‘Gözü başka mevkilerde olanlar bu şehri yönetemez’ denildi” açıklamasını yaparak Akşener'i eleştiren Karakeçili kaybettirmenin bir siyaset biçimi olmadığını bu sebeple istifa ettiğini söyledi.¹⁷⁶ Yine genel başkan yardımcılardan Birol Aydemir partinin kurumsal yapısının kişilerin çıkar, eğilim ve beklentileri karşısında çöktüğünü iddia ederek ve Akşener'in altılı masa sürecinin her aşamasında kötü bir müzakere süreci yürüttüğünü ifade ederek istifasını verdi.¹⁷⁷

172 “MHP Bilgi”, X, 30 Nisan 2024, https://x.com/MHP_Bilgi/status/1785247410127532504, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

173 “Siyasette Urgan Polemiği: İYİ Partili Dervişoğlu Attı, Bahçeli Odasına Asmak İstedi”, *Hürriyet*, 23 Ekim 2024.

174 “İhtiyaç Duyduğumuz Yeni Bir Anayasa Değil, Yeni Bir İktidardır”, İYİ Parti, <https://iyiparti.org.tr/ihitiyac-duyduzumuz-yeni-bir-anayasa-degil-yeni-bir-iktidardir>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

175 “İYİ Partili Ece Güler Partisinden İstifa Etti”, NTV, 14 Aralık 2023.

176 “İYİ Parti'de Üst Düzey İstifa”, NTV, 26 Şubat 2024.

177 “İYİ Parti'de Üst Düzey İstifa”, NTV, 25 Nisan 2024.

Bir başka istifa ise Antalya Milletvekili Aykut Kaya'dan geldi. Kaya kısa bir süre sonra CHP'ye geçti.

Öte yandan Haziran içinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Meral Akşener Beştepe'de bir görüşme gerçekleştirdi. Akşener konu hakkında herhangi bir açıklama yapmazken bu görüşme birçok partili tarafından tepkiyle karşılandı. Genel başkanlık yarışındaki adaylardan biri olan Koray Aydın partiden habersiz yapıldığını söylediği bu görüşmenin konusu ve içeriğinin açık ve net bir şekilde açıklanmamasını eleştirerek istifa ettiğini duyurdu. İstifa kararının iki yıllık bir birikim sonucu olduğunu ancak bu görüşmenin bardağı taşıran son damla olduğunu vurguladı.¹⁷⁸ Kurucular Kurulu ve GİK üyesi Sevin Çağlayan da bu görüşmeyi ve parti yönetiminin görüşmeye sessiz kalmasını eleştirerek istifa etti. Çanakkale Milletvekili Rıdvan Uz ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüşmesi nedeniyle partinin Kurucu Genel Başkanı Akşener'in fotoğraflarının genel merkez, il ve ilçe başkanlıklarından kaldırılmasını önerdi. Bu öneri üzerine Uz, Dervişoğlu'nun kararıyla ve kesin ihraç talebiyle disiplin kuruluna sevk edildi. Ancak bu talep oy birliği ile reddedildi.

İYİ Parti 27. dönem Isparta Milletvekili Aylin Cesur, Kurucu Genel Başkan Yardımcısı ve İstanbul Milletvekili Ersagun Yücel, İstanbul Milletvekili Seyithan İzsiz de istifa eden isimler arasında yer aldı. Yücel ve İzsiz, daha sonra AK Parti'ye katıldı. Yine İYİ Partili milletvekillerinden Dursun Ataş ve Nimet Özdemir istifa eden diğer isimler oldu. Ataş siyasi hayatına AK Parti'de devam etme kararı alırken Özdemir CHP'ye katıldı. 2024 yerel seçimlerinde İYİ Parti İzmir Belediye Başkan Adayı ve aynı zamanda İYİ Parti İzmir Milletvekili Ümit Özlale, partisinden istifa etti. Özlale de CHP'ye katılan bir diğer isim oldu. Yaşanan istifalar sonucu İYİ Parti'nin 2023 seçimlerinde Mecliste kazandığı sandalye sayısı 44'ten 30'a geriledi.

Sonuç olarak İYİ Parti özellikle cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimlerinin ardından özgün bir siyasi kimliğe ve söyleme sahip olmanın gerekliliğini gördü ve bu doğrultuda "hür ve müstakil" siyaset stratejisini benimsedi. 31 Mart yerel seçimleri ise parti için aynı zamanda bu stratejinin ilk sınavı olması bakımından önemliydi. Ancak yerel seçimlerdeki başarısızlık, parti içindeki tartışmaları ve eleştirileri üst düzeye taşıdı. Nihayetinde ise Akşener genel başkanlık koltuğunu Dervişoğlu'na bıraktı. Dervişoğlu mevcut stratejiyi devam ettirmeye çalışırken buna İYİ Parti'nin ilk kurulduğu dönemdeki "merkez sağ parti" olma iddiasını da ekledi. Ancak Dervişoğlu'nun yaptığı pek de yeni olmayan stratejik yamaların İYİ Parti'de istikrar sağlayacağını söylemek oldukça güçtür. Dolayısıyla önümüzdeki süreçte parti içi tartışmaların, istifaların ve varoluşsal krizin devam edeceğini söylemek mümkündür.

178 "İYİ Parti Kurucularından Koray Aydın Partisinden İstifa Etti", NTV, 27 Mayıs 2024.

KRONOLOJİ: 2024'TE İYİ PARTİ	
15 Ocak	Yerel Yönetimler Başkan Yardımcısı Mehmet Tosun istifa etti.
24 Ocak	İYİ Parti'nin Ankara adayı Cengiz Topel Yıldırım, İstanbul adayı Buğra Kavuncu, Balıkesir adayı Turhan Çömez olarak açıklandı.
1 Şubat	İYİ Parti'nin seçim afişlerinin asılmasını CHP'li belediyelerin engellediği iddiası üzerine iki parti arasındaki gerilim arttı.
24 Şubat	İYİ Parti Yerel Seçim Beyannamesi "Türkiye için En İyisi" sloganıyla açıklandı.
26 Şubat	İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Cem Karakeçili istifa etti.
8 Nisan	Akşener, 27 Nisan'da yapılacak genel başkanlık seçiminde tekrar aday olmayacağını ilan etti.
25 Nisan	İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Birol Aydemir partisinden istifa etti.
27 Nisan	5. Olağanüstü Kurultay gerçekleştirildi. Akşener'in yeniden aday olmadığı kurultayda Müsavat Dervişoğlu yeni genel başkan seçildi.
1 Mayıs	Dervişoğlu, görevi Akşener'den devraldı.
28 Haziran	Parti kurucularından Sevin Çağlayan istifa ettiğini açıkladı.
13 Temmuz	Afyonkarahisar'da 13-14 Temmuz arasında İYİ Parti, Dervişoğlu başkanlığında kampa girdi.
22 Temmuz	İYİ Parti Isparta Milletvekili Aylin Cesur ve İstanbul Milletvekili Ahmet Ersagun Yücel partiden ayrıldı.
6 Eylül	İYİ Parti Kayseri Milletvekili Dursun Ataş partiden ayrıldığını açıkladı.
30 Eylül	Dervişoğlu, diğer partilere ve seçmenlere "merkez siyaset" çağrısında bulundu.
8 Ekim	İYİ Parti'den istifa eden Nimet Özdemir CHP'ye katıldı.
23 Ekim	Dervişoğlu, Bahçeli'nin Öcalan çıkışına tepki göstermek amacıyla partisinin TBMM grup toplantısında kürsüden urgan attı.
3 Aralık	İYİ Parti İzmir Milletvekili Ümit Özlale istifasının ardından CHP'ye katıldı.

HALKLARIN EŞİTLİK VE DEMOKRASİ PARTİSİ (DEM PARTİ)

2024, DEM Parti adına yeni siyasi stratejilerin belirlendiği önemli gelişmelere sahne oldu. Senenin ilk aylarında DEM Parti'nin ana gündemini 31 Mart yerel seçimleri ve seçim stratejileri kapsamında "kent uzlaşısı" kavramı oluşturdu. Sene içerisinde anayasa tartışmaları, "çözüm süreci"nin yeniden gündeme getirilmesi, Diyarbakır Anneleri, Ortadoğu'da yaşanan krizler, Gazze soykırımını ve kayyum atamaları gündemi belirleyen diğer konu başlıklarıydı. DEM Parti, yıl içerisinde siyasi iklimin değişmesi ve sözde barış arayışları için PKK elebaşı Öcalan'ın serbest bırakılması konusunda taleplerde bulundu.

DEM Parti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde Kürt vatandaşların kimlikleri üzerinden siyaset yapmaya devam ederken batı kesimlerde "cinsiyetçi politikalar" ve insan hakları gibi konular üzerinden farklı söylemler geliştirmeye çalıştı. Bunlara ek olarak parti yetkilileri Türkiye'deki ekonomik ve sosyal konulara değinerek yaşam şartlarının kötüleştiğini, barış ortamına ihtiyaç duyulduğunu yıl içerisinde pek çok kez dile getirdi.

31 MART YEREL SEÇİMLERİ

Seçim Hazırlıkları

Yerel seçimler öncesi bölgelere göre politika ve söylem geliştiren DEM Parti, Doğu Anadolu'da aday belirleme çalışmaları kapsamında on ilde ve bağlı ilçelerin bir kısmında ön seçim gerçekleştirdi. Parti büyükşehir, ilçe belediye eş başkan adayları ve meclis üyelerini belirlemek için Van, Şanlıurfa, Mardin, Hakkari, Şırnak, Erzurum,

Ağrı, Batman, Siirt ve Mersin illerinde gerçekleştirdiği ön seçimlerde 50+1 şartıyla çoğunluğu sağlayan adayları belirlerken bu çoğunluğun sağlanmaması durumunda ikinci tur seçimleri yaptı. Bu stratejiyi izleme gerekçeleri arasında kayyum atamalarının da bulunduğunu belirten DEM Parti yetkilileri, hazırlık süreçlerinde oluşturulan delege listelerini seçimlere üç gün kalıncaya kadar itiraz için askıya çıkardı.¹⁷⁹

Doğu Anadolu'da bu politikaları izlerken ülkenin batı kesimlerinde muhalefeti ortak zeminde birleştirmeyi hedefleyen bir strateji savunan DEM Parti, kent uzlaşısı kavramını ortaya atarak kazanma şansının olmadığı büyükşehirlerde CHP ile ortak bir strateji belirledi.¹⁸⁰ Seçimlerde DEM Parti ve CHP temel amaçlarının “Erdoğan'ı yıpratmak” olması sebebiyle ortak yönetim anlayışı olarak nitelendirdikleri uzlaşısı sadık kaldı.¹⁸¹

Öte yandan DEM Parti seçim çalışmaları kapsamında 18 Şubat'ta seçim bildirgesini yayımladı. Eş genel başkanlar Tülay Hatimoğulları ve Tuncer Bakırhan tarafından sunulan bildirmede bazı konular vurgulandı. Dünyada ve bölgede yaşanan değişim ve risklere değinilerek yerel düzeyde toplumun ortak mücadelesinin artırılması gerektiğinden bahsedildi. Türkiye'deki mevcut yönetime eleştirilerde bulunan bildirmede temel olarak eşitlik, özgürlük ve barış vurgusu yapıldı. Bildirmede toplumsal ekonomi, hayvan hakları, kentsel dönüşüm konularına değinilirken halkın haklarının geri alınacağı ve DEM Parti'nin bu seçimlerden kazançlı çıkacağı vurgulandı.¹⁸²

Kent Uzlaşısı

31 Mart yerel seçimlerinin en çok merak edilen konularından biri DEM Parti'nin CHP ile iş birliği yapıp yapmayacağı oldu. İttifak tartışmaları devam ederken kent uzlaşısı formülü geliştirildi. 31 Mart yerel yönetimler seçimiyle DEM Parti'de geliştirilen bu formül, resmi bir iş birliğinden farklı bir yere konumlandırılıp ülkenin batı kesimlerinde uygulanacak bir seçim stratejisi olarak ortaya atıldı. DEM Parti Seçim İşleri Komisyonu Eş Sözcüsü İlknur Birol'un verdiği röportajda “kapsayıcı bir uzlaşma zemini” olarak tanımlanan bu kavram, yerel yönetimlerde ortak adaylarla ortak yaklaşımlar belirleme yöntemi olarak tartışılmaya sunuldu. Kent uzlaşısı temel ilkeleri kapsamında ırkçı ve cinsiyetçi söylemlerden uzak, batıda DEM Parti ve temsil ettiği bütün toplumsal kesimlerin birleşeceği uzlaşma zeminleriyle DEM Parti'nin kazanmasına odaklı bir strateji olarak açıklandı.¹⁸³

179 “Ön Seçimlerin İlk Gününde 10 İl ve Bağlı İlçelerinin Çoğunda Sandıklar Kurulu”, DEM Parti, 13 Ocak 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/on-secimlerin-ilk-gununde-10-il-ve-bagli-ilcelerinin-cogunda-sandiklar-kuruldu/17739/>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2024).

180 Baki Laleoğlu, “Kent Uzlaşısı Nedir, Ne Değildir?”, *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 88, (2024).

181 Laleoğlu, “Kent Uzlaşısı Nedir, Ne Değildir?”.

182 “Seçim Bildirgemizi Açıkladık: Yerel Demokrasi ile Özgür Kentlere”, DEM Parti, 18 Şubat 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/secim-bildirgemizi-acikladik-yerel-demokrasi-ile-ozgur-kentlere/17826/> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2024).

183 “Birlikte Yaşam ve Yönetme Modeli: Kent Uzlaşısı!”, DEM Parti, 21 Ocak 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/birol-birlikte-yasam-ve-yonetme-modeli-kent-uzlasisi/17747/> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2024).

Kent uzlaşısı kapsamında DEM Parti'nin İstanbul başta olmak üzere bazı büyükşehirlerde aday gösterip göstermeyeceği tartışma konularından biriydi. Tartışmaların devam ettiği süreçte Başak Demirtaş, eşi Selahattin Demirtaş ile yaptığı görüşmenin ardından "DEM Parti'den bize bir öneri gelmedi ama halk ister, partimiz de uygun görürse, demokrasi ve toplumsal barışın önünü açacağına inanırsak, (aday olmayı) düşünebiliriz. Birilerine kazandırmak veya kaybettirmek için değil, İstanbul'da kazanmak için yarışa gireriz ve iddialı oluruz" açıklamasını yaptı.¹⁸⁴ Demirtaş'ın çıkışının ardından partili yetkililer çeşitli açıklamalarda bulundu. Grup Başkanvekili Sezai Temelli "Adaylık açıklaması sevindirici bir şey ama tabii ki değerlendirmeyi komisyonlarımız ve MYK'mız yapacaktır" ifadesini kullandı.¹⁸⁵ Grup Başkanvekili Gülüstan Kılıç Koçyiğit, "Başak Demirtaş DEM Parti'nin aday adayıdır. Başak Hanım en güçlü adaylarımızdan biridir. Mayıs kampanyamızı da birlikte yürüttüğümüz yol arkadaşımızdır" değerlendirmesini yaptı.¹⁸⁶ Ancak DEM Parti ve Başak Demirtaş arasında gerçekleştirilen görüşmelerin nihayetinde Demirtaş "Adaylık beyanımın bir başvuruya dönüşmemesi konusunda da partimizle ortak görüş birliğine varmış bulunmaktayız" açıklamasını yaptı ve aday olmayacağını duyurdu. DEM Parti yöneticileri, adaylıktan vazgeçme kararının, Başak ve Selahattin Demirtaş ile yürütülen görüşmeler doğrultusunda "fikir birliğine varılarak" alındığını ifade etti.¹⁸⁷

Parti içinde Selahattin Demirtaş ve eşi Başak Demirtaş, Leyla Zana, Ahmet Türk gibi özgül ağırlığı olan popüler isimlerin DEM Parti'nin yürüttüğü CHP odaklı stratejisine yönelik itirazını ve seçmenin rahatsızlığını dolaylı yollardan dile getirmeye başlaması da fikir ayrılıklarının neticesiydi.¹⁸⁸ DEM Parti seçim çalışmaları kapsamında Şırnak'ta halka seslenen Leyla Zana'nın "İstanbul, Mersin bilmem nerede bize versinler diyorlar. Neden size verelim? Kime ne borcumuz var? Asıl sizlerin Kürtlere borcu var. Bir kere de siz Kürtlere verin. Her sıkışıklıkta size el atan Kürtlere bu sefer siz verin" demesi de bu ayrılıkların somutlaşan ifadesiydi.¹⁸⁹ Nitekim parti taban ve tavanından gelen bu tepkiler neticesinde DEM Parti İstanbul'da Meral Danış Beştaş ve Murat Çepni'nin adaylığını açıkladı.¹⁹⁰ Ancak DEM Parti'nin daha güçlü adaylar çıkarabilecekken kent uzlaşısı kapsamında İmamoğlu'na en az oyu kaybettirecek kişileri aday gösterdiğine yönelik değerlendirmeler yapıldı.

Bunun yanı sıra kent uzlaşısı kapsamında İstanbul'un bazı ilçelerinde aday gösterilmedi. DEM Parti'nin aday gösterdiği ilçeler Beykoz, Kadıköy, Sultanbeyli, Ümraniye, Adalar, Arnavutköy, Esenler, Gaziosmanpaşa, Kağıthane, Sultangazi, Beşiktaş,

184 "Başak Demirtaş İstanbul'a Aday mı?", NTV, 22 Ocak 2024.

185 "Başak Demirtaş İstanbul'a Aday mı?".

186 "DEM Grup Başkanvekili Koçyiğit: 'Başak Demirtaş, En Güçlü Adaylarımızdan Biridir'", İhlas Haber Ajansı, 31 Ocak 2024.

187 Uğur Duyan, "Başak Demirtaş Çekildi: Selo'ya Bariyer", *Yeni Şafak*, 8 Ekim 2024.

188 Baki Laleoğlu, "31 Mart'a Doğru DEM Parti", *SETA Analiz*, Sayı: 413, (Mart 2024).

189 "Leyla Zana'dan CHP'ye Yayılım Ateşi! DEM Partili Seçmene 'Oy Vermeyin' Mesajı", 24 TV, 30 Mart, 2024.

190 Uğur Duyan, "DEM'in İstanbul Adayı Beştaş", *Yeni Şafak*, 10 Şubat 2024.

Bakırköy, Başakşehir, Beylikdüzü, Güngören, Küçükçekmece ve Büyükçekmece'ydi. Ancak kent uzlaşısı sonucunda Cumhur İttifakı'nın kaybetme ihtimali olan ilçelerde aday çıkarmayan DEM Parti; Üsküdar, Beyoğlu, Eyüpsultan, Bahçelievler, Fatih, Zeytinburnu, Çekmeköy, Sancaktepe, Şile, Tuzla, Silivri, Çatalca ve Esenyurt ilçelerinde belediye başkan adayı göstermedi. Özellikle CHP'nin 2015'te HDP'den milletvekili adayı olan Ahmet Özer'i Esenyurt belediye başkan adayı olarak açıklaması dikkat çekti. Kent uzlaşısı kapsamında DEM Parti'nin onay verdiği bir ismin CHP'den aday gösterildiğine dair değerlendirmeler yapıldı.

Seçim Sonuçları

DEM Parti 2024 yerel seçim sonuçlarında Türkiye genelinde yüzde 5,7 oy oranını elde etti. Parti, ülkenin batı kesimlerinde kent uzlaşısı stratejisiyle CHP ile uzlaşıp yönetim alanını genişletmeyi hedeflerken Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise 10 ilin yönetimini aldı. Seçim sonuçları hakkında partiden bazı açıklamalar geldi. DEM Parti Eş Genel Başkanı Bakırhan seçim sonuçlarına yönelik yaptığı açıklamada "DEM Parti'nin olmadığı bir denklem kurulamaz. 1 Nisan itibarıyla Türkiye siyasetinde denklem kurmak isteyen herkes DEM Parti'yi hesaba katmadıkça bir yol bulamaz, bir yol açamaz" ifadelerini kullandı.¹⁹¹

DEM Parti yerel seçimlerde 3 büyükşehir belediyesi, 7 il ve 65 ilçe belediyesi yönetimini kazandı. Bu iller: Van, Diyarbakır, Mardin, Ağrı, Batman, Hakkari, Iğdır, Muş, Siirt ve Tunceli'ydi. Tablo 3'te 2019'da HDP'nin yüzdelerdeki oy oranları ve DEM Parti'nin 2024 yerel seçimlerinde kazandığı illerin oy oranları yer almaktadır.

2024'TE BELEDİYE BAZINDA KAZANILAN İLLER	OY ORANLARI (YÜZDE)	
	2019 (HDP)	2024 (DEM)
Ağrı	37,1	51,1
Batman	66	64,5
Diyarbakır	62,9	64,1
Hakkari	60	48,9
Iğdır	60	46,7
Mardin	56,2	57,4
Muş	33,6	42,9
Siirt	48,4	49,6
Tunceli	28,2	40,2
Van	53,8	55,5

191 DEM Parti, "Bakırhan: Savaşla gidilecek bir yol kalmadı", 9 Nisan 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/bakirhan-savasla-gidilecek-bir-yol-kalmadi/17964/> (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

2019 seçimlerinde 8 ilde belediye yönetimi kazanan DEM Parti 2024 yerel seçiminde buna Ağrı ve Muş illerini ekledi. Muş ve Ağrı 2019 yerel seçimlerinde AK Parti'nin yönetimindeydi. DEM Parti 2019'da 50 olan toplam ilçe belediyesi sayısını 2024'te 65'e çıkardı.

Seçimlerin ardından yıl içerisinde Hakkari Belediye Başkanı Mehmet Sıddık Akış, Batman Belediye Başkanı Gülistan Sönük, Mardin Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Türk ve Halfeti Belediye Başkanı Mehmet Karayılan İçişleri Bakanlığı tarafından terör soruşturması kapsamında farklı suçlardan yargılanarak görevden alındı. Aynı günlerde CHP'den seçilen Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer'in yerine de kayyum atandı. Ardından PKK/KCK silahlı terör örgütüne üye olmak suçundan yargılanan Ovacık Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül görevden uzaklaştırıldı.¹⁹² Tunceli ve Ovacık belediyelerine kayyum atandı. Bu atamalar sonucu DEM Parti eş genel başkanları Tülay Hatimoğulları ve Tuncer Bakırhan yaşanan tartışmalara ilişkin görüş alışverişinde bulunmak üzere muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşlarıyla görüşme turu başlattı.¹⁹³ DEM Parti; Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA Partisi), Gelecek Partisi, Yeniden Refah Partisi ile görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde DEM Parti Eş Genel Başkanı Tülay Hatimoğulları "Gelin, çıkaracağımız bir yasa ile kayyum yasasını hep birlikte ortadan kaldıralım" açıklamasında bulundu.¹⁹⁴

DİĞER GELİŞMELER

Yeni Anayasa

Yeni anayasa tartışmalarında iktidar karşıtı bir söylem takınan DEM Parti yetkilileri, yeni anayasaya yönelik görüşlerini ifade ederken "sivil bir anayasa" istediklerini belirtti. Bu anayasanın Kürtçeyi koruması, toplumun her kesimini kucaklaması, demokratik olması, kadın hakları ve emekli haklarını savunması, yerel yönetimleri güçlendirmesi gerektiğini savundu. DEM Parti her siyasi söylem ve stratejide vurguladığı gibi yeni anayasa tartışmaları kapsamında da siyasi tutsakların serbest bırakılmasını, uluslararası insan hakları ve Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulmasını istediğini belirtti. Eş Genel Başkan Tuncer Bakırhan, Ekmek ve Adalet Buluşmalarında yaptığı konuşmada bu temel ilkeler kapsamında oluşturulacak bir anayasaya hayır demeyeceklerini ve yeni anayasa konusunda samimi bir yol izlenecekse bunun "Selahattin Demirtaşları Figen Yüksekdağları serbest bırakmakla mümkün olabile-

¹⁹² "Tunceli ve Ovacık Belediyelerine Kayyum Atandı", *Yeni Şafak*, 22 Kasım 2024.

¹⁹³ "Eş Genel Başkanlarımızdan Gelecek Partisine Ziyaret: Gelin, Çıkaracağımız Bir Yasa ile Kayyum Yasasını Hep Birlikte Ortadan Kaldıralım", DEM Parti, 14 Kasım 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/es-genel-baskanlarimizdan-gelecek-partisine-ziyaret-gelin-cikaracagimiz-bir-yasa-ile-kayyum-yasasini-hep-birlikte-ortadan-kaldiralim/20514/>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

¹⁹⁴ "Eş Genel Başkanlarımızdan Gelecek Partisine Ziyaret: Gelin, Çıkaracağımız Bir Yasa ile Kayyum Yasasını Hep Birlikte Ortadan Kaldıralım".

ceğini” ifade etti. “Tecridin” kaldırılmasıyla barış ortamının sağlanarak yeni adımlar atılabileceğini belirtti.¹⁹⁵

Çözüm Süreci Tartışması

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Meclis açılış konuşmasında “İç cepheyi güçlendirmemiz lazım” çağrısının ardından MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin 1 Ekim’de TBMM’de DEM Parti sıralarına giderek tokalaşması, DEM Parti’ye “Türkiye partisi olun” çağrısı yapması sonucu yeniden gündeme gelen çözüm süreci tartışmaları DEM Parti’de “yeni bir süreç başlayacak mı” sorusunu gündeme getirdi.¹⁹⁶ 1 Ekim sonrası siyasi tutumların yumuşatılmasına yönelik söylemlerin gündeme gelmesiyle DEM Parti tarafının müzakereye açık olduğuna dair açıklamalar geldi.¹⁹⁷ DEM Parti Sözcüsü Ayşegül Doğan, MYK toplantısında toplantı gündemi ve güncel gelişmelere ilişkin basın açıklamasında “Müzakere ve diyalog kanalları açık bir partiyiz, bunun için varız. Bunu her fırsatta ifade ettik ve etmeye de devam edeceğiz” şeklinde konuştu.

22 Ekim’de MHP Genel Başkanı Bahçeli “Terörist başı terörün bittiğini, PKK’nın lağvedildiğini söyleyecekse DEM grubuna gelsin, bunları teker teker söyleyin. Sözümün arkasındayım ve teklifimde ısrarlıyım” çağrısını yaptı.¹⁹⁸ Bu bağlamda DEM Parti Sözcüsü Ayşegül Doğan “Öcalan ve demokratik siyaset çözüm için hazır, devlet hazır mı?” açıklamasını yaptı.

Bahçeli’nin açıklamasından kısa bir süre sonra 23 Ekim’de Ankara’da Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketinin (TUSAŞ) Kahramankazan yerleşkesine terör saldırısı düzenlendi. Saldırıda 7 kişi hayatını kaybederken 22 kişi de yaralandı. Ayşegül Doğan saldırıyı kınadıklarını ve saldırıdan dolayı üzüntü duyduklarını dile getirdi.¹⁹⁹ HDP eski Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş da Ankara’da gerçekleştirilen saldırıyı kınadığını belirterek “Sorunlarımızın konuşarak, diyalogla, siyaset yoluyla çözülmesi arayışlarını kanla kesmeye çalışan anlayış bilmeli ki eğer Öcalan bir inisiyatif alır ve siyasetin önünü açmak isterse tüm gücümüzle arkasında olacağız. Demokratik siyaseti ve barış arayışlarını itibarsızlaştırmaya, iradesiz kılmaya yönelik hiçbir yaklaşımı kabul etmeyeceğiz. Barış

195 “Bakırhan: Yeni Anayasada Samimiyseniz Önce Demirtaşları, Yüksekdağları Serbest Bırakın, Tecridi Kaldırın”, DEM Parti, 6 Ekim 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/bakirhan-yeni-anayasada-samimiyseniz-once-demirtaslar-yuksekdaglari-serbest-birakin-tecridi-kaldirin/20394/>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

196 Abdülkadir Selvi, “Öcalan’la 43 Ay Sonra İlk Görüşme”, *Hürriyet*, 24 Ekim 2024.

197 “Ayşegül Doğan: Yürütülen Tartışmaları Bir Çözüm Süreci Olarak Tarif Edemeyiz”, DEM Parti, 19 Ekim 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/aysegul-dogan-yurutulen-tartismalari-bir-cozum-sureci-olarak-tarif-edemeyiz/20437/>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2024).

198 Esin Işık, Gazi Nogay, “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Sözümün Arkasındayım ve Teklifimde İsrarlıyım”, Anadolu Ajansı, 5 Kasım 2024.

199 Ayşegül Doğan: Sayın Öcalan ve Demokratik Siyaset Çözüm için Hazır, Devlet Hazır mı?, DEM Parti, “24 Ekim 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/aysegul-dogan-sayin-ocalan-ve-demokratik-siyaset-cozum-icin-hazir-devlet-hazir-mi/20449/>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2024).

isteyenlerin sesinin, kimden gelirse gelsin bu defa bastırılmasına asla izin veremeyeceğiz” dedi.²⁰⁰

Bu gelişmelerin ardından Ezilenlerin Sosyalist Partisi'nin (ESP) Ankara'da düzenlediği 4. Olağan Genel Kongresine katılan Bakırhan, kongrede yaptığı konuşmada “çözüm süreci” tartışmasına yönelik “Kürt ve Türk ilişkilerinin demokratik bir zemine kavuşmasını istiyoruz. Açın İmralı kapılarını, Öcalan'ın düşünceleri kendi partisi ve yoldaşlarıyla buluşsun” açıklamalarında bulundu.²⁰¹

DEM Parti Şanlıurfa Milletvekili Ömer Öcalan, 14 Ağustos 2024'te Adalet Bakanlığına başvuruda bulunarak Abdullah Öcalan ile görüşme talebinde bulunmuştu. Ömer Öcalan 23 Ekim'de İmralı'ya giderek Abdullah Öcalan'la görüştü.²⁰² Ömer Öcalan X hesabından “Abdullah Öcalan ile en son yüz yüze yapılan görüşme 3 Mart 2020 tarihiydi. Biz aile olarak yıllar sonra 23 Ekim 2024 günü Sayın Öcalan ile görüşme gerçekleştirdik. Bir yasal hak olan rutin aile görüşünün, koşullar ne olursa olsun devam etmesini istiyoruz” açıklamasını yaptı.²⁰³

DEM Parti Eş Genel Başkanı Tuncer Bakırhan Ekim'de Abdullah Öcalan ile gerçekleştirilen bu görüşme sonrasında Öcalan'ın, hukuki ve siyasi zemin olduğu takdirde Kürt meselesinin diyalog ve demokratik bir yolla çözülmesi için her türlü rolü üstleneceğini vurguladı. Çözümünden bahsedilen bir ortamda bunun ancak İmralı'nın kapılarının açılmasıyla mümkün olacağını belirtti. Buna ek olarak DEM Parti grup toplantısında konuşma yapan Eş Genel Başkan Tülay Hatimoğulları “İmralı kapılarını açın, Öcalan ile görüşün, barış için hep beraber çalışalım” dedi.²⁰⁴

Diyarbakır Anneleri

Diyarbakır anneleri²⁰⁵ 2024'te de evlat nöbetlerine devam etti. Yıl içerisinde Ankara'da gerçekleşen terör saldırısına yönelik dağa kaçırılan çocukları için eski HDP il

200 “Demirtaş'tan Kandil'e Rest Bahçeli'ye Destek: Öcalan Siyasetin Önünü Açarsa Arkasındayız”, *Yeni Şafak*, 23 Ekim 2024.

201 “Bakırhan: Kürt ve Türk İlişkilerinin Demokratik Bir Zemine Kavuşmasını İstiyoruz”, DEM Parti, 27 Ekim 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/bakirhan-kurt-ve-turk-iliskilerinin-demokratik-bir-zemine-kavusmasini-istiyoruz/20457/>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

202 Selvi, “Öcalan'la 43 Ay Sonra İlk Görüşme”.

203 Ömer Öcalan, X, 24 Ekim 2024, https://x.com/omerocalan/status/1849320691977396677?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1849320691977396677%7Ctwgr%5Eac25e406100a8f18d05b942f224fa47908b9a4af%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.evrensel.net%2Fhaber%2F531841%2Fomer-ocalan-abdullah-ocalanla-gorustu-43-ay-sonra-ilk-mesaj&mx=2, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

204 “On Binler Batman'da Buluştu: İmralı Kapılarını Açın, Kürt Sorununu Barışçıl ve Demokratik Yöntemlerle Çözelim”, DEM Parti, 17 Kasım 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/on-binler-batman-da-bulustu-imrali-kapilarini-acin-kurt-sorununu-bariscil-ve-demokratik-yontemlerle-cozelim/20519/>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2024).

205 Diyarbakır anneleri PKK tarafından kaçırılan çocuklarını terör örgütünün elinden kurtarmak için Halkların Demokratik Partisi (HDP) Diyarbakır İl Başkanlığı önünde oturma eyleminde bulunan aileler olarak bilinmektedir. Bu eylem dizisine Hacire Akar'ın 22 Ağustos 2019'da aynı yerde yaptığı protesto ve ailelere yönelik çağrısı ilham olmuştu. Anneler Hacire Akar'ın başlatmış olduğu oturma eylemini 3 Eylül 2019'da kitlesel bir oturma eylemine dönüştürmüştü. Detaylı bilgi için bkz. *Teröre Karşı Toplumsal Bir Hareket Diyarbakır Anneleri*, ed. Hüseyin Alptekin, Abdullah Erboğa, Talha Köse ve Veysel Kurt, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 9.

binası önünde oturma eylemi yapan Diyarbakır anneleri, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketinin (TUSAŞ) Ankara'nın Kahramankazan ilçesindeki yerleşkesine yönelik terör saldırısına tepki gösterdi. Aileler adına açıklama yapan baba Süleyman Aydın, terör örgütü PKK'nın bir kez daha kirli yüzünü gösterdiğini belirtti. Aydın şu ifadeleri kullandı:

Evlât nöbeti tutan anne ve babalar olarak azimle terörle mücadelemize devam edeceğiz. Terör örgütü PKK bilsin ki, tek bir evladımız terör örgütünde olduğu müddetçe mücadelemize devam edeceğiz. Asla yılmayacağız. Anne ve babalar olarak şehitlerimize Allah'tan rahmet, yaralılarımıza da acil şifalar diliyor, terör örgütü PKK'yı lanetliyoruz.²⁰⁶

Eylül 2024'te İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya dağa kaçırılan çocukları için eski HDP il binası önünde oturma eylemi yapan Diyarbakır annelerinin nöbetleriyle 6 yılda 55 terör örgütü mensubunun ikna edilerek teslim olduğunu bildirdi.²⁰⁷

Gazze Meselesi

Ortadoğu'daki gelişmelere çözüm yolu olarak "üçüncü yolu" öneren DEM Parti, Ortadoğu'daki halkların özgürce yaşayacakları ve kendilerini yaşatacakları zeminlerin güvencesinin verilmesiyle savaşa çözüm bulabileceklerini belirtti. Gazze'deki olayların başlamasından itibaren DEM Parti, Filistin lehinde açıklamalar yapmakla beraber mevzuyu kendi tabirleri ile Kürt sorunuyla bağdaştırdı ve Ortadoğu'ya barışın Kürt ve Filistin sorunu çözülmeden gelemeyeceğini savundu. Diğer devletlere İsrail saldırıları karşısında üzerlerine düşen görevlerini yerine getirmeleri için çağrı yaptı. DEM Parti grup Başkanvekili Sezai Temelli açıklamalarında İsrail saldırılarında yaşamını yitiren Filistinlileri vurgulayıp bunun bir soykırım olduğunu belirtti. İsrail halkının da bu saldırılardan mağdur olduğunu söylemekle beraber "Filistin ve Kürt sorunu" çözülmedikçe Ortadoğu'ya barış gelemeyeceğini düşündüğünü söyledi.²⁰⁸ Temelli ayrıca TBMM'de düzenlediği basın toplantısında Filistin sorununa tekrar değinerek Ortadoğu'nun bir yangın yerine döndüğünü belirtip Gazze'de 42 bin Lübnan'da ise 2 bin insanın soykırıma uğradığına konuşmalarında yer verdi. Ve Ortadoğu'nun yangın yerine dönmesinden hükümetin politikalarını sorumlu tutup son on yıldır yürütülen politikaların savaşı körüklediğini iddia etti.²⁰⁹

206 Ömer Yasin Engin, "Diyarbakır Annelerinden TUSAŞ'a Yönelik Terör Saldırısına Tepki", Anadolu Ajansı, 24 Ekim 2024.

207 Mehmet Sıddık Kaya, "Diyarbakır Anneleri Evlatlarına Kavuşmak İstiyor", Anadolu Ajansı, 1 Aralık 2024.

208 "Temelli: Filistin'deki Soykırımın Sonlanması İçin Tüm Devletlerin Üzerine Düşen Sorumluluğu Yerine Getirmesi Gerekliyor", DEM Parti, 15 Ağustos 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/temelli-filistindeki-soykirim-sonlanmasi-icin-tum-devletlerin-uzerine-dusen-sorumlulugu-yerine-getirmesi-gerekliyor/20288/>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2024).

209 "Temelli: Ortadoğu'da Yaşanan İnsanlık Dramının Çözümü Barış Siyasetinden Geçiyor", DEM Parti, 7 Ekim 2024, <https://www.demparti.org.tr/tr/temelli-ortadoguda-yasanan-insanlik-draminin-cozumu-baris-siyasetinden-geciyor/20395/>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2024).

2024 içerisinde önemli gelişmeler yaşanan DEM Parti'de genel itibarıyla gündem maddeleri önceki yıllardan farklı olmadı ve benzer söylemler kullanıldı. Yıl içerisinde siyasi yumuşamaların ve tartışmaların süregelmesi, bunların yanı sıra Ortadoğu'da yaşanan sorunlar sebebiyle "çözüm süreci" tartışmalarının devam etmesi, 2025'in de bir bölümünü kapsayacak gibi görünmektedir. DEM Parti'nin seçim sürecinde yaşanan ve seçim sonuçlarının ardından kamuoyuna yansıyan farklı sesleri içermesi de ilerleyen günlerin tartışma konusu olarak karşımıza çıkacaktır.

KRONOLOJİ: 2024'TE DEM PARTİ	
14 Ocak	DEM Parti; büyükşehir, ilçe belediye eş başkan adayları ve meclis üyelerini belirlemek için Van, Hakkari, Şırnak, Erzurum, Ağrı, Mardin, Batman, Siirt, Urfa ve Mersin'de ön seçim yaptı.
21 Ocak	Başak Demirtaş adaylık açıklaması yaptı.
18 Şubat	DEM Parti 31 Mart Yerel Seçim Bildirgesi'ni yayımladı.
31 Mart	2024 yerel seçimlerinde DEM Parti yüzde 5,7 oranında oy alırken 3 büyükşehir, 7 il, 65 ilçe belediyesi kazandı.
2 Haziran	İtiraz edilen bölgelerde yerel seçimler yenilendi. 2 Haziran'da tekrar eden seçimlerin sonucunda AK Parti 3, DEM Parti 1, CHP 2, MHP ise 1 belediye başkanlığı kazandı.
4 Haziran	Hakkari belediye başkanı görevden alındı.
14 Ağustos	DEM Parti Şanlıurfa Milletvekili Ömer Öcalan, Adalet Bakanlığına başvuruda bulunarak Abdullah Öcalan ile görüşme talebinde bulundu.
1 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Meclis açılış konuşmasında "İç cepheyi güçlendirmemiz lazım" çağrısının ardından MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli DEM Parti sıralarına giderek tokalaştı.
22 Ekim	MHP Genel Başkanı Bahçeli "Terörist başı terörün bittiğini, PKK'nın lağvedildiğini söyleyecekse DEM grubuna gelsin, bunları teker teker söylesin. Sözümün arkasındayım ve teklifimde ısrarlıyım" çağrısını yaptı.
23 Ekim	DEM Parti Şanlıurfa Milletvekili Ömer Öcalan İmralı'da PKK elebaşı Abdullah Öcalan ile görüştü.
24 Ekim	DEM Parti Sözcüsü Ayşegül Doğan "Öcalan ve demokratik siyaset çözüm için hazır, devlet hazır mı?" açıklamasını yaptı.
4 Kasım	DEM Partili Batman, Mardin, Esenyurt ve Halfeti belediye başkanları görevden alındı.
22 Kasım	DEM Partili Tunceli Belediyesine kayyum atandı.

2024'TE

DIŞ POLİTİKA

YAZARLAR: AYLİN ÜNVER NOI • MEHMET AKİF TEKE • CAN ACUN • HÜSSEİN ALİ SAAEED
MUSTAFA CANER • KUTLUHAN GÖRÜCÜ • MURAT ASLAN
MUHAMMED HÜSEYİN MERCAN • MEHMET RAKİPOĞLU • MEHMET SALAH DEVRİM
MEHMET UĞUR EKİNCİ • TUNÇ DEMİRTAŞ

ÜLKELER, BÖLGELER VE KURULUŞLARLA İLİŞKİLER

2024 yılı Türkiye'nin dış politikasında çok boyutlu, dinamik ve yoğun bir ajanda ile öne çıkan bir yıl olmuştur. Türkiye genişleyen ve çeşitlenen dış politika hedefleri doğrultusunda farklı bölgelerdeki gelişmelere aktif şekilde müdahil olmuş ve stratejik iş birliklerini derinleştirmiştir. Özellikle Avrupa, Ortadoğu, Kafkasya, Afrika ve Asya gibi bölgelerde dengeli ve pragmatik bir yaklaşım benimseyerek ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında çok yönlü iş birlikleri geliştirmiştir.

Avrupa ile ilişkilerde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde kayda değer bir ilerleme sağlanmamıştır. AB Komisyonunun yayımladığı 2024 Genişleme Strateji Belgesi'nde Türkiye, AB'nin kilit ortağı ve aday ülkesi olarak tanımlansa da siyasi kriterler konusundaki eleştiriler Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından haksız bulunarak reddedilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin ekonomik reformları ve AB ile piyasa ekonomisi konusundaki uyumu raporda olumlu değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yapıcı rol üstlendiği ve Yunanistan ile ilişkilerini normalleştirdiği belirtilmiştir. Bu çerçevede Türkiye, Avrupa ile ilişkilerini stratejik iş birlikleri temelinde sürdürmeyi hedeflemiştir.

Rusya ile ilişkilerde 2024 yılı enerji, ticaret, turizm ve güvenlik iş birliklerinin öne çıktığı dinamik bir dönem olmuştur. Küresel ve bölgesel belirsizliklerin arttığı bir dönemde Ankara, Moskova ile ilişkilerini stratejik bir denge politikasıyla yürütmüş ve karşılıklı bağımlılık temelinde iş birliklerini güçlendirmiştir. Enerji projeleri ve ekonomik ortaklıklar bu ilişkinin temel taşlarını oluştururken Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri aynı zamanda çok kutuplu dünya düzenindeki pozisyonunu güçlendiren bir unsur olmuştur.

Irak ile ilişkiler 2024'te güvenlik ve terörle mücadele odaklı iş birliklerinden çıkarak daha kapsamlı bir yapıya evrilmiştir. Türkiye, Irak ile ekonomik, ticari ve enerji alanlarında yeni anlaşmalar ve iş birliği mekanizmaları kurarak ilişkilerini stra-

tejik ortaklık düzeyine taşımıştır. Bu durum iki ülkenin bölgesel istikrar ve karşılıklı çıkarlar temelinde daha derin bağlar kurma iradelerini ortaya koymuştur.

Türk dış politikasında 2024'te en önemli değişim ise Suriye'de 8 Aralık'ta muhaliflerin Esed rejimini yıkarak Şam'ı ele geçirmeleri olmuştur. Muhaliflerin iktidara gelmesiyle Türkiye, Suriye'nin yeniden inşası ve diplomatik angajmanlarında belirleyici bir aktör haline gelmiştir.

Libya'da ise Türkiye 2024'te stratejik bir rol üstlenmiş, askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliklerini güçlendirmiştir. Libya'nın yeniden inşası sürecinde Türkiye'nin sağladığı destek ise iki ülke ilişkilerinin daha da derinleşmesini sağlamıştır. Benzer şekilde Mısır ile ilişkilerde ortak çıkarlar ve meydan okumalar temelinde ilerleme kaydedilirken ekonomik bağlar güçlendirilmiştir. Ankara ile Kahire yönetimleri arasında 2024'te gerçekleşen karşılıklı lider ziyaretleri taraflar arasındaki ilişkilerde ilerleme kaydedildiğinin de göstergesi haline gelmiştir. Körfez ülkeleriyle ise 2024 yılı normalleşme sürecinin tamamlanarak stratejik ortaklıkların tesis edildiği bir dönem olmuştur. Ekonomik, siyasi ve güvenlik iş birlikleriyle Türkiye, Körfez ülkeleriyle ilişkilerini çok boyutlu hale getirmiştir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkilerinde yeni açılımlar sağlamıştır. Azerbaycan ile savunma ve ticaret alanlarında güçlü iş birlikleri devam ederken Karabağ'daki yeniden inşa sürecine destek verilmiştir. Ermenistan ile sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Gürcistan ile savunma ve ticaret iş birlikleri sürdürülürken bölgesel barış çabalarına katkı sağlanmıştır.

Balkanlarda ise Türkiye barış, refah ve toplumsal entegrasyonu artırmaya yönelik politikalar izleyerek bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerini derinleştirmiştir. Üst düzey temasların yoğunlaştığı bu dönemde Türkiye, Balkanlardaki etkisini artırmayı sürdürmüştür.

Afrika ile ilişkilerde Türkiye 2024'te ekonomik, siyasi ve güvenlik iş birliklerini daha da derinleştirerek kıtaya çok boyutlu bir dönüşüm sürecine girmiştir. Ticaret hacmi, diplomatik temaslar ve savunma sanayii alanındaki iş birlikleri ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik insani yardımları ve kalkınma projeleri kıtanın sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Asya ile ilişkilerde Türkiye, Çin ile enerji, ticaret ve teknoloji alanlarındaki iş birliklerini derinleştirmiştir. Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Koridor'un entegrasyonu Ankara-Pekin ilişkilerini stratejik bir boyuta taşırken Japonya ile diplomatik ilişkilerin 100. yılı kutlanmış ve kültürel bağlar güçlendirilmiştir.

Türkiye, Orta Asya Türk devletleriyle ekonomik, savunma ve kültürel iş birliklerini artırarak Türk Devletleri Teşkilatı üzerinden kurumsal bağlarını güçlendirmiştir.

Genel olarak 2024, Türkiye'nin dış politikası bölgesel ve küresel ölçeklerde etkinliğini artırdığı, kriz yönetimi ve diplomatik angajmanlarla çok yönlü iş birlikleri kurduğu bir yıl olmuştur. Türkiye, enerji güvenliği, ticaret, teknoloji, savunma ve

kültürel bağlar üzerinden stratejik derinliğini pekiştirmiş, çok kutuplu dünya düzeninde dengeleyici ve proaktif bir aktör olarak konumunu güçlendirmiştir. Hem kriz bölgelerindeki yapıcı rolü hem de uzun vadeli ekonomik projeleri Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini artırarak 2025'e güçlü bir şekilde hazırlanmasına zemin hazırlamıştır.

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

AYLİN ÜNVER NOI

RESMİ BELGELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde 2024'te köklü bir değişiklik meydana gelmemiştir. Özellikle Türkiye'nin AB üyelik müzakere süreciyle ilgili bir ilerleme kaydedilmemiştir. Brüksel'de 17-18 Nisan 2024 arasında gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Özel Zirvesi'nde 29 Kasım 2023'te Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı/AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ve Avrupa Komisyonunun Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu Komiseri Oliver Varhelyi tarafından hazırlanan "Türkiye-AB Siyasal, Ekonomik ve Ticari ilişkilerinde Mevcut Durum" başlıklı Ortak Bildirim'de yer alan tavsiyelere ilişkin somut bir karar alınmamıştır.

Zirve sonuçlarında "Türkiye" başlığı altında "Türkiye-AB Siyasal, Ekonomik ve Ticari ilişkilerinde Mevcut Durum" başlıklı Ortak Bildirim dikkate alınarak stratejik bir tartışmanın gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Zirve sonuçlarında ayrıca Doğu Akdeniz'de istikrarlı ve güvenli bir ortamla Türkiye ile iş birliği ve karşılıklı çıkara dayanan bir ilişki geliştirilmesinin AB'nin stratejik çıkarına olduğu, Türkiye'nin yapıcı angajmanının Ortak Bildirim'de tanımlanan çeşitli iş birliği alanlarında ilerleme sağlanması için yararlı olacağı, AB Daimi Temsilciler Komitesinin (COREPER), ilgili kurumların yetkinliklerine saygı duyularak daha önceki zirve kararları doğrultusunda ve AB Konseyinin rehberliğinde "aşamalı, orantılı ve geri döndürülebilir" şekilde Ortak Bildirim'in tavsiyeleri üzerinde çalışmak üzere AB Konseyi tarafından görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu başlık altında Kıbrıs'ta çözüm görüşmelerinin yeniden başlatılması ve ilerletilmesine atfedilen önemin altı çizilerek bunun Türkiye-AB işbirliğinin daha da güçlendirilmesini sağlayacağı ifade edilmiştir.¹

¹ "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 9 Ağustos 2024, <https://www.ab.gov.tr/4.html>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak ve AB'nin kurulduğu ilkeler ve müktesebatla uyumlu şekilde kapsamlı bir çözümüne tam bağlılığın sürdürüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca AB, BM öncülüğündeki sürecin tüm aşamalarını elindeki tüm uygun araçlarla destekleme konusunda aktif bir rol oynamaya hazır olduğunu belirtmiştir.²

Ankara-Brüksel ilişkileri kapsamında 2024'teki bir başka önemli resmi doküman Türkiye 2024 Raporu olmuştur. Avrupa Komisyonu Türkiye dahil tüm aday ve potansiyel aday ülkeler için 30 Ekim'de 2024 Yılı Genişleme Strateji Belgesi ile ülke raporlarını yayımlamıştır.

Türkiye'yi AB'nin kilit ortağı ve aday ülkesi olarak tanımlayan raporda siyasi kriterlerle ilgili değerlendirmeleri Türkiye Dışişleri Bakanlığı haksız bularak reddederken ekonomik politikalarla ilgili yapılan değerlendirmeleri özellikle Türkiye'nin işleyen piyasa ekonomisinin ileri düzeyde uyumu ve AB içindeki rekabet baskıları ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesine yapılan vurguyu kayda değer bulmuştur. Rapor ayrıca mevzuatların AB müktesebatına uyumunda Türkiye'nin birçok alanda AB standartlarına uyumu yakaladığına dikkat çekmektedir.³

Dış politika meselelerinde ise rapor Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yapıcı rol oynadığını ve Yunanistan ile ilişkilerini normalleştirdiğini vurgulamaktadır. Rapor Avrupa Konseyinin Nisan 2024'te altını çizdiği AB'nin Doğu Akdeniz'de istikrarlı ve güvenli ortama ve Türkiye ile iş birliğine dayalı ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişkinin geliştirilmesine yönelik stratejik ilgisini yinelerken bu bağlamda AB-Türkiye iş birliğinin daha da geliştirilmesini Kıbrıs barış müzakerelerinin yeniden başlatılmasına ve bu konuda ilerleme sağlanmasına bağlamıştır.

İLİŞKİLERDE İŞ BİRLİKLERİNİN SÜRDÜĞÜ ALANLAR

Türkiye 2024 Raporu genel olarak değerlendirildiğinde 2023'te ortak tebliğde ortaya koyulan AB-Türkiye ilişkisinde karşılıklı çıkar alanlarında yeniden etkileşime girme çabasının olduğu ancak bunun Kıbrıs meselesi engeline takıldığı görülmektedir. Ancak bu durumun 2013 Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve 2016 AB-Türkiye Göç Mutabakatı ile çerçevesi çizilen Türkiye-AB arasındaki göç iş birliğinin devam etmesine engel teşkil etmediği görülmektedir. Taraflar arasında göç meselesindeki mutabakat gibi Gümrük Birliği de bazı eksiklerine rağmen devam etmektedir. Türkiye, AB'nin en büyük ticaret ortaklarından biri olmayı sür-

² "European Council Conclusions on Ukraine, the Middle East and Türkiye", European Council, 17 Nisan 2024, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/04/18/european-council-conclusions-on-ukraine-and-turkiye>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

³ "No: 226, 31 Ekim 2024, Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 31 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-226_-avrupa-komisyonu-2024-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

dürmektedir. Taraflar arasında ilk Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu 8 Temmuz'da Brüksel'de gerçekleştirilmiş ve başta Gümrük Birliği'nin güncellenmesi olmak üzere dijital ticaretin kolaylaştırılması, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil dönüşüm konuları ele alınmıştır.⁴

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği ile sağlanan ekonomik entegrasyonun daha ileriye taşınması ve iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının olası etkilerine adaptasyonu sağlayacak bir yol haritasının belirlenmesi amacıyla Türkiye Ticaret Bakanlığı tarafından Yeşil Mutabakat Eylem Planı oluşturulmuştur. AB tarafından "Sınırda Karbon Düzenlemesi Mekanizması" kapsamında etkilenecek sektörler Ticaret Bakanlığınca belirlenmiştir. Bu sektörler demir-çelik, çimento, alüminyum, gübre, elektrik ve hidrojen ile tekstil ve giyim olup söz konusu sektörlerin sınırda karbon düzenlemesine hızlı şekilde adaptasyonlarının sağlanması gerekmektedir. Ticaret Bakanlığı Yeşil Mutabakata Uyum Projesi Desteği ile yeşil ve dijital dönüşüm sürecinde ihracatçı firmalara yol göstermek ve bu anlamda ihracatın da sürdürülebilirliğini mümkün kılmaya yönelik programı başlatmıştır.⁵

Ticari ilişkilerin yanı sıra güvenlik de ikili ilişkilerin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. NATO'nun 32 üyesinden 23'ü aynı zamanda AB üyesidir. Rusya-Ukrayna savaşıyla jeopolitik risklerin AB için arttığı bu dönemde Türkiye, Avrupa-Atlantik güvenliğine en çok katkı yapan NATO üyesi ülkelerden biridir. Sadece NATO çerçevesinde değil diplomatik çabaları ve anlaşmazlık içindeki taraflarla görüşebilme kapasitesine sahip bir ülke olarak Türkiye, AB ülkelerinin güvenliğine tehdit olabilecek göç kaynaklı sorunlardan teröre ve potansiyel çatışmalara kadar pek çok tehditle mücadelede ve enerji, gıda ve tedarik zinciri güvenliği konularında aktif ve etkili bir aktördür.

Türkiye'nin AB üyelik müzakere süreci ise defakto dondurulmuş ve 2019'dan bu yana taraflar arasındaki bazı önemli yüksek düzey diyaloglar askıya alınmıştır. Rusya-Ukrayna savaşı göstermiştir ki jeopolitik gerilimler ve riskler AB'nin Türkiye ile iletişimini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda beş yıl aradan sonra Dışişleri Bakanı Hakan Fidan 9 Ağustos 2024'te "Gymnich" olarak adlandırılan AB dışişleri bakanlarının gayriresmi toplantısına katılmıştır. Toplantıda bölgesel çatışmalar, jeopolitik riskler, Türkiye-AB ilişkilerinin kurumsal olarak nasıl ileriye görülebileceği ve bölgesel konularda taraflar arasında nasıl bir iş birliğinin geliştirilebileceği konuları konuşulmuştur. Tabii ayrıca diyalog mekanizmalarının işletilmesi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi konularda bu vesileyle dile getirilmiştir.⁶

4 "Türkiye AB Arasında Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu Gerçekleştirildi", AB Bülteni, (Ağustos 2024), https://www.iso.org.tr/Sites/1/upload/files/AB_BULTENI_AGUSTOS_2024-12428.pdf, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024).

5 Seda Tolmaç ve Serhat Tutak, "Bakan Bolat: Hedefimiz Yeşil ve Dijital Dönüşüm Sürecinde İhracatçı Firmalarımıza Yol Göstermek", Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2024.

6 "Dışişleri Bakanı Fidan'ın Brüksel Gezisi Neden Önemli, Türkiye ve AB'nin Gündeminde Hangi Konular Var?", BBC Türkçe, 28 Ağustos 2024.

İLİŞKİLERDE İLERLEME KAYDEDİLMESİ GEREKEN ALANLAR

Her ne kadar Gymnich toplantısında Ankara-Brüksel ilişkilerinin ilerlemesi için gerekenler dile getirilse de AB kurumları tarafından daha önce hazırlanan AB belgelerinin ortak yanı müzakere sürecinin yeniden başlatılması olmayıp onun yerine “aşamalı, orantılı ve geri döndürülebilir” bir yapıcı angajmanın öngörülmesi ancak bu stratejinin bile hayata geçirilmesindeki siyasi isteksizliğin AB'nin harekete geçmesini engellediğidir. Halen bazı önemli yüksek düzeyli diyalog toplantıları askıya alınmış olup ortak iş birliği alanlarında yapısal diyalog mekanizmaları sağlayan bu toplantıları yeniden canlandırma çabasının gerçekleştirilme aşamasında engellere takıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri sonrasında 15 Temmuz 2019 tarihli AB'nin Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu yaptırımlar ise bu raporlarda bahsi geçen siyasi isteksizliğe neden olan süreci ve pek çok alanda ilerleme kaydedememe sorununa neden olan bir gelişmedir. Bu yaptırımlar bağlamında AB, Kapsamlı Hava Taşımacılığı Anlaşması müzakerelerini askıya alma kararı almış ve Ortaklık Konseyini ve AB-Türkiye üst düzey diyaloglarına ilişkin başka toplantıları düzenlemeyi kabul etmiştir. Konsey ayrıca Komisyonun 2020 için Türkiye'ye yönelik katılım öncesi yardımın azaltılması yönündeki önerisini onaylamış ve Avrupa Yatırım Bankası'nı –özellikle devlet destekli kredilendirmeye ilgili olmak üzere– Türkiye'deki kredilendirme faaliyetlerini gözden geçirmeye davet etmiştir. Halen bu olumsuz sürecin etkileri görülmekte olup Türkiye Dışişleri Bakanlığının Türkiye 2024 Raporu ile ilgili yorumları içinde bu eleştiri 2024'te de devam etmektedir.⁷

Kıbrıs meselesinin Türkiye-AB ilişkilerine engel teşkil ettiği Birlik tarafından hazırlanan tüm dokümanlarda yer almaktadır. AB'nin adadaki çözüm sürecinde yapıcı şekilde yer almak istediği argümanı ise Türkiye Dışişleri Bakanlığınca AB'nin sadece Rum tarafını tutup Kıbrıs Türk halkını dikkate almayan politikalarının adadaki iki tarafın mutabakatıyla gerçekleştirilecek bir çözüme yol açmayacağı ve bu yüzden de AB'nin çözüm sürecinde uygun bir aktör olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca AB bu meseleye taraf olmadığı gibi bu konuda karar verme yetkisi de bulunmamaktadır.⁸

Türkiye'nin AB aday ülkesi ve halen Birliğe üyelik hedefi bulunan bir ülke olarak beklentisi ise AB üyelik sürecine uygun yapıcı ve stratejik bir yaklaşım benimsenerek somut adımlarla hayata geçirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan 2023'te Avrupa Komisyonu ve yüksek temsilci tarafından hazırlanan Ortak Bildirim'de yer alan

7 “No: 226, 31 Ekim 2024, Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 31 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-226_-avrupa-komisyonu-2024-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

8 “T.C. Dışişleri Bakanlığı / Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu Hk.”, T.C. AB Başkanlığı, 31 Ekim 2024, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=53869>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

tavsiyelerle bir ilerlemenin ön koşulsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi ve uygulanması beklentisi Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından dile getirilmektedir.⁹

ERDOĞAN-VON DER LEYEN GÖRÜŞMESİ

Türkiye-AB ilişkilerinde ilerleme kaydetme yönünde atılacak ve yakın zamanda başlatılan bazı adımlar 2025'te 2024'ten daha farklı en azından bazı alanlarda sınırlı da olsa iş birliği yönünde ilerleme kaydedebileceğini göstermektedir. 17 Aralık'ta Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaretinde bu alanlar Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Haziran'da başlatılan Yüksek Düzeyli Ticaret Diyaloguna ek olarak Yüksek Düzeyli Ekonomi Diyalogunun başlatılacağı söylenmiştir. Ayrıca Avrupa Yatırım Bankası ile Türkiye arasında angajmanın yeniden başlatılması için fırsatların ele alınacağı belirtilmiştir. Rusya yaptırımları ve Kıbrıs meselesi gibi Türkiye-AB arasındaki ticarete engel teşkil eden konular da bu görüşmede ele alınmıştır. 2024'ün taraflar arasındaki bu son toplantısında Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in altını çizdiği konular ve öncelikler daha çok Esed sonrası Suriye'nin yeniden yapılandırılması ve mülteci meseleleri üzerine yoğunlaşmaktadır.¹⁰ Bu da AB'nin halen "transactional yaklaşımı" yani kendi seçtiği bazı alanlarda ikili iş birliğiyle Ankara-Brüksel ilişkilerine baktığını ve Türkiye'nin Birliğe üyelik tam hedefi kapsamında AB aday ülkesi olarak yeniden canlandırmak istediği müzakere süreci düzeyine uzak olduğunu göstermektedir.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	
7 Şubat	AB'nin Türkiye'ye 6 Şubat depremleri nedeniyle taahhüt ettiği desteğin 400 milyon avroluk kısmının kullanılmasına yönelik anlaşma imzalandı.
17/18 Nisan	AB Hükümet ve Devlet Başkanları Özel Zirvesi Brüksel'de toplandı.
18 Nisan	Avrupa Konseyinin Ukrayna, Ortadoğu ve Türkiye ile ilgili sonuçları açıklandı.
25 Nisan	Türkiye-AB Bilim, Araştırma, Teknoloji ve Yenilik Yüksek Düzeyli Diyalog toplantısı gerçekleştirildi.
8 Temmuz	AB-Türkiye Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu Brüksel'de gerçekleştirildi.
9 Ağustos	Dışişleri Bakanı Fidan beş yıl aradan sonra Gymnich olarak adlandırılan AB dışişleri bakanlarının gayriresmi toplantısına katıldı.
22 Ekim	AB Türkiye Delegasyonu Başkanı Büyükelçi Thomas Hans Ossowski güven mektubunu Cumhurbaşkanı Erdoğan'a sundu.
30 Ekim	AB Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye 2024 Raporu yayımlandı.
31 Ekim	Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye 2024 Raporu ile ilgili görüşlerini açıkladı.

⁹ "No: 226, 31 Ekim 2024, Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu Hk".

¹⁰ "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ile AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in Ortak Basın Açıklaması", AB Türkiye Delegasyonu, 18 Aralık 2024, https://www.eas.europa.eu/delegations/turkiye/turkiye-cumhuriyeti-cumhurbaşkanı-erdoğan-ile-ab-komisyonu-başkanı-ursula-von-der-leyen-in-ortak_tr?s=230, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2024).

27-28 Kasım	Türkiye ve AB Karma Parlamento Komisyonu 81. Toplantısı Strazburg'da gerçekleştirildi. Türkiye'nin AB katılım süreci ve ikili ilişkiler ele alındı.
16 Aralık	AB-Türkiye İklim Değişikliği Hibe Programı (AB-TR CCGP) başvuru için son tarih
17 Aralık	Suriye'de Esed rejiminin çökmesinin ardından Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti ve Esed sonrası Suriye konuşuldu.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

2024 Türk-Amerikan ilişkilerinde önceki yılların izlerini taşıyan denge ve yeni fırsatlar dönemi olarak değerlendirilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerde anlaşmazlıklara neden olan kritik başlıklarda kısmi ilerlemeler kaydedilirken büyük krizlerden kaçınıldı. 2024'te ilişkilerin geleceğine dair yeni fırsatlar da ortaya çıktı. İsrail'in Filistin halkına yönelik uyguladığı soykırım, ABD'nin terör örgütlü YPG/PKK'ya verdiği destek ve Suriye'nin kuzeyindeki gelişmeler gibi temel sorun alanları geride bıraktığımız yılda da devam etti. Ancak Türkiye'nin Ukrayna-Rusya savaşı bağlamında üstlendiği ara bulucu rol, rehine takası operasyonları ve F-16 satışı gibi iş birliğine yönelik gelişmeler ilişkilerin pozitif bir ivme kazanmasına katkı sağladı.

İki ülkenin liderleri, yıl boyunca G7, NATO ve BM zirvelerinde bir araya gelirken, birkaç kez de telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ve ABD'li mevkidaşı Antony Blinken yıl boyunca düzenli temaslarda bulunarak diplomatik diyalogun sürdürülmesine katkı sağladı. ABD'nin yeni başkanı olarak seçilen Donald Trump'ın uğradığı suikast girişimi uluslararası gündeme damga vururken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Trump'a geçmiş olsun dileklerini iletmesi diplomatik nezaket açısından dikkat çekti. Bu çerçevede 2024, Türk-Amerikan ilişkilerinde denge ve çıkmazların yanı sıra yeni fırsatların da ortaya çıktığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. İki ülkenin stratejik iş birliğini derinleştirme potansiyeline sahip olduğu bu dönemde ortak çıkarların öne çıkarılması ve çatışan politikaların dengelenmesi, ilişkilerin geleceğini şekillendirecek temel dinamikler olarak öne çıktı.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ ETKİSİ: REHİNE TAKASI

2024 Türk-Amerikan ilişkilerinde Ukrayna-Rusya savaşının etkilerinin somut şekilde hissedildiği bir dönem oldu. Türkiye savaşın başlangıcından itibaren tarafsızlık ilkesini koruyarak diplomatik kanalları açık tuttu ve barışın sağlanması için aktif

bir ara buluculuk rolü üstlendi. 1 Ağustos 2024'te Ankara'da gerçekleştirilen geniş kapsamlı rehine takası operasyonu ikili ilişkilerde iş birliğinin somutlaştığı önemli bir alan oldu.¹¹ Türkiye, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) öncülüğünde süreci başarıyla organize ederek müzakerelere ev sahipliği yaptı ve taraflar arasında güvenin tesis edilmesinde etkin bir rol oynadı. ABD ve Rusya arasındaki bu büyük çaplı rehine takasında Almanya, Polonya, Slovenya ve Norveç gibi ülkeler de yer aldı ve toplam yirmi altı rehine Türkiye üzerinden takas edildi.

ABD Başkanı Joe Biden ve Dışişleri Bakanı Antony Blinken operasyonun ardından yaptıkları açıklamalarda Türkiye'ye teşekkür etti ve MİT'in diplomatik müzakerelerden lojistik desteğe kadar sürecin her aşamasında hayati bir rol oynadığını vurguladı.¹² Biden Türkiye'yi bu kompleks ve zor müzakerelerde katkı sağlayan kritik bir ortak olarak tanımladı ve Türk-Amerikan ilişkilerinde güven ve iş birliğinin güçlenmesine dikkat çekti. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan da Türkiye'nin sağladığı lojistik desteğin ve diplomatik çabalarının, takasın gerçekleşmesinde belirleyici olduğunu ifade etti. Ankara'nın küresel krizlerdeki ara bulucu rolüne dikkat çekerek Türkiye'ye duyulan minnettarlığı dile getirdi.

Rehine takası operasyonu Türkiye'nin barışçıl çözümler arayışındaki kararlılığını ve bölgesel denge politikasını uluslararası düzeyde yeniden teyit etti. Hem insani boyutu hem de diplomatik etkileriyle bu operasyon Türk-Amerikan ilişkilerinde kritik bir hadise olarak değerlendirildi.

F-16 KRİZİ VE YAPTIRIMLAR

2024 Türk-Amerikan ilişkilerinde uzun süredir devam eden F-16 ve yaptırımlar konularının önemli gelişmelere sahne olduğu bir dönem oldu. Türkiye'nin İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği konusundaki tutumu, ABD yönetimi ve Kongre tarafından savunma anlaşmalarında bir pazarlık kozu olarak kullanıldı. İsveç'in NATO üyeliğine verilen onay sonrası F-16 satışına ilişkin süreç hızlandı ve bu gelişme iki ülke arasındaki gerilimi kısmen yumuşatabilecek bir dönemin kapısını araladı. Ancak savunma sanayii alanında yaptırımların devam ediyor olması ilişkilerdeki kırılganlığı sürdürmektedir.

İsveç'in terörle mücadelede iş birliği taahhütleri sonucu Türkiye Ocak 2024'te İsveç'in NATO üyeliğine de yeşil ışık yaktı. Bu gelişmenin ardından ABD Başkanı Biden Kongreye gönderdiği mektupla Türkiye'ye F-16 satışına onay verilmesini talep etti.¹³ Aynı gün içinde Senato ve Temsilciler Meclisinin ilgili komitelerinden gelen olumlu açıklamalarla birlikte satışın önündeki en büyük engel kalkmış oldu. F-16 satış süre-

11 Vivian Yee ve Şafak Timur, "Turkey Revels in the Role It Played in Prisoner Swap", *New York Times*, 2 Ağustos 2024.

12 "Biden'dan Türkiye'ye Esir Takası Teşekkürü", SETA, 2 Ağustos 2024, <https://setad.org/bidendan-turkiyeye-esir-takasi-tesekkuru/>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2024).

13 Edward Wong, "Biden Urges Congress to Quickly Approve F-16 Sale to Turkey", *New York Times*, 24 Ocak 2024.

ci olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de aynı dönemde ABD'nin Yunanistan'a F-35 satışını da onaylaması¹⁴ Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırdı. F-16 satışının onaylanması, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir basamak olarak görülse de bu satışın ikili ilişkilerde uzun vadeli ve yapısal bir iyileşme meydana getirmesi için ABD'nin Türkiye'ye yönelik güven sorunlarını açacak adımlar atması gerekiyor.

2024'te CAATSA (Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlarla Karşı Koyma Yasası) kapsamında Türkiye'nin Savunma Sanayii Başkanlığına ve bazı yetkililere uygulanan yaptırımlar ikili ilişkilerin önünde engel olmaya devam etti. Biden yönetiminin yaptırımları gözden geçirme yönünde bir adım atmaması ikili ilişkilerde güven sorununu derinleştirdi.

İSRAİL'İN FİLİSTİN'E YÖNELİK SALDIRILARI

2024, Türk-Amerikan ilişkilerinde İsrail'in Filistin'e yönelik saldırılarının derin yankılar bıraktığı bir dönem oldu. Özellikle İsrail'in Gazze'ye yönelik insanlık dışı saldırıları ve ABD'nin İsrail'e verdiği güçlü destek iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen başlıca unsurlar arasında yer aldı. Türkiye uluslararası platformlarda Filistin'e verdiği desteği açıkça dile getirirken, ABD ise İsrail'e olan desteğini sürdürdü. Yürütülen yoğun diplomatik temas trafiğine rağmen ateşkes anlaşmasında uzlaşamaması ve kalıcı bir barışın sağlanamaması diplomatik çözüm arayışlarını boşa çıkardı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarını sıkça eleştirerek ABD'yi İsrail destekli politikalarını gözden geçirmeye çağırdı. Kasım'da ABD Başkanı Biden'ın Gazze'de ateşkes sağlanması için girişimde bulunacağını duyurması, Ankara tarafından olumlu ancak "çok geç kalınmış" bir hamle olarak karşılandı. ABD tarafında İsrail'in saldırılarına yönelik eleştiriler sınırlı kaldı.

İsrail'in işlediği savaş suçlarına karşı tepkisini uluslararası platformlarda dile getiren Türkiye, İsrail'e karşı Uluslararası Adalet Divanında (UAD) Güney Afrika'nın açtığı soykırım davasına müdahil oldu. ABD Ulusal Güvenlik İletişim Danışmanı John Kirby, Türkiye'nin UAD'ye müdahil olma kararını değerlendirirken bu durumun Türk-Amerikan ilişkilerini zedelemeyeceğini ifade etti. Bu yaklaşım iki ülkenin bölgesel farklılıklarına rağmen stratejik ortaklıklarını sürdürmeye çalıştığını gösterdi. Sonuç olarak 2024'te İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırgan tutumu, Türk-Amerikan ilişkilerini derinden etkiledi. Bu kriz ilişkilerdeki çatlakları derinleştirme potansiyeli taşıyan en kritik konular arasında yer aldı.

SURİYE VE YPG/PKK

2024'te Türk-Amerikan ilişkilerinde en çetrefilli konulardan biri ABD'nin Suriye'nin kuzeyinde YPG/PKK'ya verdiği destek olmaya devam etti. Türkiye terörle mücadelede ulusal güvenliğini koruma kararlılığıyla terör örgütü PKK'nın uzantısı olan YPG'ye

¹⁴ "Greece Formally Approves Deal to Buy F-35 Jets from US", *Daily Sabah*, 25 Ocak 2024.

karşı operasyonlarını sürdürürken ABD'nin bu gruplara sağladığı silah, mühimmat ve askeri eğitim desteği Ankara-Washington hattındaki gerilimi artırdı. Temmuz 2024'te ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığının (CENTCOM) YPG/PKK'ya AVENGER kısa menzilli hava savunma sistemleri teslim etmesi ve bu sistemlerin Türkiye'nin bölgedeki insansız hava araçları (İHA) ve hava hareketlarına karşı kullanılabilir kapasitede olması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı.¹⁵ ABD'nin PKK'ya hava savunma sistemlerinin yanı sıra radar, elektronik harp sistemleri ve radyasyon füzeleri temin ettiği haberleri terörle mücadelede Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarının göz ardı edildiğine yönelik endişeleri artırdı. YPG/PKK'nın kontrolündeki bölgelerde gerçekleştirilmek istenen "sözde seçimler" de Ankara'nın sert tepkisine yol açtı. Türkiye bu tür girişimleri "bir terör devleti kurma çabası" olarak nitelendirirken ABD seçimlerin güvenilir olmadığını ifade etmekle yetindi.

2024'ün son aylarında Suriye'de muhaliflerin hareketıyla Esed rejiminin devrilmesi, ülkede yeni bir dönemin kapılarını araladı. ABD Başkanı Biden bu geçiş sürecini "tarihi bir fırsat ve aynı zamanda bir risk anı" olarak nitelendirdi. Biden yönetimi, geçiş sürecinde YPG kontrolündeki bölgelerdeki varlığını koruyacağını ve bu bölgelerdeki yaklaşık 900 askerle birlikte DEAŞ ile mücadeleye devam edeceğini açıkladı. Ancak Washington'ın bu süreçte Türkiye'nin endişelerini dikkate alması ve terörle mücadelede Ankara'nın pozisyonunu anlaması ikili ilişkilerde yeni bir fırsat sunuyor. Türkiye geçiş sürecinde Suriye'nin kuzeyinde YPG/PKK'nın güç kazanmasını önlemeye yönelik kararlılığını korurken ABD'nin bu bölgedeki politikasını gözden geçirme ihtimali ikili ilişkilerde olası bir olumlu gelişme zemini hazırlayabilir.

Yeni ABD yönetiminin, Suriye'deki terör örgütlerine desteği azaltarak Türkiye ile daha yapıcı bir iş birliği süreci başlatması, iki ülke arasında uzun süredir devam eden güvensizliğin aşılmasında kritik bir rol oynayabilir. Trump, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la iyi ilişkilerini vurgularken Türkiye'yi Suriye'de anahtar bir aktör olarak nitelendirdi ancak sahadaki Amerikan askerlerinin çekilmesi ya da YPG/PKK'ya desteğin kesilmesi konusunda net bir tutum sergilemedi. Türkiye'nin Suriye'de siyasi süreçlere etkisi, YPG/PKK'yı köşeye sıkıştırma kabiliyeti ve bölgesel diplomasi gücü göz önüne alındığında Trump'ın Türkiye ile yakın iş birliği içinde hareket etmesi stratejik bir tercih olabilir.¹⁶ Ancak CENTCOM'un YPG'ye desteği sürdürme eğilimi, Amerikan Kongresinin YPG/PKK politikalarına yaklaşımı ve İsrail'in güvenlik öncelikleri Trump üzerinde farklı baskılar oluşturabilir. Özellikle bazı Kongre üyelerinin Suriye'deki gelişmelerden hareketle Türkiye'yi yaptırım uygulamakla tehdit etmesi önümüzdeki sürecin fırsatlar ile var olan krizleri derinleştirme ihtimali taşıdığı da gösteriyor. Trump geçmişte olduğu gibi Türkiye ile iş birliğini kısmen sürdürürken ABD'nin bölgedeki hareket özgürlüğünü koruma ve YPG ile çalışmayı

¹⁵ "US Sends Reinforcements to Base in PKK-Run Province in Syria", *Daily Sabah*, 15 Temmuz 2024.

¹⁶ Kadir Üstün, "Trump'ın Suriye Opsiyonları", *Yeni Şafak*, 18 Aralık 2024.

sürdürme arasında bir denge arayabilir. Ancak bu strateji Türk-Amerikan ilişkilerinde derinleşen sorunlara çözüm üretmekten uzak kalabilir.

SONUÇ

2024, Türk-Amerikan ilişkilerinde uzun süredir devam eden temel sorunların gündemde kalmaya devam ettiği ancak iş birliği fırsatlarının da doğduğu bir yıl oldu. Rehine takası operasyonları ve Türkiye'nin Ukrayna-Rusya savaşındaki ara buluculuk rolü, iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu bir ivme kazandırırken İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları ve ABD'nin YPG/PKK'ya desteği gibi meseleler ilişkilerde derin çatlaklar oluşturmaya devam etti. F-16 satışının onaylanması, Türk-Amerikan savunma iş birliği açısından önemli bir kilometre taşı olsa da bu gelişmenin ikili ilişkilerde uzun vadeli güven sorunlarını aşmak için yeterli olmadığı görüldü. Özellikle ABD'nin Suriye politikasındaki belirsizlikler ve Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarının dikkate alınmaması taraflar arasındaki gerilimin başlıca sebepleri arasında yer aldı.

İki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği, karşılıklı güvenin yeniden inşasına ve stratejik çıkarların uyumlu bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Türkiye'nin bölgesel etkisi ve ara buluculuk kapasitesi, ABD ile daha yapıcı bir iş birliği zeminine olanak sağlayabilir. Ancak Washington'ın YPG/PKK'ya verdiği desteği gözden geçirmesi ve Türkiye'nin güvenlik endişelerine daha fazla hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Aynı zamanda Trump yönetiminin Suriye politikasındaki belirsizliklerin giderilmesi ve NATO müttefikleri Türkiye ile ilişkilerin stratejik bir çerçevede ele alması ikili ilişkilerin artmasında kritik rol oynayacaktır. Ortak çıkarlar ve çatışan politikaların dengelenmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde sürdürülebilir bir yol haritası oluşturmanın temelini oluşturacaktır.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

MEHMET AKİF TEKE

2024 yılı, uluslararası siyasette derinleşen gerilimler ve değişen dengelerle şekillendi. Bu bağlamda Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler de dinamik bir dönemden geçti. Küresel ve bölgesel siyasetteki belirsizlikler ve mücadeleler iki ülkenin ilişkilerini iş birliği temelinde yeniden tanımlayan bir çerçeve oluşturdu. Ankara'nın çok yönlü dış politika anlayışı Moskova ile ilişkilerinde bir denge unsuru olarak öne çıktı. Özellikle enerji, ticaret, turizm ve bölgesel güvenlik konuları 2024'te ilişkilerin belirleyici başlıkları arasında yer aldı.

İki ülke arasındaki tarihsel bağlar ve stratejik iş birliği imkanları ekonomik alanda kendini açıkça göstermektedir. 2024'ün ilk dokuz ayında taraflar arasındaki ticaret hacmi 38,8 milyar doları bulmuştur.¹⁷ Bu rakam karşılıklı ekonomik ilişkilerin denli derinleştiğinin somut bir göstergesidir. Enerji, turizm, müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlar ikili ilişkilerin taşıyıcı kolonlarıdır.

GELİŞEN EKONOMİK İLİŞKİLER

2024'te Türkiye ile Rusya arasındaki turizm ilişkilerinin oldukça dinamik bir seyir izlediği söylenebilir. Yıl boyunca Türkiye, Rus turistler için en popüler destinasyonlardan biri olmaya devam etmiştir. Uzmanların tahminine göre (2024 sonuna kadar) Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının 7 milyona ulaşması bekleniyor ve bu rakam koronavirüs (Covid-19) salgınından önceki seviyelere yakın bir eğilimi yansıtıyor.¹⁸ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Şangay İşbirliği Örgütü marjında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşmede bu konuya değinmiş ve 2023'te 6,3 milyon Rus turistini Türkiye'ye geldiğini dile getirerek bunun bir rekor olduğunu

17 "Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Kasım 2024, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/belirsizlikler-caginda-kararli-ve-guclu-turk-dis-politikasi-2025-kitapcik.pdf, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

18 Fuad Safarov, "Türkiye 2024'te Rusya'dan 7 Milyona Kadar Turist Alabilir", RTİB, 29 Temmuz 2024.

belirtmiştir.¹⁹ Antalya, İstanbul ve Muğla gibi turistik şehirler Rus turistlerin başlıca tercihleri arasında yer almaktadır. Özellikle Antalya, Rus ziyaretçilerin büyük bir kısmını ağırlamış ve 2024'ün yaz sezonunda Türkiye'ye en çok yabancı turist yine Rusya'dan gelmiştir.²⁰

Türkiye'nin turizm politikasında Rusya önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında Rus turistlerin harcamalarının artması, tur operatörleriyle yapılan iş birliklerinin güçlenmesi ve geniş otel seçeneklerinin sunulması bu olumlu eğilimi 2024'te desteklemiştir. Ancak artan maliyetler ve rublenin değerindeki düşüş gibi ekonomik faktörler ise bazı Rus turistlerin Tayland, Vietnam gibi daha uygun bütçeli tatil destinasyonlarına yönelmesine neden olmuştur.²¹ Buna rağmen Türkiye halen Rus turistler için cazip bir tatil merkezi olma konumunu koruyor ve ilişkilerin 2025'te daha da gelişmesi bekleniyor.

Bir taraftan turizm üzerinden Rus turistlerin Türkiye'ye ilgisi devam ederken diğer taraftan Türk yatırımcıların Rusya'ya ilgileri giderek artmaktadır. Bugün başta inşaat sektörü olmak üzere birçok iş alanında Türk yatırımcıları Rusya pazarında görmektediriz. Bu konu hakkında "Rusya-İslam Dünyası: Kazan Forum 2024"te konuşan Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi Tanju Bilgiç 2,5 milyar dolarla Türkiye'nin Tataristan'da en büyük yatırımcı konumunda olduğunu belirtmiş ve bu rakamın Türkiye'nin Rusya'daki yatırımlarının üçte birini teşkil ettiğini dile getirmiştir.²² 2024 itibarıyla Türk yatırımcıların Rusya pazarında 7,5 milyar dolar yatırımı bulunmaktadır. Rusya'da Türk şirketlerinin yatırım için tercih ettikleri bölgelerin başında Alabuga Özel Ekonomik Bölgesi gelmekte ve önemli Türk şirketleri bu bölgede yer almaktadır.²³

ENERJİ ARZI VE GÜVENLİĞİ

Enerji iş birliği Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin en önemli konusu olmayı 2024'te de sürdürmektedir. Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde (NGS) çalışmalar hızla ilerlemektedir. Akkuyu NGS iki ülke arasındaki en büyük ortak yatırım projesi olup toplam yatırım bedeli 20 milyar dolardır.²⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Akkuyu NGS'nin ilk nükleer yakıt getirme törenindeki konuşmasında santralin tüm üni-

19 "Встреча с Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом", Президент России, 3 Temmuz 2024, http://kremlin.ru/events/president/news/74460?fbclid=IwY2xjawHCEBleHRuA2FlbQIxMAABHRaGDyyFem-VJp7VuO5fBhDOFTYQmsCMBHA7X-UEN4M_qOolPDJ-YscMCxw_aem_SzX_PJDtOhnFwXL7srN29g, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

20 "Antalya'ya 2024'te En Çok Turist Yine Rusya'dan", Turizm Proje Dergisi, 4 Eylül 2024, <https://www.turizmprojedergisi.com/haber-detay/antalya-ya-2024-te-en-cok-turist-yine-rusya-dan/3737>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

21 "Rusya'dan Vietnam'a Giden Turist Sayısı 1.5 Kat Arttı", Gazetem, 3 Mart 2024, <https://www.gazetemru.com/2024/03/03/rusyadan-vietnama-giden-turist-sayisi-1-5-kat-artti/7>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

22 Mert Davut ve Handan Kazancı, "Türkiye, Tataristan'da En Büyük Yatırımcı Konumunda", Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2024.

23 "Alabuga, Rusya'nın En İyi Yatırım Bölgesi", T.C. Ticaret Bakanlığı, 3 Aralık 2020, <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticaret-haberler/rusya/alabuga-rusyanin-en-iyi-yatirim-bolgesi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

24 "Akkuyu Nükleer Hakkında", Rosatom, <https://akkuyu.com/tr/about/info>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

telerinin peyderpey 2028'e kadar hizmete gireceğini ve bunun Türkiye'nin mevcut doğal gaz ithalatının düşmesine yıllık 1,5 milyar dolar katkısı olacağını belirtmiştir.²⁵ 2024'te Akkuyu NGS'nin ilk reaktörünün çalışmaya başlaması için gerekli altyapı ve üstyapı çalışmaları gerçekleştirilmeye devam etmiştir. İnşaat sahasını ziyaret eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar santralin faaliyete geçişinin Türkiye'nin enerji geleceği için önemli bir dönüm noktası olacağını, santralin 2028'e kadar tamamen faaliyete geçtiğinde yıllık elektrik üretiminin 35 milyar kilovat saatte ulaşacağını, bunun ülkenin elektrik ihtiyacının yüzde 10'unu karşılayacağını ve gelecek yıldan itibaren ilk reaktörün devreye alınacağını belirtmiştir.²⁶ Türkiye'nin ilk nükleer enerji tesisi olan Akkuyu 2025 itibarıyla enerji üretimine başlamaya hazırlanırken Türkiye-Rusya ortaklığının sembolik bir göstergesi haline gelmiştir. Bu proje sadece enerji alanında değil aynı zamanda teknoloji transferi ve istihdam gibi konularda da önemli bir iş birliği örneği sunuyor.

Rusya, Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Doğal gaz ithalatında başlıca kaynaklardan biri olan Rusya, TürkAkım gibi büyük projelerle enerji arz güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynuyor. Bu boru hattı sadece Türkiye'nin değil Avrupa'nın enerji ihtiyacına da katkı sunuyor. Rus gazının Avrupa'ya taşınmasında Türkiye'nin transit ülke olarak yükselen önemi Ankara-Moskova ilişkilerini daha da güçlendiren bir faktördür.

TürkAkım boru hattı üzerinden Avrupa'ya gaz taşıma stratejisi Rusya'nın Batı ile gerilimlerinde Türkiye'yi daha da önemli bir oyuncu haline getirmiştir. Türkiye'nin enerji alanındaki bu kritik rolü Ankara'nın Moskova ile ilişkilerini güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa'daki enerji güvenliği tartışmalarında da kendine yer bulmuştur. Bu konuda bir değerlendirmede bulunan Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto, Ukrayna üzerinden doğal gaz transit geçişinin sona ermesi halinde TürkAkım'ın Avrupa'ya gaz tedarikine yardımcı olabileceğini söylemiştir.²⁷

Enerji konusu Ankara-Moskova ilişkilerinde yalnızca ekonomik bir alan değil aynı zamanda diplomatik bir kaldıraçtır. Türkiye, Rusya ile enerji iş birliğini sürdüreceği gibi görünse de aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek bu bağımlılığı azaltma çabalarını da artırmalıdır. Jeopolitik gerilimlerin arttığı bir dünyada enerji politikalarının stratejik bir bakış açısıyla ele alınması Türkiye'nin bölgesel ve küresel hedefleri açısından kritik önem taşıyor.

25 "Akkuyu Nükleer Güç Santrali İlk Nükleer Yakıt Getirme Töreni'nde Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Nisan 2023, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/146902/akkuyu-nukleer-guc-santrali-ilk-nukleer-yakit-getirme-toreni-nde-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

26 "Türkiye'deki Akkuyu Nükleer Santrali'nin İlk Reaktörü 2025'te Devreye Girecek", T.C. İletişim Başkanlığı, 9 Eylül 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiyedeki-akkuyu-nukleer-santralin-ilk-reaktoru-2025te-devreye-girecek, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

27 "Hungary Says Turkstream Could Help Supply Europe with Gas If Transit Via Ukraine Ends", Reuters, 10 Kasım 2024.

İKİLİ İLİŞKİLERİN BÖLGESEL VE KÜRESEL ETKİLERİ

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler yalnızca ikili boyutla sınırlı kalmayıp bölgesel ve küresel ölçeklerdeki meselelerde de önemli bir iş birliği zeminine sahiptir. Suriye, Libya ve Güney Kafkasya gibi kritik bölgelerde düzenli diyalog mekanizmalarının işletilmesi her iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu diyalog yalnızca iki ülke arasındaki sorunları çözmekle kalmamakta aynı zamanda bölgenin genelinde güvenlik ve istikrarın güçlenmesine yönelik çabalara da destek olmaktadır. Suriye, Libya ve Güney Kafkasya gibi Türkiye'nin istikrar ve güvenliği için önem arz eden bölgelerde Ankara ve Moskova karşılıklı olarak diplomatik diyalog kanallarını sürekli açık tutmaktadır. İki ülke arasındaki açık diyalog sayesinde Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında her iki tarafın da diyalog kurabildiği nadir ülkelerden birisi olmuştur. Ağustos 2024'te Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından yedi ayrı ülkenin cezaevinde bulunan 26 kişinin takas operasyonunu Ankara'da başarıyla gerçekleştirilmiştir.²⁸ Bu olay yakın tarihte istihbarat diplomasisinin kullanıldığı en önemli esir değişimlerinden birisi olmuş ve dünya basınında da geniş yer tutmuştur.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler bölgesel ve uluslararası sorunların çözümüne yönelik diyalogun önemini ortaya koymaktadır. Türkiye, Rusya ile yürüttüğü iş birliğinde bu diyalogun sadece iki ülke arasındaki meselelerle sınırlı kalmayıp bölgemizin genelinde de istikrar ve güvenliğe katkıda bulunacağı anlayışıyla hareket etmektedir. Bu minvalde 2024 yılı da her seviyede yoğun bir diplomasi trafiğine sahne olmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 29 Şubat-2 Mart arasında III. Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmiş ve forum kapsamında Dışişleri Bakanı Fidan ile görüşmüştür. Bu görüşmede Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Karadeniz bölgelerindeki durumlar da dahil olmak üzere önemli konular ele alınmıştır.²⁹

Dışişleri Bakanı Fidan ise 9-11 Haziran arasında Moskova ve Nijniy Novgorod'u ziyaret etmiş, BRICS+ dışişleri bakanları toplantısına katılmıştır. Bu ziyaret kapsamında Dışişleri Bakanı Fidan, Rusya Devlet Başkanı Putin başta olmak üzere çeşitli Rus yetkililerle ikili temaslarda bulunmuştur.³⁰ Bu ziyaretlerin ardından

28 Barış Gündoğan, "MİT, 7 Ayrı Ülkenin Cezaevinde Bulunan 26 Kişinin Takas Operasyonunu Gerçekleştirdi", Anadolu Ajansı, 1 Ağustos 2024.

29 "Press Release on Foreign Minister Sergey Lavrov's Meeting with Foreign Minister of the Republic of Türkiye Hakan Fidan", MFA Russian Federation, 1 Mart 2024, https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1936016/?TSPD_101_R0=08765fb817ab2000b59ca4ac70211f437cf9d4ed427b7a616aad6d397d82a-37896b270ea5a0780b3088f41f642143000176b2dba0b056b03c447dac5a4ac924a07895ff19fa19315b9c6d-3d6f4277853c6cacea37475ab1109fcfeeba4082a70, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

30 "Sayın Bakanımızın Rusya Federasyonu'nu Ziyareti, 10-11 Haziran 2024, Moskova & Nijniy Novgorod", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-rusya-federasyonu-nu-ziyareti--tr.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

iki ÷lke ilişkilerinde BRICS üzerinden yeni bir diyalog açılmıştır. T÷rkiye'ye 24 Ekim 2024'te Kazan'da d÷zenlenen BRICS zirvesinin ardından "ortak ÷lke" statüsü teklif edilmiştir.

T÷rkiye ve Rusya arasında gelişen diplomatik diyalog parlamentolar arası seviyede de ilerleme g÷stermiŐtir. T÷rkiye B÷y÷k Millet Meclisi Başkanı Numan Kurtulmuş 23-26 Eyl÷l arasında Rusya'yı ziyaret ederek Rusya Devlet Başkanı Putin, Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matviyenko ve Rusya Devlet Duması Başkanı Vyacheslav Volodin ile g÷r÷ŐmüŐ, Federasyon Konseyi Genel Kuruluna hitapta bulunmuştur.³¹

T÷rkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da d÷zenlenen 3+3 B÷lgesel İŞbirliği Platformu'nun üç÷nc÷ toplantısı 18 Ekim'de gerçekleşmiştir. B÷lgesel barış, istikrar ve ekonomik iş birliği bu toplantının ana gündemi olmuştur. T÷rkiye ve Rusya'nın yanı sıra b÷lgedeki diğer akt÷rler de uluslararası hukuk çerçevesinde diyalogun artırılması ve anlaşmazlıkların ç÷zümü için iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Toplantıda ekonomik kalkınma, enerji, ticaret ve k÷ltürel projeler üzerinde durulurken T÷rkiye ve Rusya'nın b÷lgedeki etkin rolleri yeniden teyit edilmiştir.³²

2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin ikili ilişkiler ve b÷lgesel iş birliği konularını g÷r÷Őmek üzere iki kez bir araya gelmiştir. İlk g÷r÷Őme 3-4 Temmuz arasında Kazakistan'ın Astana Şehrinde d÷zenlenen Őanghai İŞbirliği Teşkilatı zirvesi marjında gerçekleştirilmiştir. İkinci g÷r÷Őme ise 24 Ekim'de Rusya'nın Kazan Şehrinde d÷zenlenen BRICS+ zirvesi sırasında yapılmıştır. Her iki toplantıda da b÷lgesel ve küresel konuların yanı sıra ticaret, enerji ve uluslararası güvenlik meseleleri ele alınmıştır.

T÷rkiye, Rusya ve İran dışışleri bakanlarının katılımıyla d÷zenlenen 22. Doha Forumu'nda Suriye'deki güncel durum ve ç÷züm süreci ele alınmıştır. Dışışleri bakanları sahadaki gelişmelerin yanı sıra siyasi ç÷züm sürecini yeniden canlandırma ve BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararına uyulmasının önemini vurgulamıştır. Taraflar arasındaki g÷r÷Ő farklılıklarına rağmen Astana Süreci'nin Suriye'de istikrar arayışı için önemli bir platform olmayı sürdürd÷Đü belirtilmiştir.³³

Sonuç olarak 2024, T÷rkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde ekonomik ve diplomatik bağların daha da güçlendiği bir yıl olmuştur. İki ÷lke arasındaki ticaret hacmi, enerji iş birliği ve turizm sektöründe kaydedilen rekor düzeyler ortaklığın derinleşmesini sağlamıştır. Akkuyu NGS projesi gibi b÷y÷k ölçekli enerji yatırımları ilişkilerin stratejik boyutunu vurgularken Türk yatırımcıların Rusya'daki etkinliği de ekonomik iş birliğinin çok boyutluluğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda

31 Seval Ocak, "TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş, Rusya'ya Resmi Ziyaret GerçekleŐtirecek", Anadolu Ajansı, 22 Eyl÷l 2024.

32 "'3+3' B÷lgesel İŞbirliği Platformu Üç÷nc÷ Toplantısı Ortak Bildirisi, 18 Ekim 2024", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 18 Ekim 2024, <https://www.mfa.gov.tr/3-3-bolgesel-isbirligi-platformu-ucuncu-toplantisi-ortak-bildirisi-18-ekim-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024).

33 Dmitri Chirciu, BūŐranur Koca ve Mehmet Őah Yılmaz, "Bakan Fidan, Doha'da Astana Formatında DıŐıŐleri Bakanları Toplantısı'na Katıldı", Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2024.

TürkAkım boru hattı üzerinden enerji transferindeki iş birliği küresel enerji arz güvenliğine katkı sunmuştur.

Diplomasi alanında ise Ankara ve Moskova yönetimleri Suriye, Libya ve Güney Kafkasya gibi kriz bölgelerinde düzenli diyalog mekanizmalarıyla önemli bir dengeleyici rol üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin arasında yapılan üst düzey temaslar yalnızca ikili ilişkilerde değil bölgesel ve uluslararası meselelerde de çözüm odaklı bir yaklaşımı güçlendirmiştir. Türkiye'nin dengeli dış politika anlayışı ve Rusya ile iş birliği bölgesel istikrar ve güvenliğe olumlu katkılar sağlarken bu ilişkilerin 2025 ve sonrasında da gelişerek devam etmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	
1 Mart	Dışişleri bakanları Lavrov ve Fidan, Antalya Diplomasi Forumunda bir araya geldi.
11 Haziran	Dışişleri Bakanı Fidan, Moskova ve Nijniy Novgorod'u ziyaret etti ve BRICS+ dışişleri bakanları toplantısına katıldı.
4 Temmuz	Şanghay İşbirliği Teşkilatı zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi.
23 Eylül	Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Numan Kurtulmuş, Rusya Devlet Başkanı Putin ile görüştü.
26 Eylül	Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Numan Kurtulmuş, Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matviyenko ve Rusya Devlet Duması Başkanı Vyaçeslav Volodin ile görüştü.
18 Ekim	İstanbul'da düzenlenen 3+3 Bölgesel İşbirliği Platformu'nun üçüncü toplantısı dışişleri bakanları Lavrov ve Fidan'ın katılımlarıyla gerçekleşti.
24 Ekim	16. BRICS Kazan zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi.
7 Aralık	Dışişleri Bakanı Fidan, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile Doha'da Astana Formatında Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katıldı.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

CAN ACUN VE HÜSSEİN ALİ SAAEED

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler önceki yıllarda büyük ölçüde güvenlik ve terörle mücadele politikaları temelinde ilerlemiş ve diplomatik temaslar da bu çerçevede şekillenmiştir. Ancak 2024 itibarıyla bu ilişkiler yalnızca güvenlik eksenli bir iş birliğiyle sınırlı kalmamış; ekonomik, ticari ve enerji gibi farklı alanlarda yeni anlaşmalar ve iş birliği mekanizmalarının ortaya çıkmasıyla daha kapsamlı bir yapıya bürünmüştür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Irak ziyaretinin yanı sıra Türk bakanların resmi temasları iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginlikten uzaklaşarak daha olumlu bir atmosfere evrilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişmeler iki ülkenin bölgesel istikrar ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilişkilerini daha fazla derinleştirme yönündeki iradesini yansıtmaktadır.

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye-Irak ilişkilerinde en önemli başlıklardan biri terörle mücadele konusudur. Türkiye, PKK terör örgütüne karşı yürüttüğü mücadeleyi sınır ötesinde özellikle Irak ve Suriye'de sürdürmektedir. Bu bağlamda 22 Nisan 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyareti³⁴ iki ülke ilişkilerini yeni boyutlara taşımış ve çeşitli alanlarda iş birliğini derinleştirmiştir. İki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin temelleri ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyareti öncesinde atılmıştır. Bu çerçevede iki ülke gerçekleştirilen "Güvenlik Mekanizması Görüşmesi" kapsamında 14 Mayıs 2024'te Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı İbrahim Kalın Irak'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyaret Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyareti hazırlıklarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Irak ise bu süreçte Türkiye ile ilişkilerini geliştirme kararlılığını açık bir şekilde ortaya koymuş ve bu bağlamda önemli bir adım atarak PKK'yı yasaklı bir terör

³⁴ "Irak", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 22 Nisan 2024, <https://tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/152133/irak>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024).

örgütü olarak ilan etmiştir.³⁵ Irak'ın bu hamlesi Türkiye'nin terörle mücadelesine yönelik somut bir destek olarak görülmekte ve iki ülke arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik önemli bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Bu adım aynı zamanda Irak'ın Türkiye'ye verdiği desteğin sembolik ve pratik bir yansıması olarak dikkat çekmektedir.

Taraflar arasındaki ilişkilerde kaydedilen önemli bir gelişme olarak 15 Ağustos 2024'te Ankara'da Türkiye ve Irak savunma bakanları tarafından "Askeri, Güvenlik İş Birliği ve Terörle Mücadeleye Dair Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.³⁶ Taraflarca "tarihi" olarak değerlendirilen bu anlaşma çerçevesinde Irak'ın başkenti Bağdat'ta bir Ortak Güvenlik Koordinasyon Merkezinin kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Başika Üssü'nün Türkiye ve Irak askerleri arasında bir eğitim merkezi olarak kullanılabilceği yönünde öngörüler de dile getirilmiştir.

Irak'ın kuzeyinde yürütülen Pençe-Kilit Operasyonu kapsamındaki askeri faaliyetler devam etmektedir. Türkiye, sınır güvenliğini koruma konusundaki kararlılığını sürdürmektedir. Bu bağlamda Milli Savunma Bakanı Güler, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifadeleriyle "Zap bölgesinde kilit kapandı" açıklamasında bulunarak Zap bölgesinin terör örgütü PKK'dan tamamen arındırıldığını vurgulamıştır.³⁷

KALKINMA YOLU PROJESİ

Ankara-Bağdat ilişkilerinde iki ülke arasında uzun vadeli bir ortaklık tesis eden en önemli girişimlerden biri Kalkınma Yolu Projesi'dir. Bu bağlamda Nisan 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gerçekleştirdiği ziyaret söz konusu ilişkilerin güçlendirilmesi açısından kayda değer bir dönüm noktası olmuştur. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Irak Başbakanı Muhammed Şiya Sudani'nin himayesinde Irak, Türkiye, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında Kalkınma Yolu Projesi'nde iş birliğine ilişkin dörtlü mutabakat zaptı imzalanmıştır.³⁸ İki devlet arasında imzalanan bu proje hem Irak'ın hem de Türkiye'nin stratejik konumlarının önemini artırmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca Türkiye ve Irak arasında çokça dile getirilen bir diğer husus ise su konusudur. Bu bağlamda iki ülke arasında "Su Alanında İş Birliği Çerçeve Anlaşması" ve "Stratejik Çerçeveye İlişkin Mutabakat Zaptı" başta olmak üzere toplam 24 iş birliği anlaşması imzalanmıştır.³⁹

35 "Irak Yönetimi İlk Kez PKK'yı Yasaklı Örgüt Olarak Tanımladı: Türkiye Kuzey Irak'ta Yeni Bir Operasyona mı Hazırlanıyor?", Medyascope, 15 Mart 2024, <https://medyascope.tv/2024/03/15/irak-yonetimi-ilk-kez-pkkyi-yasakli-orgut-olarak-tanimladi-turkiye-kuzey-irakta-yeni-bir-operasyona-mi-hazirlaniyor>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024).

36 "Türkiye ve Irak Mutabakat Zaptı İmzaladı: Askeri Anlaşma Neler Öngörüyor, Neden Önemli?", BBC News Türkçe, 15 Ağustos 2024.

37 "Bakan Yaşar Güler: Kuzey Irak'ta Kilit Kapandı", NTV, 26 Kasım 2024.

38 Mustafa Hatipoğlu, "Türkiye, Irak, Katar ve BAE Arasında Kalkınma Yolu Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2024.

39 Mehmet Yusuf Melikoğlu ve Mustafa Hatipoğlu, "Türkiye ile Irak Arasında 26 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2024.

İRAK'IN İÇ SİYASETİ VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

İrak Cumhuriyeti federal yapıya sahip bir ülkedir. Türkiye sınırında yer alan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ise Irak'ın federal yapısı içinde özerk bir statüye sahiptir. Bu bölgede Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) olmak üzere iki ana siyasi parti etkin bir rol oynamaktadır.

IKBY parlamento seçimleri 20 Ekim 2024'te gerçekleştirilmiş ve bölgenin siyasi dinamikleri üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir.⁴⁰ Nihai sonuçlara göre seçimlere katılım oranının yüzde 72,6 olduğu açıklanmıştır. Bu sonuçlara göre 100 sandalyeden 5'inin kotalara ayrıldığı IKBY Meclisinde KDP 39, KYB 23 ve Yeni Nesil Hareketi de dikkat çekici bir başarı göstererek 15 sandalye kazanmıştır. Ayrıca Kürdistan İslami Birlik Partisi (Yekgirtu) 7, Kürdistan Adalet Toplumu Partisi (Komal) 3, Halwest (Duruş) Hareketi 4, Halk Cephesi 2, Goran Hareketi 1 ve Kürdistan İttifakı Grubu 1 sandalye elde etmiştir. Bu sonuçlar bölgede siyasi dengelerin yeniden şekillenmesine işaret etmektedir.⁴¹

Dışişleri Bakanı Fidan tarafından KYB'ye yönelik olarak PKK ile iş birliği yapmaması hususunda birçok kez uyarıda bulunulmuştur. Türkiye, KYB'nin merkezi olan Süleymaniye şehrinin yönetiminin PKK'ya yakın unsurlar tarafından oluşturulduğu yönündeki endişelerini diplomatik platformlarda sıklıkla dile getirmektedir. Bu durumun devam etmesi halinde Süleymaniye'ye yaptırımların devam edeceği vurgulanmıştır.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ	
3 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan, Irak Türkmen Cephesi Başkanı Hasan Turan ile Ankara'da görüştü.
4 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan, Kerkük'te gerçekleştirilen vilayet seçimlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunarak KYB'nin oylarında beklenmedik bir artış yaşandığını vurguladı. Dışişleri Bakanı Fidan, PKK'nın Süleymaniye üzerinden KYB ile kurduğu ittifaka vurgu yaptı.
1 Şubat	İrak Tarım Bakanı Abbas Jabr Maliki ve beraberindeki heyet Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
6 Şubat	Milli Savunma Bakanı Güler, Irak'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. Irak Başbakanı Sudani, Irak topraklarının Türkiye için bir tehdit unsuru haline gelmesine müsaade etmeyeceklerini ifade etti.
7 Şubat	Milli Savunma Bakanı Güler, IKBY Başbakanı Mesrur Barzani ile görüşme gerçekleştirdi.
13 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan 2024 Dünya Hükümetler Zirvesi kapsamında BAE'de IKBY Başbakanı Barzani ile bir araya geldi.
1 Mart	İrak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin, Antalya'da düzenlenen Antalya Diplomasi Forumu'na katıldı.
14 Mart	Dışişleri Bakanı Fidan, Milli Savunma Bakanı Güler ve MİT Başkanı Kalın, Irak'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.

40 "İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Seçimleri: KDP Sandıktan Birinci Çıktı", BBC Türkçe, 20 Ekim 2024.

41 "IKBY Milletvekili Seçimlerinin Nihai Sonuçları Açıklandı", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2024.

15 Mart	Irak, terör örgütü PKK'yı "yasaklı örgüt" olarak ilan etti.
22 Nisan	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye, Irak, BAE ve Katar arasında Kalkınma Yolu Projesi imzalandı. Türkiye ve Irak arasında 26 farklı alanda daha iş birliği anlaşması imzalandı.
21 Mayıs	Irak Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanı Dr. Naim Aboudi, Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
1 Haziran	Irak Başbakanı Sudani, Türkiye ile Suriye arasında normalleşme ve diyalog kurulabilmesi için gerekli zemini hazırlama yönünde çaba gösterdiğini ifade etti.
16 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Iraklı mevkidaşı Abdullatif Reşid ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
9 Temmuz	Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Yasin Ekrem Sarım, Iraklı mevkidaşı Ömer Ahmed Kerim Barzanci ile bir istişare toplantısı düzenledi. Toplantıda iki ülke arasındaki ikili ilişkiler, vize ve ikamet işlemleri, göç, konsolosluk hizmetleri, güvenlik, terörle mücadele ve adli iş birliği gibi çeşitli konular ele alınarak fikir alışverişinde bulunuldu.
17 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki sınır ötesi Pençe Harekatı'nı yakında sona erdireceğini ifade etti.
22 Temmuz	Türkiye'den Irak'a elektrik ihracatı yeniden başladı.
15 Ağustos	Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye 1 Eylül itibarıyla 15 yaş altı ve 50 yaş üstü Irak vatandaşlarının vizeden muaf tutulacağını duyurdu.
16 Ağustos	Türkiye ile Irak, güvenlik iş birliği ve terörle mücadele konusunda mutabakat zaptı imzaladı.
29 Ağustos	Kalkınma Yolu Projesi kapsamında İstanbul'da önemli bir buluşma gerçekleşti. Toplantıya Türkiye Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Abdülkadir Uraloğlu, Katar Ulaştırma Bakanı Casım bin Seyf Saliti, BAE Enerji ve Altyapı Bakanı Süheyl Muhammed Mezrui ve Irak Ulaştırma Bakanı Razzak Muheybes Sadavi katıldı.
2 Ekim	Türkiye İçişleri Bakanlığı ile Irak Göç ve Yerinden Edilmişler Bakanlığı arasında iş birliği mutabakatı imzalandı.
10 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan, Irak Ulusal Güvenlik Müsteşarı Kasım Aracı'yi Ankara'da kabul etti.
16 Ekim	IKBY Başkanı Neçirvan Barzani, Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi. Barzani, Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı Fidan ve MİT Başkanı Kalın ile bir araya geldi.
3 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Iraklı mevkidaşı Sudani ile İstanbul'da bir araya geldi.
15 Kasım	Irak Yüksek Yargı Konseyi Başkanı Faik Zeydan, Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
18 Kasım	Türkiye Ticaret Bakanı Ömer Bolat birçok iş insanının katıldığı geniş bir heyetle Irak'ı ziyaret etti.
3 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Iraklı mevkidaşı Sudani ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
7 Aralık	Dışişleri Bakanı Fidan, Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen 22. Doha Forumu kapsamında Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin ile bir araya geldi.
14 Aralık	Milli Savunma Bakanı Güler, Iraklı mevkidaşı Sabit Muhammed Abbasi ile bir araya geldi.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

MUSTAFA CANER

Türkiye-İran ilişkileri 2024'te de bölgesel gelişmeler ekseninde şekillendi. Yılın büyük bölümüne damgasını vuran gelişmeler Gazze'de yaşanan soykırım ve İran-İsrail gerilimine dairdi. Ancak yılın son ayında yaşanan Suriye sahasındaki gelişmeler iki ülkenin de odağını bu bölgeye kaydırды ve ilişkilerin şeklini belirledi.

SİYASİ TEMASLAR

Ankara-Tahran hattında 2024 de oldukça hareketli gelişmelere sahne oldu. Senenin başında İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi uzun süredir ertelenen ziyaretini nihayet gerçekleştirdi. Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşen Reisi'nin ziyareti vesilesiyle Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDİK) toplantısı da gerçekleşti. İki lider verdikleri mesajlarda terörle mücadele ve İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği soykırıma dikkat çektiler. Türk-İran ilişkilerinin köklü geçmiş ve sağlam yapısı da her görüşmede olduğu gibi vurgulandı.⁴² Ayrıca YDİK toplantısı sonucunda ekonomi, teknoloji ve güvenlik gibi muhtelif konularda 10 anlaşma imzalandı.⁴³

Ankara'yı ziyaretinden kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Reisi beklenmedik bir helikopter kazasında hayatını kaybetti. Azerbaycan'da gerçekleştirdiği bir baraj açılışından dönüşünde bindiği helikopterden uzun saatler haber alınmaması sonucunda Reisi'nin ve Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan'ın helikopterini arama çalışmalarına Türkiye de destek verdi. 19 Mayıs'ta yaşanan kazanın ardından İran tarafının talebi üzerine Akıncı İHA bölgeye sevk edildi. 23.30'da Batman'dan havalanan Akıncı 20 Mayıs gecesi saat 02.36'da enkazın koordinatlarını İran makam-

42 "Türkiye, Iran Highlight Cooperation Against Terrorism", *Daily Sabah*, 24 Ocak 2024.

43 "Türkiye-İran Sekizinci Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Ortak Bildirisi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 26 Ocak 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-iran-sekizince-yukse-dukzeyli-is-birligi-konseyiydik-ortak-bildirisi>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

larına bildirdi. Yaklaşık 3 saatte enkazı bulup gerekli bilgileri veren Akıncı daha sonra Türkiye'ye geri döndü.⁴⁴

Reisi'nin ölümünün sebep olduğu şok dalgası arasında Türkiye'nin bu başarısı İran tarafında şükran ile birlikte olumsuz tepkilere de sebep oldu. İran'daki bazı gruplar Türkiye ile rekabetlerinde yaşadıkları başarısızlık duygusunun etkisiyle Akıncı'nın başarısını reddeden açıklamalarda bulundular. İran Genelkurmay Başkanlığı yaptığı açıklamada enkazın yerini Akıncı'nın değil kendilerinin tespit ettiğini iddia etti.⁴⁵ Bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığı kaynakları bir açıklama yaparak "O gün neler yaşandığı saat saat sayın Bakanımız tarafından açıklanmıştır. Herkes arama çalışmalarını sosyal medyada canlı olarak izledi" diyerek İran tarafının iddialarına yanıt verdi.⁴⁶ Dolayısıyla İran tarafından gelen reddiyelerin arama kurtarma operasyonundaki başarısızlıklarının telafi girişimi olduğu söylenebilir.

İbrahim Reisi ve Hüseyin Emir Abdullahiyan için 22 Mayıs'ta Tahran'da cenaze töreni düzenlendi. Bu törene Türkiye'den Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan katıldı.⁴⁷ Yeni İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan 30 Temmuz'da Türkiye'den Dışişleri Bakanı Fidan'ın da katıldığı bir törenle görevine başladı.⁴⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İranlı mevkidaşı Pezeşkiyan arasındaki ilk yüz yüze görüşme New York'taki Türkevî'nde gerçekleşti. BM Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta gerçekleşen görüşmede iki lider bölgesel konuları ve ikili ilişkileri ele aldı.⁴⁹ Daha sonra iki cumhurbaşkanı Ekim'de Kazan'da gerçekleşen BRICS zirvesine katıldı. Bu zirve esnasında ikili görüşme olmasa da grup toplantılarında etkileşimde bulunmuş olmaları muhtemeldir. İki liderin son görüşmesi 19 Aralık'ta Kahire'de düzenlenen D8 zirvesi kapsamında oldu. Bu görüşme Suriye'de Esed yönetiminin devrilmesinin ardından gerçekleştiği için Suriye konusu görüşmenin merkezindeydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan Ankara-Tahran ilişkilerinin bölgenin istikrarını temin için ifade ettiği önemi vurgulayarak Türkiye'nin Suriye'de toprak bütünlüğü, istikrar, terörle mücadele ve sığınmacıların onurlu ve gönüllü geri dönüşünü merkeze alan siyasetini yineledi.⁵⁰

İran ve İsrail arasındaki gerilim de yine Ankara-Tahran ilişkilerinde etkili oldu. 18 Ekim'de Türkiye'yi ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Abbas Irakçı her ne kadar

44 Ahmet Alemdar, "AKINCI TİHA Reisi için Uçtu: Arama Kurtarma Operasyonu", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 91, (Haziran 2024).

45 "Iran's Armed Forces Downplay Role of Turkish Drone in Finding President's Crash Site", Reuters, 22 Mayıs 2024.

46 "Milli Savunma Bakanlığı: Reisi'nin Helikopterini Arama Çalışmalarını Herkes Canlı Olarak İzledi", TRT Haber, 23 Mayıs 2024.

47 "İran Cumhurbaşkanı Reisi'nin Cenaze Törenine Yılmaz ve Fidan Katıldı", TRT Haber, 22 Mayıs 2024.

48 Büşranur Koca, "Dışişleri Bakanı Fidan, İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ın Yemin Törenine Katıldı", Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2024.

49 "President Erdoğan Meets Iran's New President for 1st Time", *Daily Sabah*, 23 Eylül 2024.

50 Muhammed Nuri Erdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2024.

3+3 toplantısı için İstanbul'da bulunsa da aslında ülkesinin 1 Ekim'de gerçekleştirdiği İsrail saldırısının ardından başlattığı mekik diplomasisinin bir parçası olarak Türkiye'ye gelmişti. Nitekim burada verdiği mesajlar da 3+3 platformu ve Güney Kafkas-yadan çok İsrail üzerineydi.⁵¹

SURİYE KONUSU

2024'te Türkiye ve İran'ın en çok etkileşim yaşadıkları konu ise yılın son ayına damgasını vuran Suriye meselesiydi. Heyet Tahriruş-Şam (HTŞ) öncülüğündeki Suriye muhalefetine 27 Kasım'da başlayan Halep operasyonunun hemen ardından İran tarafı Türkiye ile temasa geçerek taleplerini ilettili. Bu doğrultuda İran Dışışleri Bakanını Irakçı 2 Aralık'ta Türkiye'ye gelerek mevkidaşı Hakan Fidan ile görüştü. Dışışleri Bakanı Fidan, Türkiye ve İran'ın terörle ortak mücadelesinin altını çizirken Suriye konusunda ise "İç savaşın tırmanmasını istemiyoruz" diyerek Suriye'deki durumun kökeninde iç sorunların yattığını işaret etti. Suriye rejimini de çözümün değil sorunun kaynağı olarak gördüğünü belirtti. İranlı mevkidaşı ise rejimi destekleyerek ABD ve İsrail gibi aktörleri suçlamayı tercih etti.⁵²

Dini lider Hamaney'in danışmanı Ali Ekber Velayeti ise bu süreçte doğrudan Türkiye'yi hedef alarak "Türkiye'nin, Amerika ve siyonistlerin kurduğu tuzağa düşmesini beklemiyorduk" şeklinde konuştu. Velayeti sadece Suriye değil Libya konusunda da Türkiye'yi eleştirdi.⁵³ Velayeti'nin söylemleri İran'ın Suriye'yi kaybetmekten duyduğu rahatsızlığın en açık göstergesidir. Zira uzun yıllardır Türkiye'ye karşı bu denli açık ve hakaretamiz suçlamalar İran'ın üst düzey yetkilileri tarafından yapılmamıştı. İran'ın tepkisi bununla da sınırlı kalmayarak Tahran'daki Türkiye Büyükelçiliği önünde gösteri düzenletmeye kadar vardı. Göstericiler taşıdıkları pankartlar ve attıkları sloganlarla Türkiye'yi Suriye'de "terörü desteklemek" ile itham ettiler.⁵⁴ Böylece İran makamları Türkiye'ye karşı siyasi ve toplumsal baskı ve suçlama araçlarını yürürlüğe koymuş oldular.

7 Aralık'ta Türkiye, Rusya ve İran dışışleri bakanları Doha'da bir araya gelerek Suriye konusunu görüştüler. Sonradan Dışışleri Bakanı Fidan'ın açıkladığına göre Türkiye bu toplantıda İran ve Rusya tarafını Esed'e destek olmamaları konusunda ikna etti.⁵⁵ İran tarafından asıl suçlamalarsa 8 Aralık'ta Esed'in devrilmesinin ardın-

51 Saeed Abdulrazek, "Türkiye, Iran Warn of Israel's Efforts to Expand Conflict", *Şarkul-Evsat*, 20 Ekim 2024.

52 "İran Dışışleri Bakanı Arakçı Ankara'da | Bakan Fidan: Suriye'de İç Savaşın Tırmanmasını İstemiyoruz", NTV, 2 Aralık 2024.

53 "Türkiye ABD ve İsrail'in Kazdığı Çukura Düştü", *Tasnim*, 3 Aralık 2024, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2024/12/03/3212697/turkiye-abd-ve-israil-in-kazdigi-cukura-dusttu>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

54 "A Demonstration Occurred in front of Turkish Embassy in Tehran, Iran, Dec. 2024", ISNA, 3 Aralık 2024, <https://en.isna.ir/photo/1403091309087/A-demonstration-occurred-in-front-of-Turkish-embassy-in-Tehran>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

55 "Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Esad'ın Gidiş Sürecini Anlattı: Telefon Etiler, O Akşam Gitti", *Milliyet*, 13 Aralık 2024.

dan geldi. İran'ın en yüksek siyasi otoritesi olan dini lider Hamaney, Suriye'de yaşananları bir "ABD-İsrail komplosu" olarak nitelendirerek "Bir komşu ülke de onlara yardım etti" diyerek bariz bir biçimde Türkiye'yi hedef aldı. Hamaney'in bu suçlamasına Türkiye'den doğrudan bir yanıt gelmese de Dışişleri Bakanı Fidan'ın sonraki günlerde yaptığı açıklamalar İran'ın Suriye siyasetine karşı eleştirileri içerdi. 18 Aralık'ta Aljazeera'ye verdiği röportajda Dışişleri Bakanı Fidan "İran'ın Suriye'deki varlığı Gazze'deki büyük soykırımı önlemedi" diyerek eleştiride bulundu.⁵⁶

Sonuç olarak bölgenin en önemli aktörlerinden Türkiye ve İran arasındaki etkileşimler yıl boyunca iş birliği ve rekabet eksenlerinde devam etse de yıl sonuna doğru Türkiye, Suriye'de yaşanan gelişmelerle birlikte oldukça avantajlı bir pozisyona geçerek İran'a üstünlük sağladı. Suriye'nin İran tarafından kaybedilmesi Tahran'dan Ankara'ya yönelik suçlamaların dozajını artırdı. Yine de İran'ın yeni jeopolitik gerçekliğe tıpkı Karabağ'ın özgürleştirilmesi sonrasında alıştığı gibi alışacağı beklenebilir. Dolayısıyla İran tarafında tam bir kabulleniş olmayacak ve çeşitli girişimlerle belirli bir seviyede Suriye'de de etkili olmayı sürdürmeye çalışacaktır. Ancak Suriye'deki kaybı ile Karabağ'daki kaybı kıyaslanırsa İran için Suriye'nin çok daha önemli bir mesele olduğu aşikardır. Bu sebeple önümüzdeki dönemde Suriye dosyası Türkiye-İran ilişkilerinde belirleyici olmayı sürdürecektir.

KRONOLOJİ: 2024'TE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
24 Ocak	İran Cumhurbaşkanı Reisi Ankara'yı ziyaret etti.
19 Mayıs	İran Cumhurbaşkanı Reisi ve Dışişleri Bakanı Abdullahiyan'ı taşıyan helikopter Azerbaycan ziyareti dönüşünde kaza geçirdi. Reisi ve Abdullahiyan hayatlarını kaybettiler.
22 Mayıs	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz ve Dışişleri Bakanı Fidan İran'ın vefat eden Cumhurbaşkanı Reisi'nin cenazesine katıldılar.
30 Temmuz	Dışişleri Bakanı Fidan İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan'ın göreve başlama törenine katıldı.
18-19 Ekim	İran Dışişleri Bakanı Irakçı 3+3 toplantısına katılmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
2 Aralık	İran Dışişleri Bakanı Irakçı, Suriye konusunu görüşmek üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
7 Aralık	Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları Doha'da bir araya gelerek Suriye'deki siyasi çözümü konuştular.
19 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İranlı mevkidaşı Pezeşkiyan Kahire'deki D8 zirvesinde bir araya geldiler.

56 "Interview of H.E. Hakan Fidan, Minister of Foreign Affairs, Al-Jazeera English, 18 December 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Aralık 2024, <https://www.mfa.gov.tr/interview-of-he-hakan-fidan--minister-of-foreign-affairs--al-jazeera-english--18-december-2024.en.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

KUTLUHAN GÖRÜCÜ

Suriye’de 2011’de başlayan barışçıl protesto gösterileri yıllar içerisinde silahlı mücadeleye dönüşmüş ve çeşitli merhalelerden geçerek muhalefetin İdlib ve Suriye’nin kuzeyine sıkıştığı bir denklemi ortaya çıkarmıştır. Bu noktada ifade edilmelidir ki muhalefeti ayakta tutan 2020’de gerçekleştirilen Bahar Kalkanı Harekatı olmuştur. Bu tarihten itibaren muhalifler toprak kaybı yaşamadığı gibi buldukları bölgelerde bir anlamda güç toplama sürecine de girmiştir. Muhalifler güç toplarken Rusya, Ukrayna’da ve İran da İsrail karşısında askeri olarak büyük kayıplar vermiştir. Söz konusu süreç bugünkü şartları oluşturmuş ve rejim on bir günlük kısa bir sürede yıkılmıştır.

Bu bakımdan 2024 yılı Suriye için tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Rejim devrilirken Ahmed Şara (Colani) liderliğindeki muhalefet Şam’da yeni geçici hükümet kurmuştur. Muhalefetin yeni iktidarıyla birlikte Türkiye de Suriye’de en belirleyici aktör konumuna yükselmiştir. Bu kapsamda Türkiye, Suriye’nin kalkınmasından diplomatik angajmanlarına kadar yeni dönemde Şam hükümetinin yanında yer almayı sürdürecektir.

SALDIRGANLIĞI CAYDIRMA OPERASYONU VE REJİMİN DEVRİLMESİ

Ekim 2016’nın sonlarında muhalif güçler Halep kuşatmasını kırmak amacıyla “Savaşların Anası” adını verdikleri kapsamlı bir hareket başlatmış, günlerce süren yoğun çatışmalar ve ağır kayıplara rağmen başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu yenilginin ardından Halep’te sıkışıp kalan muhalifler ve siviller, rejim tarafından organize edilen yeşil otobüslerle İdlib’e tahliye edilmiştir. Halep sürecinde yaşanan sivil kayıplar askeri gücün ilerlemeye yetmeyişi ve neticesinde şehrin tamamen düşmesi Halep’i devrimin sembol hikayelerinden biri haline getirmiştir.

Halep’in düşmesinden sonra İdlib’deki muhalifler tren yolunun doğusundaki savaşı da ağır kayıplar vererek kaybetmiş ve İdlib’de dar bir bölgede sıkışmıştır. Bu

süreçte Türkiye, Astana süreci kapsamında İdlib, Halep ve Hama çatışmasızlık gözlem noktaları oluşturmuştur. Bu sürece rağmen diğer çatışmasızlık bölgelerini muhaliflerden ele geçiren Rusya ve İran destekli rejim gözünü yeniden İdlib bölgesindeki muhaliflere çevirmiştir.

2019'un sonlarına doğru rejim güçleri Hama'nın kuzeyinden başlayıp Cebel Zaviye ve Etarib'e kadar uzanan bir operasyon başlatmıştır. Bu ilerleyiş Türkiye'nin sahaya aktif müdahalesiyle ancak durdurulabilmiştir. Bu bağlamda Şubat 2020'de düzenlenen Bahar Kalkanı Harekatı sahada dengeyi sağlamış ve muhalefetin uzun süre sonra rahat bir nefes almasını mümkün kılmıştır.

5 Mart 2020'de sağlanan ateşkesle birlikte muhalifler toparlanma sürecine girmiştir. Bu dönemde Rusya'nın Ukrayna savaşına odaklanması Suriye sahasındaki dengeleri değiştirmiştir. Türkiye ve muhalifler bu durumu lehlerine kullanarak İdlib'de savunma hatlarını güçlendirmiş ve askeri kapasitelerini artırmışlardır. Muhalifler; kamikaze dronelar, gece görüş cihazlarıyla donatılmış operasyonlar ve askeri eğitim programları gibi birçok alanda aktif hale gelmiştir. 7 Ekim sonrasında İsrail ile İran ve vekil unsurları arasında yaşanan savaş da yine Suriye sahasındaki muhaliflere olumlu yansımıştır. 2020'den itibaren Türkiye'nin savunma sanayiinde katettiği ilerleme Suriye sahasında Türkiye-muhalifler ittifakını daha güçlü hale getirmiştir.

2024'e gelindiğinde sahadaki askeri denge Türkiye-muhalifler lehine görünse de başta Rusya olmak üzere rejim ittifakı İdlib üzerindeki baskıyı artırmış, havadan ve karadan saldırılarını 2020'den bu yana ilk kez bu denli yoğun gerçekleştirmiştir. Bu süreçte muhalifler ile Türkiye arasında rejime yönelik bir operasyonun tartışmaları da bu bağlamda başlamıştır. Uzun bir süre Türkiye'nin operasyona yeşil ışık yakmadığı basına yansımış, sahayı takip edenler arasında konuşulur hale gelmiştir. Ancak 27 Kasım'da Türkiye'nin de muhaliflerin önündeki engel olmaktan çıktığı ifade edilmektedir.

Bu kapsamda ismiyle müsemma bir şekilde başlayan "Saldırganlığı Caydırma" operasyonunda ilk günden itibaren büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Muhalifler bir gün içinde 23 yerleşim birimini ele geçirerek Halep şehir merkezine olan mesafeyi 5 kilometreye kadar düşürmüştür. Muhaliflerin sadece bir günde bu denli büyük bir ilerleme katetmesi operasyonun uzun bir hazırlık sürecinden geçtiğini ve detaylı bir planlamaya dayandığını göstermektedir. Termal kameralar gibi gelişmiş teknolojiler, takviye birliklerin uyumlu katılımı ve muhaliflerin sahadaki tecrübesi hareketin başarısında önemli rol oynamıştır.

İdlib'den başlattıkları operasyonla rejim güçlerinin savunma hatlarının tam anlamıyla çökmesi, muhalifleri üç gün içerisinde Halep mahallelerine girmesiyle sonuçlanmıştır. Devrimin sembol kentinin alınmasıyla birlikte muhaliflerin zihninde Şam görünür hale gelmiştir. Halep ile birlikte İdlib'in güneyinde de ilerleme sağlayan muhalifler kısa sürede Hama şehir merkezine ulaşmıştır. Rejim Hama şehir merkezi etrafında savunma yapmayı denese de bu çaba sonuç vermemiş, muhalifler 5 Ara-

lık'ta Hama'yı da kontrol altına almıştır. Bu noktadan itibaren muhalifler Humus'a ilerlerken Suriye'nin birçok noktasında rejim adeta çöküşe geçmiştir.

Güneydeki muhalif gruplar da yeniden ayaklanarak kısa sürede Dera, Kuneytra ve Suveyda eyaletlerinde tamamen kontrolü ele geçirmiştir. Kuzeyden Fethu'l Mubin Operasyon Odasındaki muhalifler ve güneyden de Güney Operasyon Odasında yer alan muhalifler Şam'a doğru harekete geçmiş, hızla ilerleyiş sağlayarak 8 Aralık'ta Şam'a ulaşmışlardır. Bu süreçte Beşar Esed dahil olmak üzere rejimin üst düzey isimleri kaçmış ve muhalifler mevcut rejim hükümetinin başbakanıyla koordineli bir şekilde Şam'da yönetimi ele almıştır. Nihayetinde muhalifler on bir gün gibi kısa bir sürede Şam'a ulaşarak 54 yıllık Esed rejimi ve 61 yıllık Baas iktidarına son vermiştir.

MUHALİFLERİN HIZLI İLERLEYEBİLMESİ

Muhaliflerin 27 Kasım'da başlattığı Saldırganlığı Caydırma Operasyonu esnasında rejim savunma hatlarının kısa sürede çökmesi neticesinde muhaliflerin bu denli hızlı ilerleyişine yönelik soru işaretlerinin arttığı bilinmektedir. Bahar Kalkanı Harekatı süresince Türkiye'nin kısa sürede rejim ordusunu büyük kayba uğratması aslında sürecin ilk habercisi ve devrimin dönüm noktalarından biri olarak okunabilir.

Bu süreçten itibaren Rusya'nın Ukrayna'yı işgale girişmesi ve akabinde büyük bir askeri zafiyet içerisinde kalması da sürecin en önemli etkenlerinden biri olarak görülebilir. Nitekim Rusya'nın hava gücünün büyük ölçüde Suriye'den Ukrayna sahasına kaydırılması muhaliflerin hızlı ilerleyişinin önünü açmıştır. Buna paralel olarak Rusya-Ukrayna savaşı sürecinde Wagner grubunun Suriye sahasından çekilmesi de etkenlerden biri olarak görülebilir. Nitekim bu unsurlar Rus Hava Kuvvetlerinin yerdeki işaretleyicisi olarak görev yapmıştır. Hatta bazı noktalarda kara operasyonlarını dahi Wagner unsurlarının gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Diğer yandan İran ve vekil aktörlerinin Hamas'ın Aksa Tufanı Operasyonu süresince İsrail tarafından hedef alınması rejimi zayıflatan bir diğer etken olmuştur. Başta Hizbullah olmak üzere Şii milisler, İsrail'in hareket tarzına göre yeniden mevzilenmiştir. Bu durum da İdlib ve çevresindeki savunma hatlarında zafiyet oluşturmuştur. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ve Haşim Seyfeddin'in İsrail saldırılarında öldürülmesinin yanı sıra çağrı cihazlarıyla yapılan saldırı neticesinde Hizbullah tarafında çok büyük kayıplar yaşanmıştır. Ek olarak İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik başlattığı saldırıda Hizbullah'ın çok sayıda unsurunu bölgeye kaydırması da muhaliflerin ilerleyişini rahatlatan bir başka etmen olmuştur.

Rejim ordusunun içerisinde bulunduğu ekonomik, fiziki, teknik kapasite ve en önemlisi de motivasyon eksikliği gibi koşullar da süreçte etkili olmuştur. Rejim ordusunun bir anlamda irili ufaklı milis yapılanmalara dönüşmesi ve savaşıma konusundaki isteksizlik de bu hususta not edilebilir. Aynı zamanda muhaliflerin operasyonun başlangıcından itibaren rejim askerlerine yönelik af açıklamaları da ordudan kaçışları

hızlandıran unsurlar arasında yer almıştır. Özellikle Halep'te aftan yararlanmak isteyen askerler diğer bölgelerdeki rejim askerlerine örnek teşkil etmiştir.

Tüm bunların yanında muhaliflerin tek bir operasyon odası altında gerçek manada bir komuta kontrol yapısına kavuşmaları, Ahmed Şara'nın lider figür olarak ortaya çıkması, teknik teçhizatların edinilmesi, kamikaze drone saldırıları (Şahin Tugayı) ve geçmiş savaşlardan edinilen tecrübeler gibi etmenler de muhaliflerin ilerleyişinde etkili olmuştur. Sonuç olarak bu denli hızlı ilerleyiş sürpriz olsa da saha gerçekliğinden kopuk değildir.

REJİM SON BULMUŞKEN PKK/YPG MESELESİ

Rejimin geri çekilmesinden kaynaklı olarak en büyük darbeyi alanlardan biri de PKK/YPG olmuştur. Muhalif grupların Halep'teki hızlı ilerleyişinin ardından bölgedeki Şeyh Maksud ve Eşrefiye mahallelerinde sıkışan PKK/YPG, muhaliflerle tahliye anlaşması yapmış ancak tüm unsurları bölgeden ayrılmamıştır. Bunu fırsat bilen Suriye Milli Ordusu (SMO) 1 Aralık'ta "Özgürlük Şafağı Operasyonu" ile Halep'in kuzeyindeki ve Tel Rıfat bölgesindeki bağlantıyı önlemeye yönelik hareket başlatmıştır.

İlk olarak el-Bab'da açtığı cephe ile Halep'in doğusunda ilerleyerek Münbiç ile arasındaki terör hattını kesmiştir. Halep çevresindeki terör unsurlarının temizlenmesiyle Tel Rıfat'ı her yönden kuşatma altına alan SMO sekiz yıldır PKK/YPG işgalinde bulunan Tel Rıfat'taki terör varlığına bir günde son vermiştir. Bu bağlamda Azez, Halep ve Tel Rıfat hattında güvenli bölge tesis edilirken Fırat'ın batısındaki terör varlıklarına yönelik sıradaki hedef Münbiç olarak belirlenmiştir.

2016'da ABD desteğiyle PKK/YPG'nin tahakkümü altına giren Münbiç, Fırat'ın doğusundaki Rakka, Ayn el-Arap, Haseke ve Kamışlı bölgeleri ile nehrin batısı arasında stratejik bir geçiş noktası olmuştur. Aynı zamanda Cerablus'un güneyinde bulunan Münbiç, Arap nüfusun yoğunlukta yaşadığı bir yer olarak bilinmektedir. Nitekim SMO, Münbiç yönünde ilerlerken bölgedeki yerel halkın PKK/YPG tahakkümüne karşı ayaklanarak Özgürlük Şafağı Operasyonu'na destek verdiği görülmüştür. Münbiç'in tamamını kontrol altına alan SMO'nun PKK/YPG'yi Fırat'ın batısından tam anlamıyla –Halep şehir merkezindeki Şeyh Maksud ve Eşrefiye mahalleleri ayrı tutulduğunda– çıkardığını ifade edebiliriz.

Diğer taraftan 6 Aralık'ta Esed rejiminin, muhaliflerin Şam'a ilerleyişi karşısında Deyrizor'daki bölgelerden çekilmesi üzerine PKK/YPG bu alanlara yerleşme gayretinde olmuştur. Nitekim Deyrizor Hava Üssü'nü, Irak-Suriye sınırındaki Elbu Kemal'i, Deyrizor kent merkezini ve el-Meyadin'i ele geçiren terör örgütü burada yerel Arap aşiretleri ve muhaliflerin direnişiyle tekrar Fırat'ın doğusuna itilmiştir.

TÜRKİYE'NİN TERÖRLE MÜCADELESİ

Suriye dosyası Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasında on üç yıldır olduğu gibi günümüzde de en öncelikli gündemlerden biri olmaya devam etmektedir. Aynı za-

manda Suriye dosyası terörle mücadelenin de merkezlerinden biridir. Şam'da Esed rejimin devrilmesiyle birlikte PKK/YPG'nin inşa etmeye çalıştı özerk yönetim oldukça zor günler yaşamaktadır. Nitekim Tel Rifat ve Münbiç'ten çıkarılan terör örgütü Arap kentlerinde büyük isyan hareketleriyle karşı karşıyadır. Artık demografik gerçeklik saha siyasetini de domine etmektedir. Öte yandan Türkiye destekli SMO unsurları da terör örgütünün kontrolünde kalan son bölgeleri de özgürleŐtirmek için 17 Aralık 2024 itibarıyla hazırlıklarını sürdürmektedir. Ancak bu bölümde Türkiye yıllığı formatına uygun bir şekilde Türkiye-Suriye ilişkileri başlığı altında terörle mücadele hususunda yıl boyunca yaşananlar anlatılmaktadır.

Bahar Kalkanı Harekati'ndan bu yana Suriye'de geniş kapsamlı bir kara harekati gerçekleŐtirmeyen Türkiye, terörle mücadele kapsamında operasyonel faaliyetlerine devam etmiştir. Bu faaliyetlerin sonucunda PKK/YPG'ye yönelik operasyonlarda 2020'de 3 bin 646, 2021'de 2 bin 779, 2022'de 4 bin 9, 2023'te 2 bin 201 ve 2024'te de 2 bin 664 olmak üzere son beş yılda toplamda 15 bin 299 PKK/YPG'linin etkisiz hale getirildiği Milli Savunma Bakanlığı (MSB) tarafından raporlanmıştır.

Türkiye, PKK/YPG'ye yönelik farklı taktiksel yaklaşımlar geliştirmekle birlikte 2020'den itibaren başlatılan dekapitasyon sürecini 2024 itibarıyla da sürdürmüştür. Nitekim 2022 verilerine göre açık kaynaklara ismi yansıyan 75 PKK/YPG üyesi etkisiz hale getirilirken bu sayı 2023'te 120'ye çıkmıştır. Ayrıca Anadolu Ajansı'ndan elde edilen verilere göre 2024'ün Ocak-Aralık döneminde 105 PKK/YPG'li unsurun etkisiz hale getirildiği saptanmıştır. SMO'nun gerçekleştirdiği Özgürlük Şafağı Operasyonu sırasında MİT, kırmızı kategoride yer alan sözde Őehba bölge sorumlularından Yaşar çekik'i etkisiz hale getirmiştir.

Dekapitasyon faaliyetlerinin yanı sıra 2024 itibarıyla Türkiye'nin stratejik hedeflere yönelik hava hareketlerinin sayısında da önemli bir artış gözlemlenmektedir. Bu bağlamda İHA/SİHA teknolojilerinin aktif kullanımı dikkat çeken bir husus olmuştur. Nitekim SOHR'a göre 2023'te Haseke, Rakka ve Halep'teki 155 nokta SİHA'larla hedef alınırken 2024'ün Ocak-Aralık döneminde bu sayı 192'ye yükselmiştir.

Benzer şekilde 23 Ekim'de TUSAŞ'a yönelik gerçekleştirilen terör eyleminin ardından PKK/YPG hedeflerine yönelik MİT tarafından düzenlenen hava operasyonlarında 120 hedef imha edilirken Türk Silahlı Kuvvetleri ise 47 noktayı hedef alarak toplamda 198 PKK/YPG'linin etkisiz hale getirildiğini açıklamıştır.

2024'te Türkiye'nin terörle mücadeleye yönelik stratejik faaliyetleri ve savunma sanayii yatırımlarının yanında diplomatik süreçlere de yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. 2024'te PKK/YPG'nin Suriye'deki siyasi meŐruiyet elde etme girişimleri Türkiye'nin diplomasi gündeminde öncelikli konulardan biri olmuştur. Bu kapsamda PKK/YPG ilk defa 2014'te hazırladığı sözde toplumsal sözleşmeye yaptığı eklemelerle Aralık 2023'te yeni bir toplumsal sözleşme (anayasa) ilan etmiştir. Terör örgütü toplumsal sözleşmeye paralel olarak belediye seçimleri düzenleme girişiminde de bulunmuştur. Bu doğrultuda Nisan'da belediye ve belediye seçim kanunu çıkartarak

sözde yönetim bölgesinde yerel seçim düzenleme kararı almıştır. Türkiye bu seçimlerle şiddetle karşı çıkmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır:

Terör örgütünün halk oylaması bahanesiyle ülkemizin ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik mütecevaz eylemlerini yakından takip ediyoruz. Daha önce de bu konudaki politikamızı çok net ortaya koyduk. Türkiye, güney sınırlarının hemen ötesinde Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde bölücü örgütün bir "teröristan" kurmasına asla izin vermeyecektir.

Türkiye'nin ABD üzerindeki diplomatik baskıları neticesinde ilk olarak 30 Mayıs olarak belirlenen sözde seçim tarihi kısa süre kala 11 Haziran'a ertelenmiş ve ardından Ağustos'a ertelendiği ifade edilen seçimler son tahlilde süresiz ertelenmiştir. Türkiye'nin baskılarının yanı sıra terör örgütü Washington'dan da beklediği desteği görememiştir.

Sonuç olarak Türkiye, Suriye sahasında en büyük öncelik olarak gördüğü sığınmacılar ve terörle mücadele konularında rejimin devrilmesiyle birlikte büyük bir ilerleme sağlamıştır. Sığınmacıların geri dönüşünde artış yaşanırken yeni hükümetin varlığı ve kapsayıcı yaklaşımlarıyla birlikte bu sayının giderek artması beklenmektedir. Bunun yanı sıra rejim varlığının ortadan kalkması PKK/YPG için de sonun başlangıcı olmuştur. Tel Rıfat ve Münbiç'in ardından SMO, Fırat Nehri'nin doğu yakasında yer alan bölgelere yönelik askeri operasyon hazırlıklarını sürdürmektedir.

Suriye sahasının geneline bakıldığında ise Türkiye yıllar boyunca desteklediği muhalif siyasetin bugün Şam'da iktidarını yaşamaktadır. Doğal olarak Türkiye'nin Suriye sahasında en belirleyici aktör olarak yer alacağı yeni bir dönem başlamaktadır. Suriye'nin kalkınmasından kurumların inşasına, diplomatik angajmanlarından askeri eğitimlerine kadar Türkiye'nin başat rol üstlenmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Suriye sahasındaki askeri üslerini yeniden kurgulayacağı bir süreci de görebiliriz. Tüm bu gelişmeler ışığında 2024 yılı Türkiye'nin Suriye'den kaynaklı sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturduğu ve büyük kazanımlar elde ettiği bir yıl olarak okunabilir.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	
2 Ocak	MİT, PKK'nın uyuşturucu ticareti sözde sorumlularından Abdulmutalip Doğrucu'yi Süleymaniye kırsalında etkisiz hale getirdi.
2 Şubat	İsrail'in Şam'a düzenlediği hava saldırısında İran Devrim Muhafızları danışmanı Saeed Alidadi Cuma hayatını kaybetti.
16 Şubat	MİT, terör örgütü PKK'nın Irak ve Suriye sözde sorumlularından Fatma Sakana'yı Suriye'de operasyonla etkisiz hale getirdi.
22 Şubat	MİT, PKK/YPG'nin sözde sorumlularından Renas Amed kod adlı Murat Ateş'i Kamışlı'da düzenlediği operasyonla etkisiz hale getirdi.
13 Mart	İsrail yaptığı açıklamada son beş ay içerisinde Suriye ve Lübnan'da 4 bin 500'den fazla Hizbullah hedefine saldırdığını, 300 Hizbullah üyesini öldürdüğünü ve 750 unsurunu da yaraladığını iddia etti.

3 Nisan	İsrail, Şam'daki İnan Büyükelçiliği yerleşkesine hava saldırısı düzenledi. Saldırıda 6'sı Suriye vatandaşı ve 7'si İnan Devrim Muhafızları �yesi olmak üzere toplam 13 kişi hayatını kaybetti. Hayatını kaybedenler arasında İnan Devrim Muhafızları komutanlarından Tuğgeneral Muhammed Rıza Zahedi'nin de olduğu tespit edildi.
4 Nisan	Heyet Tahrir-uŐ-Şam (HTŞ) eski komutanı Ebu Mariye Kahtani, İdlib/Sarmada bölgesinde düzenlenen bir suikast sonucu hayatını kaybetti.
6 Nisan	Türkiye, PKK'nın sözde liderlerinden İpek Demir'i Ayn el-Arap bölgesinde yakaladı.
13 Mayıs	PKK'nın sözde meclis yöneticilerinden Sedat Aksu, namı diğer Őevger �iya, MİT'in Irak'ta düzenlediği operasyonda etkisiz hale getirildi.
16 Mayıs	Beşar Esed, Arap Zirvesi'nin oturum aralarında Suudi Veliहत Prems Muhammed bin Selman ve Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Halife ile bir araya geldi.
30 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriye'nin kuzeydoğusunda gerçekleşecek seçimleri "Suriye'de terör devleti kurmaya yönelik bir adım" olarak değerlendirdi.
1 Temmuz	Kayseri'de Suriyelilere yönelik başlatılan linç kampanyası Suriye'yi de etkiledi. Birçok bölgede Türkiye'ye karşı protesto gösterileri yaşandı.
7 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Esed'e her an davet gönderebileceğini ve geçmişte Suriye ile düŐman olmadıklarını belirtti.
1 Ağustos	Dışişleri Bakanı Fidan, Suriye rejiminin m�lteceleri geri alıp topraklarındaki terör örgütlerini yok etmesi halinde Türk askerlerini Suriye'den geri çekeceğini belirtti.
25 Ağustos	MİT, PKK'nın sözde sorumlularından "Tekin Guyi" kod adlı Abdülhamit Kapor'ı Kamışlı'da etkisiz hale getirdi.
10 Eylül	Arap Birliği Konseyinin 162. olağan toplantısı Dışişleri ve Gurbet�iler Bakanı Faysal Mikdad'ın da katılımıyla Kahire'de gerçekleşti. Mikdad, Dışişleri Bakanı Fidan'ın konuşması sırasında salonu terk etti.
27 Eylül	DEAŞ, 2024'te 2023'teki saldırı sayısını �e katlayarak Suriye'de toplam 530 saldırı gerçekleştirdi.
8 Ekim	MİT'in, Amude bölgesinde gerçekleştirdiği operasyon sonucu PKK/YPG sözde sorumlusu Hezal Belge etkisiz hale getirildi.
15 Ekim	MİT, Suriye'deki Türk �slerine yapılan saldırılardan sorumlu olan El-Kaide �yesi Ahmet Baykara'yı Afrika'da düzenlediği bir operasyonla ele geçirdi.
25 Ekim	TUSAŞ'a yönelik terör saldırısını PKK'nın silahlı kanadı HPG �stlendi. Türkiye, PKK/YPG'ye bir dizi cezalandırma operasyonları gerçekleştirdi.
12 Kasım	Rusya Devlet Başkanı Putin'in Suriye �zel Temsilcisi Aleksandr Lavrentyev, Türkiye'nin Suriye'de yeni askeri hareket gerçekleŐtirmesinin kabul edilemez olduğunu ifade etti.
13 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Esed'den halen umutlu olduğunu ve iki ülke arasındaki ilişkileri yoluna koymak istediğini belirtti.
14 Kasım	MSB, 2024 boyunca Suriye'nin kuzeyinde 1.206 teröristin etkisiz hale getirildiğini duyurdu.
15 Kasım	Lavrentyev, Suriye hükümetiyle normalleşme sürecinin çıkmaza girmesinden Türkiye'yi sorumlu tutarak Türklerin işgalci bir devlet gibi davrandığını belirtti.
27 Kasım	Muhafifler, Rusya ve İnan destekli rejime karşı Saldırganlığı Caydırma Operasyonu başlattı.
29 Kasım	Muhafifler Halep'in mahallelerine girmeye başladı.
5 Aralık	Muhafifler Hama Şehir merkezini kontrol altına aldı.
8 Aralık	Muhafifler Şam'ı kontrol ederek Esed rejimine son verdi.
14 Aralık	Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği faaliyetlerine yeniden başladı.

TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

MURAT ASLAN

LİBYA'DA İÇ SİYASİ GELİŞMELER

Libya 2011'de Muammer Kaddafi'nin devrilmesinden bu yana istikrarlı bir siyasi sisteme kavuşamamış ve iç çatışmalarla anılan bir ülke olmuştur. 2024'te ülkenin iç siyasi atmosferi –geçmiş yıllarda olduğu gibi– iki ana eksen üzerinde şekillenen yapısını korumuştur. Trablus merkezli Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) ve doğudaki Temsilciler Meclisi (TM) ile Halife Hafter'in liderliğindeki Libya Ulusal Ordusu (LUO) etkin nüfuzlarını muhafaza etmiştir. Ülke gündemini meşgul eden meseleler ise şunlardır:

- Siyasi sürecin tıkanması
- Dibebe liderliğindeki hükümetin yerine yeni bir hükümet kurulması
- Devlet Yüksek Konseyindeki liderlik mücadelesi ve Halid Mısrî'nin tekrar bir siyasi figür olarak belirmesi
- Libya kurumlarının birleştirilmesi tartışılırken –Merkez Bankası başkanı örneğinde olduğu– gibi atamalarda siyasi güç mücadelesinin bariz bir şekilde hissedilmesi

BM destekli inisiyatifler ülkede seçimlerin yapılmasını ve birleşik bir hükümet kurulmasını hedeflemiş ancak bu süreçte karşılaşılan sorunlar, siyasi ve askeri gruplar arasındaki güven eksikliği nedeniyle zorluklar halen yaşanmaktadır. BM'nin önderlik ettiği görüşmelerde taraflar arasında seçim yasaları ve güç paylaşımı konularında anlaşma sağlanamamıştır.

UBH lideri Abdülhamid Dibebe ile Tobruk merkezli TM'nin desteklediği Başbakan Fethi Başağa arasındaki güç mücadelesi devam etmektedir. TM, Dibebe hükümetine Ağustos'ta güvensizlik oyu vermiş ve UBH hükümetinin meşruiyetini tartışmaya açmıştır. Aynı zamanda Halife Hafter'in hamleleri siyasi dengeye meydan okuyabilecek düzeyde çatışmaların potansiyel varlığını hatırlatmıştır.

Ayrıca petrol kaynaklarının kontrolü ve gelir paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar da siyasi gerilimlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Nitekim Merkez Bankası başkanının atanmasına yönelik siyasi kriz petrol gelirlerinin bütçelendirilmesi ve paylaşılmasıyla doğrudan ilgilidir.

LİBYA'NIN DIŞ POLİTİKA ANGAJMANLARI

Libya'nın dış politika öncelikleri enerji kaynaklarının yönetimi ve bölgesel iş birlikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Libya'nın dış politikası uluslararası toplumla ilişkileri normalleştirme ve petrol ihracıyla ekonomik toparlanmayı sağlama hedefleri etrafında şekillenmiştir. Libya, AB ülkeleri ile Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında enerji arz güvenliği ve Afrika'dan Avrupa'ya yönelen yasa dışı göç konularında iş birliği çabalarına olumlu yaklaşmıştır. Özellikle İtalya ve Malta gibi Akdeniz ülkeleri, Libya ile ortak projeler geliştirmek için girişimlerde bulunmuş ve bu ülkelerle göç yönetimi konusunda anlaşmalar imzalanmıştır.

Libya, Arap dünyasında ise Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkelerle ilişkilerinde dengelenme sürecine girmiştir. Mısır, Hafter ve Tobruk merkezli TM ile ilişkilerini muhafaza ederken Türkiye ile normalleşmiş ve Trablus merkezli UBH ile etkileşime girmiştir. Ayrıca Libya; Türkiye, İtalya ve Mısır ile enerji anlaşmaları ve altyapı projelerine yönelik müzakereler yürütmüştür. Bu çerçevede İtalyan enerji şirketi ENI ile 8 milyar dolarlık ortaklık anlaşmasıyla doğal gaz üretim kapasitesinin artırılması dikkat çekicidir. Aynı zamanda BM destekli girişimler kapsamında Libya, ekonomik reformlar ve güvenlik alanlarında dış politika önceliklerini yönetebilmiştir.

LİBYA'NIN SİYASİ SÜRECİYLE İLGİLİ GELİŞMELER

2024'te Libya'nın siyasi sürecinde BM destekli çabalar ön planda olmuştur. Özellikle BM Libya Destek Misyonu (UNSMIL) 2023'te uzlaşa sağlanamayan genel seçimlerin gerçekleştirilmesi için yol haritası oluşturmuş ve bu yönde taraflar arasında diyalog toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Seçimlerin gerçekleşmesi için anayasal çerçevenin belirlenmesi ve adaylık şartlarında uzlaşılması gerekmektedir. Ancak 2024'te de bu konular üzerinde ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. Bazı gruplar seçimlerin ertelenmesi gerektiğini savunurken halk arasında ise seçimlerin gerçekleştirilmesine yönelik beklenti zayıflamıştır.

LİBYA'DA GÜVENLİK DURUMU

Libya'da güvenlik durumu 2024'te de kırılganlığını sürdürmüştür. Ülkede hem rekabet halindeki silahlı grupların hem de Rus paralı askerlerin varlığı devam etmektedir. Güvenlik sektörünün reformdan geçirilmesi Libyalı yetkililerin öncelikli hedeflerinden biri olsa da bu konuda kapsamlı bir strateji geliştirilememiştir.

2024'te özellikle Sirte ve Cufra bölgelerinde yaşanan düşük yoğunluklu çatışmalar, Hafter'in güçleri ile UBH'ye bağlı gruplar arasındaki gerilimlerin devam ettiğini göstermektedir. Özellikle Hafter'e bağlı güçlerin güney sınır bölgelerinde askeri hareketlilikleri çatışma riskini artırmıştır. Ayrıca mayın ve patlamamış mühimmat gibi tehditler de başkent Trablus çevresinde siviller için ciddi bir tehlike oluşturmayı sürdürmektedir.

Yasa dışı göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti gibi sorunlar ülkenin güvenlik yapısını 2024'te de olumsuz etkilemiştir. Dibebe hükümeti bir taraftan düzensiz göçü önleme, tespit edilen ve yakalanan düzensiz göçmenleri geri gönderme öte yandan yakalananların geri gönderilmesine kadar süreçte yaşam koşullarını iyileştirme tedbirleri aldığı görülmektedir.

TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Libya arasındaki ilişkiler 2019'da imzalanan savunma iş birliği mutabakatı ve deniz yetki anlaşmasıyla ivme kazanırken 2024'te bu ilişkiler daha da derinleşmiştir. Türkiye bir yandan UBH'ye desteğini sürdürürken Mısır ile normalleşmeye paralel olarak Bingazi ile de temas kurmuştur. Bu çerçevede Türkiye, Libya'nın seçim sürecine destek verme ve siyasi çözüm arayışlarında ara buluculuk yapma çabalarında aktif rol almıştır.

Türkiye, Libya'nın güvenlik sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik katkı sağlamış, özellikle suçla mücadele, eğitim ve yargı alanlarındaki iş birliği ön plana çıkmıştır. İki ülke arasında Kasım'da imzalanan anlaşmalarla Libya güvenlik kuvvetlerinin kapasitesinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Devletler düzeyinde iş birliğinin yanında Türk yatırımcılar ve iş insanları Libya'da daha fazla yükümlülük üstlendiği görülmüştür. Bu çerçevede inşaat ve enerji sektörleri öncelik haline gelmiştir. Ticaret Bakanlığı ülke raporuna göre Libya'nın gayrisafi yurt içi hasılasının (GSYH) 2024'te 44,81 milyar dolar olması beklenmektedir. Libya'nın 2023 verilerine göre ihracatı 31 milyar dolar ve ithalatı 21 milyar dolar civarındadır. İhracatın GSYH içinde ana kalemini hidrokarbon ihracatının oluşturması nedeniyle iç siyasi istikrara bağlı hassasiyet dikkat çekmektedir. Libya'dan Türkiye'ye ihracat 538 milyon dolar ve ithalat 3,26 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu rakam Türkiye'yi Libya'ya ihracatta Çin'den sonra 2. sıraya, Libya'dan ithalatta ise 12. sıraya yerleştirmiştir. Türkiye'nin ana ihraç kalemleri ise mobilya, aydınlatma, prefabrik yapılar, rafine petrol ürünleri ve makine olmuştur.

Sonuç olarak Libya 2024'te de iç siyasi istikrarsızlık, güvenlik ve kurumsallaşma gibi sorunlarla muhatap olmuştur. Dış politika angajmanlarında daha pragmatik bir yol izleyerek uluslararası toplumla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye, Libya ile ilişkilerini stratejik öncelik olarak görmüş ve bu çerçevede askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliğini güçlendirmiştir. Türkiye'nin Libya'nın yeniden inşa sürecinde oynadığı rol iki ülke arasındaki bağların daha da derinleşmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye, Libya'da istikrarın sağlanması ve ekonomik iş birliğin artırılması için önemli bir aktör olmayı sürdürmektedir.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİNDE ÖNEMLİ OLAYLAR VE ANLAŞMALAR	
5 Ocak	Türkiye-Libya Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Toplantısı'nda ekonomik iş birliği, enerji projeleri ve yeniden inşa çalışmaları ele alındı.
20 Şubat	Güvenlik iş birliği çerçevesinde yeni ekipman ve eğitim programları başlatıldı.
10 Mart	Türkiye, Libya'nın doğusuyla siyasi diyalog süreci başlattı.
15 Mart	Libya-Türkiye Ortak Ticaret Forumu'nda Türk ve Libyalı iş insanları arasında ekonomik bağların artırılmasına yönelik toplantı yapıldı.
20 Nisan	Türkiye ile Libya arasında ticari iş birliği anlaşmaları imzalandı.
10 Mayıs	Türkiye ve Libya arasında yeni petrol ve doğal gaz keşif anlaşması imzalandı.
1 Haziran	Libya Başbakanı Abdülhamid Dibeybe, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ankara'da görüştü.
25 Eylül	Trablus'a Türk yatırım heyetinin ziyaretiyle inşaat, enerji ve altyapı sektörlerinde yatırım projeleri için ön anlaşmalar yapıldı.
14 Kasım	Türkiye'nin Libya siyasi diyalog sürecine katkı sağlaması kapsamında BM destekli görüşmelerde Ankara'nın diplomatik ara buluculuk rolünün artacağı açıklandı.
18 Kasım	Libya-Türkiye Güvenlik İş Birliği Komitesi suçla mücadelede iş birliğini artırma amacıyla ikinci toplantısını yaptı.
28 Kasım	Türkiye'de Libya'nın güvenlik ve istikrarını ele almak üzere 5+5 Ortak Askeri Komisyon toplantısı yapıldı.
4 Aralık	Libya heyeti, Türkiye ile ticari iş birliğini artırmak için görüşmeler gerçekleştirdi.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

CAN ACUN

Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişkiler uzun bir aradan sonra normalleşme sürecine girmiştir. Bu süreç özellikle 2023'te somut adımlarla başlamış ve iki ülke arasındaki temaslar giderek artmıştır. 14 Şubat 2024'te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'a gerçekleştirdiği ziyaret⁵⁷ bu ilişkilerin daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır. Ziyaretin ardından iki ülke arasında hem siyasi hem de insani konularda daha yakın iş birliği gözlemlenmiştir. Özellikle 7 Ekim 2023 sonrasında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Refah Sınır Kapısı üzerinden Gazze'ye insani yardım ulaştırılması konusunda Mısır ile yoğun temaslarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti sırasında ticaret, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji alanlarında iş birliğini kapsayan anlaşmalar imzalanmıştır. Bu çabalar bölgesel iş birliğinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. 4-5 Ağustos 2024 arasında Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Mısır'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret⁵⁸ de taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve bölgesel iş birliğinin derinleştirilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ziyaret kapsamında ikili ilişkilerin geliştirilmesi başlıca gündem maddesi olarak öne çıkarken özellikle İsrail merkezli kriz ve bölgedeki barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çözüm arayışlarına ziyaret kapsamında değinilmiştir.

Dışişleri Bakanı Fidan görüşmeler sırasında Libya'daki siyasi geçiş sürecine ilişkin gelişmeler ve bu süreçte Türkiye ile Mısır'ın oynayabileceği yapıcı roller üzerinde durmuştur. Ayrıca Sudan'daki mevcut çatışma ortamı ve Somali başta olmak üzere Afrika Kıtası'ndaki diğer güvenlik meseleleri hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Güvenlik sorunlarının çözümü ve insani yardımların etkinleştirilmesi noktasında iki ülke arasındaki iş birliği olanakları masaya yatırılmıştır.

57 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Mısır'da", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Şubat 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/151148/cumhurbaskani-erdogan-misir-da>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2024).

58 "Sayın Bakanımızın Mısır'ı ziyareti (4-5 Ağustos 2024)", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2024). <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-misir-i-ziyareti-4-5-agustos-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2024).

Ziyaret ikili ilişkilerin yanı sıra Ortadoğu ve Afrika bağlamında barış, istikrar ve güvenlik hedeflerine yönelik bölgesel bir diyalog zemini oluşturulması açısından da kritik bir önem taŐmaktadır.

Bu gelişmelerin ardından 23 Ağustos'ta Abdülfettah Sisi, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁵⁹ Ziyaret kapsamında Türkiye ile Mısır arasında 17 anlaşma imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sisi'nin bu ziyaretinin iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye ile Mısır arasında yeni bölgesel gelişmeler bağlamında ortak meydan okumalar ve çıkarlar söz konusuysen her iki ülkenin siyasi karar alıcılarında da bu farkındalıkla bir irade ortaya koyulmakta ve ikili ilişkilere siyasi ve jeopolitik saiklerin yanı sıra ekonomik bağlamda da önem verilmektedir. Türk Şirketleri Mısır'ı Afrika'ya açılan ve ucuz iş gücü maliyeti ile avantajlı bir yatırım destinasyonu olarak görürken Türkiye ise Mısır için Avrupa ve Türk dünyasına açılan bir kapı konumundadır. İki lke arasındaki ticaret hacmi hızlı bir Şekilde artmaktadır. Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları bağlamında da ortak çıkarlar tezahür ederken bölgedeki enerji kaynaklarının üretimi ve küresel taleple buluŐturulmasında yeni arayıŐlar da söz konusudur.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	
11 Ocak	Gazzeli 85 hasta ve yaralı Mısır'dan Türkiye'ye getirildi.
20 Ocak	Türk Kızılay'ın Gazze yardım gemisi Mısır'a ulaştı.
14 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye ile Mısır arasında iş birliği çerçevesinde ortak bir bildiri imzalandı.
15 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısırlı mevkidaşı Sisi'nin Türkiye'yi ziyaret edeceğini açıkladı.
20 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışışleri Bakanı Fidan ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı İbrahim Kalın, Mısır Dışışleri Bakanı Samih Şükri ile İstanbul Dolmabahçe'de bir araya geldi.
29 Nisan	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mısır Genelkurmay Başkanı Korgeneral Osama Askar ile Ankara'da bir araya geldi.
4 Ağustos	Dışışleri Bakanı Fidan, Mısır'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
23 Ağustos	Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetiyle ilk kez Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında toplam 17 anlaşma imzalandı.
4 Eylül	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, Türkiye ile Mısır arasında enerji alanında mutabakat zaptı imzaladığını bildirdi.
6 Kasım	Yükseköğretim Kurulu Başkanı Erol zvar, Kahire'de ortak bir niversite kurulması konusunda Yükseköğretim Kurulu ile Mısır Yüksek ğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığının anlaşmaya vardığını duyurdu.
16 Kasım	Türkiye ile Mısır arasında Somali ve Doğu Afrika konularına ilişkin bir görüşme yapıldığı belirtildi.

⁵⁹ "”, BBC News Türkçe, 23 Ağustos 2024.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL-FİLİSTİN SİYASETİ

MUHAMMED HÜSEYİN MERCAN

Türkiye'nin 2024'teki İsrail-Filistin eksenindeki siyasetini belirleyen ana konu şüphesiz Gazze'de kesintisiz bir şekilde devam eden soykırımdı. İşgal devletinin agresif yayılmacılığının ve irrasyonel saldırganlığının sonlandırılması için yoğun bir diplomasi trafiği yürüten Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan katıldıkları bölgesel ve küresel platformlarda Tel Aviv'e karşı tüm dünyanın sağlam ve ilkeli bir duruş sergilemesi yönündeki çağrılarını yüksek sesle dillendirdiler. Kalıcı ateşkesin ilanı, işgalci güçlerin geri çekilmesi ve Gazze'nin yeniden inşasına bir an önce başlanması için uluslararası toplumu göreve davet eden Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan Türkiye'nin devlet ve halk olarak Filistin'in her daim yanında yer alacağını ısrarlı bir şekilde vurguladılar.

Konuşmalarında Hamas'ı Kuva-yı Milliye'ye atıfla Filistin'in bağımsızlık mücadelesi veren milli ordusu şeklinde tanımlayan ve Anadolu'nun müdafaasının Gazze'den başladığını sıklıkla ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ankara'nın Gazze ve Filistin konusunda her türlü imkanı kullanmaktan çekinmediğini tüm dünyaya gösterdi. Bu doğrultuda oldukça etkin bir süreç yürütmeye çalışan Türkiye'nin 2024 boyunca Gazze'deki soykırım bağlamında ortaya koyduğu strateji şu üç ana hat üzerinden ilerledi: (i) aktif diplomasi, (ii) ticari ve ekonomik kısıtlamalar ve (iii) Uluslararası Adalet Divanında görülen İsrail aleyhindeki soykırım davasına müdahillik.

Gazze'deki katliamların durdurulması ve bağımsız Filistin devletinin küresel çapta tanınırlığı için Türkiye son bir yılda oldukça yoğun ve aktif lider diplomasisi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan'ın mevkidaşları ile yaptığı görüşme, basın toplantıları ve genel hitaplarda Gazze'de yaşana durum ve Tel Aviv'in saldırganlığı hep ilk sıralarda yer aldı. Özellikle adil ve sürdürülebilir bir

ateşkesin sağlanmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunulan bu süreçte uluslararası topluma sorumluluğunu hatırlatma yönünde net bir strateji izlendi.

30 Temmuz akşamı Hamas lideri İsmail Heniyye'nin Tahran'da uğradığı suikast sonrası hayatını kaybetmesinin ardından İsrail'e çok sert mesajlar verilerek bu cinayetin ateşkes sürecini baltalamak üzere yapıldığı belirtilmiştir. Bu olayın ardından Türkiye'nin Filistinlilerin haklı davasına olan desteğini ortaya koymak adına Cumhurbaşkanı Erdoğan 2 Ağustos'ta Heniyye'nin şehit edilmesi sebebiyle Türkiye'de bir günlük ulusal yas ilan edildiğini duyurmuştur. Filistin'e verilen desteğin bir başka göstergesi olarak da Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas Türkiye'ye davet edilmiş ve kendisi 15 Ağustos'ta TBMM Genel Kurulunda bir hitap gerçekleştirmiştir.

Dışişleri Bakanı Fidan, Arap Birliği'nin 10 Eylül'de Kahire'de gerçekleştirilen 162. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na iştirak ederek Filistin'in bağımsızlık mücadelesine destek vermek ve Gazze'deki insani krizin çözüme kavuşturulması için ortak bir tutum sergilenmesi gerektiğini güçlü bir şekilde vurgulamıştır. 24 Eylül'de BM 79. Genel Kuruluna hitap eden Cumhurbaşkanı Erdoğan ise küresel düzenin yetersizliğinin altını bir kez daha çizerek Gazze'deki trajediye uluslararası toplumun sessiz kalmasının asla kabul edilemez olduğunu söylemiş ve İsrail'e destek veren ülkelerin barış umutlarını yitdiğini ve bu konuda çekimser davranan ülkelerin ise insani kriz karşısında sorumluluktan kaçtığını ifade etmiştir.

Dışişleri Bakanı Fidan, 21 Ekim'de Kahire'de düzenlenen "Gazze'deki Gelişmeler, Filistin Davasının Geleceği ve Barış Süreci" temalı zirvede Türkiye'yi temsil ederek Filistin halkının haklarının savunulması talep etmiş ve adil bir barışın tesisinin önemine işaret etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 11 Kasım'da İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı münasebetiyle Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a gitmiştir. Bu zirvede yaptığı konuşmada sorunun temellerine işaret eden Erdoğan "Bir avuç Batılı ülke, İsrail'e askeri, siyasi, ekonomik ve moral açıdan her türlü desteği verirken Müslüman ülkelerin tepki göstermekte yetersiz kalması, durumun bu noktaya gelmesine yol açmıştır" sözleriyle, Gazze'deki krize niçin çözüm bulunamadığı hususunu açıkça gözler önüne sermiştir. Benzer şekilde 19 Aralık'ta Kahire'de düzenlenen D-8 Zirvesi'ne de katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, burada da hem ikili görüşmeleri esnasında hem de genel hitabında Gazze konusunda atılması gereken adımlara yönelik önemli mesajlar vermiştir.

Türkiye'nin yürüttüğü aktif lider diplomasisinin yanında Siyonist yönetimin yaptığı soykırımı karşı tavır göstermek adına atılan en somut adımların başında İsrail'e yönelik ticari kısıtlamalar gelmektedir. 9 Nisan'da 54 ürün grubunda İsrail'e ticaret kısıtlaması yürürlüğe girmiş ve böylece Tel Aviv'in hukuk tanımaz eylemlerine karşı net bir tavır sergilenmiştir. Bunu takiben 2 Mayıs'ta İsrail'e hiçbir mal için

gümrük işlemi yapılmayacağı duyurulmuş ve böylece Türkiye'nin İsrail ile doğrudan ekonomik faaliyetleri dondurulmuştur.

Ankara'nın Gazze'deki yaşanan insani kriz karşısındaki hassasiyeti doğrultusunda atılan bir diğer somut adım ise UAD'nin nezdinde yapılan girişimlerdir. 26 Şubat'ta UAD'nin İsrail'in Filistin'deki işgaline karşı görüş talebi bağlamında Türkiye bir sunum gerçekleştirerek Tel Aviv'in saldırganlığını gözler önüne sermiştir. Bunun ardından Güney Afrika'nın başvurusuyla açılan UAD'deki İsrail'in soykırım suçuyla yargılandığı davaya 7 Ağustos'ta Türkiye de müdahil olarak tüm dünyaya Gazze konusundaki tutumunu göstermiş ve soykırımın faillerinin cezalandırılması yönündeki çabalarının devam edeceğine dair bir irade sergilemiştir.

Oldukça yoğun ve etkin bir diplomasi trafiğinin yürütüldüğü 2024'te Türkiye, Gazze'deki insani krizin sonlanması ve Tel Aviv yönetiminin gerekli cezai yaptırımlara maruz kalması için bir strateji izlemekten geri durmamıştır. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan olmak üzere tüm yetkililer Filistin konusundaki hassasiyeti katıldıkları toplantı ve platformlarda istisnasız bir şekilde dile getirmiş ve Türk devleti ve halkının Filistin halkıyla birlik ve beraberlik içinde olduğu mesajını tüm dünyaya iletmişlerdir.

KRONOLOJİ: 2024'TE TÜRKİYE'NİN İSRAİL-FİLİSTİN SİYASETİ	
26 Şubat	UAD Filistin'de İsrail işgaline dair görüş talebi doğrultusunda Lahey'de bir sunum yaptı.
9 Nisan	Türkiye, İsrail ile 54 ürün grubunda ticaret sınırlaması getirildi.
2 Mayıs	Türkiye, İsrail ile gümrük işlemi tamamen durdurdu.
2 Ağustos	İsmail Heniyye'nin şehit edilmesi sebebiyle Türkiye'de bir günlük ulusal yas ilan edildi.
7 Ağustos	UAD'daki İsrail aleyhine yürütülen davaya Türkiye de dahil oldu.
15 Ağustos	Mahmud Abbas TBMM Genel Kurulunda konuştu.
10 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan Arap Birliği 162. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na katıldı.
24 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan BM 79. Genel Kurulunda konuşma yaptı.
21 Ekim	Bakan Fidan Kahire'de düzenlenen "Gazze'deki Gelişmeler, Filistin Davasının Geleceği ve Barış Süreci" temalı zirveye katıldı.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan Riyad'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı'na iştirak etti.
19 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan Kahire'de düzenlenen D-8 Zirvesi'ne katıldı.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

MEHMET RAKİPOĞLU

2024'te Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler son yıllarda yaşanan normalleşme ve konsolidasyon sürecinin devamında daha da pekişerek stratejik ortaklık seviyesine doğru ilerleyen kapsamlı iş birlikleriyle dikkat çekmiştir. Ekonomik, siyasi, güvenlik ve insani yardım alanlarında gerçekleştirilen anlaşmalar tarafların bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında ortak çıkarlarını gözettiği bir yılı yansıtmıştır. Bu anlamda 2024'te karşılıklı üst düzey ziyaretler sıklıkla Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt ve Umman ile yapılan iş birlikleri önemli sonuçlar doğurmuştur.

SUUDİ ARABİSTAN

2024'te Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerindeki yakınlaşma stratejik bir boyuta evrilmiş ve iş birliği alanları kapsamlı biçimde genişlemiştir. İki ülke arasında siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda kaydedilen gelişmeler bölgesel ve küresel dinamiklere uyumlu bir iş birliği perspektifini yansıtmaktadır. Lider ve bakan seviyelerindeki ziyaretler bu iş birliğinin güçlenmesini sağlayan en önemli araçlardan olmuştur.

İki ülke arasındaki siyasi bağlar üst düzey ziyaretlerle pekişmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Kasım 2024'te Suudi Arabistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirerek siyasi, ekonomik ve güvenlik meselelerinde ikili ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik bir dizi görüşme yapmıştır. Bu ziyaretler sırasında Filistin meselesinde iş birliği vurgulanırken Gazze'deki krize yönelik ortak adımlar ele alınmıştır. İki ülke arasındaki siyasi iş birliği alanlarından bir diğeri de Irak'taki istikrarın sağlanması ve Kalkınma Yolu Projesi'nin hayata geçirilmesinde görülmektedir. Bu noktada iki ülkenin bölgesel refaha katkı sunacak yeni projelerde iş birliği yaptığı söylenebilir.⁶⁰

60 Mehmet Rakipoğlu, "Körfez Perspektifinden Türkiye-Irak Yakınlaşması ve Kalkınma Yolu Projesi", *Sabah Perspektif*, 27 Nisan 2024.

2024 iki ülke arasında ekonomi ve ticaret alanındaki iş birliğinin somut sonuçlar verdiği bir yıl olmuştur. 15 Şubat 2024'te Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz, Türkiye-Suudi Arabistan Yatırım ve İş Forumu'nun gala etkinliğindeki konuşmasında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin stratejik önemini vurgulamıştır. İkili ticaret hacminin 7 milyar dolara yakınlaştığını belirten Yılmaz bu hacmin kısa vadede 10 milyar doların üzerine çıkartılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹ İki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin artırılması adına 3 Kasım 2024'te İstanbul'da ikinci defa Türkiye-Suudi Arabistan İş Forumu düzenlenmiştir. Forum iki ülke arasındaki ekonomik iş birliklerini genişletmek için önemli bir platform oluşturmuştur. Bu kapsamda Türk müteahhitlerin Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 projelerine katılımı artmış; inşaat, enerji ve altyapı projelerinde Türk şirketlerine geniş fırsatlar sunulmuştur.⁶² Eylül'de ise iki ülke merkez bankaları arasında merkez bankacılığı konusunda iş birliğinin geliştirilmesine zemin oluşturmak üzere mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu adım ile iki ülkenin merkez bankası arasında iş birliğinin güçlendirilmesi ve merkez bankacılığı alanında kurumsal çerçevede teknik çalışmalar yürütülmesi planlanmıştır.⁶³

Taraflar arasındaki ziyaretler sonucunda birçok anlaşma imzalanmış ve imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen yatırım heyetleri enerji ve teknoloji sektörlerindeki iş birliklerini geliştirmek üzere görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin savunma sanayii ürünleri ve dijital dönüşüm projelerine olan ilgi Suudi Arabistan'ın teknoloji transferi ve kapasite artırımı stratejileriyle uyumlu bir iş birliği zemini sunmuştur.⁶⁴

Savunma sanayii 2024'te ikili ilişkilerin en dikkat çeken alanlarından biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan ziyaretleri sırasında yapılan görüşmelerde Türk savunma sanayii ürünlerinin Suudi Arabistan'da ortak üretimi ve ihracatına yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar arasında ROKETSAN ve ASELSAN gibi Türk savunma şirketlerinin Suudi Kraliyet Donanması için geliştirdiği ürünlerin yanı sıra GÖKBAY helikopterlerinin ortak üretimi de yer almıştır.⁶⁵

BAE

2024, Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir iş birliği çerçevesinde derinleştiği bir yıl olmuştur. Siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda önemli adımlar atılırken üst düzey ziyaretler ve stratejik anlaşmalar bu iş birli-

61 Zeynep Rakipoğlu ve Yusuf Soykan Bal, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz: (Suudi Arabistan ile) 2023 Yılında İkili Ticaret Hacmimiz 6,8 Milyar Dolara Ulaştı", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2024.

62 Seda Tolmaç, "Türkiye-Suudi Arabistan İş Forumu İki Ülke Arasında Yeni İş Birliği Kapıları Aralayacak", Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2024.

63 Burhan Sansarlıoğlu, "TCMB ile Suudi Arabistan Merkez Bankası Arasında Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 4 Eylül 2024.

64 "Suudi Devletler Türkiye'ye Yatırım Çıkarması", *Milliyet*, 13 Şubat 2024.

65 Nurullah Aydın, "Riyad Çıkarması: Türk Savunma Sanayi Neden Tercih Ediliyor?", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2024.

ğini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmıştır. İki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiği projeler ikili ilişkilerin yanında bölgesel düzeyde de etkilerini göstermiştir.

2024'te Ankara-Abu Dabi ilişkileri siyasi ortaklık, üst düzey ziyaretler ve temaslarla güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 13 Şubat'ta Dubai'de düzenlenen "Geleceğin Hükümetlerini Şekillendirmek" temalı Dünya Hükümetler Zirvesine onur konuğu olarak katılmıştır. Zirvede konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, devlet ve hükümet yetkilileri, uluslararası kuruluşlar, iş insanları ve düşünce kuruluşu temsilcileriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un da BAE temasları öne çıkmıştır. İlk olarak 31 Ocak'ta TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş, BAE'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında BAE Devlet Başkan Yardımcısı, Başbakan ve Dubai Emiri Şeyh Muhammed bin Raşid Mektum ile bir araya gelinmiş ve ikili ilişkiler başta olmak üzere birçok mesele ele alınmıştır.⁶⁶ İkinci olarak TBMM Başkanı Kurtulmuş, Asya Parlamenter Asamblesi (APA) 14. Genel Kurulu kapsamında Bakü'deki temasları sırasında BAE Federal Ulusal Konseyi Birinci Başkanvekili Tarık Humayd Matar Mohd Tayer ile görüşmüştür.⁶⁷ Üçüncü olarak Nisan 2024'te TBMM Başkanı Kurtulmuş, BAE Devlet Başkanı Yardımcısı Şeyh Mektum ile yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki parlamenter ilişkilerin güçlendirilmesi konularını ele almıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise Haziran'da BAE Devlet Başkanı Muhammed bin Zayid Nahyan ile telefon görüşmesi yapmış ve enerji, teknoloji ve ticaret konularında iş birliğini derinleştirme iradesini vurgulamıştır. Bu ziyaretler sırasında Türkiye'nin Kalkınma Yolu Projesi kapsamındaki bölgesel kalkınma vizyonu ele alınmış ve BAE'nin bu projeye desteği teyit edilmiştir. Bu bağlamda BAE, lojistik ve enerji altyapısını Türkiye ile entegre etmek adına yeni adımlar atmıştır.

Ekonomik iş birliği iki ülke ilişkilerinde 2024'ün en fazla öne çıkan unsurlarından biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda 21-25 Ekim arasında icra edilen heyet ziyareti birçok sektörü kapsamıştır. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi adına önemli bir ziyaret olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸ Kasım 2024'te yapılan Türkiye-BAE Ekonomi Zirvesi ise ikili ticaretin artırılmasına yönelik önemli bir platform sunmuştur. Zirve kapsamında enerji, teknoloji ve sağlık sektörlerini kapsayan anlaşmalar imzalanmış ve ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir.⁶⁹ Türk şirketlerinin BAE'ye yatırımları özellikle enerji ve inşaat sektörlerinde belirgin bir artış göstermiştir. İzmir Limanı'nın BAE merkezli bir şirketle ortak girişim kapsamında modernize edilmesi gibi projeler de ekonomik iş

66 Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, BAE Devlet Başkanı Yardımcısı Şeyh Al Mektum ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2024.

67 "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Al Tayer'i Kabul Etti", *Star*, 22 Şubat 2024.

68 Seda Tolmaç, "Türkiye ile BAE Ticareti Heyet Ziyaretleriyle İvme Kazanacak", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2024.

69 Uğur Aslanhan, "8. İstanbul Ekonomi Zirvesi Başladı", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2024.

birliğinin somut çıktıları arasında yer almıştır.⁷⁰ Öte yandan BAE'nin stratejik planlamalarında Türk müteahhitler altyapı ve inşaat projelerinde aktif rol oynamış ve bu iş birlikleri 100 bin kişilik yeni istihdam oluşturma hedefini desteklemiştir.⁷¹

2024'te iki ülke arasında askeri alanda da önemli iş birlikleri geliştirilmiştir. Ekim'de imzalanan askeri iş birliği çerçeve anlaşması ortak tatbikatlar, savunma teknolojisi transferi ve insansız hava araçları (İHA) gibi stratejik alanlarda kapsamlı iş birliklerini içermektedir. BAE'nin Türkiye'den dev insansız helikopter siparişi vermesi savunma sanayii ihracatında Türkiye'nin Körfez'de artan rolünü yansıtmaktadır. Bu iş birliği BAE'nin ulusal güvenlik stratejilerini desteklerken Türkiye'nin savunma sanayii ihracatını artırma ve bölgedeki teknolojik üstünlüğünü pekiştirme hedeflerini gerçekleştirmesine katkı sağlamaktadır.

Ankara-Abu Dabi ilişkilerindeki 2024 gelişmeleri sadece iki ülkenin değil bölgenin ekonomik ve siyasi geleceği üzerinde de etkili olmuştur. Kalkınma Yolu Projesi'nin desteklenmesi⁷² Türkiye'nin lojistik merkezi olma hedefini güçlendirirken BAE'nin de ekonomik entegrasyonuna katkı sağlamaktadır.⁷³ Ayrıca Filistin/Gazze meselesinde rekabetin yerine iş birliğinin vurgulanması iki ülkenin bölgesel barış ve istikrarı destekleme çabalarını öne çıkarmıştır. Sonuç olarak 2024, iki ülke ilişkilerinin her alanda derinleştiği ve stratejik ortaklık düzeyine ulaştığı bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Bu iş birliği hem ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hem de bölgesel kalkınma ve istikrar hedeflerine önemli katkılar sağlamaktadır.

KUVEYT, KATAR VE UMMAN

2024 yılı, Türkiye-Kuweyt ilişkilerinde tarihsel bağların stratejik ortaklığa dönüştüğü bir yıl olmuştur. Kuveyt Emiri Şeyh Meşal Ahmed Cabir Sabah, Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlandığı ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında enerji, savunma, ticaret, sağlık ve eğitim gibi alanlarda 6 önemli anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin savunma sanayii özellikle Kuveyt'in askeri modernizasyon ve ulusal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak açısından stratejik bir ortak olarak öne çıkmıştır. Türkiye'nin bu alandaki yenilikçi teknolojileri ve uluslararası pazarda giderek artan itibarı Kuveyt için savunma ve güvenlik alanında güvenilir bir iş birliği zemini sunmaktadır. Ayrıca bu iş birlikleri iki ülkenin bölgesel dengeleri gözeterek ekonomik ve siyasi bağlarını derinleştirme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴

70 "Türkiye, Abu Dhabi Continue Talks on Joint Venture for Izmir Port", *Daily Sabah*, 12 Ağustos 2024.

71 "BAE Büyükelçisi Zahiri Başkan Erdoğan'ın Ziyaretini Değerlendirdi: 5 Yıl İçinde 40 Milyar Dolar Ticaret", *Sabah*, 20 Şubat 2024.

72 "BAE'den Kalkınma Yolu'na Destek", *Habertürk*, 28 Nisan 2024.

73 Lizzie Porter, "Turkey to Host Four-Way Summit with UAE, Qatar and Iraq on New Trade Route", *The National*, 26 Ağustos 2024.

74 Gökhan Erel, "Kuveyt Emiri Şeyh Meşal'in Ankara Ziyareti ve 60. Yılında Türkiye-Kuveyt İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 8 Mayıs 2024; Betül Doğan Akkaş, "Turkey-Kuwait Ties Grow Amid Regional Balancing", *The Arab Gulf States Institute in Washington*, 6 Haziran 2024.

Benzer şekilde 2024'te Türkiye-**Katar** ilişkilerinin de geliştirildiği özellikle iş birliğinin savunma alanında artırıldığı görölmüştür. Bu anlamda 2024 iki ülke ilişkilerinde çok boyutlu iş birliklerinin daha da derinleştirdiği bir yıl olmuştur. Ekonomik alanda Türk savunma ve teknoloji şirketlerinin Katar'da şirket kurarak yerel pazara entegre olması iki ülke arasında stratejik yatırımların ve ticaretin artmasını sağlamıştır. Savunma alanında Türkiye'nin Katar'a yaptığı askeri gemi ihracatı ve ortak askeri tatbikatlar güvenlik iş birliğinin artarak devam ettiğini göstermiştir.⁷⁵ Siyasi düzlemde ise Türkiye'nin Katar ile Filistin meselesinde ortak hareket etmesi ve bölgesel krizlere yönelik koordinasyon çabaları tarafların bölgesel politikalarında uyum sergilediğini ortaya koymuştur. Bu gelişmeler iki ülke ilişkilerinin bölgesel dengeleri şekillendiren bir stratejik ortaklık seviyesine ulaştığını göstermektedir.

2024'te Türkiye-**Umman** ilişkileri iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı güçlendiren önemli bir dönüm noktasına tanıklık etmiştir. Umman Sultanı Heysem bin Tarık, Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde gerçekleştirdiği ilk resmi ziyaretiyle tarihe geçmiştir. Bu ziyaret sadece iki ülke arasındaki dostane ilişkileri pekiştirmekle kalmamış aynı zamanda ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda yeni iş birlikleri kapılarını aralamıştır. Ziyaret kapsamında 10 önemli anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar özellikle enerji, lojistik, ticaret, sağlık ve teknoloji gibi stratejik alanlardaki iş birliklerini derinleştirmeyi hedeflemiştir. İki ülke enerji projelerinde ortak çalışmalar yürütme ve iki ülkenin liman ve lojistik altyapılarını entegre etme kararı almıştır. Ayrıca sağlık hizmetleri, kültürel değişim ve dijital dönüşüm projelerinde ortaklıklar için somut adımlar atılmıştır. Sultan Heysem bin Tarık'ın ziyareti Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde stratejik derinleşmenin bir parçası olarak değerlendirilirken Umman'ın bölgesel ekonomik ve siyasi entegrasyonda daha aktif bir rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihi ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine taşındığını ve gelecekte daha kapsamlı iş birliklerinin hayata geçirileceğini göstermesi açısından kritik bir öneme sahiptir.⁷⁶

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
31 Ocak	TBMM Başkanı Kurtulmuş, BAE ve Bahreyn'e resmi ziyaretler gerçekleştirdi.
12-13 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Dubai'de düzenlenen "Geleceğin Hükümetlerini Şekillendirmek" temalı zirveye katıldı.
15 Şubat	Türkiye- Suudi Arabistan Yatırım ve İş Forumu düzenlendi.
6 Mayıs	Kuveyt Emiri Şeyh Meşal Ahmet Sabah Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
22 Ekim	Türkiye ile BAE arasında askeri iş birliği çerçeve anlaşması imzalandı.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İş Birliği Teşkilatı-Arap Ligi Zirvesi için Riyad'a gitti.

⁷⁵ Ali Bakir, "Turkey Boosts Military Footprint in Qatar in Shadow of Trump's Potential Return", Amwaj Media, 16 Ağustos 2024.

⁷⁶ Numan Aygen, "Tarihsel Birlikten Stratejik Ortaklığa: Umman-Türkiye İlişkileri", Fokus Plus, 28 Kasım 2024.

TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ

MEHMET SALAH DEVRİM

2024'te Türkiye, bölgesel entegrasyon, refah ve barışı artırma sürecine kararlılıkla devam etmiştir. Bu çerçevede bölgedeki tüm ülkelerle ilişkiler önemli ölçüde ilerlemiştir. Genellikle çatışmalara sahne olan bu bölgede 2024 yılı sürdürülebilir barışa ulaşma hedefi doğrultusunda atılan bir dizi hızlı adımla öne çıkmıştır.

Bu bağlamda Türkiye ile Ermenistan arasında 311 kilometrelik Türk-Ermeni sınırının açılmasına yönelik devam eden müzakerelerde ilerleme kaydedilirken normalleşme görüşmelerinin beşinci turu sınırda gerçekleştirilmiştir. Gürcistan ise büyük ölçüde iç meselelere odaklanmış ve yıl boyunca bir dizi siyasi çalkantıya sahne olmuştur.

AZERBAYCAN

2024, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin çeşitli alanlarda güçlendiği ve önemli stratejik adımların atıldığı bir yıl olmuştur. İki ülke arasındaki bağlar tarihsel ve kültürel ortaklıklar temelinde şekillendiğinden diplomatik, ekonomik, savunma ve enerji alanlarında derinleşen iş birliğiyle daha ileriye taşınmıştır.

Yılın en dikkat çekici diplomatik gelişmelerinden biri Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in seçim zaferi sonrası ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesidir. Bu ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapılan görüşmelerde iki ülke arasındaki ticaret hacmini 15 milyar dolara çıkarma hedefi belirlenmiştir. Görüşmelerde ayrıca vergilendirme, veterinerlik ve yükseköğretim alanlarında üç yeni anlaşma imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisindeki temsil hakkını destekleme konusundaki kararlılığını dile getirirken Güney Kafkasya'daki barış ve istikrarın sağlanması için birlikte çalışmaya devam edeceklerini vurgulamıştır.

Savunma sanayiinde iki ÷lke arasındaki iş birliği önemli bir ivme kazanmıştır. Baykar Teknoloji, Azerbaycan'da insansız hava araçlarının (İHA) üretimi ve yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesi amacıyla bir şube açmıştır. TUSAŞ ise Azerbaycan'ın Su-25 savaş uçaklarının modernizasyonu ve milli savunma projelerinde aktif bir rol üstlenmekle birlikte Azerbaycanlı mühendislerin Türkiye'de eğitim almasını da sağlamıştır. Bu gelişmeler iki ÷lkenin savunma kapasitelerini artırma ve bölgesel güvenlikte daha etkin rol oynama kararlılıklarını göstermektedir.

Enerji alanında da kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. 2023'te Azerbaycan'dan Türkiye'ye 9 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilmiş ve bu enerji Avrupa ÷lkelerinin enerji güvenliğinde kritik bir rol oynamıştır. TANAP hattı kapasitesinin artırılması yönünde adımlar atılmış, Iğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi iş birliğinin derinleşmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattının taşıma kapasitesinin artırılması ve Kars-Nahçıvan demir yolu projesi bölgesel bağlantıların güçlendirilmesi hedefiyle öne çıkmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında ortak bir vizyon paylaşmaktadır. İki ÷lke Karabağ bölgesinin yeniden inşasında iş birliği yaparak bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmuş ve Zengezur Koridoru gibi projeleri önceliklendirerek ulaşım ve ticaret altyapısını geliştirme yönünde ilerlemiştir. Bu iş birlikleri tüm Güney Kafkasya'nın barış ve istikrarına hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesindeki iş birlikleri is iki ÷lkenin çok taraflı ilişkilerindeki koordinasyonunu güçlendirmiştir. Şuşa'da düzenlenen zirve hem kültürel hem de stratejik iş birliğinin derinleşmesine katkı sağlamıştır. Turizm alanında imzalanan iş birliği anlaşması ise Türkiye'nin turizm deneyimini Azerbaycan ile paylaşma kararlılığını ve bu sektördeki potansiyelin artırılmasına yönelik hedeflerini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak 2024 yılı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kapsamlı bir şekilde güçlendiği bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Diplomatik temaslardan enerji iş birliğine, savunma projelerinden turizm anlaşmalarına kadar birçok alanda kaydedilen ilerlemeler tarafların stratejik ortaklığını ve kardeşlik bağlarını daha da derinleştirmiştir. Bu gelişmeler aynı zamanda bölgesel barış ve kalkınmayı da destekleyen bir model sunmaktadır.

ERMENİSTAN

Türkiye-Ermenistan ilişkileri 1993'ten itibaren donmuş bir durumda olup iki ÷lke arasındaki sınır bu tarihten itibaren kapalıdır. 2008'de başlatılan normalleşme süreci başarısızlıkla sonuçlanmışsa da bu ilişkiler büyük ölçüde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin dinamiklerine bağlı olarak şekillenmiştir. 2020'de gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı ve 2023'te düzenlenen Terörle Mücadele Operasyonu'nun ardından Azerbaycan, Karabağ bölgesinde tam kontrol sağlayarak toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmiştir. Bu gelişmelerin ardından hız kazanan barış süreci Türkiye ile Ermenistan arasındaki donmuş ilişkilerin çözülmesine zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi sürecinde önemli bir aşama 30 Temmuz 2023'te Türkiye Özel Temsilcisi Serdar Kılıç ile Ermenistan Özel Temsilcisi Ruben Rubinyan arasında Alican-Margara Sınır Kapısı'nda gerçekleştirilen beşinci görüşme olmuştur. Bu görüşme sınırın hem Türkiye hem de Ermenistan tarafında düzenlenmiştir. Toplantıda bölgesel gelişmeler ışığında Akyaka/Akhurik demir yolu sınır kapısının işlevselliğinin sağlanmasına yönelik teknik gerekliliklerin değerlendirilmesi ve diplomatik/resmi pasaport sahiplerine yönelik karşılıklı vize prosedürlerinin sadeleştirilmesi hususlarında mutabakata varılmıştır.

Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecinin bir diğer kayda değer aşaması ise 79. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'taki Türkevî'nde Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile görüşmüştür.

8 Ekim 2023'te Ermenistan Başbakanı Paşinyan 1 Ocak 2025 itibarıyla Türkiye-Ermenistan ve İran-Ermenistan sınırlarının kontrol ve korumasının Ermenistan sınır muhafızları tarafından sağlanacağını duyurmuştur. Bu sınırların güvenliği 1992'den bu yana Rus Sınır Güvenlik Servisi tarafından sağlanmıştır.

26 Ekim 2023'te Ermenistan Özel Temsilcisi Ruben Rubinyan, Alican-Margara Sınır Kapısı'nın restorasyonu için Ermenistan tarafının gerekli adımları tamamladığını ve sürecin Türkiye'nin kendi restorasyon çalışmalarını tamamlamasını beklediğini açıklamıştır. Bununla birlikte Gyumri-Kars demir yolunun yeniden açılmasına yönelik müzakereler de devam etmektedir. 20 Aralık 2023'te Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan, Erivan ve Ankara'nın Gyumri-Kars demir yolu sınır geçişinin teknik gerekliliklerini ortaklaşa değerlendirme konusunda mutabakata vardığını açıklamış ve Ermenistan'ın 2023'te Başbakan Paşinyan tarafından duyurulan "Barış Kavşağı" projesini kararlılıkla ilerletme taahhüdünü yinelemiştir.

GÜRCİSTAN

2024, Türkiye ve Gürcistan ilişkilerinin de çok yönlü bir şekilde derinleştiği ve ortak stratejik hedefler doğrultusunda iş birliğinin güçlendirildiği bir yıl olmuştur. İki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik ve savunma alanındaki iş birlikleri bölgesel barış ve istikrara katkıda bulunmayı amaçlayan adımlarla daha ileriye taşınmıştır.

İki ülke ilişkileri üst düzey diplomatik temaslarla pekişmiştir. Mayıs'ta Gürcistan Başbakanı İrakli Kobahidze'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında enerji alanında iş birliğini içeren bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşma taraflar arasında ticaret ve enerji projelerinin geliştirilmesine yönelik güçlü bir taahhüdü yansıtmaktadır. Kobahidze'nin ziyaretinde Türkiye'nin Gürcistan'ın bir numaralı ticaret ortağı olduğu vurgulanmış ve ticaret hacminin daha da artırılması hedeflenmiştir. Aynı şekilde Gürcistan Başbakanı İrakli Garibaşvili'nin görevinden istifa etmesiyle ülkede oluşan siyasi belirsizlik ilişkilerde herhangi bir kesintiye yol açmamıştır.

Savunma alanında Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında kurulan üçlü mekânizma bölgesel güvenliğe katkıda bulunmaya devam etmiştir. Eylül'de Batum'da düzenlenen Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü Savunma Bakanları Toplantısında üç ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik destek yinelenmiş ve iş birliğinin geliştirilmesi adına yeni protokoller imzalanmıştır. Bunun yanı sıra Türk savunma sanayii tarafından üretilen VURAN zırhlı araçları Gürcistan ordusuna teslim edilmiş ve bu teslimat savunma iş birliğinin güçlendiğini göstermiştir.

Ekonomik ve ulaştırma alanında ise Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattının modernizasyon çalışmaları tamamlanarak yeniden hizmete açılmıştır. Bu hat Orta Koridor'un etkinliğini artırarak Avrupa ile Asya arasında kesintisiz yük taşımacılığına olanak sağlamaktadır. Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın iş birliğiyle yürütülen bu proje sadece bölgesel ticareti geliştirmekle kalmamış aynı zamanda küresel enerji güvenliğine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkiler yalnızca ekonomik ve savunma boyutuyla sınırlı kalmamış, kültürel ve insani alanlarda da ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin Kahramanmaraş merkezli depremlerden sonra Gürcistan'dan gelen yardımlar için teşekkür etmesi iki ülke arasındaki dayanışmanın bir yansıması olmuştur. Ayrıca Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik yapılarıyla entegrasyon hedefi Türkiye tarafından desteklenmiştir.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ	
30 Ocak	Gürcistan Başbakanı İrakli Garibaşvili istifa etti.
6 Şubat	Depremler sonrası sınır insani yardımlar için açıldı ve iki ülke arasında diyalog güçlendi.
15 Şubat	TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş, Gürcistan Dışişleri Bakanı İlia Darçiaşvili'yi kabul etti. Bölgesel barış ve istikrar konuları ele alındı.
18 Şubat	Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev seçim zaferi sonrası ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmelerde ticaret hacminin 15 milyar dolara çıkarılması hedefi açıklandı, vergilendirme, veterinerlik ve yükseköğretim alanlarında üç anlaşma imzalandı.
5 Mart	Türk savaş gemisi TCG Yıldırım, Gürcistan'ın Batum Limanı'na demirledi. Askeri iş birliği kapsamında Gürcü sahil güvenlik birimlerine eğitim verildi.
15 Mart	Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısının dokuzuncusu Bakü'de yapıldı. Toplantıda bölgesel iş birliği ve güvenlik konuları ele alındı.
16 Nisan	TBMM Milli Savunma Komisyonu Başkanı Hulusi Akar başkanlığındaki heyet Gürcistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Görüşmelerde Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne destek vurgulandı.
16 Mayıs	Gürcistan Başbakanı İrakli Kobahidze, Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmelerde enerji ve ticaret ilişkilerini geliştirme amacıyla bir mutabakat zaptı imzalandı.
20 Mayıs	Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı bakım çalışmalarının tamamlanmasının ardından yeniden hizmete açıldı. Hattın Orta Koridor üzerindeki ticari taşımacılığı artırması hedeflendi.
12 Haziran	Türk savunma sanayii tarafından üretilen VURAN zırhlı araçları Gürcistan ordusuna teslim edildi. Teslim töreni Vaziani Askeri Üssü'nde düzenlendi.

6 Temmuz	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Dışişleri Bakanları Konseyi, Azerbaycan'ın Şuşa kentinde toplandı. Görüşmelerde TDT'nin uluslararası görünürlüğünün artırılması ele alındı.
30 Temmuz	Alican-Margara Sınır Kapısı'nda Türkiye ve Ermenistan özel temsilcileri bir araya gelerek normalleşme adımları ve teknik sorunlar üzerine toplantı düzenledi.
27 Ağustos	Türkiye Dışişleri Bakanı Fidan, Azerbaycanlı mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile Ankara'da bir araya geldi. Görüşmede Azerbaycan-Ermenistan barış süreci ve Karabağ'daki gelişmeler değerlendirildi.
10 Eylül	Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü Savunma Bakanları Toplantısı Batum'da gerçekleştirildi. Toplantının ardından ülkeler arasında bir iş birliği protokolü imzalandı.
24 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ı kabul etti.
25 Eylül	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, ADEX 2024 Fuarı kapsamında Bakü'de Azerbaycan Savunma Bakanı Orgeneral Zakir Hasanov ile heyetler arası görüşmeler gerçekleştirdi.
6 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, TDT 11. Zirvesi için Bişkek'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile görüştü. İki lider bölgesel ve küresel iş birlikleri konularını ele aldı.
15 Kasım	Türkiye ile Azerbaycan arasında turizm alanında iş birliği anlaşması Bakü'de imzalandı. Anlaşma karşılıklı turizm ilişkilerinin geliştirilmesini amaçladı.

TÜRKİYE- BALKANLAR İLİŞKİLERİ

MEHMET UĞUR EKİNCİ

2024'te Türkiye-Balkanlar ilişkileri oldukça hareketli ve olumlu seyretti. Türkiye bölgeye yaklaşımında barışın korunması, refahın artırılması ve bütün toplumlarla ilişkilerin derinleştirilmesine öncelik verirken Balkan hükümetleri de Türkiye ile ilişkilerin ilerletilmesine yönelik iradelerini ortaya koydular. Bu sayede bütün bölge ülkeleriyle yoğun miktarda üst düzey temas kurulurken siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel ilişkilerde somut ilerlemeler kaydedildi.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

28 Ocak'ta resmi temaslarda bulunmak üzere **Arnavutluk**'un başkenti Tiran'a giden Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Cumhurbaşkanı Bajram Begaj, Başbakan Edi Rama ve Avrupa ve Dışişleri Bakanı Iglj Hasani ile görüşmeler yaptı. 20 Şubat'ta ise Rama'nın başkanlığındaki Arnavutluk Bakanlar Kurulu Heyeti Ankara'ya geldi. Ziyaret sırasında Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin birinci toplantısı gerçekleştirilirken iki ülke arasında medya, ormancılık, kalkınma, çevre ve askeri iş birliği alanlarında 6 anlaşma imzalandı. Dışişleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da Üsküp'te Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bajram Begaj ve 29 Haziran'da ise Dubrovnik'te Arnavutluk Avrupa ve Dışişleri Bakanı Hasani ile bir araya gelerek ikili ve bölgesel ilişkileri değerlendirdi. 22 Eylül'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu için bulunduğu New York'ta Rama ile bir görüşme yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan geniş bir üst düzey heyetle beraber 10 Ekim'de Arnavutluk'a resmi bir ziyarette bulundu. Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin ikinci toplantısının gerçekleştirildiği bu ziyarette tarım, iletişim ve eğitim alanlarında 4 adet ikili anlaşma imzalandı.

1-2 Mart arasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Antalya Diplomasi Forumu için Türkiye'de bulunan **Bosna Hersek** Devlet Başkanlığı Konseyinin üç üyesi Denis Bećirović, Željko Komšić ve Željka Cvijanović ve Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik ile görüşmeler gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı Fidan, Bosna Hersekli mevkidaşı Elmedin Konaković ile 29 Haziran'da Dubrovnik'te baş başa görüştü. Türkiye 11 Temmuz'un "Srebrenitsa Soykırımını Uluslararası Düşünme ve Anma Günü" kabul edilmesine yönelik tasarımı BM Genel Kuruluna sunan 38 ülkeden biri oldu. Tasarı 23 Mayıs'taki oylamanın sonucunda kabul edilirken 10 Temmuz'da yayımlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle 11 Temmuz'da Türkiye'de anma etkinlikleri düzenlendi. 14 Eylül'de İstanbul'a gelen Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Boşnak üyesi Bećirović, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmede altyapı, enerji ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği konuları ele alınırken Cumhurbaşkanı Erdoğan, FETÖ ile mücadele konusunda Türkiye'nin beklentilerini hatırlattı.

Dışişleri Bakanı Fidan, 29-30 Ocak arasında **Bulgaristan**'da resmi temaslarda bulundu. Dışişleri Bakanı Fidan'ın Cumhurbaşkanı Rumen Radev, Başbakan Nikolay Denkov ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel ile görüşmelerinde Karadeniz güvenliği, ulaşım ve enerji konuları öne çıktı. 1 Mart'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, Antalya'da mevkidaşı Radev ile bir araya geldi. Görüşmede enerji ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği fırsatları ele alındı.

16 Ocak'ta resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelen **Hırvatistan** Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Gordan Grlić Radman, Dışişleri Bakanı Fidan tarafından kabul edildi. Konuk bakan Hırvatistan'a OECD üyeliği yolunda verdiği destek için Türkiye'ye teşekkür etti. Farklı toplantılar vesilesiyle iki kez Hırvatistan'ın Dubrovnik kentine giden Dışişleri Bakanı Fidan burada Hırvat mevkidaşıyla 29 Haziran ve 9 Ekim'de baş başa görüşmeler yaptı.

Dışişleri Bakanı Fidan 17 Şubat'ta Münih Güvenlik Konferansı için gittiği Almanya'da **Karadağ** Cumhurbaşkanı Jakov Milatović ve Dışişleri Bakanı Filip Ivanović ile birer görüşme yaptı. Dışişleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Ivanović ile 2 Mart'ta Antalya'da ve Cumhurbaşkanı Milatović ile de 13 Haziran'da Üsküp'te yeniden bir araya geldi. Karadağ'da Temmuz'daki kabine değişikliği sonrasında dışişleri bakanı ve başbakan yardımcısı olan Ervin İbrahimović ilk resmi ziyaretini 9 Ağustos'ta Türkiye'ye gerçekleştirdi. Konuk bakan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan tarafından ayrı ayrı kabul edildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağlı mevkidaşı Milatović ile 12 Kasım'da Bakü'de bir araya geldi. Milatović 2 Aralık'ta Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaretinde yine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmelerde iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi kurulması kararlaştırıldı.

2 Mart'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, **Kosova** Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu ile Antalya'da görüştü. Dışişleri Bakanı Fidan, Kosova Dışişleri ve Diaspora

Bakanı ve BaŐbakan Yardımcısı Donika Gervalla-Schwarz ile 17 Őubat'ta Műnih'te, 2 Mart'ta Antalya'da ve 29 Haziran'da Dubrovnik'te birer gűrűŐme yaptı. GűrűŐmelerde gűvenlik ve ekonomi konuları ele alınırken Gervalla-Schwarz Kosova'nın kurumlarına ve uluslararası tanınırlıđına verdiđi desteklerden űtűrű Tűrkiye'ye teŐekkűr etti. 17 Nisan'da Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde Kosova'nın Avrupa Konseyi űyeliđi için yapılan oylamada 18 Tűrk milletvekilinin tamamı olumlu oy kullandı. 31 Mayıs'ta Tűrkiye'yi ziyaret eden Kosova BaŐbakanı Albin Kurti, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve DıŐiŐleri Bakanı Fidan tarafından kabul edildi. GűrűŐmelerde ekonomi, ticaret, gűvenlik ve savunma alanlarındaki iŐ birliđi konuları ele alındı. Ziyaretin akabinde Ticaret Bakanı űmer Bolat ve Kosova Sanayi, GiriŐimcilik ve Ticaret Bakanı Rozeta Hajdari tarafından iki űlke arasında Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi (JETCO) kurulmasına yűnelik mutabakat zaptı imzalandı. 6 Eylűl'de Kosova'ya giden DıŐiŐleri Bakanı Fidan burada Cumhurbaşkanı Osmani-Sadriu, BaŐbakan Kurti ve DıŐiŐleri Bakanı Gervalla-Schwarz ile ayrı ayrı gűrűŐtű. 24 Ekim'de İstanbul'da bir araya gelen İçiŐleri Bakanı Ali Yerlikaya ve Kosovalı mevkidaŐı Xhelal Svela arasında organize suçlar, dűzensiz gű, kaçakçılık ve terűrle műcadele alanlarında iŐ birliđini űngűren bir anlaŐma imzalandı.

2 Mart'ta DıŐiŐleri Bakanı Fidan, **Kuzey Makedonya** DıŐiŐleri Bakanı Bujar Osmani ile Antalya'da bir araya geldi. DıŐiŐleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da űskűp'te Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Gordana Siljanovska-Davkova ve DıŐiŐleri Bakanını Osmani ile birer gűrűŐme yaptı. 5 Eylűl'de Kuzey Makedonya'ya resmi ziyarette bulunan DıŐiŐleri Bakanı Fidan burada BaŐbakan Hristiyan Mickoski ve DıŐiŐleri Bakanı Timo Mutsunski ile gűrűŐtű. GűrűŐmelerde ekonomik ve askeri iŐ birliđi konularının yanı sıra iki űlke arasında Yűksek Dűzeyli Stratejik İŐ Birliđi Konseyinin tesis edilmesi de ele alındı. 29 Ekim'de Ticaret Bakanı Bolat Ankara'yı ziyaret eden Kuzey Makedonya Ekonomi ve alıŐma Bakanı Besar Durmishi'yi kabul etti.

31 Ocak'ta **Romanya**'ya resmi bir ziyaret gerçekleŐtiren DıŐiŐleri Bakanı Fidan, BaŐbakan Marcel Ciolacu ve DıŐiŐleri Bakanı LuminiŐa-Teodora Odobescu ile gűrűŐtű. İki dıŐiŐleri bakanı 16 Őubat'ta Műnih'te yeniden bir araya geldi. 20 Mayıs'ta Romanya BaŐbakanı Ciolacu başkanlıđındaki Bakanlar Kurulu Heyeti Ankara'ya geldi. Ertesi gűn Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ciolacu tarafından imzalanan ortak bildiriyle iki űlke arasında Yűksek Dűzeyli İŐbirliđi Konseyi kuruldu ve konseyin ilk toplantısı gerçekleŐtirildi. Toplantının ardından sosyal gűvenlik, Őehircilik, turizm, sanayi, kolluk eđitimi ve diplomatik personele iliŐkin 6 iŐ birliđi anlaŐması imzalandı. Aynı gűn *Resmi Gazete*'de yayımlanan kararnameyle Romanya vatandaşlarına Tűrkiye'ye kısa sűreli ziyaretlerinde kimlik kartlarıyla giriŐ imkanı sađlandı. 26 Haziran'da VarŐova'da dűzenlenen Tűrkiye-Polonya-Romanya űlű İŐ Birliđi Sűreci DıŐiŐleri Bakanları Toplantısında Tűrkiye'yi DıŐiŐleri Bakanı Fidan temsil etti.

DıŐiŐleri Bakanı Fidan 2 Mart'ta **Sırbistan** DıŐiŐleri Bakanı ve BaŐbakan Yardımcısı Ivica Dai ile Antalya'da gűrűŐtű. DıŐiŐleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da űs-

küp'te Sırp mevkidaşı Marko Đurić ile bir araya geldi. 23 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırp mevkidaşı Aleksandar Vučić ile New York'ta bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan 11 Ekim'de geniş bir üst düzey heyetle beraber Sırbistan'a resmi bir ziyarette bulundu. İki cumhurbaşkanının görüşmesinin ardından Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin dördüncü toplantısı gerçekleştirildi ve afet yönetimi, çalışma, ekonomi, enerji, ticaret, spor, gençlik, medya ve araştırma alanlarını kapsayan 11 anlaşma imzalandı.

30 Ağustos'ta resmi bir ziyaret için **Slovenya**'ya giden Dışişleri Bakanı Fidan burada Başbakan Robert Golob ve Dış ve Avrupa İşleri Bakanı Tanja Fajon ile görüşmeler gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında üç yıl süreyle yürütülecek ortak faaliyetleri öngören bir eylem planı imzalandı.

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLER

Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci'nin 13 Haziran'da Üsküp'te gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Fidan katıldı. Dışişleri Bakanı Fidan buradaki konuşmasında bölgesel sorunlara bölgesel çözümler üretilmesi gerektiğini vurguladı. 28-29 Haziran arasında Hırvatistan'da gerçekleştirilen Dubrovnik Forum'a katılan Dışişleri Bakanı Fidan burada bir konuşma yaptı. Bu esnada ayrıca 2010'da tesis edilen Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması kapsamında üç ülkenin dışişleri bakanları bir araya geldi. Özellikle altyapı alanındaki iş birliği konularının ele alındığı toplantının ardından düzenlenen basın toplantısında Dışişleri Bakanı Fidan Türkiye'nin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü, egemenliği ve siyasi birliğine verdiği önemi vurguladı. 9 Ekim'de Dubrovnik'te düzenlenen Ukrayna-Güneydoğu Avrupa Zirvesine de katılan Dışişleri Bakanı Fidan burada Ukrayna'daki savaş hakkında bir konuşma yaptı.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2024'ün ilk on ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin 11 Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 30,5 milyar dolar olarak ölçüldü. Bu miktarın 21,8 milyar dolarlık kısmını ihracat ve 8,7 milyar dolarlık kısmını ise ithalat oluşturdu. 2023'ün ilk on ayına kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere toplam ihracatı yüzde 16,3 ve bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalatı ise yüzde 7,1 oranlarında artış gösterdi. Böylelikle Balkanlarla yürütülen ticaretin hacminde yüzde 13,6'lık bir artış kaydedildi. Aynı dönemde Türkiye'nin bütün dünyayla gerçekleştirdiği ticaret hacminin yüzde 3 civarında gerilediği dikkate alındığında Balkanların Türkiye'nin dış ticaretindeki payının arttığı görülmektedir.

2024'ün ilk on ayı içerisinde Türkiye'nin 11 Balkan ülkesiyle ticaret hacmi toplam dış ticaretinin yüzde 6,12'sine karşılık geldi. Bu ülkelerden Arnavutluk, Slovenya, Bulgaristan ve Sırbistan'a yapılan ihracat 2023'ün aynı dönemine göre yüzde

20'nin üzerinde artış gösterirken Karadağ'a yapılan ihracat ise yüzde 2'ye yakın geriledi. 2023'ün ilk on ayına göre yalnızca Yunanistan, Kuzey Makedonya ve Hırvatistan'dan yapılan ithalat miktarları düşerken Sırbistan ve Karadağ'dan yapılan ithalatta ise yüzde 60'ın üzerinde artış kaydedildi. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2024'te de devam ederek bölgeyle yürütölen toplam ticaretin yüzde 81'i bu beş ölküyle gerçekleşti.

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına bakıldığında Merkez Bankasının (TCMB) kesin olmayan verilerine göre⁷⁷ yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den 10 Balkan ölkesine yaklaşık 538 milyon dolarlık dış yatırım giriş oldu. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ölkelere giden dış yatırımlar yüzde 103 oranında arttı. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırım giriş olan Balkan ölküsi 335 milyon dolarla Yunanistan olurken Arnavutluk'a 64 milyon dolar, Romanya'ya 43 milyon dolar ve Karadağ'a 41 milyon dolarlık yatırım akıőı kaydedildi. TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2024'ün ilk dokuz ayında Türkiye'den 70 milyon doların üzerinde doğrudan yatırım yapılırken Almanya, İsviçre ve Arnavutluk'tan sonra bu ölküye en fazla yatırımın geldiği ölkü Türkiye oldu.⁷⁸

31 Ekim-1 Kasım arasında Balkan Şehirleri İş Birliği Edirne Platformu, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Dış Ekonomik İlişkilere Kurulu (DEİK) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından Edirne'de Balkan İş ve Yatırım Forumu düzenlendi. DEİK ayrıca yılın çeşitli zamanlarında Balkan ölkeleriyle ikili iş forumları gerçekleştirdi. Rekabet Kurumunun girişimiyle kurulan ve Balkan ölkelerinin rekabet hukuku alanındaki yetkili kurumlarını bir araya getiren Balkan Rekabet Platformu'nun ilk toplantısı dokuz ölkenin katılımıyla 30 Eylül'de İstanbul'da yapıldı.

ASKERİ VE SAVUNMA ALANINDAKİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Balkan ölkeleriyle askeri ve savunma alanındaki ilişkilerinde 2024'te önemli ilerlemeler kaydedildi. 29 Ocak'ta Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Kosovalı mevkidaşı Eyüp Maqedonci iki ölkü arasında askeri çerçeve anlaşmasını imzaladı. 20 Şubat'taki Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısında bu ölküyle de bir askeri çerçeve anlaşması imzalandı. 22-26 Ekim arasında İstanbul'da düzenlenen SAHA EXPO Uluslararası Savunma, Havacılık ve Uzay Sanayii Fuarı'na Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'dan bakanlar katılırken Milli Savunma Bakanı Güler her bakanla ayrı ayrı görüştü. Bu görüşmelerde Kuzey Makedonya ile askeri çerçeve anlaşması, Karadağ ve Kosova ile de askeri sağlık alanında eğitim ve iş birliği protokolleri imzalandı.

Milli Savunma Bakanı Güler, Bosna Hersek Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zukan Helez ile üç kez bir araya gelirken Bosna Hersek makamlarınca Tür-

⁷⁷ Bu veriler üçüncü ölkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

⁷⁸ Kosova Merkez Bankası'nın kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

kiye'den Kirpi II zırhlı araç ve 6 adet TB2 silahlı insansız hava aracı (SİHA) alınacağı açıklandı. Arnavutluk'un 2022'de satın aldığı Bayraktar TB2 SİHA'lar Mart'ta fiilen hizmete girerken Başbakan Rama Türkiye'den "kayda değer sayıda" kamikaze İHA alınacağını duyurdu. Hırvatistan Savunma Bakanlığı Kasım'da imzalanan sözleşmeyle 67 milyon avro karşılığında 6 adet TB2 satın aldı. Yıl içerisinde Romanya'da açılan yaklaşık 857 milyon avro tutarındaki zırhlı araç ihalesini ve yaklaşık 17 milyon avro tutarındaki sahil gözetleme sistemi ihalesini de Türk savunma sanayii şirketleri kazandı.

Türkiye, Bulgaristan ve Romanya tarafından Karadeniz'de sürüklenen mayınların temizlenmesi için 2023'te başlatılan üçlü girişim 2024'te somut hale getirildi. Üç ülkenin savunma bakanları 11 Ocak'ta Ankara'da bir araya gelerek Karadeniz Mayın Karşı Tedbirleri Görev Grubunun (MCM Black Sea) kuruluş mutabakatını imzaladılar. Görev grubu 1 Temmuz'da İstanbul'da üç ülkenin deniz kuvvetleri komutanlarının katıldığı zirvenin ardından uygulamaya geçti. Üç ülkenin savunma bakanları arasında 17 Ekim'de askeri hareketlilik alanları oluşturmaya yönelik bir niyet mektubu da imzalandı.

21 Şubat'ta Milli Savunma Bakanı Güler ile Bulgar mevkidaşı Todor Tagarev tarafından Sınır Geçişli Hava Polisliği Mutabakat Muhtırası imzalandı. Türk savaş uçakları NATO Genişletilmiş Hava Polisliği kapsamında 31 Mart'a kadar Romanya'da görev yaparken 15-24 Ekim arasında ise NATO Güvence Tedbirleri çerçevesinde Romanya hava sahasında devriye uçuşları gerçekleştirdi.

Türkiye, NATO Kosova Barış Gücünün (KFOR) bir yıl süreyle yürüttüğü komutanlığını 11 Ekim'de İtalya'ya devretti. Devir teslim törenine Milli Savunma Bakanı Güler katıldı. KFOR komutan yardımcılığı görevi ise 18 Ekim'den itibaren Türkiye'ye geçti. 1 Mart-1 Haziran arasında bir Türk komando taburu KFOR ihtiyat birliğinde görev aldı.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye'den birçok kurum 2024'te Balkanlarda sosyal ve kültürel alanlarda çok sayıda faaliyet gerçekleştirdi. Balkanların sekiz ülkesinde koordinatörlükleri bulunan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarım-hayvancılık, sağlık ve eğitim gibi alanlarda destekler, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinlikler, insani yardımlar ve tarihi eserlerin restorasyonunu kapsayan çok sayıda proje gerçekleştirdi. Kuzey Makedonya ve Bulgaristan'daki orman yangınları ve Bosna Hersek'teki sel felaketinin ardından Türkiye bu ülkelere yardımlar gönderdi.

Balkanların sekiz ülkesinde 14 kültür merkezi bulunan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) dil ve kültür alanlarındaki faaliyetlerini sürdürdü. YEE'nin "Tercihim Türkçe" programı kapsamında Balkanlarda Bosna Hersek'ten sonra Romanya'da da Türkçe seçmeli ders olarak okullarda öğretilmeye başlandı. Yurtdışı Türkler ve Akraba

Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Balkan ülkelerinden çok sayıda öğrenciye Türkiye'de burslu yükseköğrenim imkanı sağlanırken Türkiye Maarif Vakfı (TMV) Balkanların yedi ülkesinde eğitim hizmeti vermeyi sürdürdü.

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2024'te de devam ettirdi. DİB ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Balkanların en büyük camii olarak inşa edilen Tiran Namazgah Camii, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Arnavutluk ziyareti sırasında törenle ibadete açıldı. Osmanlı döneminden kalan ve Türk kurumlarınca restore edilen Bosna Hersek'in Banja Luka kentindeki Defterdar (Arnaudije), Kosova'nın Priştine kentindeki Prinaz ve Kosova'nın Yakova (Gjakova) kentindeki Mahmud Paşa camileri de törenlerle ibadete açıldı.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-BALKANLAR İLİŞKİLERİ	
11 Ocak	Karadeniz Mayın Karşı Tedbirleri Görev Grubu'nun (MCM Black Sea) kuruluş mutabakatı Türkiye, Bulgaristan ve Romanya savunma bakanları tarafından imzalandı.
28-31 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'da resmi temaslarda bulundu.
20 Şubat	Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi Ankara'da toplandı.
21 Mayıs	Türkiye ile Romanya arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi kuruldu ve konseyin ilk toplantısı Ankara'da yapıldı.
31 Mayıs	Ankara'yı ziyaret eden Kosova Başbakanı Albin Kurti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
29 Haziran	Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması Dışişleri Bakanları Toplantısı Dubrovnik'te gerçekleştirildi.
30 Ağustos	Dışişleri Bakanı Fidan, Slovenya'da resmi temaslarda bulundu.
5-6 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan, Kuzey Makedonya ve Kosova'da resmi temaslarda bulundu.
10 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Arnavutluk'u ziyaret etti. Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin ikinci toplantısı Tiran'da yapıldı.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan'ı ziyaret etti. Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin dördüncü toplantısı Belgrad'da yapıldı.
2 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağlı mevkidaşı Jakov Milatović'i Ankara'da kabul etti.

TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ

TUNÇ DEMİRTAŞ

2024, Türkiye'nin Afrika Kıtası ile ilişkilerini derinleştirdiği ve stratejik ortaklık geliştirdiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik, diplomatik, siyasi, savunma ve güvenlik iş birlikleri alanlarında yapılan ziyaretler, görüşmeler ve imzalanan anlaşmalar iki tarafın ortak çıkarlarını ve gelecekteki iş birliği potansiyelini vurgulamaktadır. Aynı zamanda çeşitli platformlarda sürdürülen ilişkiler de Türkiye-Afrika ilişkilerinin 2024'te ilerlemesine olanak tanımıştır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye 2024'ün ilk on bir ayında 550 milyar dolarlık dış ticaret hacmine erişmiştir.⁷⁹ Bu hacimde Afrika'nın payı ise 26,8 milyar dolar (yüzde 4,8) olarak görülmektedir. 2024'te Afrika ile ekonomik verilere göz atıldığında düzenli bir artış eğiliminin olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle yılın ilk yarısındaki ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde ticaret hacminin düzenli bir şekilde genişlediği görülmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE-AFRİKA TİCARET GÖSTERGELERİ (2014-2024)						
YILLAR	İTHALAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	İHRACAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)
2024	9,3	1,08	17,5	-17,8	26,8	-12,1
2023	9,2	50,8	21,3	47,9	30,5	48,7
2014	6,1	-	14,4	-	20,5	-

Kaynak: "Ülke Gruplarına Göre İhracat, 2014-2024: Genel Ticaret Sistemi", TÜİK, 28 Kasım 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

⁷⁹ "Ülke Gruplarına Göre İhracat, 2013-2024 (Genel Ticaret Sistemi)", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=T1ErTKbkvsfgtOUQ/9oEX/DVK2Zo8CxJDpAKioUF3RIRjGtJCxcBPozpy-M4MQJXj>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2024); "Ülke Gruplarına Göre İthalat, 2013-2024 (Genel Ticaret Sistemi)", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=024DWKJ1sweF9Aİpw9YvK5w9fzeFH-B0WUtRVwtuokCpNhP9Hb/TpVfMoVuc22gh>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2024).

Veriler daha detaylı incelendiğinde en yoğun ticaret hacminin Mısır ile gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda sadece yılın ilk yarısında Mısır ile toplam ticaret hacminin 4 milyar doları geçtiği görölmektedir. Öte yandan Cezayir, Libya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Fas gibi ölkeler ise ticaret hacmi açısından öne çıkan diğer partnerler olmuştur. Dış ticaret verilerinin dışında sektörel bazda 2024'e ilişkin inceleme yapıldığında ise ihracat bağlamında makine, inşaat malzemeleri ve tarım ürünleri başı çekmiştir. İthalat açısından ise ağırlıklı olarak enerji, ham madde ve bazı tarım ürünleri öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Libya ithalat açısından en önemli partnerlerden biri olurken enerji ve petrol ürünleri bu ölkeye ticari ilişkilerde daha fazla öne çıkmıştır.⁸⁰

Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika açısından söz konusu ilişkiler incelendiğinde ise Türkiye'nin ticaret hacmi açısından en yoğun ilişki kurduğu bölge Kuzey Afrika olarak öne çıkmaktadır. Nitekim sadece Mısır ile ticaret hacmi 7 milyar dolara yaklaşmış durumdadır. Bu durumun temel sebebi 14 Şubat 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mısır'ı ziyaret ederek Ankara-Kahire ilişkilerinin normalleşmesini başlatmasıdır. 2024'te iki ölkede arasında imzalanan 17 anlaşmanın ekonomik etkisinin bir göstergesi olarak ticaret hacmi verileri kendisini göstermektedir. Kuzey Afrika'da Mısır'dan sonra öne çıkan bir diğer ölkede Cezayir'dir. Cezayir 4 milyar doları geçen ticaret hacmiyle enerji ve ham madde ithalatında kritik bir partner konumundadır. Aynı şekilde Libya da ihracatta ilk sıralarda yer alırken petrol ürünleri ithalatında önemli bir partner olarak yer almaktadır. Fas ise bu kapsamda tarım ve tekstil ürünlerinde iş birliği yapılan önemli bir partner konumuna sahiptir.

Ancak 2024'te Sahra Altı Afrika'da özellikle Güney Afrika Cumhuriyeti, Senegal ve Gana gibi ölkelerle güçlü ekonomik bağların kurulduğu da dikkat çekmektedir. Nitekim Güney Afrika Cumhuriyeti ile 1,2 milyar dolar, Senegal ile 242 milyon dolar ve Gana ile 304 milyon dolarlık dış ticaret rakamları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ticaretin daha çok tarım ve madencilik sektörlerine dayandığı dikkat çekmektedir.⁸¹

2024'e ilişkin detaylı verilerde göröldüğu üzere Ocak'ta ticaret hacmi düşük seviyede başlamış ancak verilerin eğilimi yıl boyunca artış göstermiştir. Bu kapsamda özellikle Nisan ve Haziran aylarında ticaret hacmindeki sıçramalar dikkat çekmektedir. Bu artışlar Türkiye-Afrika iş birliğinin ivme kazandığının bir göstergesidir.

2024'e ait ekonomik veriler Türkiye-Afrika ekonomik ilişkilerinde sürdürülebilir bir büyümenin yakalandığı ve günümüze kadar gelişen stratejik ortaklıkların derinleştiğini göstermektedir. Türkiye, Afrika'da her alt bölgesel sisteme yönelik muhatap ölkelerin ihtiyaçları doğrultusunda farklı stratejiler benimseyerek hem ticaret hacmini artırmış hem de ekonomik çeşitlilik sağlamıştır. Nitekim 2026'da gerçek-

80 "Dış Ticaret Verileri", DEİK, <https://www.deik.org.tr/bilgi-merkezi-dis-ticaret-verileri>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

81 "Dış Ticaret Verileri".

leşecek olan 4. Türkiye Afrika Ortaklık Zirvesi'ne kadar orta vadeli hedef olan 75 milyar dolar⁸² seviyesindeki ticaret hacmi hedefi için mevcut iş birliği platformlarının daha fazla geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

DİPLOMATİK VE SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye, Afrika ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini 2024'te olumlu şekilde ilerletmiştir. Ayrıca siyasi ilişkilerini de çok boyutlu bir şekilde geliştirmiştir. 2024 boyunca düzenlenen üst düzey ziyaretler ve ikili görüşmeler Türkiye'nin kıtaya stratejik ortaklık vizyonunu destekleyen bir niteliğe sahiptir. Bu kapsamda yüksek düzeyli ziyaretler ve görüşmelerin yanı sıra kıtasal ve bölgesel iş birlikleri diplomatik ve siyasi ilişkileri bir üst aşamaya taşımıştır.

2024'ün en önemli ikili görüşmelerinden birisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14 Şubat'ta Mısır'a resmi ziyareti ve Eylül'de ise Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi'nin Türkiye'de ağırlanması olmuştur.⁸³ Bu ziyaretler ikili ilişkilerin normalleşmesi ve güçlenmesi adına önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ayrıca bu ziyaret bir anlamda jeopolitik ve jeostratejik açılardan Türkiye'nin özellikle Doğu Afrika'da Mısır ile iş birliği yapmasının önünü de açmıştır. Öte yandan diğer önemli bir konu ise 18 Nisan'da Tanzania Cumhurbaşkanı Samia Suluhu Hassan'ın Türkiye ziyaretidir.⁸⁴ Bu ziyaret Türkiye ve Tanzania özelinde Doğu Afrika ile iş birliğinin önemini ortaya koymuştur.

İlişkilerde önemli ve dikkat çekici bir diğer konu ise 2-3 Kasım 2024 arasında Cibuti'de düzenlenen "Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı"dır. 14 Afrika ülkesinin katıldığı bu toplantı Türkiye'nin Afrika Birliği gibi kıta çapındaki kurumlarla ortaklığını güçlendirme iradesini ortaya koymakta ve 2021'de düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne ilişkin bir ara değerlendirme toplantısı mahiyetini taşımaktadır.⁸⁵

2024'te sadece cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı ve milli savunma bakanı düzeylerinde toplamda 100 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin yanı sıra Sahel coğrafyasında yaşanan stratejik dönüşüm kapsamında belki de en dikkat çekici ziyaret Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, MİT Başkanı İbrahim Kalın, Savunma Sanayii Başkanı Haluk Görgün ve Ticaret Bakan Yardımcısı Özgür

82 "Afrika ile Ticarete Hedef 75 Milyar Dolar", DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afrika-ile-ticarete-hedef-75-milyar-dolar>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

83 Mehmet Tosun, "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi Bugün Türkiye'ye Resmi Ziyarete Bulunacak", Anadolu Ajansı, 3 Eylül 2024.

84 Gökhan Kavak, "Tanzania Cumhurbaşkanı Hassan, Türk İş İnsanlarını Ülkesinde Yatırım Yapmaya Davet Etti", Anadolu Ajansı, 19 Nisan 2024.

85 "Sayın Bakanımızın Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı'na Katılımı, 2-3 Kasım 2024, Cibuti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.disisleri.gov.tr/no_-227_-sayin-bakanimizin-turkiye-afrika-ortakligi-ucuncu-bakanlar-gozden-gecirme-konferansi-na-katilimi-hk.tr.mfa#:~:text=Sayın%2520Bakanımız%252C%2520T (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

Volkan Ağar'ın 17 Temmuz'da Nijer'e gerçekleştirdikleri ziyaret olmuştur.⁸⁶ Öte yandan Temmuz 2024 itibarıyla Etiyopya ile Somali arasındaki krizin çözümünde kolaylaştırıcılık rolü üstlenen Türkiye, Ankara Süreci'ni başlatmıştır. Bu süreç zarfında ilgili ölkelerin dışışleri bakanları ve heyetleriyle Ankara'da dolaylı toplantılar gerçekleştirilmiştir. Ağustos'ta ise Dışışleri Bakanı Fidan ve beraberindeki heyet Etiyopya'yı ziyaret etmiştir.

Son olarak Eylül'de New York'taki Türkevi'nde Somali ve Etiyopya dışışleri bakanları ile Dışışleri Bakanı Hakan Fidan ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Bu sürecin sonunda 11 Aralık'ta Ankara'da bir araya gelen Somali Cumhurbaşkanı Hasan şeyh Mahmud ve Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed Ali, Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde Ankara Bildirisi'ni imzalamış ve iki ölk arasındaki sorunlar özöme kavuşturulmuştur.

Bu görüşmelerin dışında Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri çeşitli düzeylerde yoğun olarak devam etmiştir. Nitekim Dışışleri Bakan Yardımcısı Prof. Dr. Burhanettin Duran, Ankara'da mukim Afrika Kordiplomatiğinin düzenlediği Afrika Günü etkinliğine katılmıştır.⁸⁸ Ayrıca Dışışleri Bakan Yardımcısı Nuh Yılmaz, İT 50. Dışışleri Bakanları Konseyi toplantısı marjında Senegal, Tunus ve Kamerun'dan çeşitli heyetlerle bir araya gelmiştir.⁸⁹ Tüm bunların yanı sıra Türkiye, Afrika ölkeleriyle ortaklıklarını çok taraflı platformlarda da güçlendirmiştir. BM Genel Kurulu sırasında ve Antalya Diplomasi Forumu gibi platformlarda gerçekleştirilen görüşmeler Türkiye'nin kıtadaki siyasi etkinliğini artıran faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan Afrika'da partiler arası iş birliklerinin artması bağlamında AK Parti'nin de önemli atılımlar yaptığı görölmüştür. Bu kapsamda AK Parti Dış İlişkiler Başkanlığı'nın Cibuti'de iktidar partisi ile iş birliği fırsatlarını tartışması söz konusu olmuştur. Son olarak tüm bu diplomatik ve siyasi angajman artışının yanında sivil toplum, düşünce kuruluşu ve akademi gibi unsurlar da Afrika ile ilişkilerde daha fazla etki göstermeye başlamıştır.

SAVUNMA VE GÜVENLİK İŞ BİRLİKLERİ

2024'te Türkiye ve Afrika ölkeleri arasında savunma ve güvenlik iş birlikleri de önemli bir yer tutmuştur. Türkiye, savunma sanayii ürünleri ihracatı, askeri eğitim programları ve güvenlik anlaşmalarıyla kıtadaki varlığını konsolide etmiştir.

86 Tunç Demirtaş, "Türkiye'den Kritik Zamanda Nijer ıkarması", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2024.

87 Tunç Demirtaş, "Ankara Süreci Devam Ediyor", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 94, (Ekim 2024).

88 T.C. Dışışleri Bakanlığı, X, 26 Mayıs 2024, https://x.com/TC_Disisleri/status/1794636194514395144, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

89 T.C. Dışışleri Bakanlığı, X, 30 Ağustos 2024, https://x.com/tc_disisleri/status/1829267937481400624?s=46, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

TABLO 2. AFRIKA ÜLKELERİ İLE İMZALANAN BAZI SAVUNMA VE GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ ANLAŞMALAR

TARİH	YER	TARAFLAR	İMZALAYAN	ANLAŞMALAR
8 Şubat	Ankara	Türkiye- Somali	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Somali Savunma Bakanı Abdulkadir Muhammed Nur	Savunma ve Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması
29 Mayıs	İzmir	Türkiye- Gine-Bissau	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Gine-Bissau Savunma Bakanı Nicalou Dos Santos	Askeri Çerçeve Anlaşması
30 Mayıs	İzmir	Türkiye- Gambia	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Gambia Savunma Bakanı Sering Modou Njie	Askeri Çerçeve Anlaşması
4 Eylül	Ankara	Türkiye-Mısır	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi	Türkiye ile Mısır Arasında 17 Anlaşma
22 Ekim	İstanbul	Türkiye- Kotdivuar (Fildişi Sahili)	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Kotdivuar Savunma Bakanı Tene Birahima Outtara	Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması
31 Ekim	Ankara	Türkiye-Senegal	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Senegal Cumhurbaşkanı Beşir Cuma Fay	5 Farklı Anlaşma

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında imzalanan savunma ve güvenlik anlaşmalarının dışında askeri eğitimler ve tatbikatlar da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Mayıs'ta İzmir'de düzenlenen EFES 2024 Tatbikatı'na Somali, Tanzanya, Gambia ve Gine-Bissau gibi ülkelerin savunma bakanlarının katılımı Türkiye'nin bu ülkelerle askeri alandaki iş birliğini konsolide etmiştir.⁹⁰ Öte yandan Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerini tanıttığı SAHA EXPO Fuarı, Afrika ülkelerinin ilgisini çekmiş ve iş birliği fırsatlarını artırmıştır.⁹¹ Yine Türkiye'nin Somali'deki Deniz Görev Grubu operasyonları bölgesel güvenliğe katkıda bulunmuş ve Somali hükümetiyle stratejik ortaklığı derinleştirici bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Somali'de bir uzay üssü projesini açıklaması da iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğini ileri bir noktaya taşımıştır.

Sonuç olarak 2024 yılı Türkiye'nin Afrika Kıtası'yla stratejik ilişkilerinin geliştiği, köklü ve çok boyutlu bir dönüşüm yılı olarak öne çıkmıştır. 2024'te ilişkilerin ekonomik boyutu, ticaret hacmi, diplomatik iş birlikleri, siyasi angajman ve güvenlik iş birlikleriyle desteklendiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Afrika'daki bu çok yönlü yaklaşımı kıtanın kalkınmasına katkıda bulunurken Türkiye'nin de uluslararası arenada güçlenmesini sağlamaktadır. 2024 sonrasında da ilişkilerin daha fazla derinleştirilmesi için insani politikanın sürdürülmesi, yeni ekonomik projelere odaklanılması ve savunma sanayii alanındaki iş birliklerinin artırılması beklenmektedir.

90 Hüseyin Bağış ve Utku Şimşek, "EFES-2024 Tatbikatı Başarıyla Tamamlandı", Anadolu Ajansı, 30 Mayıs 2024.

91 Tolga Yanık, "SAHA EXPO Çok Sayıda İşbirliği Anlaşmasına Ev Sahipliği Yapıyor", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2024.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	
17 Ocak	Dışışleri Bakanı Fidan, Burkina Faso Dışışleri, Bölgesel İŞ Birliği ve Yurt Dışı Burkinallılar Bakanı Karamoko Jean Marie Traoré ile görüştü.
25 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrikalı mevkidaşı Cyril Ramaphosa ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
14 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Mısır'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi ile görüştü.
23 Şubat	Dışışleri Bakanı Fidan, Güney Afrika Cumhuriyeti Uluslararası İlişkiler ve İŞ Birliği Bakanı Naledi Pandor ile görüştü.
18 Nisan	Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Samia Suluhu Hassan Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
20 Nisan	Dışışleri Bakanı Fidan, Mısırlı mevkidaşı Samih Şükri'yi ağırladı.
8 Mayıs	Dışışleri Bakanı Fidan, Etiyopyalı mevkidaşı Taye Atske Selassie ile görüştü.
26 Mayıs	Dışışleri Bakan Yardımcısı Burhanettin Duran, Ankara'da mukim Afrika Kordiplomatiğinin düzenlediği Afrika Günü etkinliğine katıldı.
29-30 Mayıs	Milli Savunma Bakanı Güler, EFES 2024 Birleşik Müşterek Fıllı Arazi Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü faaliyetlerini takip etmek üzere İzmir'e gelen Somali Savunma Bakanı Abdulkadir Muhammed Nur, Tanzanya Savunma ve Ulusal Hizmet Bakanı Stergomena Lawrence Tax, Uganda Savunma ve Gazi İŞleri Bakanı Jakob Marksons Oboth, Gine-Bissau Savunma Bakanı Nicalou Dos Santos, Kongo Cumhuriyeti Savunma Bakanı Charles Richard Mondjo ve Gambiya Savunma Bakanı Sering Modou Njie ile görüşme gerçekleştirdi.
31 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Millî Birlik Hükümeti Başbakanı Abdülhamid Dibeybe'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
11 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cezayir Dışışleri Bakanı Ahmed Attaf'ı Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti. Dışışleri Bakanı Fidan, BRICS+ toplantısı marjında Etiyopyalı mevkidaşı Taye Atske Selassie ile görüştü.
2 Temmuz	Dışışleri Bakanı Fidan, Etiyopyalı mevkidaşı Taye Atske Selassie ile Somali Dışışleri ve Uluslararası İŞ Birliği Bakanı Ahmed Muallim Fiqi'yi Ankara'da ağırladı.
3 Temmuz	Dışışleri Bakanı Fidan, Cibuti'nin Ankara Büyükelçisi ve Kordiplomatik Duayeni Aden Houssein Abdillahi'yi nezaket ziyareti çerçevesinde kabul etti.
17 Temmuz	Türkiye dışışleri bakanı, milli savunma bakanı, enerji ve tabii kaynaklar bakanı, MİT başkanı ve ticaret bakan yardımcısı ve savunma sanayii başkanı Nijer'e ziyaret gerçekleştirdi.
31 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mali Devlet Başkanı Assimi Goita ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
3 Ağustos	Dışışleri Bakanı Fidan ve beraberindeki heyet, Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed Ali tarafından kabul edildi.
5 Ağustos	Dışışleri Bakanı Fidan, Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi tarafından kabul edildi.
13 Ağustos	Dışışleri Bakanı Fidan, Somali Dışışleri ve Uluslararası İŞ Birliği Bakanı Ahmed Muallim Fiqi ve Etiyopya Dışışleri Bakanı Taye Atske Selassie ile Ankara Süreci'nin ikinci toplantısı kapsamında Ankara'da bir araya geldi.
30 Ağustos	Dışışleri Bakan Yardımcısı Nuh Yılmaz, İİT 50. Dışışleri Bakanları Konseyi toplantısı marjında Senegal'in Yurt DıŐıındaki Senegallilerden Sorumlu Devlet Sekreteri Amadou Cherif Diouf ile bir araya geldi.
2 Eylül	Milli Savunma Bakanı Güler ile birlikte Somali Savunma Bakanı Abdulkadir Muhammed Nur ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, Milli Savunma Bakanlığında bir araya geldi.
4 Eylül	Abdülfettah Sisi, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.

25 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM 79. Genel Kurulu nedeniyle bulunduğu ABD'de, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Abdülfettah Burhan ve Gine-Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embalo ile Türkiye'de bir araya geldi. Dışişleri Bakanı Fidan, Güney Afrika Cumhuriyeti Uluslararası İlişkiler ve İş Birliği Bakanlığı müsteşarı, Libya Devleti Millî Birlik Hükümeti Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği bakanıyla BM 79. Genel Kurul Toplantısı vesilesiyle New York'ta bir görüşme gerçekleştirdi.
27 Eylül	Etiyopya Dışişleri Bakanı Taye Atske Selassie ile Somali Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Ahmed Muallim Fiqi'yi Mısır Dışişleri Bakanı Bedir Abdulati New York'ta Türkiye'de ağırladı.
26 Ekim	TCG Gökova, TCG Gediz ve TCG Ütğm. Arif Ekmekçi'den oluşan Somali Deniz Görev Grubumuzun refakat ve koruma sağladığı R/V Oruç Reis araştırma gemisinin Somali'ye varışı nedeniyle karşılama töreni düzenlendi.
31 Ekim	Senegal Cumhurbaşkanı Bassirou Diomaye Diakhar Faye 31 Ekim 2024'te Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
3 Kasım	Dışişleri Bakanı Fidan, Cibuti'de düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı düzenlendi. Bu kapsamda konferans sonrasında Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh tarafından kabul edildi.
26 Kasım	Dışişleri Bakan Yardımcısı Burhanettin Duran, Somali-Türkiye Parlamentolar Arası Dostluk Grubu üyelerini kabul etti.
11 Aralık	Somali ve Etiyopya arasında Türkiye'nin kolaylaştırıcılığında devam eden Ankara Süreci her iki ülkenin liderleriyle görüşülerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde çözüme kavuşturuldu.

TÜRKİYE'NİN ÇİN VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ

MEHMET SALAH DEVRİM

ASYA İLE İLİŞKİLERDE YENİ UFUKLAR

2024 yılı, Türkiye'nin Asya ülkeleriyle ilişkilerinde çok boyutlu bir dönüm noktası olmuştur. Küresel çapta giderek artan jeopolitik ve ekonomik entegrasyon ihtiyacı Türkiye'nin Çin ve Japonya gibi Asya'nın önde gelen ülkeleriyle bağlarını derinleştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte diplomatik temaslardan ekonomik ortaklıklara, kültürel alışverişlerden teknolojik iş birliklerine kadar geniş bir yelpazede önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Türkiye-Çin ilişkileri 2024 boyunca enerji, ticaret ve teknoloji gibi stratejik alanlarda derinleşmiş ve bu bağlamda Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Koridor'un entegrasyonu ön planda yer almıştır. Çinli şirketlerin Türkiye'deki yenilenebilir enerji ve 5G altyapı projelerine yaptığı yatırımlar iş birliklerinin somut çıktıları olarak dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Türkiye-Çin Kültür Yılı etkinlikleri iki ülkenin halkları arasındaki bağları güçlendirmiş ve kültürel diplomasiye katkı sağlamıştır.

Türkiye-Japonya ilişkileri ise diplomatik bağların 100. yıl dönümü vesilesiyle daha da özel bir anlam kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Japonya Veliaht Prensi Akişino Fumihito ile yaptığı görüşmeler iki ülke arasındaki tarihi dostluk vurgusunu yinelemiştir. Bununla birlikte Japonya'nın PKK'ya karşı aldığı önlemler ve Türkiye ile terörle mücadele konusundaki iş birlikleri bölgesel ve küresel güvenlikte ortak çıkarların altını çizmiştir.

Bu bağlamda 2024 yılı Türkiye'nin Asya ile ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine taşıdığı bir yıl olarak kayda geçmiştir. Türkiye diplomasi, ekonomi ve kültür alanlarındaki bu güçlü bağları gelecekte daha da ileriye taşıma iradesini açıkça ortaya koymuştur.

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİNDE 2024: ÇOK BOYUTLU İŞ BİRLİĞİNİN DERİNLEŞMESİ

2024, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin diplomasi, ticaret, kültür, enerji ve teknoloji gibi alanlarda genişlediği ve derinleştiği bir yıl olmuştur. İki ülke Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Koridor'un uyumlaştırılması, ticaret hacminin artırılması ve yenilikçi teknolojilerde iş birliği gibi önemli hedefler doğrultusunda hareket etmiş; kültürel bağları güçlendirmeyi ve enerji iş birliklerini genişletmeyi öncelikli hale getirmiştir.

2024 boyunca Türkiye ve Çin arasında üst düzey diplomatik temaslar gerçekleştirilmiştir. Dışişleri Bakanı Fidan'ın 3-5 Haziran arasında Pekin'e yaptığı ziyaret bu bağlamda dikkat çeken bir gelişme olmuştur. Dışişleri Bakanı Fidan, Çinli mevkidaşı Wang Yi ile ikili ekonomik ilişkiler, enerji projeleri ve Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında iş birliği konularını görüşmüş; aynı zamanda Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Kaşgar gibi önemli tarihi mekanları ziyaret ederek bölgedeki iş insanlarıyla bir araya gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 4 Temmuz'da Şanghay İş Birliği Örgütü Zirvesi kapsamında Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede ticaret dengesi, enerji yatırımları ve teknoloji transferine yönelik adımlar ele alınmış; iki lider stratejik iş birliğini güçlendirme konusundaki kararlılıklarını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Çin İletişim Forumu (Eylül 2024) ekonomik ve kültürel ilişkileri daha ileri taşımak için bir platform sunmuştur.

İki ülke ekonomik ilişkileri 2024'te büyük bir ivme kazanmış ve ticaret hacmi yıl içinde yaklaşık 45 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin Çin'e ihracatında gıda, tekstil ve madencilik ürünleri öne çıkarken ithalat dengesini iyileştirme yönündeki politikalar gündeme gelmiştir. Çin'in Ningsia bölgesiyle gerçekleştirilen ticari ve ekonomik iş birliği toplantısında yenilenebilir enerji, makine üretimi ve kimyasal yeni malzemeler gibi alanlarda somut anlaşmalar yapılmıştır.

Çinli teknoloji devleri Xiaomi ve Huawei, Türkiye'deki yatırımlarını artıran Huawei, Türkiye'nin 5G altyapı projelerinde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca Çinli elektrikli araç üreticisi BYD'nin Türkiye'de yatırım yapması yönünde anlaşmalar imzalanmış, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir teknolojilere yönelik ortaklıklar geliştirilmiştir.

Kültürel bağların güçlendirilmesi 2024'te iki ülke ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Türkiye-Çin Kültür Yılı etkinlikleri kapsamında İstanbul, Ankara ve Şanghay'da düzenlenen programlar iki ülkenin kültürel mirasını birbirine tanıtmıştır. Yunus Emre Enstitüsü ile Konfüçyüs Enstitüsü arasında yürütülen projeler öğrenci değişim programları ve dil eğitimi alanında somut ilerlemeler sağlamıştır.

Enerji alanında güneş ve rüzgar enerjileri projelerinde iş birlikleri öne çıkmıştır. Çinli firmalar Türkiye'nin yenilenebilir enerji altyapısına büyük ilgi göstermiş ve or-

tak projeler hayata geçirilmiştir. Teknoloji alanında ise Huawei'nin liderlik ettiği yapay zeka ve akıllı şehir projeleri dikkat çekmiştir. Ayrıca Türkiye Uzay Ajansı (TUA) ile Çin Ulusal Uzay İdaresi (CNSA) arasında imzalanan anlaşmalar uzay araştırmalarında iş birliği için önemli bir temel oluşturmuştur.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİNDE 2024: DOSTLUK, İŞ BİRLİĞİ VE BÖLGESEL GÜVENLİK

2024 yılı, Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisinin 100. yıl dönümü olması nedeniyle iki ülke ilişkilerinde özel bir önem taşımıştır. İki ülke tarihten gelen dostane bağlarını farklı alanlarda derinleşen iş birlikleriyle daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde diplomasi, kültür, ekonomi ve güvenlik gibi çeşitli konular ele alınmış; ayrıca terörle mücadele bağlamında önemli adımlar atılmıştır.

Yılın en dikkat çeken diplomatik gelişmelerinden biri 4 Aralık'ta Japonya Veli-aht Prensi Akişino Fumihito'nun Türkiye ziyareti olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile gerçekleştirilen görüşmede iki ülke arasındaki tarihi bağların önemi vurgulanmıştır. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Osmanlı Generali Pertev Paşa'nın Japon İmparatoru Mutsuhito tarafından ödüllendirildiğini gösteren tarihi bir belgeyi hediye ederek ilişkilerin köklü geçmişine dikkat çekmiştir. Aynı gün Emine Erdoğan da Japonya Veli-aht Prensesi Akişino Kiko ile Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nde bir araya gelmiştir. Bu ziyarette kültürel bağlar güçlendirilmiş, Fatih Sultan Mehmet Sergisi ziyaret edilmiş ve Japon Kitaplığı tanıtılmıştır.

16 Ocak'ta ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya Dışışleri Bakanı Yoko Kamikawa'yı kabul ederek iki ülke arasındaki siyasi iş birliğinin artırılması yönünde görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu diplomatik temaslar iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü gelişimine katkıda bulunmuştur.

2024 sadece dostane ilişkilerin kutlandığı bir dönem olmayıp aynı zamanda güvenlik ve terörle mücadele konularında da önemli adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Özellikle Japonya'daki PKK faaliyetleri iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğini bir gündem maddesi haline getirmiştir. 8 Mayıs'ta Japonya hükümeti, PKK'nın ülkedeki varlıklarını donduran yasayı onaylamış ve terör örgütüne fon sağlayan unsurlara karşı sıkı önlemler almıştır. Türkiye ve Japonya bu süreçte istihbarat paylaşımı ve terörle mücadele stratejileri geliştirme konularında iş birliği yapmıştır. Japonya'nın bu adımları iki ülkenin bölgesel ve uluslararası güvenlik konularındaki ortak çıkarlarını pekiştirmiştir.

Ekonomik iş birliği de 2024'te iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Japonya'nın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar ve iki ülke arasındaki altyapı projeleri ticari ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Marmaray ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü gibi projeler iki ülke arasındaki ekonomik ortaklıkların somut göstergeleri olarak

öne çıkmıştır. Ayrıca doğal afetlerde birbirine destek olma geleneği de iki ülkenin dayanışma ve dostluğunu pekiştirmiştir.

Sonuç olarak 2024, Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkilerde tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Diplomatik temaslar, kültürel bağların güçlendirilmesi, ekonomik ortaklıkların derinleştirilmesi ve güvenlik konularındaki iş birlikleri iki ülkenin sadece bölgesel değil küresel ölçekte de daha güçlü bir ortaklık geliştirmesini sağlamıştır. Türkiye-Japonya ilişkilerinin yüz yıllık tarihi 2024 boyunca sergilenen çabalarla gelecekteki iş birlikleri için sağlam bir temel oluşturmuş ve bu ilişkilerin daha da ileriye taşınması yönündeki irade net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE'NİN ÇİN VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ	
16 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya Dışişleri Bakanı Yoko Kamikawa'yı kabul etti. Görüşmede siyasi iş birliği ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ele alındı.
3-5 Haziran	Türkiye Dışişleri Bakanı Fidan, Çin'e resmi ziyarette bulundu. Pekin'de Çinli mevkidaşı Wang Yi ile ekonomik ilişkiler, enerji projeleri ve Kuşak ve Yol Girişimi iş birliklerini görüştü. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni ziyaret etti.
4 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Şanghay İş Birliği Örgütü zirvesi kapsamında Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile Kazakistan'da bir araya geldi. Bu görüşmede ticaret dengesi, enerji yatırımları ve teknoloji transferi konuları konuşuldu.
8 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çinli elektrikli araç üreticisi BYD'nin Yönetim Kurulu ile bir görüşme gerçekleştirdi. Elektrikli araç üretimi ve Türkiye'deki yatırımları kapsayan anlaşmalar imzalandı.
8 Mayıs	Japonya hükümeti, PKK'nın ülkedeki varlıklarını donduran bir yasa onayladı. Türkiye ve Japonya güvenlik iş birliğini derinleştirmek üzere adımlar attı.
20 Eylül	İstanbul'da Türkiye-Çin İletişim Forumu düzenlendi. Forumda enerji, sağlık, ulaşım ve turizm sektörlerindeki iş birliği fırsatları değerlendirildi.
20 Kasım	Ningsia-Türkiye Ticari ve Ekonomik İş Birliği Toplantısı çevrim içi olarak gerçekleştirildi. Yenilenebilir enerji, makine üretimi ve kimyasal malzemeler gibi alanlarda mutabakat sağlandı.
4 Aralık	Japonya Velihaht Prensi Akişino Fumihito, Türkiye'yi ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile tarihi dostluk bağlarını vurgulayan bir görüşme yaptı. Aynı gün Emine Erdoğan, Japonya veliaht prensesi ile Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nde bir araya geldi. Fatih Sultan Mehmet Sergisi ziyaret edilerek kültürel bağlar pekiştirildi.

TÜRKİYE İLE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI İLİŞKİLERİ

MURAT ASLAN

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) 2024'te kritik zirveler, kararlar ve ortak projelerle bölgesel ve uluslararası önemini daha da artırmış ve Türk dünyasının entegrasyonuna büyük katkı sağlamıştır. Bu yılda özellikle ekonomik entegrasyon, dijitalleşme, sürdürülebilir kalkınma ve kültürel bağları güçlendirme konularında önemli adımlar atılmış, yeni stratejik kararlar hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede 2024'te Türkiye ve TDT arasında gerçekleştirilen önemli faaliyetlerin, alınan kararların ve gelişmelerin incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

ZİRVELER

Bişkek Zirvesi

2024'te Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen TDT Devlet Başkanları 11. Zirvesinde büyük öneme sahip kararlar alınmış ve stratejik hedefler belirlenmiştir. "Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes için Güvenlik" temasıyla düzenlenen zirvenin ana temaları şu şekildedir:

- Ekonomik Entegrasyon ve Dijital Gelecek: Bişkek zirvesinde alınan kararlarla dijital ekonominin desteklenmesi ve ortak dijital platformların kurulması öne çıkmıştır. Zirvede "Dijital Ekonomi Ortaklık Anlaşması" imzalanarak Türk dünyası çapında dijital ticaretin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.
- Bölgesel Kalkınma ve Sürdürülebilirlik: "Türk Yeşil Vizyonu" adı altında kabul edilen stratejik plan ile çevresel sorunlarla mücadelede ortak çözümler üretil-

mesi ve yeşil enerji kaynaklarının etkin kullanımı hedeflenmektedir. Türk Yeşil Finans Konseyinin kurulması da bu kapsamda bir dönüm noktası olmuştur.

- Türk Dünyası Şartı'nın Kabulü: TDT'nin büyük bir kazanımı olarak Türk Dünyası Şartı kabul edilmiştir. Bu şart Türk devletleri arasında kültürel ve politik dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlamaktadır.
- Daimi Temsilcilikler ve Yeni Bayrak; Zirvede TDT bayrağının yenilenmesi ve Daimi Temsilcilikler Yönetmeliği'nin kabulü ile daha kurumsal bir yapı oluşturulmuştur.
- Zirvede Bişkek 2025 Dijital Başkenti ilan edilmiştir.
- Türk Dili Modeli ve Uzak Faaliyetleri Anlaşması üzerinde mutabık kalınmıştır.
- Sivil Koruma Mekanizması oluşturulması kararı alınarak afet yönetimi alanında iş birliği artırılmıştır.
- Stratejik Ortaklıklar: Avrupa Birliği ile Ortak Çalışma Planı hazırlanmış, Afrika Birliği ile yeni iş birlikleri planlanmıştır. Bu adımlar TDT'nin küresel sahnede daha aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Bakanlar Zirvesi

Bunlardan biri Dışişleri Bakanları Zirvesi adıyla yapılmıştır. TDT dışişleri bakanları Bişkek zirvesi öncesinde stratejik belgeler hazırlamak ve karar taslaklarını tamamlamak üzere bir araya gelmiştir. Bu toplantıda aşağıdaki hususlar üzerinde mutabık kalınmıştır.

- Ortak Projeler ve Kaynak Paylaşımı: Bakanlar bölgenin ekonomik kalkınması için kaynakların etkin kullanılması ve ortak girişimlerin desteklenmesi gerekliliğini vurgulamıştır.
- Küresel Güvenlik Stratejileri: TDT bölgesinde barışı sağlamak için dış müdahalelere karşı birlik içinde hareket edilmesi kararı alınmıştır.

Ayrıca TDT bünyesinde ilk defa Sosyal Politika Bakanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Sosyal politikadan sorumlu bakanların ilk toplantısı "Küreselleşen Dünyanın Risklerine Karşı Ailemiz Geleceğimizdir" başlığıyla 17 Mayıs 2024'te İstanbul'da yapılmıştır.

EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ

TDT 2024'te ekonomik entegrasyon hedefiyle yeni ticaret koridorları oluşturmuş ve enerji alanında çok taraflı iş birlikleri gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Türk Devletleri Ortak Serbest Ticaret Anlaşması imzalanarak üye ülkeler arasında gümrük engelleri kaldırılmış ve ticaret hacmi artırılmıştır. Ayrıca yeni enerji koridorları projeleriyle Azerbaycan ve Kazakistan'ı kapsayan enerji boru hattı projelerine öncelik verilmiştir.

TÜRKİYE'NİN ÜSTLENDİĞİ ROL

Türkiye 2024'te TDT içinde hem ekonomik hem de politik anlamda öncü bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Türk Dünyası Yüzyılı" vizyonu TDT'nin uzun vadeli hedeflerini belirlemiş ve kültürel dayanışmayı güçlendirmiştir. Bu kapsamda Türkiye "Büyük Türk Dili Modeli" ve "Dijital Ekonomi Ortaklık Anlaşması" gibi projelere liderlik yapmıştır. Aynı şekilde Türk Yeşil Finans Konseyinin kurulması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik çabalar Türkiye'nin bölgesel çevre politikalarında etkin bir öncü rol oynamasını sağlamıştır.

Kültürel Dayanışma ve Toplumlararası Etkileşim çerçevesinde "Eğitim ve Dil Birliği" alanında Türk Konseyinin birleştirici gücü ortak tarih kitapları ve eğitim materyalleriyle desteklenmiştir. Türkiye bu konuda çeşitli burslar ve akademik programlarla katkı sağlamıştır. Ayrıca kültürün yaygınlaşması adına özel etkinlikler düzenlenmiş, "2024 Türk Dünyası Kültür Yılı" kapsamında sanat ve edebiyat festivalleri organize edilmiştir. Kültür alanında en önemli gelişmesi ise farklı alfabeler kullanan Türk devletlerinin ortak alfabe üzerinde anlaşmasıdır.

Sonuç olarak Türkiye'nin 2024'te Orta Asya ve Kafkasya Türk devletleriyle ilişkileri ekonomi, savunma ve kültürel alanlarda güçlü bir gelişim göstermiştir. TDT bu ilişkilerin kurumsal temelini sağlamlaştırmıştır. Özellikle enerji ve savunma iş birliği projeleri Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini artırırken kültürel ve eğitim alanlarındaki girişimler de halklar arasındaki bağları güçlendirmektedir. Bu karar ve girişimler Türk devletlerinin hem bölgesel hem de küresel etkilerini artırmayı hedeflediğini açıkça göstermektedir. 2024'te alınan kararlar sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve ekonomik entegrasyon üzerine yoğunlaşmıştır.

KRONOLOJİ: TÜRKİYE VE TÜRK DEVLETLERİ ARASINDAKİ ÖNE ÇIKAN GELİŞMELER		
TARİH	ETKİNLİK/ANLAŞMA	ÜLKE
20 Ocak	Türkiye-Kazakistan Yeşil Enerji İş Birliği Anlaşması	Kazakistan
5 Mart	Altyapı ve enerji projelerine yönelik ortaklık anlaşması imzalandı.	TDT Ülkeleri
19 Mart	TDT Tarımdan Sorumlu 3. Bakanlar Toplantısı, TDT Tarımsal Çalışma Grubu 4. Toplantısı ve 3. Türk-Tarım İş Forumu düzenlendi.	Kırgızistan
18 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan ziyaretinde savunma sanayii iş birliği görüşmeleri yapıldı.	Azerbaycan
10 Ağustos	Türkiye-Kırgızistan sınır güvenliği ekipman desteği anlaşması	Kırgızistan
6 Kasım	TDT Devlet Başkanları 11. Zirvesi (Bişkek)	TDT Ülkeleri
11 Kasım	Türk Devletleri Şartı kapsamında Daimi Temsilcilikler Yönetmeliği onaylandı.	TDT Ülkeleri
15 Kasım	Türkiye-Özbekistan tekstil sektörü ticaret hacmini artırma anlaşması	Özbekistan

2024' TE

TERÖRLE

MÜCADELE

YAZAR: SİBEL DÜZ

TERÖRLE MÜCADELE

SİBEL DÜZ

2024, Türkiye'nin terörle mücadele stratejilerini test eden, siyasi ve askeri yaklaşımlarını şekillendiren karmaşık bir dizi güvenlik sorunuyla geçti. Bir dizi terör saldırısı, Irak ve Suriye'de değişen jeopolitik gerçekler ve önemli diplomatik girişimler Ankara'yı ulusal ve bölgesel istikrarı sağlamak için politikalarını bölgesel gelişmelerin nezdinde uyarlamaya zorladı.

ARTAN TERÖR TEHDİDİ

2024 hem Türkiye topraklarını hem de bölgesel çıkarlarını hedef alan bir dizi terör faaliyetiyle dikkat çekti.

Söz konusu saldırılar arasında en dikkat çeken PKK'nın Irak'ın kuzeyinde yer alan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) üslerine sızma girişimleri oldu. Ocak'taki sızma girişimi sırasında çıkan çatışmalarda 9 güvenlik personeli şehit olurken 4 personel de yaralandı.¹ Kırklareli 41. Komando Tugayı tarafından oluşturulan geçici üs bölgesine teröristlerin olumsuz hava koşullarını fırsat bilerek sızmaya çalıştığı tespit edildi.²

Bir diğer dikkat çeken saldırı ise yine Ocak'ta İstanbul Sarıyer'deki Santa Maria Kilisesi'ne gerçekleştirilen silahlı saldırı oldu. Saldırıda bir kişi hayatını kaybederken DEAŞ terör örgütü mensubu olduğu tespit edilen iki yabancı uyruklu fail yakalandı. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele ve İstihbarat Şubesi ekiplerinin yürüttüğü operasyonlarda gözaltına alınan 34 şüpheli ise tutuklanmaları talebiyle nöbetçi sulh ceza hakimliğine sevk edildi.³

Ek olarak Şubat'ta 3'ü polis ve 3'ü sivil olmak üzere 6 kişinin yaralandığı, yaralılardan 1'inin daha sonra hastanede hayatını kaybettiği Çağlayan Adliyesi önündeki kontrol noktasına yönelik saldırı girişiminin DHKP/C terör örgütü tarafın-

1 "PKK'dan Hain Saldırı: Metina Bölgesi Neden Önemli?", NTV, 12 Ocak 2024.

2 "Hain Saldırı Nasıl Gerçekleşti?", NTV, 12 Ocak 2024.

3 "DEAŞ'ın Santa Maria Kilisesi Saldırısı", SETA | Uzmanlar Cevaplıyor, 1 Şubat 2024, <https://www.setav.org/uzmanlar-cevapliyor/uzmanlar-cevapliyor-deasin-santa-maria-kilisesi-saldirisi>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

dan gerçekleştirildiği tespit edildi. Saldırıyı gerçekleştiren teröristler olay yerinde etkisiz hale getirildi.⁴

Zamanlama, hedef seçimi ve saldırı yöntemi bakımından en çok dikkat çeken saldırı ise Ekim'de TUSAŞ'ın Kahramankazan'daki yerleşkesini hedef alan PKK saldırısı oldu. Patlayıcı ve uzun namlulu silahların kullanıldığı saldırıda 5 kişi hayatını kaybederken 22 kişi yaralandı. Güvenlik güçlerinin başarılı operasyonu ile saldırıyı gerçekleştiren 2 terörist etkisiz hale getirildi.⁵

Söz konusu saldırılar PKK özelinde bir değerlendirme yapılması gerekirse terör örgütünün güvenlik güçlerini zayıflatmayı ve stratejik varlıkları sabote etmeyi amaçladığını alenen ortaya koydu. Bu saldırı sivil ve askeri altyapılar güçlendirilerek ülke içinde ve dışında terörle mücadele önlemlerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kıldı.

GÜÇLENEN TÜRKİYE-IRAK İŞ BİRLİĞİ

Geçtiğimiz Ağustos'ta Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Güvenlik Mekanizması dördüncü toplantısının ardından Türkiye ve Irak arasında askeri ve güvenlik iş birliği ile terörle mücadeleye dair mutabakat zaptının imzalandığı duyuruldu. Terörle mücadele için Bağdat'ta Ortak Güvenlik Koordinasyon Merkezi ve Başka'da Ortak Eğitim ve İş Birliği Merkezi kurulması kararıyla iki ülke arasındaki iş birliği pekiştirilmiş oldu. Irak'ın terör örgütü PKK'yı önce "ortak tehdit" ve ardından "yasaklı örgüt" olarak tanımlaması ve bu terör örgütüyle iltisaklı üç siyasi parti hakkında kapatma kararı alması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı.⁶

Söz konusu gelişme PKK ile mücadelede bölgesel iş birliğine yönelik önemli bir adım oldu. Bu anlaşma özellikle Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki tek taraflı askeri operasyonları nedeniyle eleştirildiği bir dönemde geldi. Türkiye, Irak ile diplomatik ilişkiler kurarak bölgedeki meşruiyetini kuvvetlendirmeyi ve PKK tehdidini bertaraf etme kabiliyetini güçlendirmeyi amaçladı. Dahası Kalkınma Yolu Projesi'nin jeostratejik anlamda daha da önem kazandığı bir dönemde projenin tamamlanması durumunda bu hattın güvenliğinin sağlanabilmesi için başta PKK terör örgütü olmak üzere bölgeyi istikrarsızlaştırabilecek olan aktörler ve unsurların elimine edilmesinde Irak merkezi hükümetinin desteği kolaylaştırıcı bir etmen olacaktır.⁷

4 Mehmet Salah Devrim ve Sibel Düz, "Q&A: Çağlayan Courthouse Attack", SETA, 9 Şubat 2024, <https://www.setav.org/en/6-february-2024-caglayan-courthouse-terror-attack/qa-caglayan-courthouse-attack>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

5 "TUSAŞ Yerleşkesine Terör Saldırısı", SETA | Uzmanlar Cevaplıyor, 25 Ekim 2024, <https://www.setav.org/uzmanlar-cevapliyor/tusas-yerleskesine-terror-saldirisi>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

6 "Türkiye ve Irak Arasında Askeri ve Güvenlik İşbirliği ile Terörle Mücadeleye Dair Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 15 Ağustos 2024.

7 "Türkiye-İrak Güvenlik Mekanizması Görüşmesi ve Muhtemel Sonuçları", SETA | Uzmanlar Cevaplıyor, 3 Haziran 2024, <https://www.setav.org/uzmanlar-cevapliyor/uzmanlar-cevapliyor-turkiye-irak-guvenlik-mekanizmasi-gorusmesi-ve-muhtemel-sonuclari>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

Son olarak Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda "Bu yılın başından itibaren 2 bin 564 terörist etkisiz hale getirilmiştir. En son kahraman Mehmetçiğin büyük özverisi ve gayretiyle artık Zap'ta da kilit kapatılmıştır" ifadeleri terörle mücadelede somut bir başarı olarak nitelendirildi.⁸

UZLAŞMA TARTIŞMALARI

Son aylarda Türkiye'nin iç siyasetinde "Kürt meselesi" etrafında şekillenen önemli gelişmeler yaşandı. Özellikle Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM) arasındaki etkileşimler yeni bir "uzlaşma" süreci ihtimalini yeniden gündeme taşıdı. 1 Ekim 2024'teki Meclis açılış oturumunda MHP lideri Devlet Bahçeli, DEM'li Tuncer Bakırhan'a el uzatarak kritik bir tartışmanın fitilini ateşledi. Bahçeli'nin bu jesti yeni bir uzlaşma sürecinin başlayabileceği yönünde geniş çapta spekülasyonlara yol açtı. "Uzattığım el milli birlik ve kardeşliğimizin mesajıdır. Uzattığım el ilk Meclisin ve cumhurbaşkanımızın meşale gibi yanan aydınlığıdır. Gelin Türkiye partisi olun, milli birliğimizde kenetlenin teklifidir" ifadelerini kullanan Bahçeli, DEM Parti'ye "Türkiye partisi olma" çağrısında bulundu.⁹ DEM Eş Genel Başkanı Tuncer Bakırhan ise "Uzatılan eli geri çevirmeyeceğiz" diyerek uygun koşullar sağlandığı takdirde diyaloga açık olduklarını ifade etti. Dahası MHP lideri Devlet Bahçeli 15 Ekim 2024'teki açıklamasında İmralı Cezaevinde bulunan PKK elebaşı Abdullah Öcalan'a seslenerek kamuoyunda geniş yankı uyandıran "Terörün bittiğini, örgütünün tasfiye edileceğini tek taraflı ilan etsin" çağrısında bulundu.¹⁰

MHP ve DEM Parti arasındaki etkileşim ve Bahçeli'nin Öcalan'a yaptığı çağrı Türkiye'nin iç siyasi dinamiklerinde önemli bir değişimi temsil etmektedir. Sembolik jestler ve birlik çağrıları diyaloga kapı aralamış olsa da PKK'nın sözlü ve fiili karşılıkları ve DEM Parti'nin tepkileri gerçek bir uzlaşma sürecinin önünde engeller olduğunu, uzlaşma süreci tartışmalarının somut bir gerçeklikten ziyade spekülasyon olarak kalacağını göstermektedir.

BÖLGESEL DİNAMİKLER VE ESED REJİMİNİN ÇÖKÜŞÜ

Suriyeli muhalif güçlerin 27 Kasım'da başlattığı hareket on iki gün içinde başkent Şam'a ulaştı.¹¹ Aralık 2024'te Esed rejiminin çöküşü Türkiye için hem yeni bir meydan okuma alanı hem de fırsatlar oluşturdu. Suriye Milli Ordusu (SMO) ve Heyet Tahriruş-Şam (HTŞ) gibi grupların öncülüğündeki muhalif güçlerin Esed'i devirmesiyle

⁸ "Terör Örgütüne 'Pençe' Darbesi: Zap'ta Kilit Kapandı", TRT Haber, 26 Kasım 2024.

⁹ "Türk Siyasetinde Tarihi Dönemeç: Bahçeli'nin 'Öcalan' Çağrısına Kim Ne Dedi?", *Yeni Şafak*, 22 Ekim 2024.

¹⁰ "Türk Siyasetinde Tarihi Dönemeç".

¹¹ "Suriye'de Yeni Dönem: Esad Devrildi, Muhalifler Şam'da... Esad Rusya'ya Kaçtı", *Hürriyet*, 9 Aralık 2024.

oluşan iktidar boşluğu ve yeni bir Suriye'ye geçiş süreci yeni aşırılıkçı grupların ve PKK/YPG'nin bu kaostan faydalanma potansiyeli riskini de beraberinde getirdi.

Ancak Esed'in devrilmesi Türkiye'ye Suriye'nin kuzeyindeki etkisini güçlendirme fırsatı da sundu. Tel Rıfat ve Münbiç gibi Fırat'ın batısında kalan terör yuvaları arındırılarak Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde oluşturmak istediği güvenli bölgeye bir adım daha yaklaşıldı.¹²

Sonuç olarak Türkiye'nin yıl boyunca ortaya çıkan bu meydan okumalara tepkisi askeri hareket, diplomatik angajman ve iç güvenlik önlemlerini birleştiren çok yönlü bir yaklaşım oldu. TUSAŞ saldırısının ardından Ankara, PKK'nın Irak ve Suriye'deki mevzilerini hedef alan hava saldırıları düzenleyerek terörle mücadelede kararlı bir duruş sergilediğinin altını çizdi.¹³ Aynı zamanda Türkiye, Irak ile yaptığı güvenlik anlaşmaları ve Esed sonrası Suriye'ye yönelik "temkinli angajman" gibi diplomatik girişimleriyle askeri eylemlerini dengelemeye çalıştı.

2024, Türkiye'nin terörle mücadele stratejileri için kritik bir dönüm noktası oldu. Artan tehdit ortamı ve değişen bölgesel dinamiklere rağmen Türkiye bölgesel iş birliği mekanizmalarını güçlendirerek değişen jeopolitik ortama uyum sağladı.

Esed'in çöküşü Türkiye'ye Suriye'nin çatışma sonrasında yeniden inşasında etki de bulunma fırsatı sunarken yeni tehditlerin ortaya çıkmasını önlemek için dikkatli bir politika izleme sürecini de gerektirmektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin Irak'taki başarısı diplomatik ilişkilerini sürdürme ve askeri-diplomatik hedeflerini dengeleme yeteneğine bağlı olacaktır.

KRONOLOJİ: 2024'TE TERÖRLE MÜCADELE	
12 Ocak	PKK'nın TSK üslerine saldırı girişimi: Irak'ın kuzeyinde 9 güvenlik personeli şehit oldu.
28 Ocak	Santa Maria Kilisesi saldırısı: İstanbul'da DEAŞ tarafından gerçekleştirilen saldırıda 1 kişi hayatını kaybetti ve 34 şüpheli gözaltına alındı.
6 Şubat	Çağlayan Adliyesi saldırısı: DHKP/C tarafından düzenlenen saldırıda 1 kişi hayatını kaybetti.
15 Ağustos	Türkiye-İrak güvenlik iş birliği anlaşması: Bağdat'ta Ortak Güvenlik Koordinasyon Merkezi ve Başika'da Ortak Eğitim Merkezi kurulması kararı alındı.
23 Ekim	TUSAŞ saldırısı: PKK terör örgütü Kahramankazan'daki yerleşkeyi hedef aldı.
1 Ekim	Uzlaşma süreci tartışmaları: MHP lideri Devlet Bahçeli, DEM Partisi'ne diyalog çağrısında bulundu.
15 Ekim	Bahçeli'nin Öcalan'a çağrısı: PKK'nın tasfiyesini tek taraflı ilan etmesi istendi.
27 Kasım-8 Aralık	Esed rejiminin çöküşü: Suriyeli muhalifler Şam'a ulaştı ve rejim çöktü.

¹² "Operasyon Başlatmıştı: Suriye Milli Ordusu, Münbiç'in Tamamında Kontrolü Sağladı", NTV, 9 Aralık 2024.

¹³ "Irak ve Suriye'de Terör Operasyonları | 154 Hedef Vuruldu: 30 Terörist Etkisiz Hale Getirildi", NTV, 25 Ekim 2024.

2024'TE

SAVUNMA

SANAYİİ

YAZAR: RIFAT ÖNCEL

SAVUNMA SANAYİİ

RIFAT ÖNCEL

Türk savunma sanayiinde 2024'te birçok yeni ve çeşitli platform ilgili kuvvetler tarafından hizmete alınmaya devam ederken Türkiye'nin savunma ihracatı da her yıl güçlenen ivmesini sürdürdü.

2024'te Türkiye'nin platform bazında özellikle deniz kuvvetleri alanında dönüm noktası sayılabilecek kabiliyetler kazanırken savunma ihracatı noktasında Endonezya ve Malezya gibi ülkelerin öncülüğünde Asya Pasifik'e yönelik dikkat çekici savunma satışları ve iş birliklerinin gerçekleştirildiği görüldü.

SAVUNMA İŞ BİRLİKLERİ VE SAVUNMA İHRACATI

NATO İş Birlikleri

Türkiye'nin NATO içinde yakın savunma iş birliği gerçekleştirdiği ülkelerden olan İspanya ile yıl içinde güçlü bir savunma iş birliği yapıldığı görüldü. 24 Ocak 2024'te Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile Türkiye'de konuşlu İspanyol Patriot birliği unsurları arasında bir tatbikat gerçekleştirildi. NATO'nun Türkiye'ye Destek Misyonu kapsamında 2013'ten bu yana benzer faaliyetler icra edilmekte olup geçmişte ABD, Alman ve Hollanda Patriot bataryaları Türk topraklarına konuşlandırılmış; 2015'ten itibaren ise İspanyol Patriot birliği Adana İncirlik Hava Üssü'nde görev yapmaktadır.

Türkiye'nin dışarıdan savunma alımlarıyla alakalı olarak İsveç'in NATO üyelik başvurusunun onaylanması asli bir faktör olarak ortaya çıktı. Bu anlamda Türkiye'nin 23 Ocak'ta İsveç'in NATO üyelik başvurusunu onaylamasını müteakip ABD Dışişleri Bakanlığı, Kongreye Türkiye'nin F-16 satışına dair bildirimde bulundu. 40 adet F-16 Blok-70, 79 adet Blok-70 modernizasyon kiti ve çok sayıda mühimmat ve ilgili ekipmanı içeren savunma satışının sözleşme değeri yaklaşık 23 milyar dolar olarak açıklandı. Benzer şekilde 29 Ocak 2024'te Kanada Türkiye'ye uyguladığı savunma ambargolarını kaldırdığını açıkladı. Türkiye'nin Suriye'de PKK'ya karşı gerçekleştirdiği terörle mücadele hareketleri sonrasında yaklaşık üç sene boyunca uygulanan ambargolar kapsamında Kanada, Türkiye'ye Wescam'in insansız hava aracı (İHA) kameraları ve Hürkuş eğitim uçaklarında da kullanılan PT6 turboprop motorlarının satışını yasaklamıştı.

Ukrayna'daki savaşıla birlikte muharebe sahasında yoğun şekilde ihtiyaç duyulan 155 mm mühimmat NATO müttefiklerini daha fazla savunma iş birliğine yönlendirirken Türk-Amerikan ilişkilerine de bu bağlamda pozitif yansıdı. 14 Şubat'ta ABD'nin Ankara Büyükelçisi Jeff Flake bir Türk şirketinin Teksas'ta 155 mm mühimmat üretimine başladığını ve ABD'de üretilecek söz konusu mühimmatın yüzde 30'unun bu tesisten sağlanacağını kaydetti. Müteakip süreçte Türk firmanın Repkon olduğu öğrenildi.

Türkiye'nin NATO ile alakalı diğer iş birlikleri arasında ise şu gelişmeler sıralanabilir. 15 Şubat'ta Türkiye Yunanistan ile birlikte Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi'ne katıldı. 26 Şubat'ta Türk Tersanesi Desan Shipyard'ın Slovenya'ya ait karakol gemisi Triglav'ı modernizasyon sürecinden geçireceği açıklandı. 16 Mayıs'ta Polonya'ya Bayraktar TB2 İHA sistemlerinin son teslimatı gerçekleştirildi. Bu şekilde Polonya Ordusu envanterine 24 adet Bayraktar TB2 İHA girmiş oldu. Satışa dair anlaşma Mayıs 2021'de imzalanmıştı. Diğer taraftan 22 Ağustos'ta Polonya Devlet Bakanı Jacek Siewiera ve beraberindeki heyet ASELSAN ve SeFINE Tersanesi'ne ziyaretler gerçekleştirdi. Polonyalı yetkililerin özellikle Marlin SIDA'ya ilgi gösterdiği görüldü.

11 Eylül'de Norveç, 2019'dan itibaren Türkiye'ye uyguladığı savunma sanayii kısıtlamalarını kaldırma kararı aldı. Diğer bir İskandinav ülkesi olan Finlandiya da 2023'te savunma sanayii kısıtlamalarını kaldırmış, BMC'ye koruyucu malzeme tedarikine izin vermişti. 24 Eylül'de Yunanistan'ın *Kathimerini* gazetesi ABD'nin F-35 programına dönmesi karşılığında Türkiye'ye S-400'lerin Amerikan kontrolüne verilmesini ve/veya İncirlik Üssü'ne konuşlandırılmasını önerdiğini iddia etti. 22 Temmuz'da TUSAŞ ve TEİ, GE Aerospace ile iş birliği anlaşması imzalararak Hürjet eğitim uçağına GE'nin F404 turbofan motorlarını entegre etme sürecini başlattı.

Balkanlar

Türkiye ile Kosova arasında 29 Ocak 2024'te savunma ve güvenlik iş birliğini güçlendirmek amacıyla Askeri Çerçeve Anlaşması imzalandı. TSK Kosova Ordusuna çeşitli eğitimler sağlarken Türkiye'nin Kosova'ya tanksavar ihraç ettiği biliniyor.

2 Mart'ta Arnavutluk'a Bayraktar TB2 teslimi gerçekleştirildi ve iki gün sonra İHA ülkedeki ilk uçuşunu gerçekleştirdi. 10 Mart'ta ise yine Bayraktar TB2 İHA sistemlerinin Maldivler'e teslimatı gerçekleştirildi.

14 Kasım'da ise Hırvatistan'ın 95 milyon dolar değerinde 6 adet Bayraktar TB2 satın alacağı kesinleşti. Hırvat Savunma Bakanı Ivan Anusic, Hırvatistan silahlı kuvvetlerinin Bayraktar TB2'nin "öncelikli ve acil olarak tedarik edilmesi ihtiyacını dile getirdiğini" vurguladı.

17 Kasım'da ise Bosna Hersek'in de 6 adet Bayraktar TB2 satın almak üzere Türkiye ile anlaşmaya vardığı duyuruldu.

Ortadoğu ve Afrika

Türkiye'nin Pakistan ve Suudi Arabistan ile olan savunma iş birliği 2024'te de güçlenmeye devam etti. Üç ülke arasında 8 Ocak 2024'te Üçlü Savunma İşbirliği Toplantısı'nın ikincisi gerçekleştirildi. Yıl içinde toplantılar sürdürüldü. 3 Mayıs'ta İstanbul'da toplantıların beşincisi gerçekleştirildi. Suudi Arabistan'ın Türk İHA sistemlerine özellikle ilgi gösterdiği görülürken Pakistan'ın da yine İHA sistemleri ile deniz platformlarına ilgisinin sürdüğü görüldü. Ayrıca 30 Eylül'de Türk-Suudi Savunma İşbirliği Komitesi altıncı toplantısı da 30 Eylül'de Ciddé'de gerçekleştirildi.

Türkiye'nin en yakın savunma ortaklarından Somali ile ilişkileri yıl içinde de ivmesini güçlendirdi. 8 Şubat'ta Türkiye ile Somali arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalandı. Anlaşma kapsamında Türkiye'nin Somali coğrafyasında deniz güvenliğinin sağlanmasına ve Somali donanmasının inşasına yönelik katkıda bulunacağı ifade edildi. Bu gelişmeden bir ay sonra 7 Mart'ta Türkiye ile Somali arasında petrol ve doğal gaz alanında iş birliği anlaşması imzalandı. Anlaşma kapsamında Türkiye'nin Somali'nin kara ve açık deniz bloklarında petrol ve doğal gaz arama, değerlendirme, geliştirme ve üretme faaliyetlerini icra edebileceği açıklandı.

Türkiye ile Katar arasında stratejik savunma ittifakı da yıl içinde güçlenerek devam etti. 27 Ağustos'ta Katar'daki Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı bünyesinde Türk-Katar Müşterek Filosu kuruldu. Filoda Türk F-16'lar ile Katar'a ait Rafale uçaklarının birlikte görev yapacağı değerlendiriliyor. Bu kapsamda 30 Temmuz'da 6 adet Türk F-16'sı Katar'a gönderilmişti. Yine Deniz Unsur Komutanlığında görev yapmak üzere de Tuzla sınıfı karakol gemileri TCG Kumkale ve TCG Kuşadası Katar'a sevk edildi. 30 Ekim'de Ulaq silahlı insansız deniz aracının Katar'a satışının yapıldığı açıklandı. Böylece Türkiye ilk kez bir insansız deniz aracını ihraç etmiş oldu.

Bölgeye yönelik diğer gelişmeler arasında ise şunlar sayılabilecektir. 30 Ocak'ta ASELSAN Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) başkenti Abu Dabi'de bir ofis açtı. 2 Eylül'de ise ASELSAN Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Balkanlar Ofisini açtı. 8 Nisan'da Burkina Faso'ya 8 adet Akıncı İHA teslim edildi. Burkina Faso Türkiye'den daha önce de Bayraktar TB2 İHA ile MAM-T ve MAM-L akıllı mühimmatlarını satın almıştı. 27 Kasım'da Mali Ordusuna Akıncı İHA sistemleri teslim edildi.

Asya-Pasifik

2024'te Türkiye ile Endonezya arasında var olan güçlü savunma iş birliği ivmesini sürdürdü. 26 Ocak 2024'te Türkiye'nin Atmaca gemisavar füzesinin ilk ihracatı Endonezya'ya gerçekleştirildi. Endonezya'nın 45 adet Atmaca tedarik edeceği belirtildi. 25 Ağustos'ta ise TUSAŞ Endonezya'nın Bandung şehrinde Turkish Aerospace Indonesia açılışını yaptı. Bir gün sonra 26 Ağustos'ta Savunma Sanayii Başkanı Haluk Görgün ve beraberindeki heyet Endonezya'nın başkenti Cakarta'ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret esnasında Türkiye'den Endonezya'ya gerçekleşecek birçok savunma satış anlaşması imzalandı. 30 Ekim'de Türk şirket TAIS Endonezya donanması

için KCR-70M hücum botlarının inşasına başladığını açıkladı. 28 Şubat'ta PT Pindad ve Türk FNSS firmaları tarafından üretilen Kaplan MT tanklarının ilk 10 adedi Endonezya Ordusuna teslim edildi. 5 Ekim'de de 8 adet Kaplan MT'nin teslim edilmesiyle tüm teslimat gerçekleşti. İlk teslimata ait ürünler Türkiye'de ikinci teslimata ait ürünler ise Endonezya'da üretildi.

Bir süredir Türkiye'nin Ada sınıfı korvetlerine ilgisi bulunan Malezya'nın Haziran'da Türkiye'den 3 adet söz konusu korveti tedarik etmek üzere anlaşmaya vardığı açıklandı. 12 Mayıs'ta ise Malezya'nın Türkiye'den Roketsan üretimi Karaok Omuzdan Atılan Tanksavar Füzesi (MANPADS) satın aldığı açıklandı. Malezya söz konusu ürünün ilk yabancı müşterisi oldu. 17 Mayıs'ta Filipinler'e 2 adet daha T-129 Atak helikopteri teslim edildi. Filipinler Hava Kuvvetleri envanterindeki T-129 Atak sayısını altıya ulaştı.

12 Haziran'da Makine Kimya Endüstrisi (MKE) üretimi 105 mm Boran havadan taşınabilir obüsünün Bangladeş'e teslimatına başlandı. Aynı zamanda TSK'ya da teslimatı devam eden obüsten Bangladeş 18 adet satın almıştı.

20 Eylül'de ise ASELSAN Asya Pasifik bölgesindeki dost ve müttefik ülkelerle 44,4 milyon dolar tutarınca ihracat sözleşmeleri imzaladığını açıkladı. Yine 3 Ekim'de ASELSAN Asya Pasifik ülkeleriyle 26,2 milyon dolar değerinde yeni ihracat sözleşmeleri imzaladığını duyurdu.

Kafkaslar

16 Ocak 2024'te Taşkent'te Türkiye ile Özbekistan arasındaki savunma sanayii İş birliği toplantılarının ikincisi gerçekleştirildi. 12 Haziran'da Asfat ana yükleniciliğinde üretilen 46 adet Vuran 4x4 zırhlı personel taşıyıcı aracın Gürcistan Ordusuna teslimatı gerçekleştirildi. 10 Eylül'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında bölgesel güvenliği artırmak ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla Gürcistan'ın başkenti Batum'da Üçlü Mutabakat Metni imzalandı. 25 Eylül'de ise ASELSAN tarafından Azerbaycan'a Bayraktar Akıncı İHA tarafından kullanılmak üzere Tolun mühimmatı ve Aselfir 500 elektro optik sistemi ihracatı gerçekleştirildi.

ENVANTER GELİŞMELERİ

Kara Platformları

25 Ocak'ta yerli motora sahip Vuran, zırhlı tanksavar araçları ve taktik İHA sistemleri gibi çeşitli platformların Kara Kuvvetlerinin envanterine girdiği açıklandı. Yine aynı tarihte çeşitli sayıda İHA'nın hizmete alındığı ifade edildi. 9 Şubat'ta yerli ve milli teknolojilerle donatılan ilk M60T ana muharebe tankı Kara Kuvvetlerine teslim edildi. TİYK-M60T modernizasyon projesine dair sözleşme 4 Temmuz 2022'de imzalanmıştı. 29 Ekim'de ise T625 Gökbeş Genel Maksat Helikopteri Jandarmanın Genel Komutanlığına teslim edilerek envantere girdi.

Deniz Platformları

3 Ocak 2024 tarihli Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK) toplantısında İstif (İ) sınıfı fırkateyn inşasına devam kararı alındı. Böylece ilk İ sınıfı fırkateyn olan TCG İstanbul'dan sonra MİLGEM'in 10, 11 ve 12. gemilerinin de İ sınıfı fırkateyn olarak inşa edileceği açıklandı. 17 Ocak'ta imzalanan sözleşme kapsamında Gür sınıfı denizaltılarının modernizasyonu kararlaştırıldı. Modernizasyonun altı yıl içinde tamamlanması beklenmektedir.

19 Ocak'ta Türk Deniz Kuvvetleri birçok önemli platformu hizmetine aldı. Türkiye'nin ilk milli fırkateyni TCG İstanbul, lojistik destek gemisi TCG Ütğm Arif Ekmekçi, denizde ikmal muharebe destek gemisi TCG Derya ve Marlin silahlı insansız deniz aracı (SİDA) bu tarihte envantere girdi. 12 Mart'ta ise Milli Dikey Atım Lançer Sistemi (MİDLAS), TCG İstanbul fırkateyninden ilk kez HİSAR-D RF füzesini ateşledi. Türkiye'de ilk defa yerli bir hava savunma füzesi yerli bir lançer kullanılarak bir deniz platformundan ateşlenmiş oldu.

19 Şubat tarihli SSİK toplantısında yerli uçak gemisinin tasarım faaliyetlerinin başlanmasına dair karar alındı. Geminin STOBAR sistemini kullanacağı ifade edildi. Türkiye 7-18 Mayıs arasında Ege'de Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri ve Sahil Güvenlik unsurlarının katılımıyla Deniz Kurdu-II/24 tatbikatını gerçekleştirdi. Tatbikatta TCG Anadolu ve TCG İstanbul gibi deniz kuvvetlerinin en modern gemilerinin yanı sıra toplamda 15 bin personel ve 100 su üstü deniz platformu yer aldı.

8 Nisan'da Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilerin 100. yılı ve Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya seyrinin 134. yılı anısına TCG Kınalıada fırkateyni 8 Nisan'da Uzakdoğu seyahatine başladı. Çok sayıda ülke ve limana ziyaretler gerçekleştirildi. 3-6 Temmuz arasında Deniz Kuvvetleri Komutanı Ercüment Tatlıoğlu İspanya Deniz Kuvvetleri komutanının resmi daveti üzerine İspanya'yı ziyaret etti. İspanya Türkiye'nin deniz platformları alanında güçlü iş birliği olan ülkelerden biri konumunda bulunuyor.

1-10 Ağustos arasında TCG Kınalıada Aden Körfezi'nde deniz haydutluğu ile mücadele kapsamında Birleşik Görev Kuvveti-151 (CTF-151) faaliyetlerine katıldı. 24 Ağustos'ta TCG Piri Reis denizaltısı Aksaz Tersanesi'nde düzenlenen törenle hizmete alındı. Böylece Türkiye ilk kez havadan bağımsız tahrik teknolojisine sahip gelişmiş bir denizaltıyı envanterine kattı. Reis sınıfı denizaltılardan toplamda 6 adet inşa edilmesi planlanmış durumda. 24-31 Ekim arasında 22 ülkenin katılımıyla gerçekleşen Neptune Strike 24.2 tatbikatında Türk Deniz Kuvvetleri TCG Anadolu, TCG Burgazada, TCG Gelibolu ve Zırhlı Amfibi Hücum Aracı (ZAHA) ile yer aldı. 4-15 Kasım arasında Türkiye'nin ev sahipliğinde Mavi Balina tatbikatı gerçekleştirildi. Birçok NATO müttefikinin yanı sıra bazı dost ve müttefik ülkeler de tatbikatta yer aldı.

Hava Platformları

Türkiye'nin hava-hava füzeleri alanında en önemli projelerinden olan Gökdoğan görüş ötesi ve Bozdoğan görüş içi füzelerinin tasarım doğrulama testlerinin tamamlan-

dığı 11 Ocak 2024'te açıklandı. Gökdoğan ve Bozdoğan'ın 24 Temmuz'da envantere girmeye başladığı duyuruldu.

21 Şubat'ta Türkiye'nin beşinci nesil uçağı olması hedeflenen Kaan ilk uçuşunu gerçekleştirdi. Bir ay sonra ise 21 Mart'ta Türkiye'nin Pakistan'dan satın aldığı 5 adet Super Mushshak envantere katıldı. Türkiye Pakistan ile IDEF 2017'de 52 adet söz konusu uçaktan tedarik etmek üzere bir sözleşme imzalamış, ilk teslimat 31 Ekim 2022'de yapılmıştı.

30 Temmuz'da Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığına bağlı Deniz Unsur Komutanlığı için 2 adet Tuzla Sınıfı karakol gemisi (TCG Kumkale ve TCG Kuşadası) ve Hava Unsur Komutanlığı için 6 adet F-16 savaş uçağının gönderileceği açıklandı.

6 Ağustos'ta Türk Hava Kuvvetlerine gerçekleştirilen teslimat ile birlikte TSK'ya teslim edilen toplam T-70 Genel Maksat Helikopteri sayısı 100'e yükseldi. 8 Ağustos'ta İngiltere'nin satışa çıkardığı 12 adet ikinci el C-130J nakliye uçaklarını Türkiye'nin satın almak üzere bir süredir görüşmeler sürdürdüğü bunun yanında A400M nakliye uçaklarından da alınabileceği iddia edildi. 10 Ağustos'ta ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Metin Gürak Birleşik Krallık'a bir ziyaret gerçekleştirerek askeri üs ve tesislerde bilgi aldı. Bunu müteakip 14 Kasım'da İngiltere Savunma Bakanı John Healey Ankara'ya gelerek TUSAŞ'ı ziyaret etti.

DİĞER GELİŞMELER

5 Ocak 2024'te Elektronik Taarruz Sistemi MİLKAR (Milli Elektronik Karıştırıcı) envantere alındı. 17 Ocak 2024'te Baykar ile Edge Group arasında gerçekleştirilen anlaşma kapsamında Desert Sting 16 mühimmatının Bayraktar TB2'ye entegrasyonunun tamamlandığı açıklandı. Yüksek hassasiyet özelliğine sahip olan mühimmatın Baykar'ın diğer platformlarına da entegre edileceği belirtildi.

19 Ocak 2024'te Türkiye'nin ilk astronotu Alper Gezeravcı uzay yolculuğuna başladı. Gezeravcı'nın bulunduğu Falcon 9 roketi Florida'daki Kennedy Uzay Merkezinden fırlatıldı.

3 Şubat'ta Tayfun, Sungur, TRG-230 ve Karaok füzelerinin seri üretimi kararı alınırken 9 Mart'ta ise Türkiye'nin ilk askeri turbofan motoru olan TF6000 ilk kez çalıştırıldı. Motorun Bayraktar Kızılelma ve Anka-3 İHA sistemlerine güç vermesi planlanıyor.

Diğer taraftan 4 Nisan'da Türkiye Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) yükümlülüklerini durdurma kararı aldı. Rusya söz konusu anlaşmayı 2007'de tek taraflı olarak dondurmuş, NATO ise 2023'te anlaşmayı askıya almıştı. 20 Mayıs'ta ASELSAN üretimi ALP 300-G Taşınabilir Erken İhbar Radar Sistemi'nin teslimatlarına başlandı.

8 Temmuz'da Türksat 6A uydusu Florida'daki Cape Canaveral Uzay Üssü'nden başarıyla fırlatıldı. 6 Ağustos'ta gerçekleştirilen SSİK toplantısında Türkiye'nin kat-

manlı hava ve füze savunma mimarisi “çelik kubbe” ismiyle tanımlandı. 16 Ağustos'ta Türkiye ile Irak terörle mücadele ve güvenlik iş birliğini güçlendirmek amacıyla bir mutabakat zaptı imzalandı.

1 Eylül'de Anka III İHA ilk mühimmatlı uçuşunu başarıyla tamamlarken 25 Eylül'de Bayraktar Kızılelma ilk uçuş testini başarıyla tamamladı. 22 Ekim'de Baykar Bayraktar TB2'nin 34 farklı ülkeye toplamda 600 adede ulaşan ihracat başarısı yakaladığını açıkladı.

28 Ekim'de Siper Ürün-1 uzun menzilli hava ve füze savunma sisteminin envantere girdiği açıklandı. 19 Kasım'da Bayraktar TB3 TCG Anadolu üzerinde yapılan test uçuşu ile kısa pistli bir gemiden iniş ve kalkış yapmayı başardı. Bu dünyada bir ilk olarak nitelendirildi. 25 Kasım'da NATO'nun yeni Genel Sekreteri Mark Rutte Ankara'ya geldi ve TUSAŞ'ı ziyaret etti.

KRONOLOJİ: 2024'TE SAVUNMA SANAYİİ	
3 Ocak	SSİK toplantısında İ sınıfı fırkateyn inşasına devam kararı alındı.
19 Ocak	TCG İstanbul, TCG Ütçm Arif Ekmekçi, TCG Derya ve Marlin SIDA envantere girdi.
23 Ocak	İsveç'in NATO üyelik başvurusunu onaylamasını müteakip ABD Dışişleri Bakanlığı, Kongreye Türkiye'nin F-16 satışına dair bildirimde bulundu.
29 Ocak	Kanada Türkiye'ye uyguladığı savunma ambargolarını kaldırdığını açıkladı.
8 Şubat	Türkiye ile Somali arasında Savunma ve Ekonomik İş birliği Çerçeve Anlaşması imzalandı.
14 Şubat	Türk şirket Repkon'un ABD'nin Teksas eyaletinde 155 mm mühimmat üretimine başladığı açıklandı.
19 Şubat	SSİK toplantısında yerli uçak gemisinin tasarım faaliyetlerinin başlanmasına dair karar alındı.
21 Şubat	Türkiye'nin beşinci nesil uçağı olması hedeflenen Kaan ilk uçuşunu gerçekleştirdi.
7 Mart	Türkiye ile Somali arasında petrol ve doğal gaz alanında iş birliği anlaşması imzalandı.
8 Nisan	TCG Kınılıada yaklaşık 5 aylık Uzakdoğu seyahatine başladı.
6 Ağustos	SSİK toplantısında Türkiye'nin katmanlı hava ve füze savunma mimarisi “çelik kubbe” ismiyle tanımlandı.
24 Ağustos	TCG Piri Reis hizmete girdi.
27 Ağustos	Katar'daki Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı bünyesinde Türk-Katar Müşterek Filosu kuruldu.
11 Eylül	Norveç Türkiye'ye uyguladığı savunma sanayii kısıtlamalarını kaldırdığını açıkladı.

2024'TE

TOPLUM

YAZARLAR: CENK BEYAZ • YUSUF ALPAYDIN • SÜMEYYE ÖZDEMİR • FARUK TAŞCI
HAMZA KIZILKAYA • ZEYNEP ESRA ABAY ÇELİK

DEMOGRAFI

CENK BEYAZ

Son yıllarda doğurganlıktaki düşüş, yaşlı nüfus oranının toplam nüfusa kıyasla artması, göçmenlerle ilgili devam eden gündem ve benzeri unsurlarla birlikte Türkiye’de demografi çok daha dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Bilhassa toplam doğurganlık hızının yenilenme seviyesi olan 2,1’in altına inerek 1,51 olması Türkiye nüfusunun geleceğine dair tehlike çanlarının çalmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada 2024 sona ermeden bu yılın demografiyle ilişkili konular etrafında muhasebe edilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla başta Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verileri olmak üzere demografi konusuyla ilgili kaynaklara müracaat edilerek 2024’te Türkiye’de vuku bulan nüfus ve demografi ile alakalı unsurlar irdelenmeye çalışılmaktadır. Bunlar arasında en fazla öne çıkan konular olan doğum, ölüm, göç, çocuk, genç, yaşlı gibi yaş grupları, aile, hanehalkı, evlilik, boşanma, nüfus ile ilgili gelişmeler ve benzerleri dikkate alınarak değişimler üzerinde durulmaktadır.

Var olan demografik verilerle 2024’ün değerlendirilmesi yapılmaya çalışılırken önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekmektedir. 2024’e ait Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri henüz ilan edilmediğinden bu çalışmada 2023’e ait ADNKS verileri üzerinden türetilen konu odaklı istatistiklerden istifade edilmektedir. Bunlar arasında doğum ve ölüm, uluslararası ve iç göç, çocuk, genç, yaşlılık, aile ve hanehalkı, evlilik ve boşanma istatistikleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra veri kaynağını teşkil eden 2023 de dahil olmak üzere 2024’te nüfus ve demografi konularıyla ilişkili gelişmelerden de bahsedilmektedir. Bu hususlara geçmeden evvel mevcut güncel veriler üzerinden Türkiye’de nüfusun genel hatları izah edildikten sonra nüfusla ilişkili olarak zikredilen unsurlara dair süreçler açıklanmaktadır.

TÜRKİYE NÜFUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye’de nüfus verileri 2007’den itibaren ADNKS üzerinden kimlik ve ikamet bilgilerinin eşleştirilmesi marifetiyle TÜİK ve İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri (NVİ) Genel Müdürlüğü iş birliğiyle her yıl düzenli bir biçimde kamuoyuyla

paylaşılmaktadır. TÜİK 1 Ocak-31 Aralık 2023 arasındaki son nüfus sayım verisini 2024 Şubat'ının ilk haftasında haber bülteni, istatistiksel tablolar, raporlar, metaveri ve benzeri materyallerle internet sitesinden ilan etmiştir.¹ Bunun gibi birçok veriyi belirli ve mutlak hale gelen tarihlerde dijital ve sanal ortamlarda paylaşan TÜİK, nüfus ve demografi kavramları etrafında birçok detaylı araştırmanın yapılmasını sağlayarak Nüfus İstatistikleri Portalı üzerinden de bu türden verileri kamuoyuyla paylaşmaktadır.² Bu çalışmada da en temelde bu verilerden istifade edilerek 2023 ve 2024 yıllarına ait nüfus ve demografi konuları çerçevesinde Türkiye'de neler olduğuna dair bir izahat ve irdeleme gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de nüfus verisinin merkezi olan ADNKS'nin 2023 sonuçlarına göre 31 Aralık 2023 itibarıyla Türkiye'de 2022'ye göre 92 bin 824 kişilik bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu artışla birlikte Türkiye nüfusu 85 milyon 372 bin 377 kişi olmuştur. Bu nüfusun 42 milyon 734 bin 71'ini (yüzde 50,1) erkek, 42 milyon 638 bin 306'sını (yüzde 49,9) da kadın nüfus meydana getirmiştir. Ulus devlet sınırları içerisindeki nüfusun belirlenmesi sadece ülke vatandaşlarının sayılmasını içermemektedir. Nüfus sayımı, ülke sınırları içerisinde bulunan ülke kanunlarına tanımlanan yasal statülere sahip herkesin sayılması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda 2022 verilerine göre Türkiye'deki yabancı nüfus 253 bin 293 kişi azalmayla 1 milyon 570 bin 543 kişi olmuştur. Bu nüfusun yüzde 51,4'ünü kadınlar ve yüzde 48,6'sını da erkekler meydana getirmiştir. Bu çerçevede her geçen yıl birçok ülkede olduğu üzere göçmen kadın olgusunun (*feminization of migration*) daha da yaygın bir durum haline geldiğini vurgulamak gerekmektedir.

TÜİK, ADNKS 2023 haber bülteni notunda yabancı nüfus olarak sayıma dahil edilenleri şöyle belirtmiştir:

Yabancı uyruklu nüfus kapsamında; referans tarihinde geçerli ikamet veya çalışma iznine sahip kişiler, uluslararası koruma kimlik belgesi gibi ikamet izni yerine geçen kimlik belgesi olan ve referans tarihinde geçerli adres beyanı olan kişiler ve izinle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkmış referans tarihinde geçerli adres beyanı olan mavi kart hamili kişiler değerlendirilmiştir.³

Bunun yanı sıra "kurs, turizm, bilimsel araştırma ve benzeri nedenlerle 90 günden kısa süreli vize veya ikamet iznine sahip yabancılar ile geçici koruma statüsüyle ülkede bulunan Suriyeliler(in) nüfusa dahil" edilmedikleri de belirtilmiştir. Bu doğrultuda Göç İdaresi Başkanlığının verilerine göre 2 milyon 935 bin 742 Suriyeli geçici koruma statüsüne sahiptir.⁴ Bu çerçevede Türkiye'nin 2023 sonu itibarıyla

1 "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2023", TÜİK, 6 Şubat 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2023-49684>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2024).

2 Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus İstatistikleri Portalı, <https://nip.tuik.gov.tr>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2024).

3 "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2023".

4 "Geçici Koruma", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 21 Kasım 2024, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

sınırları içerisinde bulunan yasal biçimde sayılabilir nüfusu 89 milyon 878 bin 662 olmuştur. Ülke sınırları dahilindeki bu nüfusun dışında 2023 için Türkiye'ye giriş ve çıkış yapan turist, ziyaretçi ve benzeri nüfusun ise 57 milyondan fazla olduğu ifade edilmiştir.⁵ Böylelikle oldukça hareketli bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye'de 2023 içerisinde 150 milyona yakın bir nüfus hareketliliği söz konusu olmuştur.

DOĞUM, ÖLÜM VE GÖÇ

2019 ve 2020 yıllarında yoğun şekilde etkisi görülen koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinde keskin bir biçimde azalan nüfus artış hızı 2023'teki binde 7,1'lik orandan binde 1,1'e gerilemiştir. Nüfusu her geçen yıl azalarak artış gösteren Türkiye'nin bir kadının doğurgan olduğu varsayılan 15-49 yaş aralığında doğurabileceği ortalama çocuk sayısı anlamına gelen toplam doğurganlık hızı da 2022'deki 1,63'lük orandan 1,51'e düşmüştür. Toplam doğurganlık hızının ülke içindeki dağılımına bakıldığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde nüfusun yenilenmesini temsil eden 2,1'lik miktarın üzerinde ortalama çocuk sayısı söz konusu iken bu bölgelerin dışındaki illerin birçoğu 2023 için ortaya çıkan 1,51'lik toplam doğurganlık hızının altında kalmıştır. Doğurganlığın ve nüfus artış hızının temelini teşkil eden doğum sayılarına bakıldığında ise 2022'de 1 milyon 39 bin 712 canlı bebek doğmuş iken bu sayı 2023'te 958 bin 408'e gerilemiştir. Bu doğrultuda bin nüfus başına düşen canlı doğum sayısını ifade eden kaba doğum hızı 2022'de binde 12,2 iken 2023'te 11,2'ye düşmüştür. Türkiye'nin her geçen yıl kaba doğum hızı azalmasına rağmen Avrupa Birliği'ne (AB) üye 27 ülkenin oranlarıyla kıyaslandığında kaba doğum hızı 27 üye ülkenin ortalaması olan 8,7'den ve bütün ülkelerin oranlarından daha yüksektir.

Evlenme yaşının ilerlemesi, doğurganlığın ertelenmesi yahut geciktirilmesi gibi sebeplerden ötürü belli bir yaş grubunda bin kadın başına düşen ortalama canlı doğan çocuk sayısını ifade eden yaşa özel doğurganlık hızı azalmaktadır. 2001'de binde 144 ile 20-24 yaş grubunda olan doğurganlık 2023'te binde 101 ile 25-29 yaş grubuna doğru ilerlemiştir. Bu bağlamda ilk doğumlarını gerçekleştiren kadınların ortalama yaşları da artmaktadır. 2001'de 26,7 ve 2012'de 28 olan ilk doğumunu gerçekleştiren annelerin ortalama yaşı 2023'te 29,2 olmuştur.⁶

Doğumlardan sonra nüfusa etki eden bir diğer faktör de ölümlerdir. 2022'de 505 bin 269 ölüm gerçekleşmişken 2023'te bu miktar yüzde 4,1 oranında artışla 525 bin 814 olmuştur. 2023'te ölenlerin yüzde 53,9'unu erkekler, yüzde 46,1'ini de kadınlar oluşturmuştur. Koronavirüs salgını sürecinin etkisiyle 2019'dan 2022'ye kadar olan sürede artış gösteren kaba ölüm hızı 2022'ye kıyasla 2023'te de yükselmiştir. Bu bağlamda bin kişi başına düşen ölüm sayısını ifade eden kaba ölüm hızı 2022'de bin-

⁵ "Turizm İstatistikleri, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2023", TÜİK, 31 Ocak 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2023-53661>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2024).

⁶ "Doğum İstatistikleri, 2023", TÜİK, 15 Mayıs 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

de 5,9 iken bu sayı 2023'te binde 6,2'ye erişmiştir. Önceki yıla göre meydana gelen artışa odaklanıldığında 6 Şubat depremlerinden etkilenen illerde kaba ölüm hızının yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede binde 18 ile Adıyaman, binde 17,1 ile Hatay ve binde 14,8 ile Kahramanmaraş kaba ölüm hızının en yüksek miktarda görüldüğü iller sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Ölüm nedenleri arasında yüzde 33,4'lük oranla dolaşım sistemi hastalıkları, yüzde 15 ile iyi ve kötü huylu tümörler ve yüzde 13,2 ile solunum sistemi hastalıkları yer almıştır. TÜİK tarafından yayımlanan ölüm istatistikleri 2023'teki verilere göre 6 Şubat depremlerinde 45 bin 784 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı vefat etmiştir.⁷

Türkiye'de bebek ölüm hızı ve sayısı her geçen yıl azalma eğiliminde seyrederken 2020'den itibaren az da olsa artış eğilimi içerisine girmiştir. 2022'de 9 bin 555 bebek ve 2023'te 9 bin 575 bebek vefat etmiştir. Bu bağlamda bin canlı doğum başına düşen bebek ölüm sayısını ifade eden bebek ölüm hızı 2022'de binde 9,2 iken 2023'te binde 10 olmuştur. Doğumdan sonra beş yıl içinde ölme ihtimalini ifade eden beş yaş altı ölüm hızı da yüzde 11,2'den (2022) yüzde 14,5'e (2023) yükselmiştir.⁸

Doğum ve ölümlerin dışında nüfusa etki eden üçüncü faktör göç hareketliliğidir. TÜİK'in 14 Ağustos 2024'te yayımladığı İç Göç İstatistikleri 2023 başlıklı haber bültenindeki verilere göre 2023'te Türkiye'de 3 milyon 450 bin 953 kişi iller arasında göç hareketliliğine dahil olmuştur. Bu hareketliliğin ülke nüfusuna oranına bakıldığında yüzde 4,04'lük bir miktar ortaya çıkmaktadır. Bu miktarın yüzde 47,9'unu erkekler ve yüzde 52,1'ini de kadınlar meydana getirmiştir. Küresel salgın sürecinde azalma eğilimi gösteren iç göç hareketliliği 2023 içerisinde deprem, ekonomik sıkıntılar, büyükşehirlerden ayrılma ve benzeri sebeplerden ötürü oran bakımından artış göstermiştir. Çoğu zaman olduğu üzere bu hareketliliğin merkezinde yine İstanbul yer almaktadır. İstanbul en fazla göç alan il olmakla birlikte iki yıldır nüfusunda azalma yaşamaktadır. 2023'te 412 bin 707 kişinin göç ettiği İstanbul aynı zamanda 581 bin 330 kişiyle en fazla göç veren il de olmuştur. İstanbul, Ankara ve İzmir'de geliş ve gidişlerin hareketli olduğu görülürken deprem bölgesindeki iller arasındaki Hatay'dan 164 bin 247 kişi göç etmesi dikkat çekmektedir.

Göç hareketliliğine dahil olan yaş gruplarına bakıldığında 20-24 yaş grubundaki gençler 647 bin 191 kişiyle en çok oranda göç etmiştir. Bu nüfusun yüzde 43,4'ünü erkekler ve yüzde 56,6'sını da kadınlar meydana getirmiştir. Bu yaş grubunda öne çıkan göç sebebi ise eğitim olmuştur. Genel olarak göç sebeplerine dikkat edildiğinde ise hane ya da aile fertlerinden birine bağımlı olarak daha iyi konut ve yaşam koşulları

7 Ali Zafer Sağıroğlu, "Depremler Sonrasında Suriyeliler", Perspektif Online, 6 Mart 2023, <https://www.perspektifonline.depremler-sonrasinda-suriyeliler>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

8 "Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2023", TÜİK, 14 Haziran 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2023-53709>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

ları, doğal afet ve acil durum, tayin ve iş değişikliği ve benzeri nedenlerle iller arası göç edilmiştir.⁹

Son yıllarda ülke gündeminde ilk sıralarda yer alan en önemli konulardan biri Türkiye'ye sınırları ötesinden yönelen göç hareketliliğidir. TÜİK'in 19 Temmuz 2024'te yayımladığı Uluslararası Göç İstatistikleri 2023 başlıklı haber bültenindeki verilere göre 2023'te yurt dışından Türkiye'ye bir önceki yıla göre yüzde 35,9 azalışla 316 bin 456 kişi göç etmiştir. Türkiye'ye göç eden nüfusun yüzde 54,2'sini erkekler, yüzde 45,8'ini de kadınlar oluşturmuştur. Yurt dışından gelenlerin uyruklarına bakıldığında ise 101 bin 677 kişinin Türk, 214 bin 779 kişinin de yabancı uyruklu olduğu bilinmektedir. Türkiye'ye gelen yabancı uyruklular arasında yüzde 13,2 ile Rusya Federasyonu, yüzde 8,2 ile Azerbaycan, yüzde 7,3 ile Türkmenistan, yüzde 6,7 ile İran ve yüzde 5,9 ile Afganistan uyruklular yer almaktadır.

Bunun dışında 2023'te Türkiye'den başka ülkelere 714 bin 579 kişi göç etmiştir. Bu nüfusun yüzde 55,2'sini erkekler, yüzde 44,8'ini de kadınlar meydana getirmiştir. Bu nüfusun uyruklarına bakıldığında ise 291 bin 377'sinin Türk, 423 bin 202'sinin de yabancı uyruklu olduğu ifade edilmiştir. Uluslararası göç hareketliliği yaş grupları açısından irdelendiğinde Türkiye'ye en fazla göç eden yaş grubunun 20-24 yaş aralığında, Türkiye'den başka ülkelere en fazla göç edenlerin ise 25-29 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Tıpkı iç göç istatistiklerinde olduğu gibi uluslararası göç hareketliliğinde de yurt dışından en fazla göç alan ve veren ilin İstanbul olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'u her iki durumda da Antalya ve Ankara takip etmiştir.¹⁰

YAŞ GRUPLARI

Yaş grupları arasında 0-14 yaş arasındakilere çocuk, 15-24 yaş arasındakilere genç, 65 ve üzeri yaş aralığındakilere de yaşlı denilmektedir. 2023 sonu itibarıyla çocuk nüfus oranı yüzde 21,4, genç nüfus oranı yüzde 15,1 ve yaşlı nüfus oranı da yüzde 10,2 olmuştur.¹¹

Çocuk yaş grubunda her geçen yıl devam eden azalmaya rağmen AB üye ülkelerine kıyasla Türkiye'nin daha yüksek oranda çocuk nüfusuna sahip olduğu görülmektedir. Çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu iller Şanlıurfa (yüzde 44,4), Şırnak (yüzde 40,5) ve Ağrı (yüzde 38,2) olurken en düşük olduğu iller ise Tunceli (yüzde 16,5), Edirne (yüzde 17,5) ve Kırklareli'dir (yüzde 18,3). Türkiye'de toplam hane sayısının yüzde 43,6'sında en az bir çocuğun var olduğu bilinmektedir. Doğurganlık eğilimlerinin azalmasıyla birlikte her geçen yıl toplam nüfus içerisindeki ço-

9 "İç Göç İstatistikleri, 2023", TÜİK, 14 Ağustos 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

10 "Uluslararası Göç İstatistikleri 2023", TÜİK, 19 Temmuz 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

11 "İstatistiklerle Çocuk, 2023", TÜİK, 19 Nisan 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

çocuk nüfusu da azalmaktadır. Bu bağlamda çocuk bağımlılık oranı da azalarak yüzde 31,4'e gerilemiştir. Bunun yanı sıra 15 yaşındaki çocuklar için beklenen yaşam süresi 63,5 yıl olarak gerçekleşmiştir.

Okul öncesi eğitim seviyesinde 5 yaş net okullaşma oranının önceki yıllara göre artış göstererek yüzde 85 düzeyine eriştiği görülmektedir. Net okullaşma oranının ilkokul seviyesinde yüzde 93,8, ortaokul seviyesinde yüzde 91,2 ve ortaöğretim seviyesinde yüzde 91,7 olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda eğitim kademelerinde okul tamamlama oranları da artış göstermiştir. İlkokul tamamlama oranı yüzde 98,5, ortaokul tamamlama oranı yüzde 96,3 ve ortaöğretim tamamlama oranı yüzde 80,3 olmuştur. Bu çerçevede Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesindeki okullarda örgün eğitime devam eden öğrenci sayısı 19 milyon 904 bin 679'dur. Bu öğrencilerin yüzde 51,6'sını erkek öğrenciler ve yüzde 48,4'ünü de kız öğrenciler oluşturmuştur.¹²

2023 sonu itibarıyla Türkiye nüfusunun yüzde 15,1'ini meydana getiren 15-24 yaş aralığında olan genç nüfus 12 milyon 872 bin 39 kişidir. Türkiye'de genç nüfusun yüzde 30,3'ünün 15-17 yaş grubu arasında olduğu görülmektedir. Azalma eğiliminde olan Türkiye'deki genç nüfus AB ülkelerinin genç nüfusları ile kıyaslandığında daha yüksek bir orana sahiptir.

Genç nüfus oranı bakımından illere bakıldığında en yüksek oranlar sıralamasında yüzde 21,5 ile Hakkari, yüzde 21,2 ile Şırnak ve Siirt, yüzde 20,2 ile Bayburt yer almaktadır. Genç nüfus oranı en düşük olanlar arasında ise yüzde 12,1 ile Balıkesir, yüzde 12,2 ile Muğla ve yüzde 12,4 ile Ordu illeri bulunmaktadır.

Gençlerdeki okullaşma düzeylerine bakıldığında ise yükseköğretimde net okullaşma oranı yüzde 46'ya yükselmiştir. Bu oranın cinsiyete göre tefrik edildiğinde kadınlarda yüzde 51,2'ye ve erkeklerde yüzde 41,1'e yükseldiği görülmektedir. "Öğretimde, istihdamda veya eğitimde olmayan" (NEET) gençlerin oranı ise 2023'te yüzde 22,5 olarak açıklanmıştır.¹³ Bu oran erkeklerde yüzde 15,6 ve kadınlarda yüzde 29,8 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Gençlerin iş gücüne katılma oranları önceki yıla kıyasla artışla 2023'te yüzde 45,6 olmuştur. Bu oran genç erkeklerde yüzde 57,4 ve genç kadınlarda yüzde 33,1 olmuştur.

TÜİK'in 12 Ağustos 2024'te yayımladığı haber bültenindeki verilere göre iş gücüne katılma oranı yüzde 54,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran genç erkeklerde yüzde 72,4 ve genç kadınlarda ise yüzde 36,7 olmuştur.¹⁴ Gençlerdeki işsizlik oranlarında önceki yıla göre gerileme olduğu görülmektedir. 2023'te yüzde 17,4 seviyelerine gerileyen genç işsizlik oranı genç erkeklerde yüzde 14,3 ve genç kadınlarda ise yüzde 23,2

¹² "İstatistiklerle Çocuk, 2023".

¹³ "Youth Not in Employment, Education or Training (NEET)", OECD, https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-need.html?oecdcontrol-dec63071aa-var6=15_29&oecdcontrol-38c744bfa4-, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

¹⁴ "İşgücü İstatistikleri, Haziran 2024", TÜİK, 12 Ağustos 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Haziran-2024-53512>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024)

olmuştur.¹⁵ TÜİK verilerine göre genç işsizlik oranı yıl içerisinde bir miktar yükselerek yüzde 17,6 olmuştur. Bu oran genç erkeklerde yüzde 14,8 ve genç kadınlarda ise 23,2 olarak gerçekleşmiştir.¹⁶

Üçüncü yaş grubu olarak da adlandırılan yaşlı nüfus ise her geçen yıl artış gösterip 2023 itibarıyla 8 milyon 722 bin 806 kişiye ulaşarak toplam nüfusun yüzde 10,2'lik kısmına karşılık gelmektedir. Yaşlı nüfusun yüzde 44,5'ini erkekler ve yüzde 55,5'ini de kadınlar meydana getirmektedir. Yaşlı nüfusun yüzde 64'lük kısmını 65-74 yaş aralığındaki nüfus oluşturmuştur. Bu bağlamda artmakta olan yaşlı bağımlılık oranı 2023'te yüzde 15'e yükselmiştir.

Yaşlı nüfusun dünya ortalamasının yüzde 10 olduğu 2023'te Türkiye 10,2'lik oranla bu seviyeyi aşarak yaşlı nüfusa sahip ülkeler sıralamasında 184 ülke arasında 67. sırada yer almıştır. Ülke içerisinde ise yüzde 20'lik oranıyla yaşlı nüfusun en fazla olduğu il Sinop olmuştur. Sinop'u yüzde 19,5 ile Kastamonu, yüzde 18,3 ile Giresun takip etmiştir. Yaşlı nüfus oranının en az olduğu iller sıralamasında ise yüzde 3,5 ile Şırnak, yüzde 4 ile Hakkari ve yüzde 4,2 ile Şanlıurfa yer almıştır.

Mevcut durum Türkiye'nin bölgesindeki birçok ülkeye göre genç denilebilecek bir nüfus yapısına sahip olmanın yanı sıra artık giderek yaşlanan bir ülke haline dönüştüğünü de göstermektedir. Bu bağlamda ortalama yaşam süresinin uzaması yaşlı nüfusta da etkisini gösterirken 65 yaşına ulaşan bir birey için beklenen ömür süresinin ortalama 17,1 olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan yaklaşık olarak her dört haneden birinde (yüzde 24,5) en az bir yaşlı fert bulunmaktadır. Bu doğrultuda en az bir yaşlı ferdin dahil olduğu 6 milyon 458 bin 465 hanenin 1 milyon 669 bin 270'inde tek başına yaşayan yaşlılar bulunmaktadır. Bu hanelerin ise yüzde 74,4'ünü yaşlı kadınlar, yüzde 25,6'sını da yaşlı erkekler oluşturmaktadır.¹⁷ Bu oranların görülmesindeki en büyük etken kadınların erkeklere göre daha uzun yaşadıkları bulgusudur.¹⁸

AİLE, HANEHALKI, EVLİLİK VE BOŞANMA

Türkiye'de 2009'dan itibaren azalan hanehalkı büyüklüğünün 2023 itibarıyla 3,14'e gerilediği görülmektedir. Hanehalkı büyüklüğü azalırken aksine hanehalkı sayısı artan bir eğilim gösteren Türkiye'de 2023'te toplam hanehalkı sayısı 26 milyon 309 bin 332 olmuştur. Bu bağlamda tek kişilik hanehalkları oranının arttığı bilinmektedir.

15 "İstatistiklerle Gençlik, 2023", TÜİK, 17 Mayıs 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2023-53677>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

16 "İşgücü İstatistikleri, Haziran 2024".

17 "İstatistiklerle Yaşlılar, 2023", TÜİK, 27 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-2023-53710>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024); "Türkiye Yaşlı Profili Araştırması 2023", TÜİK, 22 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Yasli-Profil-Arastirmasi-2023-53809>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

18 "İstatistiklerle Kadın 2023", TÜİK, 6 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

Bu oran 2023'te yüzde 19,7'ye yükselmiştir. Yanı sıra aralarında eş, anne-çocuk veya baba-çocuk ilişkisi bulunmayan fertleri içeren birden fazla kişiden oluşan hanehalklarının oranında artış meydana gelmiştir. Bu oran 2023 itibarıyla yüzde 3,3'e ulaşmıştır. Bundan farklı bir biçimde geniş ve çekirdek ailelerden müteşekkil hanehalklarının oranında ise azalmalar söz konusudur. Çekirdek aile yüzde 63,8'e ve geniş aile yüzde 13,2'ye gerilemiştir.¹⁹

Gelir ve yaşam koşulları araştırmasının sonuçlarına göre fertlerin yüzde 56,2'sinin kendilerine ait ve yüzde 27,8'inin ise kiracı oldukları konutlarda ikamet ettikleri görülmektedir.²⁰

Türkiye'de 2023'te evlenen çiftlerin sayısı 565 bin 435 olmuştur. Bin nüfus başına düşen evlenme sayısı anlamına gelen kaba evlenme hızı binde 6,63 olarak gerçekleşmiştir. Boşanan çiftlerin sayısında da evlilikte olduğu üzere bir azalış söz konusudur. 2023'te 171 bin 881 çiftin boşanması neticesinde bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden kaba boşanma hızı binde 2,01 olmuştur. Boşanmaların yüzde 33,4'ü evliliğin ilk beş yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Kesinleşen boşanma davaları neticesinde 171 bin 881 çiftin boşanmasından 171 bin 213 çocuğun velayetinin yüzde 74,9'u anneye ve yüzde 25,1'i babaya verilmiştir.

Her geçen yıl ortalama ilk evlenme yaşı yükselmektedir. Bu yaş erkeklerde 28,3'e ve kadınlarda 25,7'ye erişmiştir. Yabancı uyrukluların evlenme örüntülerine bakıldığında ise 2023'te toplam gelin ve damatlara kıyasla yabancı gelinlerin (yüzde 5,5) yabancı damatlardan (yüzde 1,1) daha fazla oranda oldukları görülmektedir.²¹

Genç erkek nüfus ile genç kadın nüfusun evlilik örüntüleri bakımından aralarında ciddi farklılıklar gözlenmiştir. Bu bağlamda 2023'te genç erkek nüfusun yüzde 96,4'ü ve genç kadın nüfusun da yüzde 86,8'i hiç evlenmemiştir.²²

Akraba evliliği oranları her geçen yıl azalmakta birlikte bu eğilimin belli seviyelerde diri kaldığı iller Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. 2010'da yüzde 5,9 olan akraba evliliği oranı 2023 itibarıyla yüzde 3,2'ye gerilemiştir. Bu oranın en yüksek olduğu il ise yüzde 17,7'lik oranla Şanlıurfa'dır.

19 "İstatistiklerle Aile 2023", TÜİK, 15 Mayıs 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

20 "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021", TÜİK, 6 Mayıs 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2021-45581>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

21 "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2023", TÜİK, 22 Şubat 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).

22 "İstatistiklerle Gençlik, 2023".

EĞİTİM

YUSUF ALPAYDIN VE SÜMEYYE ÖZDEMİR

Bu bölümde 2024 yılı Türkiye eğitim sisteminde eğitime erişim, eğitim ortamları, eğitim finansmanı ve yapısal değişimler gibi temel göstergeler ele alınmaktadır. Bu kapsamda okul öncesinden yükseköğretime kadar tüm kademelerdeki okullaşma oranları, öğrenci, öğretmen ve okul sayılarındaki değişimler betimlenmektedir. Ayrıca derslik ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları ile eğitim ortamlarının mevcut durumu incelenmekte, eğitim harcamalarının gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) ve merkezi bütçeye oranlarındaki değişimler ortaya koyulmaktadır. Yapısal değişimler kapsamında ise müfredat reformu, mevzuat değişimleri ve yeni sunulmaya başlayan hizmetler ele alınmaktadır.

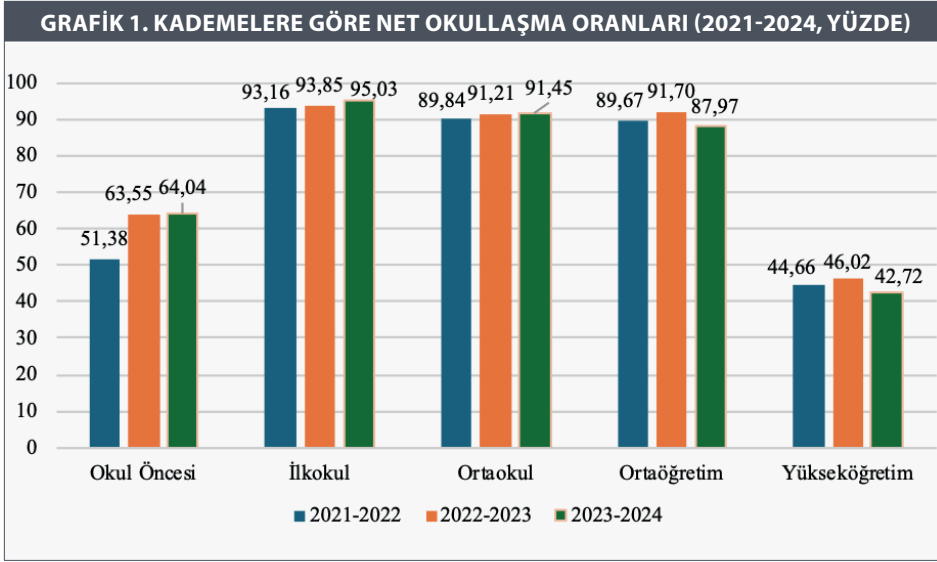
2024 yılı Türkiye'nin eğitim alanında hem nicelik hem de nitelik açısından önemli gelişmelerin kaydedildiği bir yıl olmuştur. Ülkenin genç nüfuslu demografik yapısı gereğince yükseköğretim öncesi ve yükseköğretim düzeylerinde toplamda 26 milyon çocuk ve gencin eğitim hizmetinden faydalandığı görülmektedir. Bu yoğun talep ise eğitim sisteminin erişilebilirliğini artırmak, altyapısını güçlendirmek ve niteliksel dönüşümü desteklemek adına yapılan reformlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Müfredat reformları ve 2024'te yürürlüğe giren Öğretmenlik Meslek Kanunu gibi yapısal düzenlemeler, eğitimde kaliteyi artırmayı hedefleyen en önemli adımlar arasında yer almıştır.

2024 eğitim politikalarında eğitime erişim, eğitim ortamları ve eğitim finansmanı konularında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Okul öncesi eğitime katılım oranlarındaki artış, öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki iyileşmeler ve eğitim bütçesinin toplam kamu bütçesine oranının yüksek seyretmesi bu kapsamda dikkat çekmektedir. Aynı zamanda okul türleri ve seviyelere göre öğrenci, öğretmen ve okul sayılarındaki değişimler, eğitim sisteminin büyüyen kapasitesini ve ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Türkiye'nin eğitim sistemi hem mevcut koşullara uyum sağlama hem de geleceğin ihtiyaçlarına yönelik yenilikçi yaklaşımlar geliştirme çabası içinde olmaya devam etmektedir. Yıl içerisinde öğrenci ve velilere yönelik hizmete sokulan dijital platformlar da bu çerçevede bir anlam taşımaktadır.

Bu bağlamda Türkiye’de 2024’te eğitim alanındaki gelişmeler i) eğitime erişim, ii) eğitim ortamları, iii) eğitim finansmanı ve iv) önemli yapısal değişimler ana başlıkları altında incelenebilir.

EĞİTİME ERİŞİM

Eğitime erişim bireylerin bilgi, beceri ve fırsatlara ulaşmasını sağlayarak toplumsal eşitliği destekleyen temel bir haktır. Kaliteli eğitim ise bireylerin yaşam standartlarını yükseltirken toplumun ekonomik ve sosyal kalkınmasının önemli göstergelerinden biridir.

Grafik 1’de 2021-2024 arasında kademelere göre net okullaşma oranları yer almaktadır. Bu oranlar incelendiğinde okul öncesinde 2021-2022 döneminde yüzde 51,38 olan okullaşma oranı 2022-2023 döneminde yüzde 63,55’e ve 2023-2024 döneminde yüzde 64,04’e yükselmiştir. Bu artış erken çocukluk eğitiminin yaygınlaştırılmasında önemli bir ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. İlkokul ve ortaokul kademelerinde az miktarda artış görülürken ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerindeki okullaşma oranının ise az miktarda düştüğü gözlemlenmiştir. İlkokul kademesinde yüzde 1,18 ve ortaokul kademesinde yüzde 0,24 artış gözlenirken ortaöğretim kademesinde yüzde 3,73 ve yükseköğretim kademesinde yüzde 3,30 azalma olduğu görülmüştür.²³ Oranların önceki yıllarla kıyaslandığında anlamlı bir fark oluşturmadığı söylenebilir.

23 “Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/24”, MEB, (2024), https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/11230736_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2023_2024.pdf, s. 58-59, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2024); “Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2022/23”, MEB, (2023), s. 58-59, https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2024).

TABLO 2. OKUL TÜRLERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ SAYILARI (2021-2024)				
		2021-2022	2022-2023	2023-2024
Okul Öncesi	Okul	36.644	39.826	39.957
	Öğretmen	107.171	121.786	121.986
	Öğrenci	1.885.004	2.055.350	1.954.202
İlkokul	Okul	24.519	25.182	25.245
	Öğretmen	310.477	299.967	308.636
	Öğrenci	5.433.901	5.535.531	5.644.386
Ortaokul	Okul	18.936	18.907	18.850
	Öğretmen	376.747	372.536	378.203
	Öğrenci	5.293.067	5.524.117	5.314.796
Ortaöğretim	Okul	12.804	12.686	12.506
	Öğretmen	389.307	394.557	397.990
	Öğrenci	6.543.599	6.789.681	5.796.881
Toplam	Okul	92.903	96.601	96.558
	Öğretmen	1.183.702	1.188.846	1.206.815
	Öğrenci	19.155.571	19.904.679	18.710.265

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/24", s. 58-59.

Tablo 2'de okul türlerine göre okul, öğretmen ve öğrenci sayılarındaki değişimler incelendiğinde bazı artış ve azalmalar göze çarpmaktadır. Okul öncesi düzeyinde okul sayısı 2021-2022 eğitim döneminde 36 bin 644 iken 2023-2024 döneminde 39 bin 957'ye çıkarak yaklaşık yüzde 9'luk bir artış göstermiştir. Öğretmen sayısı ise aynı dönemde yüzde 13,8 oranında artarak 107 bin 171'den 121 bin 986'ya ulaşmıştır. Ancak öğrenci sayısı 2021-2022'de 1 milyon 885 bin 4 iken 2022-2023 döneminde artarak 2 milyon 55 bin 350'ye çıkmış fakat 2023-2024 döneminde 1 milyon 954 bin 202'ye düşerek genel olarak yüzde 3,7 oranında bir artış göstermiştir.²⁴

İlkokul düzeyinde okul sayısı 2021-2022 eğitim öğretim döneminde 24 bin 519'dan 2023-2024 döneminde 25 bin 245'e çıkarak yaklaşık yüzde 3 oranında bir artış kaydetmiştir. Aynı dönemde öğretmen sayısı ise 310 bin 477'den 308 bin 636'ya hafif bir düşüş yaşamış ve bu da yüzde 0,6 oranında bir azalma anlamına gelmektedir. Öğrenci sayısı ise 2021-2022 döneminde 5 milyon 433 bin 901'den 2023-2024 arasında 5 milyon 644 bin 386'ya çıkarak yüzde 3,9 oranında artış göstermiştir.

Ortaokul düzeyinde 2021-2022 eğitim döneminde 18 bin 936 olan okul sayısı yüzde 0,5 oranında azalarak 2023-2024 arasında 18 bin 850'ye düşmüştür. Öğretmen sayısı ise yüzde 0,4 oranında artarak 376 bin 747'den 378 bin 203'e ulaşmıştır. 2022-2023 arasında öğrenci sayısı yüzde 4,4 artarak 5 milyon 293 bin 67'den 5

²⁴ "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/24", s. 58-59; "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2022/23", s. 58-59.

milyon 524 bin 117'ye yükselmiştir. 2023-2024 döneminde ise yüzde 3,8 oranında azalarak 5 milyon 314 bin 796'ya düşmüştür.

Ortaöğretim düzeyinde 2021-2022 eğitim döneminde 12 bin 804 olan okul sayısı 2023-2024 döneminde 12 bin 506'ya düşerek yüzde 2,3 oranında azalmıştır. Öğretmen sayısı ise 389 bin 307'den 397 bin 990'a çıkarak yüzde 2,2'lik bir artış göstermiştir. Ancak öğrenci sayısı 2021-2022 döneminde 6 milyon 543 bin 599 iken 2023-2024 arasında 5 milyon 796 bin 881'e düşerek yüzde 11,4 oranında bir azalma yaşamıştır.

Genel olarak okul öncesi ve ilkokul düzeylerinde öğrenci sayılarında küçük artışlar görülürken ortaokul düzeyinde nispeten sabit kalan öğrenci sayısı dikkat çekmektedir. Ortaöğretim düzeyinde ise öğrenci sayısında belirgin bir azalma söz konusudur. Okul ve öğretmen sayılarında genel olarak artış veya hafif düşüşler yaşanmıştır.

TABLO 3. KURUMLARA VE ÖĞRENİM SEVİYELERİNE GÖRE YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ ÖĞRENCİ SAYILARI (2021-2024)				
		2021-2022	2022-2023	2023-2024
Ön Lisans	Devlet	3.071.298	2.449.660	2.596.635
	Vakıf	178.803	197.394	225.991
	Toplam	3.250.101	2.647.054	2.822.626
Lisans	Devlet	4.152.635	3.285.919	3.234.059
	Vakıf	426.414	468.176	506.112
	Toplam	4.579.047	3.754.095	3.740.171
Yüksek Lisans	Devlet	294.585	366.273	347.518
	Vakıf	63.686	68.212	62.041
	Toplam	358.271	434.485	409.559
Doktora	Devlet	97.844	102.226	96.519
	Vakıf	11.696	12.282	12.414
	Toplam	109.540	114.508	108.933
Toplam	Devlet	7.618.360	6.204.078	6.274.731
	Özel	678.599	746.064	806.558
	Toplam	8.296.959	6.950.142	7.081.289

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 58-59.

Tablo 3'te Türkiye'de yükseköğretim düzeylerindeki kayıtlı öğrenci sayıları 2021-2024 arasında karşılaştırılmaktadır. Ön lisans düzeyinde devlet üniversitelerindeki öğrenci sayısı 2021-2022 döneminde 3 milyon 71 bin 298 iken 2022-2023 arasında 2 milyon 449 bin 660'a düşmüş ve 2023-2024 döneminde 2 milyon 596 bin 635'e yükselmiştir. Vakıf üniversitelerinde ise istikrarlı bir artış gözlemlenmiş, öğrenci sayısı 2021-2022 döneminde 178 bin 803'ten 2023-2024 arasında 225 bin 991'e çıkmıştır.²⁵

²⁵ "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 58-59.

Lisans düzeyinde devlet üniversitelerindeki öğrenci sayısı 2021-2022 döneminde 4 milyon 152 bin 635 iken sonraki yıllarda azalma göstererek 2023-2024 döneminde 3 milyon 234 bin 59'a gerilemiştir. Vakıf üniversitelerinde ise 2021-2022 döneminde 426 bin 414 olan sayı 2023-2024 arasında 506 bin 112'ye yükselmiştir. Yüksek lisans seviyesinde devlet üniversitelerindeki öğrenci sayısı 2021-2022'den 2022-2023'e artmış ancak 2023-2024 döneminde 347 bin 518'e düşmüştür. Vakıf üniversitelerindeki öğrenci sayısı ise 2022-2023 döneminde artış göstermiş ancak 2023-2024 arasında azalarak 62 bin 41 olmuştur.²⁶

Doktora düzeyinde ise devlet üniversitelerinde öğrenci sayısı 2021-2022 eğitim döneminde 97 bin 844'ten 2023-2024 döneminde 96 bin 519'a hafif bir azalma göstermiştir. Vakıf üniversitelerindeki doktora öğrenci sayısı nispeten sabit kalarak 2021-2022 döneminde 11 bin 696'dan 2023-2024 arasında 12 bin 414'e çıkmıştır. Genel olarak öğrenci sayılarında devlet üniversitelerinde özellikle lisans seviyesinde bir düşüş yaşanırken vakıf üniversitelerinde ise artış eğilimi olduğu görülmektedir.

EĞİTİM ORTAMLARI

Eğitim ortamları, bireylerin öğrenme sürecini destekleyen fiziksel, sosyal ve psikolojik koşulları kapsar. İyi tasarlanmış ve kapsayıcı eğitim ortamları öğrencilerin başarılarını artırırken yaratıcılık ve iş birliğini teşvik eder. Derslik ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları ise bu ortamların niteliğini gösteren önemli belirteçlerdendir.

KADEMELER	2021-2022	2022-2023	2023-2024
Okul Öncesi	16	22	21
Resmi	23	36	30
Özel	10	10	11
İlkokul	20	20	21
Resmi	22	22	22
Özel	10	11	11
Ortaokul	26	26	27
Resmi	28	28	28
Özel	12	13	13
Ortaöğretim	22	22	27
Resmi	25	24	24
Özel	11	12	13

26 "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2022/23", s. 58-59; "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/24", s. 58-59.

Genel Ortaöğretim	24	24	33
Resmi	32	30	30
Özel	10	11	12
Mesleki ve Teknik	23	23	25
Resmi	25	24	25
Özel	15	18	20
Din Öğretimi	14	13	12
Genel Ortalama	26	26	26

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 58-59.

Tablo 4, kademelere ve okul türlerine göre derslik başına düşen öğrenci sayılarını göstermektedir. Okul öncesi seviyesinde derslik başına düşen öğrenci sayısı resmi kurumlarda 2022-2023 eğitim döneminde 36 iken 2023-2024 döneminde 30'a düşmüştür. Özel okullarda ise önceki yıllara göre benzer bir oranda kalmıştır. İlkokulda derslik başına düşen öğrenci sayısı 2021-2022 ve 2022-2023 dönemlerinde 20 iken 2023-2024 arasında 21'e çıkmıştır. Ortaokulda ise bu sayı 26'dan 27'ye yükselmiş; resmi okullarda 28'de sabit kalırken özel okullarda 13 olarak kaydedilmiştir. Ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 2023-2024 döneminde artarak 27'ye çıkmış; resmi okullarda 24'te sabit kalmış, özel okullarda ise 13 olmuştur. Genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 24'ten 33'e yükselmiş; resmi okullarda 30, özel okullarda ise 12 olarak kaydedilmiştir. Mesleki ve teknik eğitimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 2021-2022 ve 2022-2023 eğitim dönemlerinde 23 iken 2023-2024 arasında 25'e yükselmiş; resmi okullarda bu sayı 24-25 arasında değişirken özel okullarda 18'den 20'ye çıkmıştır. Din öğretiminde derslik başına düşen öğrenci sayısı genel olarak azalarak 2024'te 12 olmuştur. Tablonun geneline bakıldığında resmi ve özel kurumlar arasındaki öğrenci farkının 2024'te de dikkate değer olduğu gözlemlenmektedir.²⁷

TABLO 5. KADEMELERE VE OKUL TÜRLERİNE GÖRE ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYILARI (2021-2024)			
KADEMELER	2021-2022	2022-2023	2023-2024
Okul Öncesi	14	15	16
Resmi	14	17	18
Özel	13	11	11
İlkokul	18	18	18
Resmi	19	20	20
Özel	9	9	9

²⁷ "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 58-59.

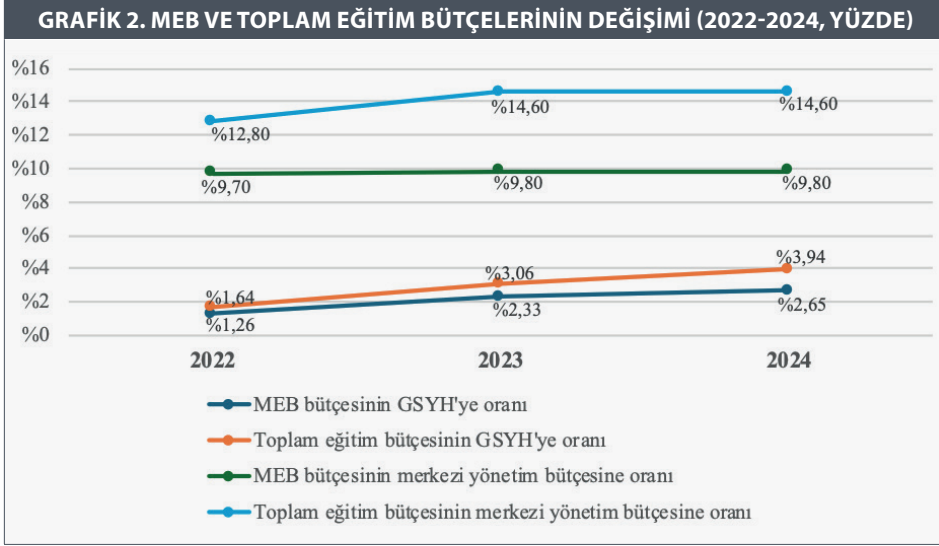
Ortaokul	14	14	14
Resmi	14	15	14
Özel	9	9	9
Ortaöğretim	13	12	15
Resmi	14	13	13
Özel	8	8	8
Genel Ortaöğretim	14	13	18
Resmi	17	20	15
Özel	7	7	7
Mesleki ve Teknik	12	12	12
Resmi	12	12	11
Özel	16	16	17
Din Öğretimi	10	9	8
Genel Ortalama	15	15	15

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/24", s. 58-59.

Tablo 5, 2021-2024 arasında okul öncesi, ilkokul, ortaokul, ortaöğretim, genel ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim ve din öğretimi kademelerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayılarını göstermektedir. Okul öncesi seviyesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı resmi kurumlarda bir önceki yıla göre aynı seviyede kalırken özel okullarda az miktarda artış göstermiştir. İlkokulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 18'de sabit kalırken resmi okullarda bu sayı 20 ve özel okullarda 9 olmuştur. Ortaokulda genel olarak öğretmen başına 14 öğrenci düşerken özel okullarda bu sayı 9'dur. Ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 2023-2024 döneminde 15'e çıkmış, genel ortaöğretimde ise artış yaşayarak 18 olmuştur. Mesleki ve teknik eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 12'de sabit kalırken din öğretiminde ise düşüş yaşayarak 8'e gerilemiştir. Genel toplamda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı tüm kademeler için 15 olarak kaydedilmiştir.²⁸

EĞİTİM FİNANSMANI

Eğitim finansmanı, eğitim sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için kaynakların planlanması ve dağıtılması sürecidir. Yeterli ve adil finansman diğer faktörler gibi eğitimin niteliğine dair önemli göstergelerden biridir.

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 245-247.

Grafik 2, 2022 ve sonrasında eğitim bütçesinin GSYH'ye ve merkezi yönetim bütçesine oranlarındaki değişimi göstermektedir. 2022'de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bütçesinin GSYH'ye oranı yüzde 1,26 ile en düşük seviyeye inerken 2023'te bu oran yüzde 1,64'e yükselmiştir. 2024'te ise artış devam ederek yüzde 1,95 seviyesine çıkmıştır. Benzer şekilde toplam eğitim bütçesinin GSYH'ye oranı da 2022'de yüzde 1,64 seviyesindeyken 2023'te yüzde 2,33 ve 2024'te yüzde 2,65'e yükselmiştir. MEB bütçesinin merkezi yönetim bütçesine oranına bakıldığında 2022'de yüzde 9,7 seviyesindeyken 2023'te yüzde 9,8 olduğu ve 2024'te sabit kaldığı görülmektedir. Toplam eğitim bütçesinin merkezi yönetim bütçesine oranı ise 2022'de yüzde 12,8 iken 2023'te yüzde 14,6'ya yükselmiştir. Bu veriler 2022'deki düşük oranların ardından 2023 ve 2024'te hem GSYH'ye hem de merkezi yönetim bütçesine oranlarda kısmi bir toparlanma yaşandığını göstermektedir.²⁹

EĞİTİM ALANINDA ÖNEMLİ YAPISAL GELİŞMELER

2024'te öne çıkan iki önemli yapısal gelişme Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli adıyla uygulanmaya başlanan yeni müfredat ve Milli Eğitim Akademisinin kurulmasını da düzenleyen yeni Öğretmenlik Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesi olmuştur.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli

MEB 2021'de başlattığı müfredat değişikliklerini 2024'te "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" adı altında tamamlayarak kamuoyuna sunmuştur. Bu modelin önceki müfredatlardan elde edilen geri bildirimler ve toplumsal ihtiyaçlar göz önünde bu-

²⁹ "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", s. 245-247.

lundurularak öğrencilerin zihinsel, duygusal, fiziksel, sosyal ve manevi gelişimlerini desteklemeyi hedefleyen bir yaklaşımla tasarlandığı belirtilmektedir. Yeni müfredat öğrenme-öğretme süreçlerinde yenilikçi, sadeleştirilmiş ve beceri odaklı bir yaklaşımı benimseyerek yüzeysel bilgi aktarımı yerine derinlemesine öğrenme süreçlerini teşvik etmeyi vadetmektedir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve girişimcilik gibi çağın gerektirdiği becerileri kazanmalarını amaçlamaktadır. “Maarif” kavramına yapılan vurguyla model bilgi aktarımının yanı sıra öğrencilerin ahlaki, sosyal ve disiplinler arası bağlamlarda gelişimlerini de öne çıkarmaktadır. Ayrıca zihinsel ve sosyal gelişimlerini desteklemek amacıyla Erdem-Değer-Eylem modeli, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve sistem okuryazarlığı gibi bileşenler de müfredata entegre edilmiştir. Bu kapsamda sosyal sorumluluk projeleri ve sürekli öğrenme fırsatları da eğitimin temel parçaları haline getirilmiştir. Öğrencilere esnek, etkileşimli ve farklılaştırılmış öğrenme ortamlarının sunulması da öncelikli hedeflerden biri olarak görülmektedir.

Yeni müfredatın özellikle öğrencilerin bilgiye erişim, analitik ve eleştirel düşünme gibi becerilerini daha ileri bir seviyeye taşınması ayrıca Türkiye'nin uluslararası başarı değerlendirme sınavlarındaki performansını artırması beklenmektedir. 2024-2025 eğitim öğretim döneminde 1, 5 ve 9. sınıflarda uygulanmaya başlanan yeni müfredat ve materyallerin ilk eğitimsel sonuçları ve iyileştirme gerekli görülecek hususlar öğretim dönemi sonunda somut olarak ortaya çıkacaktır.

Öğretmenlik Meslek Kanunu

Öğretmenlik Meslek Kanunu öğretmenlerin hak ve sorumluluklarını yasal güvence altına alarak mesleğin saygınlığını artırmayı ve eğitim sisteminin genel kalitesini yükseltmeyi hedefleyen önemli bir düzenlemedir. Haziran'da gündeme gelen ve Ekim'de yürürlüğe giren yeni Öğretmenlik Meslek Kanunu kapsamı ve hedefleri itibarıyla bir öncekinden daha geniş bir düzenleme niteliği taşımaktadır. Kanun, öğretmenlik mesleğine seçim, öğretmenlerin yetiştirilmesi, atanması ve mesleki gelişimi gibi süreçleri daha sistematik hale getirmeyi amaçlamaktadır. En önemli yeniliklerden biri ise öğretmenlerin mesleğe hazırlık sürecinde Milli Eğitim Akademisinde eğitim almalarının zorunlu kılınmasıdır. Milli Eğitim Akademisinin öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimleri yürütmesi ve eğitim yöneticilerinin mesleki gelişimini desteklemesi planlanmaktadır.

Kanun, öğretmenlerin özlük hakları ve sosyal güvenliklerini iyileştirmenin yanı sıra çalışma koşullarını daha güvenli ve destekleyici hale getirmeyi amaçlamaktadır. Öğretmenlerin karşılaşabileceği şiddet olaylarına karşı daha güçlü koruma mekanizmaları oluşturulması ve bu suçların tutuklama sebebi sayılması mesleğin güven içinde icra edilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca öğretmenlerin mesleki etik kurullarla hareket etmeleri ve kariyer basamaklarında belirlenen kriterlere uygun şekilde iler-

lemeleri hedeflenmektedir. Bu düzenlemelerin uzun vadede öğretmenlerin mesleki tatmini ve motivasyonunu artırarak mesleğin itibarını yükselteceği dolayısıyla eğitim kalitesine olumlu yansıtacağı öngörülmektedir.

DEZAVANTAJLI GRUPLAR

FARUK TAŞCI VE HAMZA KIZILKAYA

Toplumsal yapı içinde belli kesimler kendilerinden olmayan/kaynaklanmayan belli vasıflarından dolayı dezavantajlı bir durumda olabilmektedir. Engelliler, yaşlılar, göçmenler ve yoksullar ile belli yönleri açısından gençler bunlardandır. Türkiye’de kamusal anlamda bu kesimlerin dezavantajlılıklarını giderme amacıyla mevzuat, kurumsal yapılanmalar, politikalar ve uygulamalar bulunmaktadır. Bunların 2024’teki yansımalarını ana hatlarıyla ortaya koymak mümkündür.

ENGELLİLER

Türkiye’de 2024’teki engellilere yönelik kamusal adımlar (i) istihdam, (ii) bakım ve rehabilitasyon, (iii) sosyal yardım, (iv) eğitim ve (v) erişebilirlik ana başlıkları altında ele alınabilir.

Engelli istihdamının kamu ayağı söz konusu olduğunda öncelikle “kota sistemi” akla gelmektedir. Bu sisteme göre engellilerin kamuda memur ve işçi olarak istihdam edilmelerinde belli bir zorunluluk (kota) bulunmaktadır. Bu kota 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre kurum ve kuruluşların çalıştırdıkları personele ait kadrolarda yüzde 3 oranındadır. Bu çerçevede EKPSS’nin ilk yapıldığı 2012’den bu yana alınan engelli memur sayısında sürekli artış görülmektedir. 2023’te 68 bin 108 olan engelli memur sayısı en son açıklanan Eylül 2024 verilerine göre 70 bin 697’e ulaşmıştır.³⁰

4857 sayılı İş Kanunu’na göre 50 veya daha fazla işçi çalıştırılan kamu iş yerlerinde yüzde 4 oranında engelli çalıştırma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu kapsamda Eylül 2024 itibarıyla yükümlü kamu iş yeri sayısı 1.489 ve kamuda fiilen çalışan

30 “Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024”, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, <https://www.aile.gov.tr/sgbd/istatistik-sayfalari/aylik-istatistik-bulteni>, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

engelli sayısı 23 bin 949 kişidir. 2023'te ise yükümlü kamu iş yeri sayısı 1.433 ve kamuda fiilen çalışan engelli işçi sayısı 22 bin 449 olarak kaydedilmiştir.³¹ Bu anlamda hem yükümlü kamu iş yeri hem de kamu engelli işçi sayılarında belli bir miktar artış söz konusudur.

Engelli istihdamında kamunun dahil olduğu diğer önemli uygulama alanı “korumalı iş yeri sistemi”dir. Sistem, zihinsel veya ruhsal engelli oldukları için iş gücü piyasasında çalışma imkanları kısıtlı olanlara yöneliktir. Bu kısıtı aşma adına teknik ve mali açılardan destekleme yapılmaktadır. Yaş, engellilik oranı ve Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR) kayıtlı olma hususlarının yerine getirilmesi durumunda zihinsel ve ruhsal engellilere destekler sunulmaktadır. Destekler bir yandan vergi indirimleri şeklinde diğer yandan da ücretlerin belli miktarlarının ve primlerin kamu tarafından karşılanması biçimindedir. Böyle bir destek için ilgili iş yerinde en az 5 engelli çalışmalı ve engelli çalışanların iş yerindeki toplam işçi sayısına oranı yüzde 50'den az olmamalıdır. Bu çerçevede ilk uygulamanın başladığı 2016'dan bu yana hem korumalı iş yeri sayısı hem de bu iş yerlerinde çalışan söz konusu engellilerin sayısında kararlı bir artışın olduğu söylenmelidir. 2023'teki 14 korumalı iş yeri sayısı Eylül 2024 itibarıyla 15 olarak kayıtlara geçmiş ve engelli çalışan sayıları da 129'dan 135'e çıkmıştır.³² Artışın devam etmesi adına daha fazla adımlar atılması gerekmektedir.

Türkiye'deki engelli hizmetlerinden biri de engelli bakım ve rehabilitasyonu olarak bilinmektedir. Bu hizmetler “engelli bakım ve rehabilitasyon merkezi”, “özel engelli bakım ve rehabilitasyon merkezi”, “engelli bakım ve rehabilitasyon merkezi (gündüzlü)” ve “umutevi” kurumsal yapılanmalarıyla yürütülmektedir. Bunlardan özel engelli bakım ve rehabilitasyon merkezi sayısında geçen yıla göre 5 adet (312'den 317) artış ve umutevlerinde 149'dan 145'e düşüş görülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da özel engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde bakılanların sayısında geçen yıla göre bir miktar artış ve umutevlerinde de azalış yaşanmıştır. Bununla birlikte engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde sayıca artış olmasa bile bakılan engelli sayısında bir miktar artış söz konusudur.³³ Böyle bir tablo kötü olmasa da bakım ve rehabilitasyon alanının daha fazla güçlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Engellilerin bakımını da içine alan bir uygulama olarak engellilere sosyal yardımlar da yapılmaktadır. Bu bağlamda evde bakım yardımı ve 2022 sayılı Kanun kapsamındaki yardımlar söz konusudur. Evde bakım yardımı alan yararlanıcı sayısında önemli bir değişim olmasa da evde bakım yardım ödemesi 2023'te aylık ortalama

31 “İstihdamı Zorunlu Kontenjanları Eylül 2024”, İŞKUR, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

32 “Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024”.

33 “Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024”.

2 milyar 638 milyon 99 bin 954 TL iken Ocak-Eylül 2024 arasındaki aylık ortalama ise 4 milyar 434 milyon 983 bin 723 TL'ye yükselmiştir.³⁴

2022 sayılı Kanun kapsamında engelli yardım aylığı alan sayısı 2023'teki 618 bin 249 kişiden Eylül 2024'te 546 bin 379 kişiye düşmekle birlikte bu kapsamda aktarılan miktar 2023'te aylık ortalama 1 milyar 196 milyon 581 bin 796 TL iken Ocak-Eylül 2024 arasındaki aylık ortalama 1 milyar 834 milyon 497 bin 556 TL seviyesine çıkmıştır. 2022 sayılı Kanun kapsamında engelli yakını aylığı da buraya eklenmelidir. 2023'te aylık alan 99 bin 900 kişi varken 2024 Eylül'üne gelindiğinde bu sayının 75 bin 36'ya düştüğü görülmektedir. Yine verilen miktarlarda artış söz konusudur.³⁵ Bu artışların bir önceki yıla göre aylıklara yapılan zamların uzantısıyla ilgili olduğu açıktır.

Engelli desteklerinin bir yönü de engelli eğitimi üzerinedir. Bu noktada Türkiye'deki bir yıllık durumu görmek adına engelli türlerine göre okullar ile buralardaki öğrenci ve öğretmenlerin sayılarına bakmak gerekmektedir.

2022-2023 döneminde örgün okul öncesi, ilkökul, ortaokul ve ortaöğretimdeki toplam (resmi+özel) özel eğitim kurumu sayısı 14 bin 281 iken 2023-2024 arasında bu sayı 14 bin 352'ye ulaşmıştır. Açılan 71 yeni okul söz konusudur. Öğrenci sayısı ise 1 milyon 670 bin 729 iken 1 milyon 631 bin 192 olmuştur. Bu öğrencilere 134 bin 146 derslikte toplam 175 bin 499 öğretmen eğitim vermektedir. Böylece genel eğitim içindeki payların yüzde 1-5 arasındaki oranlardan hem öğrenci (yüzde 9,3) hem okul (yüzde 19) hem de öğretmen oranları (yüzde 12,6) açısından geliştiği not edilmelidir.³⁶

İlk uygulandığı 2006'dan bu yana kaynaştırma eğitimine dahil olan öğrenci sayısının da artış halinde olduğu görülmektedir. 2022-2023 eğitim dönemindeki öğrenci sayısı 359 bin 703³⁷ iken 2023-2024 döneminde bu sayı 426 bin 990'a yükselmiştir.³⁸

Artışlar özel eğitim sınıfları için de geçerlidir. İlk uygulaması olan 2016'da 7 bin 454 olan özel eğitim sınıfı sayısı 2023'e kadar artarak 12 bin 448'e ulaşmıştır. Aynı paralelde öğrenci sayısı da 63 bin 388'den 86 bin 509'a yükselmiştir.³⁹

Bunların yanında Türkiye'de özel gereksinimli (engelli) öğrencilerin eğitimine yapılan yatırımların da sürekli arttığı görülmektedir. Bu noktada Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğüne verilen bütçe destekleri ipucu vermektedir. Bu destek 2023'te 13 milyon TL iken 2024'te 24 milyona yükselmiştir.⁴⁰

34 "Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024".

35 "Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024".

36 "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24", MEB, (2024), s. 44-45, https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/11230736_meb_istatistikleri_organ_egitim_2023_2024.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

37 "Geçmişten Günümüze Sayılarla Eğitim (1923-2023)", MEB, <https://yuzuncuyilgalerisi.eba.gov.tr/galeriler/gecmisten-gunumuze-sayilarla-egitim-1923-2023-50?sayfa=4>, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

38 "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2023/'24".

39 "Geçmişten Günümüze Sayılarla Eğitim (1923-2023)".

40 MEBBİS MEİS Modülü

Engelli hizmetlerinde son önemli alan engelli erişebilirliğidir. Burada binalar, açık alanlar ve ulaşım ile bilgi ve iletişim teknolojileri söz konusu olduğundan engellilerin güvenli ve başkalarına bağımlı olmadan ulaşabilmesi ve kullanabilmesi akla gelmektedir. 5387 sayılı Kanun meselenin detaylarını vazetmekte ve gerekli adımların atılmasını emretmektedir. Bu noktada engelli erişebilirliğine “uygunluk” taşıyıp taşımadığına dair “erişilebilirlik belgesi” ile “denetim” sayıları somut gelişimi görmek açısından önemlidir. İlki 2014’te başlayan erişilebilirlik belgesi uygulamasındaki sayı artışı son yıllarda azalışa dönmüş durumdadır. Belge sayısı 2023’te 357 iken 2024’ün sayısı halen açıklanmamıştır. Benzer durum denetim için de geçerlidir. 2023’teki denetim sayısı 4 bin 417’dir.⁴¹ Açık olan husus ise belgelendirme ve denetim işlerinin ivme kazanması gerektiğidir.

Engelli erişebilirliğinin bilgi ayağında YÖK’ün her yıl düzenlediği “engelsiz üniversite” açılımı not edilmelidir. Engelsiz üniversitelere “bayrak” ve “nişan” ödülü verilmektedir. Yıllar itibarıyla önemli olan husus ise her yıl engelsiz üniversite sayısının artmaya devam etmesidir.

YAŞLILAR

Dezavantajlı gruplardan bir diğeri yaşlılardır. Burada kastedilen Türkiye’nin resmi olarak ölçüt aldığı 65 yaş ve üstü kişilerdir. TÜİK verilerine göre Türkiye’de yaşlı nüfus artışı devam etmektedir. 8 milyon 451 bin 669 olan yaşlı sayısı geline noktada 8 milyon 722 bin 806 kişi olmuştur. Son beş yıldaki artış oranı yüzde 21,4 olarak kaydedilmiştir. Bu haliyle yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 10,2’ye çıkmıştır. Yaşlıların yüzde 44,5’ini erkekler ve yüzde 55,5’ini de kadınlar oluşturmaktadır. Erkek yaşlı nüfus da bir önceki yıla göre bir miktar artış içindedir.

Yaşlı nüfusun 65-74, 75-84, 85 ve üstü yaş grupları açısından dağılımı da git-tikçe “daha yaşlı” hal almaktadır. 2022’den 2023’e gelindiğinde 65-74 yaş grubunun oranı yüzde 64,5’ten yüzde 64’e düşerken 75-84 yaş grubunun oranı yüzde 27,7’den yüzde 28,1’e çıkmış, 85 yaş ve üstü de yüzde 7,9 olarak kalmıştır. Yüzde 0,1 olan 100 yaş ve üstü kişilerin sayısı da belli bir miktar artış halindedir.

Öte yandan yıllar içinde yalnız yaşayan yaşlıların sayısı da artmaya devam etmiştir. 2022’de 1 milyon 632 bin 874 yaşlı tek başına yaşarken 2023’te bu sayı belli bir artışla 1 milyon 669 bin 270 olmuştur. Bahsi geçen yaşlıların 4’te 3’ü kadındır.

Türkiye’de böyle bir demografik zeminde yaşlılara yönelik i) iş gücü piyasasındaki durum, ii) sosyal yardımlar, iii) bakım ve iv) eğitim bağlamlarında bir yıllık gelişime bakılabilir.

İş gücü piyasası açısından yaşlılara bakıldığında 2019’da yüzde 12 olan iş gücüne katılım oranı 2023’e gelindiğinde yüzde 12,2 olarak hesaplanmış ve istihdam ora-

⁴¹ “Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024”.

nı yüzde 11,9 olmuştur. İstihdam edilenlerin yarısından çoğu tarım sektöründedir. Aynı yıllarda yaşlıların işsizlik oranı ise yüzde 3,1'den yüzde 2,7'ye gerilemiştir.

Öte yandan iş gücü piyasasında belli bir zaman bulunmuş veya bulunmasa bile gerekli/yeterli şartları yerine getirmiş olanlara dönük sosyal sigorta uygulamaları söz konusudur. Bunlar içinde yaşlılık aylığı kategorisi bulunmaktadır. 2023'te yaşlılık aylığı alan kişi sayısı 11 milyon 508 bin 619 iken bu sayı artarak 2024 Ağustos'unda 11 milyon 862 bin 121 kişi olmuştur. 2022'de yaşlılık aylığı alan 9 milyon 499 bin 96 kişi olduğu düşünüldüğünde artışın büyüklüğü barizdir.⁴² Bunun EYT kapsamında emekli olarak yaşlılık aylığı alanlarla ilgisinin olduğu açıktır.

2024'te ek olarak emeklilere kamu sosyal tesislerinde yüzde 15 indirimle yararlanma hakkı sunulmuştur. Emekliler ve hak sahiplerinin eş, anne ve babaları 31 Aralık 2024'e kadar kamu kurum ve kuruluşlarına ait sosyal tesislerde yüzde 15 oranında indirim imkanına sahip olmuştur.⁴³

Emeklilik kapsamında aylık alamayan yaşlılar için yoksullukla bağlantılı olarak 2022 sayılı Kanun ile parasal destek verilmektedir. TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'deki yaşlı yoksulluk oranı 2019'da yüzde 14,2 iken 2023'te yüzde 21,7'ye yükselmiştir. Durum kadınlar için erkeklere göre bir miktar daha fazla risklidir. Bu riskleri giderme adına sosyal yardımlar yapılmaktadır. 2023'te 812 bin 694 yaşlı 2022 sayılı Kanun kapsamında yaşlı aylığı/yardımları alırken 2024 Eylül'üne gelindiğinde bu sayı 746 bin 542 olmuştur.⁴⁴ Yaşlı yoksullaşması düşünüldüğünde yaşlılara yönelik sosyal yardımların güçlenerek artmasının önemi ortadadır.

Yoksul olan veya olmayan bakıma muhtaçlara yönelik yaşlı bakım hizmetleri bulunmaktadır. Türkiye'de yaşlı bakımı kapsamında huzurevi, özel huzurevi, yaşlı yaşamevi, gündüzlü bakım ve yaşlı yaşam merkezi ve diğer huzurevi (diğer bakanlıklar ve yerel yönetimlere bağlı) olmak üzere beş farklı kategori söz konusudur. 2023-Eylül 2024 arasında huzurevi sayısı 168'den 169'a, özel huzurevi sayısı 267'den 270'e ve gündüzlü bakım ve yaşlı yaşam merkezi sayısı da 36'dan 41'e yükselmiştir. Yaşlı yaşamevi sayısı ise 6'dan 4'e ve diğer huzurevi sayısı 22'den 20'ye inmiştir. Bu kurumlarda bakılan yaşlı sayısında ise genel anlamda belli bir artış söz konusudur.⁴⁵ Bu çerçevede Türkiye nüfusu içinde yaşlıların oranının ve bunlar içinde de yalnız yaşayan yaşlıların sayısının artması bir müddet sonra bakım ihtiyacı anlamına da gelebileceği için yaşlı bakımı açısından alınması gerekli tedbirlerin çok boyutlu şekilde masaya yatırılması gerekmektedir.

42 "Aylık İstatistik Bültenleri Eylül 2024", Sosyal Güvenlik Kurumu, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylık/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6>, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

43 "Emeklilerimize Kamu Sosyal Tesislerinde %15 İndirim", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://emekliler.gov.tr/emekliye-ozel-firsatlar/24>, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

44 "Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024".

45 "Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024".

Son olarak özellikle son yıllarda gündeme gelen bir uygulama alanı olarak yaşlıların eğitimi bulunmaktadır. Böyle bir alan bir yandan (azalmaya devam etse de) okuma yazma bilmeyen yüzde 13,6'lık yaşlının varlığı bir yandan da okuma yazma bilenlerin aktif hayatın (aktif yaşlanmanın) içinde eğitim ve sosyalleşme yoluyla kalmaya devam edebilmeleri açılarından önemlidir. Bu noktada “tazelenme üniversiteleri” (üçüncü yaş üniversiteleri) konsepti dikkat çekmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesindeki proje kapsamında 6 tazelenme üniversitesinde 2023 sonu itibarıyla 5 bin 665 yaşlı eğitim görmüştür.⁴⁶ Bakanlık uygulamasının dışında Türkiye'deki üniversitelerde 60 yaş ve üstü yaşlılara yönelik ayrı eğitimlerin yapılmasına her yıl yeni üniversitelerin dahil olduğu görülmektedir.

GENÇLER

Tamamı olmasa bile belli sayıda gencin dezavantajlı konumda veya risk altında olabilmesi mümkündür. Bu konumların veya risklerin aşılması noktasında (i) barınma imkanları, (ii) maddi destekler, (iii) hizmetler ve (iv) girişimcilik adımları önemlidir.

Gençlerin barınması denildiğinde doğal olarak ağırlıklı bir şekilde üniversite gençleri akla gelmektedir. Net olarak bilinen durum ise üniversite öğrencilerinin barınmasından sorumlu olan Gençlik ve Spor Bakanlığı Kredi Yurtlar Kurumu (KYK) bünyesindeki yurtların sayısının ve buna bağlı olarak yatak kapasitesinin özellikle son yıllarda ciddi bir şekilde artırıldığıdır. Artık tüm illerde yurtları olan KYK'nın toplam 857 yurdunda 2024-2025 eğitim döneminde 987 bin öğrenci barınmaktadır. 2002'deki 190 yurt ve 182 bin öğrenci sayısı düşünüldüğünde gelinen nokta daha net anlaşılmaktadır.⁴⁷

Gençlere verilen maddi destekler derken de burs akla gelmektedir. KYK'nın kredi ve burs desteklerinden yararlanan öğrenci sayısı 1 milyon 439 bin 462'dir.⁴⁸ Geçen seneki rakamlarsa 503 bini burs ve 880 bini kredi olmak üzere 1 milyon 383 bindir.⁴⁹ Ayrıca “sporcu harçlığı” kapsamında Ağustos 2024 itibarıyla 55 bin 763 sporcuya toplam 269 milyon TL ödeme yapılmıştır.⁵⁰ Gençlere diğer bir maddi destek evlenecek gençlere yönelik Aile ve Gençlik Fonu'dur. Fona 2024'ün Ekim sonu itibarıyla başvuru sayısı 15 bine yaklaşmış; ödeme alan çift sayısı 5 bin 550 iken 5 bin 653 çift de eğitim almaktadır.⁵¹

Bunların yanında Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde gençlere yönelik hizmetler de bulunmaktadır. Bunlardan gençlik merkezi sayısı yıllar içinde artmış du-

46 *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2023 Yılı Faaliyet Raporu*, (ASHB Yayınları, Ankara: 2024), s. 100.

47 Erkan Tiryaki, “Türkiye’de Yurt Kapasitesi 20 Yılda 4,5 Kattan Fazla Arttı”, *Anadolu Ajansı*, 15 Eylül 2022.

48 “Stratejik Plan: 2024-2028”, T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/GSB_24_0001_KK_stratejik_plan_web_270624.pdf, s. 16 (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

49 “Stratejik Plan: 2024-2028”.

50 Halil İbrahim Aşar ve Erkan Tiryaki, “Gençlik ve Spor Bakanı Bak: Öğrencilerimizin Yüzde 97’sini Yurtlarımıza Yerleştirdik”, *Anadolu Ajansı*, 5 Kasım 2022.

51 Mehmet Karataş, “Aile ve Gençlik Fonu’na 15 Bin Başvuru! 5 Bin Çift Yararlandı”, *A Haber*, 16 Kasım 2024.

rumdadır. Gelineen noktada 477 gençlik merkezi faaliyettedir ve bu merkezlerdeki faaliyetlere katılan gençlerin sayısı 12 milyondur.

Gençlerin desteklenmesi noktasında bir önemli husus da iş gücü kapsamındadır. TÜİK verilerine göre gençlerin işsizlik oranı 2023'te yüzde 17,4 iken 2024'ün üçüncü çeyreğinde bir miktar azalarak yüzde 16,8'e gerilemiştir. Ayrıca "öğretimde, istihdamda veya eğitimde olmayan" (NEET) sayıları ve oranları açısından bakıldığında 2020'deki yüzde 33,6'lık zirveden bu yana Türkiye'de azalan bir seyirle 2023'e gelindiğinde yüzde 27,2'lik bir oranla karşı karşıya gelinmiştir. Ancak bu oranla Türkiye halen Avrupa ülkeleri içerisinde birinci sıradaki yerini korumaktadır.⁵²

Bu tarz bir tablonun risklerini düşürme adına gençlere yönelik girişim destekleri önemlidir. KOSGEB genel girişimci desteklerinde gençlerin varlığının yanında öelde Gençlik ve Spor Bakanlığı "genç çiftçi projesi" burada önem kazanmaktadır. Proje kapsamında 81 ilde 10-30 yaş aralığındaki 100 bin gence tarım eğitimi verilmesi hedeflenmektedir⁵³ ki bu aynı zamanda Türkiye'nin tarım sektörünün güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.

GÖÇMENLER

Dezavantajlı gruplardan biri de göçmenlerdir. Bu kapsamda Türkiye'nin gündeminde daha fazla öne çıkan (i) düzensiz göçmenler, (ii) geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ve (iii) uluslararası öğrenciler üzerinde durulmaktadır.

Göçün bir ayağı düzensiz (kaçak) göçtür. Türkiye'de son yıllarda yakalanan düzensiz göçmen sayısı azalan bir seyir takip etmektedir. 2022'de 285 bin 27, 2023'te 254 bin 8 ve 14 Kasım 2024 itibarıyla 196 bin 176 düzensiz göçmenin yakalandığı bildirilmektedir. 2024'te yakalanan sayısının Ocak'tan itibaren her ay sürekli artan bir seyrinde olduğu görülmektedir. Yakalananların yaklaşık yarısı Afganistan (53 bin 622) ve Suriye (46 bin 332) uyruklulardır. Afganlar 2019'daki 201 bin 437'den her yıl azalarak mevcut sayıya kadar düşmüştür. Filistin'den düzensiz göçmen sayısı da geçen seneye göre yarı yarıya (18 bin 113'ten 9 bin 923'e) düşmüş durumdadır.⁵⁴

2011'den sonra Türkiye'deki en önemli göçmen kitlesi, çoğunluğunu Suriye uyrukluların oluşturduğu geçici koruma statüsündeki göçmenlerdir. Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeliler 2021'den beri sürekli azalma seyrinde olup 14 Kasım 2024 itibarıyla ilk defa 3 milyonun altına (2 milyon 935 bin 742) düşmüştür. Bu sayıyla geçici koruma statüsündeki Suriyeliler, Türkiye nüfusunun yüzde 3,43'üne denk gelmektedir ki 2023'te bu oran yüzde 3,76'dır. Geçen seneye göre Suriyelilerin sayıca

52 "Young People Neither in Employment Nor in Education and Training by Sex, Age and Labour Status (NEET Rates)", Eurostat, 13 Eylül 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_ifse_20/default/table?lang=en, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

53 Mehmet Güney, "100 Bin Gence Tarım Eğitimi", *Yeni Şafak*, 6 Eylül 2024.

54 "Düzensiz Göç", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 14 Kasım 2024, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

en fazla olduğu ilk on il sıralaması ise değişmemiştir. İstanbul 511 bin 645 geçici koruma statüsündeki Suriyeliyi barındırmasıyla ilk sıradaki yerini korumaktadır. Sonrasında Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin, Bursa, Konya, İzmir ve Ankara gelmektedir. Suriyelilerin illerdeki toplam nüfus içindeki payı/oranı açınsındansa Kilis ilk sıradaki yerini korumakla birlikte geçen yıldaki yüzde 30,6'dan yüzde 29,24'e gerilemiştir. Suriyelilerin yüzde 48,38'i kadın ve yüzde 51,62'si erkektir. 15-24 yaş arasındaki gençlerin oranı ise yüzde 18,27'dir; bu oran 2023'te yüzde 18,5'tir. 0-18 yaş arası çocukların oranı ise yüzde 51,35'tir. Öte yandan 2016'dan bu yana geçici koruma statüsündeki Suriyelilerden üçüncü ülkelere gidenlerin sayısı da artmaya devam ederek toplamda 70 bine dayanmıştır ve en fazla Almanya tercih edilmektedir.⁵⁵

Nihayetinde 2 milyon 935 bin 742'si geçici koruma statüsündeki Suriyeliler, 206 bin 585'i uluslararası koruma altındakiler ve 1 milyon 32 bin 379'u ikamet izni bulunanlar olmak üzere 14 Kasım 2024 itibarıyla Türkiye'de bulunan yabancı uyrukluların toplam sayısı 4 milyon 174 bin 706 olmuştur.⁵⁶ Bu sayı 2023'te 4 milyon 425 bin 230'dur.⁵⁷

Göçün nitelikli yönü olarak beyin göçü kapsamında öğrenci ikametiyile eğitimlerini sürdüren uluslararası öğrenciler de bulunmaktadır. Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısı 1998'den bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 2023'te 301 bin 694 olan uluslararası öğrenci sayısı 2024'e gelindiğinde 336 bin 366'ya yükselmiştir. Bu sayıyla Türkiye, dünyada en fazla uluslararası öğrenciyeye ev sahipliği yapan 7. ülke konumuna çıkmıştır. Bu haliyle Türkiye'deki toplam öğrenciler içinde uluslararası öğrencilerin oranı da yüzde 4,75 olmuştur. Bunun yanında uluslararası öğrencilerden devlet üniversitelerinde okuyanların oranı 2013'te yüzde 79,68 iken 2024'e gelindiğinde yüzde 67,23'e düşmüştür. Dolayısıyla vakıf üniversitelerinde okuyan uluslararası öğrencilerin oranı 2013'teki yüzde 20,31'den 2024'te (vakıf meslek yüksek okulları da dahil) yüzde 32,77'e çıkmış durumdadır. Ek olarak uluslararası öğrenciler içinde doktora seviyesindekilerin sayısı yüzde 7,02'den yüzde 3,28'e gerilerken ön lisans düzeyindekilerin oranı yüzde 6,01'den yüzde 16,47'ye çıkmıştır. Yine uluslararası öğrenciler içindeki erkeklerin sayısı kadınlardan fazla olmakla birlikte son on yıldaki gelişim açısından kadınların sayısı erkeklere oranla sürekli artmaktadır. 2013-2014 eğitim döneminde kadınlar yüzde 30,62'lik oranda iken 2023-2024 dönemine gelindiğinde bu oran yüzde 42,30'a çıkmıştır. Son olarak uluslararası öğrenciler arasında Suriye uyruklular ilk sırada olmakla birlikte yıllar itibarıyla azalan bir seyir söz konusudur. Suriye, Irak, Mısır, Yemen, Filistin, Libya ve Myanmar gibi mağdur coğrafya-

55 "Geçici Koruma", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 31 Ekim 2024, <https://www.goc.gov.tr/geci-ci-koruma5638>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

56 Ali Yerlikaya, X, 20 Kasım 2024, <https://x.com/AliYerlikaya/status/1859272901242786005?t=8EWrim0T7dl-dpq366JxDSw&cs=08>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

57 "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ağustos 2024", Mülteciler Derneği, 29 Ağustos 2024, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

dan gelen uluslararası öğrenciler ise toplam uluslararası öğrencilerin yüzde 30,42'sine denk gelmektedir.⁵⁸

SOSYAL YARDIM ALANLAR

Dezavantajlı gruplardan bir diğeri yoksullardır. Yoksulluktan çıkışın en önemli yolu istihdam imkanlarına kavuşmak olmakla birlikte çalışamayacak durumda olan yoksullar veya muhtaçlar için sosyal yardımların varlığı ayrıca önemlidir.

TÜİK'in 10 Ekim 2024'te açıkladığı "Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023" verilerinde Türkiye'deki göreceli yoksulluk oranı yüzde 13,5'tir. Bu oran bir önceki yıl yüzde 14,4 iken 2014'te yüzde 15 olarak ölçülmüştür. Bu anlamda Türkiye'de göreceli yoksulluğun belli bir seviyede de olsa düşüş eğiliminde olduğu söylenebilir. "Sürekli yoksulluk" da benzer şekilde düşüş eğilimindedir. Yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olanların oranı da yüzde 32,6'dan yüzde 30,7'ye gerilemiştir.

Yoksullukla mücadelede kısmi iyileşme yaşanmasında kamu sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki oranının 2022'deki yüzde 1,13'ten⁵⁹ 2023'te yüzde 1,20'ye çıkmasının etkisini düşünmek yerinde olacaktır.⁶⁰ Bu oranın gerçekleşmesinde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde 5 ana kalemde toplam 46 sosyal yardım uygulamasının⁶¹ ve bu uygulamaları geliştirme odaklı 5 projenin önemi de not edilmelidir.

Yine de bu sosyal yardım uygulamalarından bazılarında 2023'e göre belli bir azalma olduğu söylenmelidir. Bu uygulamalar içinde elektrik tüketim desteği vardır. Silikozis hastalarına yapılan yardımlarda da 2023'e göre bir miktar azalma söz konusudur. Bunda iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin işleyişindeki gelişmelerin etkisinin olduğu söylenebilir. Terör zararı yardımlarında da azalma görülmektedir ki bunun da terör olaylarının azalmasıyla ilgili olduğu ifade edilebilir. Sosyal uyum yardımı (SUY) kapsamındaki desteklerde de düşüş bulunmaktadır. Çünkü SUY, göçmenlere yönelik dış kaynaklı bir uygulama olduğu için dış kaynak buldukça destekler mümkün olabilmektedir.⁶²

58 "Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi", Yükseköğretim Kurulu, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

59 "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu", T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, s. 132, https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

60 "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu".

61 "Sosyal Yardım Programlarımız", T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz>, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

62 "Aylık İstatistik Bülteni Eylül 2024".

AİLE, KADIN VE ÇOCUK

ZEYNEP ESRA ABAY ÇELİK

Aile kurumu toplumun devamlılığını sağlayan en temel ve en eski sosyal grup olarak toplumun taşıyıcı kolonudur. Bu sebeple aileyi koruma ve güçlendirmeye yönelik her çalışma bizzat toplumdaki devamlılığın sağlanmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre "Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar."⁶³ Anayasa'nın 41. maddesinde "anne" ve "çocuk" toplumun temel kurumu olan ailenin bel kemiği olarak tanımlanırken ailenin korunması ve güçlendirilmesine yönelik sosyal politika, uygulama ve kurumsal yapılanmalarda merkezi bir konuma sahiptir. Bu kapsamda 2024'te yürütülen faaliyetleri ve uygulamaları aile, kadın ve çocuk başlıkları altında ele almak yerinde olacaktır.

AİLE

Aile; göç, sanayileşme ve şehirleşmenin etkisiyle yapısal ve işlevsel olarak bir değişim ve dönüşüm geçirse de toplumun düzeni ve devamlılığını sağlayan, alternatif olmayan bir müessesedir. Ailenin; bireyin sosyalleşmesine katkısı, öğrenme süreçlerindeki rolü, fiziki himayesi ve duygusal destek fonksiyonu halen merkezi bir konuma sahiptir. Fakat küresel eğilimler, buna bağlı olarak gelişen kültür ve değer erozyonu, medyanın bu süreçteki rolü, doğal afetler ve krizler, iklim değişikliği gibi çevresel faktörler, göç ve demografik değişimler, ekonomik ve toplumsal sorunlar, teknolojik ve dijital gelişmeler, bağımlılıklar, aile içi iletişim eksiklikleri, bireyselleşme temayülleri ve küresel güçlerin cinsiyetsizleştirme çabaları gibi nedenler aile kurumunun yapısını ve işlevini tehdit etmektedir. Bu sebeple Türkiye'de "Aile istikbalimizdir" düsturuyla aileyi koruma ve güçlendirmeye yönelik faaliyetler ve uygulamalar her geçen gün kendini yenileyerek devam etmektedir.

⁶³ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 9 Kasım 1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2024).

Ailenin korunması ve güçlendirilmesi adına 2024 bir yandan mevcut uygulama ve faaliyetlerin yürütüldüğü diğer yandan güncel sorunlar ekseninde gelecek dört yılın tasarlandığı bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu “noktadan” hareketle bu bölümde i) 2024'teki aileyi koruma ve güçlendirmeye yönelik mutad faaliyetler ve uygulamalar ile ii) aileye yönelik güncel tehditlerle topyekün mücadeleyi hedefleyen “Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028” kapsamında tasarlanan faaliyet ve uygulamalar ele alınmaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde Türkiye’de bireylerin ve ailelerin refahını artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve toplumun temel değerlerini koruyarak güçlendirmek amacıyla çeşitli hizmetler sunan en temel kurumlardan biridir. Bu doğrultuda ASHB 2024’te ailelerin finansal durumları, eğitim giderleri, sağlık, barınma ve gıda ihtiyaçlarına destek sağlayan çeşitli sosyal yardımlar, uygulamalar ve seminerler gerçekleştirmiştir.⁶⁴

ASHB’nin sosyal yardım programları ve uygulamaları incelendiğinde bireylerin ve ailelerin refahını artırmak amacıyla Türkiye Aile Destek Programı kapsamında yoksulluk sınırı altında kalan ailelere Temmuz 2023’ten Haziran 2024’e kadar bir yıl boyunca aylık olarak nakdi yardım yapılması planlanmış ve sonrasında programın 2024’ün sonuna kadar uzatıldığı ilan edilmiştir. Bu kapsamda hanelere 2024’ün Ocak-Kasım ayları arasında toplamda 103,2 milyar TL nakdi yardım sağlanmıştır.⁶⁵ Ayrıca yoksulluk sınırı altındaki ailelere barınma yardımı kapsamında ayrı ayrı elektrik, doğal gaz ve yakacak yardımları da ulaştırılmaktadır.⁶⁶ 2022’den bu yana devam eden “düzenli doğal gaz tüketim desteği” ile 2024’ün Ocak-Kasım ayları arasında 653 bin 461 ihtiyaç sahibi aileye ulaşılarak toplamda 1,4 milyar lira yakıt desteği sağlanmıştır.⁶⁷ Bu sosyal yardımlara ek olarak dar gelirli ailelere; anne adaylarının hamilelik süresince sağlık kontrolüne gitmeleri, doğumlarını hastanede yapmaları ve çocuklarını 0-6 yaş aralığında düzenli sağlık kontrolüne götürmeleri kaydıyla (Ocak-Temmuz 2024 itibarıyla 572 milyon 902 bin 300 TL) şartlı sağlık yardımı (ŞSY), çocukların örgün eğitime düzenli devam etmeleri durumunda (Ocak-Temmuz 2024 itibarıyla 1 milyar 67 milyon 130 bin 990 TL) şartlı eğitim yardımı (ŞEY) ve ayrıca engelli öğrencilere ücretsiz taşıma desteği sağlanmıştır.⁶⁸ ŞEY, ŞSY, engelli maaşı, 65 yaş üstü yaşlı aylığı, koruyucu aile ödemeleri ve evde bakım yardımları gibi belirli bir nizam içinde

64 “Sosyal Yardım Programlarımız”, T.C. ASHB, (2024), <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yar-dim-programlarimiz>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2024).

65 “Bakanımız Göktaş: ‘Türkiye Aile Destek Programı’nda Bu Ayki Ödemeye Birlikte Bugüne Kadar Hanelere Toplam 103,2 Milyar Lira Destek Sağladık”, T.C. ASHB, 11 Kasım 2024, <https://www.aile.gov.tr/sygm/haberler/bakanimiz-goktas-turkiye-aile-destek-programi-nda-bu-ayki-odemeye-birlikte-bugune-kadar-hanelere-toplam-103-2-milyar-lira-destek-sagladik>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2024).

66 “Sosyal Yardım Programlarımız”.

67 “Doğal Gaz Tüketim Desteği Kış Dönemi Ödemeleri Başladı”, T.C. ASHB, (2024), 18 Kasım 2024, <https://www.aile.gov.tr/sygm/haberler/dogal-gaz-tuketim-destegi-kis-donemi-odemeleri-basladi>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2024).

68 “Sosyal Yardım Programlarımız”.

süreklilik gösteren, doğrudan ve dolaylı olarak ailelere yönelik yardımları kapsayan “düzenli sosyal yardım harcaması” Ağustos 2024 itibarıyla toplamda 156,98 milyar liraya ulaşmıştır.⁶⁹

Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Programı için ASHB'nin 2023 bütçesi 3,8 milyar TL iken 2024 itibarıyla yüzde 213 oranında artırılarak 11,9 milyar TL'ye çıkartılmıştır. Bu bütçe artışıyla aile yapısının güçlendirilmesi, aile işlevlerinin korunması ve desteklenmesi adına sosyal yardımların daha etkin biçimde ulaştırılması ve sosyal hizmet merkezleri sayısının artırılması amaçlanmaktadır.⁷⁰ Aile ve aile üyelerine önleyici, koruyucu, destekleyici ve geliştirici hizmetler ile rehberlik ve danışmanlık hizmetinin verildiği sosyal hizmet merkezleri (SHM) de yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde artarak yaygınlaşmıştır. 2013'te 121, 2014'te 149, 2015'te 175, 2016'da 216, 2017'de 274, 2018'de 319, 2019'da 333, 2020'de 354, 2021'de 377, 2022'de 397, 2023'te 410 ve Ağustos 2024 itibarıyla 416'ya ulaşan SHM'lerin her geçen yıl bir önceki yıla göre çok daha fazla aileye ulaştığı anlaşılmaktadır.⁷¹

Bu kapsamda doğrudan aile bireylerinin sosyal refahını artırmak, sorunlarına çözüm bulmak ve aile yapısını güçlendirmek için kapsamlı ve entegre bir hizmet modeli sunan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) ile sosyal hizmet uzmanları ailelerin ekonomik, sosyal ve psikolojik durumlarını analiz ederek tespit ettikleri ihtiyaçlara uygun sosyal destek planları oluşturmaktadır. 2024'te ASDEP kapsamında 738 bin 912 haneye uygun hizmetler yönlendirilmiş ve sağlanan desteklerin etkinliği izlenmiştir. 2024'te SHM'ler ve Aile Eğitim Programı (AEP) ve benzeri projeler kapsamında 10 bin 250 kişi aile danışmanlığı hizmetinden faydalanmıştır. Ailenin ve aile bireylerin psikolojik destekle psikolojik mukavemetlerinin artırılmasına yönelik faaliyet ve hizmetler kapsamında sayılabilecek olan Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek programıyla “yüzyılın felaketi” 6 Şubat depremlerinde ve sonrasında 2023'te 4 milyon 124 bin 780 kişiye, 2024'te de 704 bin 175 kişiye psikososyal destek sağlanmıştır.⁷²

Aile bireylerinin bilgi ve becerilerini artırmak, aile içi ilişkileri güçlendirmek ve toplumsal refahı desteklemek amacıyla geliştirilen AEP; eğitim (evlilik ve aile hayatı, aile yaşam becerileri, üstün yetenekli çocuklar ve aileleri vb.), hukuk (hukuk okuryazarlığı, aile hukuku vb.), iktisat (aile bütçesi ve kaynak yönetimi, aile ve alışveriş, girişimcilik kılavuzu vb.), medya (aile ve internet, bilinçli medya kullanımı vb.) ve sağlık (madde kullanım riski ve madde bağımlılığından korunma, ilk yardım, üreme

69 “ASHB İstatistik Bülteni-Eylül 2024”, T.C. ASHB, (2024) <https://www.aile.gov.tr/sgbd/istatistik-sayfalari/aylik-istatistik-bulteni>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

70 “Bakanımız Göktaş, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Bakanlığın 2024 Yılı Bütçesinin Sunumunu Yaptı”, T.C. ASHB, 22 Kasım 2023, https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-goktas-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-bakanligin-2024-yili-butcesinin-sunumunu-yapti/?utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2024).

71 “ASHB İstatistik Bülteni-Eylül 2024”; “ASHB Bu Yıl SHM Sayısını 400'e Çıkarmayı Hedefliyor”, T.C. ASHB, 9 Şubat 2022, https://aile.gov.tr/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-bu-yil-shm-sayisini-400-e-cikarmayi-hedefliyor/?utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

72 “ASHB İstatistik Bülteni-Eylül 2024”.

sağlığı ve sağlıklı annelik vb.) alanlarında 2024 içerisinde 433 bin 413 kişiye eğitim vermiştir. 2024'te Evlilik Öncesi Eğitim Programından yararlananların sayısı ise 204 bin 899'dur. Program kapsamında “evlilikte iletişim ve yaşam becerileri”, “evlilik ve sağlık, aile hukuk rehberi”, “evlilik öncesi eğitim el rehberi” eğitimleri verilerek evlilik müessesinin güçlendirilmesi ve aile kurumunun bekası amaçlanmaktadır.⁷³ Her iki programın ders içerikleri incelendiğinde bireyin öz farkındalığını artıracak ve öz iletişim becerilerini geliştirecek derslerin programa eklenmesi anlamlı gözükmektedir. İsaetli evliliklerin yapılabilmesi, doğru mesleklerin seçilebilmesi için bireyin önce kendisini tanıması ve beklentilerini bilmesi bir gerekliliktir.

Ailenin boğuştuğu temel sorunlardan biri de bağımlılıktır. “Bağımlılık; kişinin kullandığı bir madde, alkol, nesne veya yaptığı bir davranış (eylem) üzerinde kontrolünü kaybetmesidir.”⁷⁴ Bağımlılıkla birey; sağlığını, ailesini, itibarını, işini, parasını, sosyal çevresini, kontrolünü ve muvazenesini kaybeder. Bu taraflıyla bağımlılık bir kayboluşun hikayesi olduğu için kamu kurum ve kuruluşlarından üniversitelere ve sivil toplum kuruluşlarına (STK) kadar topyekün mücadeleyi gerektiren sancılı bir alandır. Bu sebeple ASHB'nin Aile Toplum Genel Müdürlüğü koordinesinde Türkiye Bağımlılıkla Mücadele eğitimleri⁷⁵ kapsamında “Bağımlılıkla Mücadele Farkındalık Eğitimleri” ile 2024'te 164 bin 970 kişiye ulaşılmıştır. Eğitimler; bireylerin sağlığı ve aile birliğini tehdit eden “bağımlılık” hakkında bireyi ve toplumu bilinçlendirmeyi ve risk faktörlerini anlatarak önleyici tedbirler almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bağımlılıkla mücadelede ulusal ve uluslararası düzeylerde öncü rol oynayan Yeşilay;⁷⁶ Yeşilay Danışmanlık Merkezleri (YEDAM) ve Yeşilay Rehabilitasyon Merkezleri (REHAB) ile bağımlılıkla mücadele eden ailelere destek olurken bir yandan da eğitimler, seminerler, çeşitli proje ve kampanyalarla farkındalık çalışmaları yürütmektedir. Yeşilay “Hepimiz için Bağımsız Gelecek!” sloganıyla bir istikamet çizen projesiyle İçişleri Bakanlığı ile iş birliği içerisinde 81 ilde Bağımsızlık Seferberliği başlatmıştır. Bu kampanya kapsamındaki temel amaç ise devlet-STK iş birliğini genişleterek bağımlılık endüstrisine karşı topyekün bir mücadeleyle aileyi/geleceği korumak ve güçlendirmektir.⁷⁷

“Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028”, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın himayesi ve ASHB'nin koordinasyonunda hazırlanarak 15 Mayıs 2024'te Uluslararası Aile Günü'nde ilan edil-

73 “Ders İçerikleri”, Aile Eğitim Programları, (2024), <https://aep.aile.gov.tr/egitim-icerikleri>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024); “ASHB İstatistik Bülteni-Eylül 2024”.

74 “Bağımlılık Nedir?”, Yeşilay, (2024), <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

75 “Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Kapsamındaki Eğitimlerimizi Sürdürüyoruz”, T.C. ASHB, 21 Ağustos 2024, <https://www.aile.gov.tr/bursa/haberler/turkiye-bagimlilikle-mucadele-kapsamindaki-egitimlerimizi-surduruyoruz>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

76 “Vizyonumuz-Misyonumuz”, Yeşilay, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/vizyonumuz-misyonumuz>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2024).

77 “Hepimiz için Bağımsız Gelecek!”, *Sabah*, 26 Kasım 2024.

miştir. Vizyon belgesi ve eylem planında ailenin güçlendirilmesi; aile bireylerinin sosyal, ekonomik ve psikolojik açılardan iyi olma durumlarının desteklenmesi ve ailenin mevcut tehditlere karşı mukavemetinin artırılması, ailenin yaşam becerilerinin güçlendirilmesi ve ailenin milli ile manevi değerleri nesilden nesle aktarma işlevinin pekiştirilmesi olarak tanımlanmıştır.⁷⁸ Vizyon belgesi ve eylem planı halihazırda yürütülen uygulamaları ve faaliyetleri iyileştirme temayülüyle pekiştiren ve güncel sorunları tespit ederek çözüm odaklı yeni faaliyetler ve hizmetler sunmayı hedefleyen bir yol haritasıdır.

Odağına aileyi almasıyla bir ilk olma niteliği taşıyan Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028 tüm illerde düzenlenen aile çalıştayları, 15 bin 480 hanede yapılan görüşmeler ve 8. Aile Şurası Yaşlı Profili Araştırması dikkate alınarak 16 bakanlık, 27 kamu kurum ve kuruluşu, üniversiteler ve STK'ların katkısıyla hazırlanmıştır. Vizyon belgesi ve eylem planı 5 stratejik amaç, 15 stratejik hedef ve 100 faaliyeti içermektedir. Sorumlu kurumlar, ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliğiyle yürütülecek faaliyetlerin amacına ve kapsamına göre performans göstergeleri ve süreleri tanımlanmıştır. Bu doğrultuda yürütülen faaliyetler ayrıntılı olarak raporlanarak ASHB'nin geliştireceği web tabanlı izleme sistemi üzerinden kamuoyuyla da paylaşılacaktır. Ayrıca vizyon belgesi ve eylem planının akamete uğramadan sürdürülebilmesi adına bahsi geçen ayrıntılı raporlar derlenerek "izleme ve değerlendirme raporları" oluşturulacağı ve bir sonraki yıl için "Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Yıllık Faaliyet Planları"nın hazırlanacağı ve bu suretle açıklanan Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028'in yol haritasının adım adım yürütüleceği anlaşılmaktadır.

Vizyon belgesi ve eylem planı kapsamındaki faaliyetler şu 5 temel stratejik amaç çerçevesinde tasnif edilmiştir: "Küresel Riskler ve Demografik Dönüşüm Karşısında Ailenin Korunması", "Ailelerin Refah Düzeyinin Yükseltilmesi", "Aile Odaklı Sosyal Politika ve Hizmetlerin Etkinliğinin Artırılması", "Dijitalleşme Sürecinde Ailenin Desteklenmesi", "Aileye Duyarlı Çevre Politikaları ile Ailelerin Afet ve Acil Durumlara Dayanıklılığının Artırılması". Her stratejik amacın 3'er stratejik hedefi ve bu hedefler doğrultusunda tasarlanmış faaliyetleri bulunmaktadır. Her bir stratejik amacın kendi silsilesi içerisindeki güncel sorunlara işaret edilerek ayrı başlıklar altında aktarılmasında fayda bulunmaktadır.

"Küresel Riskler ve Demografik Dönüşüm Karşısında Ailenin Korunması" kapsamında üç önemli stratejik hedef belirlenmiştir. "Ailenin korunması ve güçlendirilmesine yönelik çalışmaların uluslararası alanda etkinliğinin artırılması" hususunda ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve aile odaklı STK'larla çeşitli faaliyetlerle iş birliklerinin artırılması amaçlanmıştır. "Aileyi tehdit eden şiddet, zararlı akımlar ve alış-

⁷⁸ "Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı (2024-2028)" T.C. ASHB, (2024), <https://www.aile.gov.tr/media/165130/ailenin-korunmasi-ve-gu-c-lendirilmesi-vizyon-belgesi-ve-eylem-planı.pdf>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

kanlıklarla mücadelenin güçlendirilmesi” amacıyla aile içi şiddet, aile düzenine karşı işlenen suçlar ile aileyi ve toplumu tehdit eden unsurlara ilişkin tespit ve değerlendirme çalışmaları, aileye yönelik riskleri ve ailenin iyilik halini ölçen “aile endeksi”nin oluşturulması, küresel cinsiyetsizleştirme projesine dair strateji belgesinin hazırlanması, Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı ve AEP kapsamında gençlere ve ailelerine bilgilendirici eğitimlerin genişletilmesi, gençlerin milli ve manevi değerlerini pekiştirmeye yönelik etkinliklerin düzenlenmesi, radyo ve televizyon kanallarında çocuklar ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimlerine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programlara yönelik denetleyici ve düzenleyici çözüm odaklı çalışmaların yapılması planlanmıştır.

Kadınlara göre erkeklerde uyuşturucu kullanımı daha yüksek orandadır ve kendi evinde uyuşturucu madde kullanan kişilerin 2021 verilerine göre yüzde 82,2’si, 2022 verilerine göre ise yüzde 83,6’sı aile fertleriyle birlikte yaşamaktadır. Bu durum bağımlılık sorununun sadece bireyin olmayıp ailelerin de bu sorunla boğuştuğuna işaret ederek aile temelli müdahale ve destek programlarının güçlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak editöryel bağımsızlık (6112 sayılı Kanun’un 6. maddesinin 1. fıkrası) gerekçesiyle RTÜK’ün yayın öncesi herhangi bir müdahalede bulunmaya veya programları yayından kaldırmaya yetkisi bulunmamaktadır. Programlar “alkol, tütün ürünleri ve uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcı madde kullanımı ile kumar oynamayı özendirici nitelikte” olması nedeniyle ancak yayın sonrasında 6112 sayılı Kanun kapsamında denetime tabi tutulabilmektedir. Özendirici nitelikte yayın yaptığına karar verilen yayınlar için RTÜK uyarı, idari para cezası, program durdurma, katalogdan çıkarma, geçici yayın durdurma ve yayın lisansı iptali cezası şeklinde müeyyideler uygulamaktadır. RTÜK ayrıca özendirici nitelikte yayın yaptığı gerekçesiyle durdurulan programların yerine aynı yayın kuşağında bağımlılıkla mücadele faaliyetleri kapsamında tütün ve teknoloji bağımlılığını ele alan iki adet ikame programı yayımlanmaktadır.⁷⁹ RTÜK’e internet sitesi, e-Devlet, mobil uygulama ve Alo 178 hattı üzerinden 2023’te toplamda 86 bin 729 bin mesaj gelmiştir. Toplumun en temel şikayet kalemi yüzde 66,7 ile dizi filmler, en temel şikayet gerekçesi ise “genel ahlak, manevi değerler ve ailenin korunması ilkesine aykırılık”tır. 2023’te yayın kuruluşlarına toplamda 81 milyon 901 bin TL ceza kesilmiştir.⁸⁰

“Dinamik nüfus yapısı ile aile ve evlilik kurumunun korunması”na yönelik stratejik hedefler ise evlilikleri teşvik etmek için faizsiz evlilik kredisi verilmesi; nüfusun korunması kapsamında aile bireyleri ve ebeveynlere “cinsel sağlık ve üreme sağlığı” ve “sağlık okuryazarlığı” eğitimleri verilerek farkındalık oluşturulması; evlilik ve çocuk sahibi olmaya ilişkin algı, tutum ve tecrübelerle dair kapsamlı bir saha araştırma-

79 “Türkiye Uyuşturucu Raporu, Eğilimler ve Gelişmeler”, T.C. İçişleri Bakanlığı, (2023), s. 6, 69, https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUBİM/Ulusal%20Yayınlar/2023_TURKIYE_UYUSTURUCU_RAPORU.pdf, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

80 “2023 Yılı Faaliyet Raporu”, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, (2023), <https://www.rtuk.gov.tr/yillik-faaliyet-raporlari/3738>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2024).

sının yapılması; Evlilik Öncesi Eğitim Programı ile Aile Eğitimi Programı eğitim içeriklerinin güncel ihtiyaç çevresinde yenilenerek bu eğitimlerin yaygınlaştırılması; boşanma oranlarının yüksek ve doğurganlığın düşük olduğu illere özgü pilot uygulamaların yapılmasıdır.

TÜİK'in "Doğum İstatistikleri, 2023", "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2023" ve "İstatistiklerle Yaşlılar, 2022" verileri Türkiye'deki aile yapısı ve demografik dinamiklerde önemli değişimlere işaret etmekte olup stratejik hedeflerin bu doğrultuda hazırlandığını göstermektedir. İlk evlenme yaşlarına bakıldığında 2011'de kadınlarda 23,8 ve erkeklerde 27,1 olan ortalama ilk evlenme yaşı 2023'te kadınlarda 25,7'ye ve erkeklerde 28,3'e yükselmiştir. Boşanan çift sayısı ise 2001'de 91 bin 994 iken artarak 2023'te 171 bin 881 olmuştur.⁸¹ Doğum yapan annelerin ortalama yaşı 2001'de 26,7 iken 2023'te 29,2'ye yükselmiştir. 2023'te ilk doğumunu gerçekleştiren annelerin ortalama yaşı ise 27'dir. Ayrıca bir kadının doğurgan olduğu dönem sayılan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade eden toplam doğurganlık hızı 2001'de 2,38 çocuk iken 2023'te 1,51 çocuk olarak değişmiştir. Türkiye'deki toplam doğurganlık hızı, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,1'in altında kalmasıyla ülke nüfusunun giderek yaşlandığına işaret etmektedir.⁸² Nüfusun yaşlanma göstergelerinden biri olan ortanca yaş ise 2017'de 31,7 iken 2022'de 33,5'e yükselmiştir. Nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye'nin ortanca yaşının 2030'da 35,6, 2040'ta 38,5, 2060'ta 42,3 ve 2080'de 45 olacağı tahmin edilmektedir.⁸³ Bu durum önleyici tedbirler alınmadığı ve bu doğrultuda sosyal politikalar geliştirilmediği takdirde nüfusun her geçen gün daha da yaşlanacağını ifade etmektedir.

"Ailelerin Refah Düzeyinin Yükseltilmesi" kapsamında "aile bireylerinin sosyo-ekonomik hayata katılımlarının artırılması", "iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması", "iş ve aile yaşam becerilerinin desteklenmesi" şeklinde üç ana stratejik hedef tayin edilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda aile yaşam becerileri eğitimleriyle istihdamı desteklemeye yönelik her türlü mesleki bilgi ve becerilere katkı sağlayan eğitimlerin yaygınlaştırılarak devam etmesi, kırsal alanda hayvancılık ve tarımla uğraşan ailelere yönelik teknik bilgi ve becerilerin artırılmasına katkı sağlayan kurs programlarının açılması, ebeveynlerin istihdama katılımını artırmak için uzaktan çalışma modellerinin analiz edilmesi, "aile dostu iş" yaklaşımının tanımlanması ve yaygınlaşması eylem planı kapsamındadır. Ayrıca "0-72 ay arasında çocuğu olan, çalışmaya başlamak veya daha önce çalıştığı işe geri dönmek isteyen ya da halihazırda bir işi olan ebeveynleri desteklemeye yönelik kreş/gündüz bakım evi/anaokulu gibi destekler yaygınlaştırılacaktır" ifadesindeki "ebeveyn" kelimesi uygulamaların cinsiyet gözetmeksizin tasar-

81 "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2023", TÜİK, 22 Şubat 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-İstatistikleri-2023-53707&utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

82 "Doğum İstatistikleri, 2023", TÜİK, 15 Mayıs 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-İstatistikleri-2023-53708>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

83 "İstatistiklerle Yaşlılar, 2022", TÜİK, 17 Mart 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2022-49667>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2024).

landığına işaret etmektedir. Buna ek olarak ev kadınlarının sigorta primlerinin bir kısmının devlet tarafından karşılanmasına yönelik yasal düzenlemenin yapılacağı da eylem planı içerisinde yer almaktadır.

“Aile Odaklı Sosyal Politika ve Hizmetlerin Etkinliğinin Artırılması” kapsamında “sosyal hizmetlere erişimin ve kurumlar arası eş güdümünün artırılması”, “sosyal hizmet iş gücü ve kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi”, “danışmanlık ve psiko-sosyal destek hizmetlerinin niteliğinin artırılması” şeklinde üç stratejik hedef saptanmış olup aile odaklı sosyal politika ve hizmetlerin yerel düzeyde özelleştirilebilmesi için Türkiye'nin sosyal risk haritasını çıkartılması öncelenmiştir. Ayrıca sosyal hizmet merkezlerinin sayısının artırılması hedeflenirken ailelere sunulan hizmetlerin niteliğini artırma amacıyla ailelere hizmet sunan profesyonellerin bilgi ve becerilerini artırmasına yönelik eğitim faaliyetlerinin tasarlanması ve SHM'lerin çalışmalarına ilişkin iş akışları ve çalışma kılavuzunun düzenlenmesi vizyon belgesi ve eylem planı içine alınmıştır. Önemle üzerinde durulan bir husus ise koruyucu aile hizmetinin yaygınlaştırılmasına yönelik farkındalık çalışmalarıdır. Yurt dışında korunma altında bulunan Türkiye kökenli çocuklara Türk ailelerinin koruyucu aile olmaları yönünde teşvik edici çalışmaların yapılması hususundaki önem bilhassa vurgulanmıştır. 2013'te TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu başkanının “Avrupa'daki vatanşlarımız koruyucu aile başvurusunda bulunmadığı için bu çocuklar Hristiyan ailelere veriliyor. Bunun için başvuruda bulunup çocuklarımızı almamız gerekiyor” ifadesi durumun vahametini tanımlamaktadır. Cılız sayılacak bir sonuç da olsa bu farkındalık oluşturma süreçleriyle Avrupa genelinde 30 Türk ailesinin koruyucu aile olarak sıraya girdiği ve 5 Türkiye kökenli çocuğun Türkiye kökenli aileye verildiği paylaşılmıştır.⁸⁴ Bu hususta gerekli ilerlemenin kaydedilemediği, bu konunun halen farkındalık uyandırılmaya açık bir sorun olduğu vizyon belgesi ve eylem planında yer almasından anlaşılmaktadır. Almanya'da bir yılda yaklaşık 4 bin çocuğun koruyucu aile olmaya dair bir bilinç ve hassasiyet oluşmadığı için Alman ve Hristiyan ailelere verildiği aktarılmaktadır.⁸⁵ Bu toplumsal mesafenin muhtemel sebepleri “koruyucu aile olma” ile “evlat edinme” arasındaki farkın bilinmemesi ile kan bağıyla oluşmayan çocuk-ebeveyn ilişkisinin İslam dinindeki yerinin mütedeyyin kimselerin zihninde netlik kazanmaması olabilir. Faaliyet planlarının Diyanet İşleri Başkanlığı ile iş birliği içinde tasarlanmış olması bu sebeple önem arz etmektedir.

Bütün bu faaliyetlere ek olarak “Aile Odaklı Sosyal Politika ve Hizmetlerin Etkinliğinin Artırılması” amacıyla kapsamlı araştırmalar ve politika önerileri geliştirecek bir “Aile Enstitüsü” kurulmasına da karar verilmiştir.

“Aileye Duyarlı Çevre Politikaları ile Ailelerin Afet ve Acil Durumlara Dayanıklılığının Artırılması” amacıyla “mekansal planlamalarda aile dostu çevre yaklaşımının güçlendirilmesi”, “afet ve acil durumlarda aile odaklı yaklaşımın geliştiri-

⁸⁴ Mehmet Özcan, “Avrupa'da ‘Türk Koruyucu Aile’ Aranıyor”, Anadolu Ajansı, 11 Ağustos 2013.

⁸⁵ Altay, “Almanya'da, Her Yıl 4 Bin Türk Çocuğu Ailelerinden Koparılıyor”, İhlas Haber Ajansı, 20 Ocak 2018.

rilmesi”, “iklim değişikliği ile mücadeleye ilişkin ailelerin bilgi ve farkındalığının artırılması” şeklinde üç stratejik hedef kararlaştırılmıştır. İnsan yaşamını fiziksel, ekonomik, psikolojik ve sosyal yönlerden derinden etkileyen doğal afetler kısa ve uzun vadelere belli sonuçlar doğurmaktadır. İklim değişikliği; zorunlu göçlerle demografik değişikliğe neden olan, ekonomik ve sosyal zorluklarla aile refahını bozan, gıda kıtlığı nedeniyle yetersiz beslenme ile baş gösterecek sağlık problemlerine sebep olabilen bu çağın bir numaralı sorunlarından bir tanesidir. Bu çerçevede farkındalığı artırmak adına “İklim Değişikliği ile Mücadele”, “İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri”, “İklim Okuryazarlığı”, “Sıfır Atık”, “Enerji ve Su Tasarrufu”, “Afete Hazır Aile Eğitimleri” gibi ebeveyn ve çocuklara özgü eğitimlerin ilgili kurum ve kuruluşların iş birliğiyle yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Ayrıca afet ve acil durumlarda ailelere psikososyal destek sağlayan profesyonellerin mesleki bilgi ve becerilerinin artırılmasına yönelik eğitimler de vizyon belgesi ve eylem planı kapsamında tutulmuştur. “Aile dostu şehir” yaklaşımına dair faaliyet planları ile aile yapısını gözeten sosyal konut projelerinin gerekliliği vurgulanarak parklar, oyun alanları, kütüphaneler, çocuk bakım merkezleri, yeşil alanlar ve mesire alanları gibi “aile dostu alanlar”ın artırılması ve mahallelerde aileler arasında dayanışma kültürünü yaşatmak ve desteklemek adına taziye evleri, konukevleri, semt evleri, köy konakları gibi kamusal alanların fiziki koşullarının iyileştirilmesinin gerekli olduğu faaliyet planlarıyla bir kez daha ortaya koyulmuştur.

“Dijitalleşme Sürecinde Ailenin Desteklenmesi” kapsamındaki faaliyetler “medya ve teknolojinin bilinçli kullanımının teşvik edilmesi ve dijital bağımlılıkların azaltılması”, “aile dostu medya yapımları ile dijital içeriklerin ve bunlara erişiminin artırılması”, “medya ve dijital mecralarda aile ve aile değerlerinin korunması” başlıklı üç stratejik hedef çerçevesinde yürütülecektir. Medya ve teknolojinin bilinçli kullanımının teşvik edilmesi ve dijital bağımlılıkların azaltılması bağlamında ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği içerisinde; yaşlılara, çocuklara ve ebeveynlere medya okuryazarlığı, bilinçli teknoloji kullanımı, dijital risklerle mücadele konularında eğitimler yaygınlaştırılacaktır. Güvenli internet ve medya içeriklerini destekleyen broşürler, rehberler ve kamu spotları hazırlanacaktır. Bu bağlamda Güvenli İnternet Hizmetini (GİH) tercih eden internet abone sayısının artırılması amacıyla tanıtım çalışmaları yapılacaktır. Nitekim internet günümüzün en popüler kitle iletişim aracı olarak bilgiye ulaşmayı hızlı ve kolay kılan, haberleşme fırsatı sağlayan, dünyanın diğer bir ucundan alışverişin yapılabilirdiği, küreselleşmeye boyut atlatan, dijitalleşmeyi mümkün kılan, bireye sosyalleşme ve eğlenme imkanı sunan ve özellikle koronavirüs salgınından sonra çevrim içi bir hayatı inşa eden bir platformdur. Mevcut özellikleri nedeniyle kullanım amacı, şekli ve süresine göre bireyin ve dolayısıyla ailelerin hayatına bazı katkıları ve etkileri vardır.

16-74 yaş grubundaki bireylerin internet kullanım oranı 2023'te yüzde 87,1 iken 2024'te yüzde 88,8'e,⁸⁶ 6-15 yaş aralığındaki çocuklarda internet kullanımını ise 2021'de yüzde 82,7 iken 2024'te yüzde 91,3'e yükselmiştir. Bu verilere göre her iki araştırma grubu için artış gözlenirken çocukların yetişkinlere göre daha fazla internet kullandığı dikkati çekmektedir. İnternet kullanım amaçlarına bakıldığında ise 16-74 yaş grubundaki bireyler interneti; mal ve hizmet satın alma (yüzde 51,7), e-Devlet hizmetlerini kullanma (yüzde 73,7), eğitim, mesleki veya özel amaçlar için öğrenme faaliyetleri (yüzde 13,9), mesajlaşma ve sosyal medya uygulamalarını kullanma (yüzde 86,2 ile WhatsApp, yüzde 71,3 ile YouTube ve yüzde 65,4 ile Instagram), internete bağlı sistem ve cihaz türleri (yüzde 47,9 ile internet bağlantılı TV'leri, yüzde 10,2 ile robot süpürge vb. internete bağlı ev aletlerini, yüzde 9,7 ile akıllı saat, güvenlik takip cihazları gibi internet bağlantılı aksesuarları) kapsamlarında kullanmaktadır. Düzenli internet kullanan 6-15 yaş grubu çocuklar ise yüzde 83,9 video izleme, yüzde 75 ödev, öğrenme veya çevrim içi derslere katılma, yüzde 72,7 oyun oynama ve oyun indirme, yüzde 72,6 sosyal medya (yüzde 96,3 ile YouTube, yüzde 41,5 ile Instagram, yüzde 26,2 ile TikTok, yüzde 21,4 ile Snapchat, yüzde 13,6 ile Pinterest, yüzde 9,5 ile Facebook ve yüzde 4,9 ile X), yüzde 68,1 müzik dinleme veya müzik indirme, yüzde 65,2 mesajlaşma, yüzde 45,6 mal veya hizmetler hakkında bilgi arama, yüzde 14,7 internet üzerinden alışveriş yapma, yüzde 13,2 e-posta gönderme veya alma amacıyla internet kullanmaktadır. Ayrıca araştırma verilerine göre 6-15 yaş grubu çocukların yüzde 98,2'sinin düzenli olarak akıllı telefon kullandığı anlaşılmaktadır. Çocuklar tarafından akıllı telefonların kullanım amacına bakıldığında ise; yüzde 77,9 internette gezinme, yüzde 77,3 görüntülü veya görüntüsüz konuşma, yüzde 75 film, dizi, TV yayını veya video izleme ve yüzde 73,6 sosyal medya kullanımı şeklindedir. Ayrıca bu çocukların yüzde 76,1'i kendi cep telefonuna sahipken bu rakam 6-10 yaş arası çocuklarda yüzde 66,3 ve 11-15 yaş arası çocuklarda ise yüzde 86,2'dir.⁸⁷

Veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde akıllı telefona sahip çocuk sayısının hiç de yadınanmayacak seviyelere çıktığı, çocukların yetişkinlerden daha fazla internet kullandığı, internet kullanımının ise büyük ölçüde eğlence ve sosyalleşme amaçları taşıdığı ve bu bağlamda çok yaygın bir sosyal medya kullanımı ve e-oyun kültürünün var olduğu gözükmektedir. Bunlara ek olarak dikkat çekici iki husus daha vardır: (i) çocukların internetten mal veya hizmet araştırmaları ile satın alma süreçlerinde karar verici olarak aktif rol almaları, (ii) internete bağlı sistem ve cihazların günlük yaşamımızda kapladığı alan sayesinde internetin vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi.

86 "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2024", TÜİK, 27 Ağustos 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

87 "Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2024", TÜİK, 24 Ekim 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

Dünya genelinde dijitalleşme ve internet kullanımı sürekli artış içerisindedir. 8,08 milyar olan dünya nüfusunun (yüzde 57,7'si kentlerde) 5,16 milyarı internet kullanıcı-sıdır. İnternet kullanımının dünya ortalaması ise günde 6 saat 40 dakikadır. Türkiye ise 6 saat 57 dakika ile dünya ortalamasının üzerinde olup dünyada 20. sırada yer almaktadır.⁸⁸ Bu sonuç küreselleşmenin ivmesini de göstermektedir. Sosyal medya küresel trend ile akımların hızlı ve kolaylıkla yayılmasını sağlayan etkili bir mecradır. Çocukların da yaygın olarak kullandığı sosyal medyanın Türkiye'deki kullanıcı sayısı 57 milyon üzerindedir. Türkiye'deki en popüler sosyal medya platformları sırasıyla şunlardır: YouTube (57,50 milyon), Instagram (57,10 milyon), Facebook (34,35 milyon), TikTok (37,73 milyon), X/Twitter (20,67 milyon) ve LinkedIn (16 milyon).⁸⁹ Bu sonuç sosyal medya paylaşımlarının çocuklar üzerindeki olası etki payına işaret etmektedir. Sosyal medyada hızlıca yayılan ve *challenge* olarak bilinen meydan okuma akımları çocuklar ve gençlerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını tehdit etmektedir. Meydan okuma akımlarına olan temayülün temel sebebi ise çocuklar ve gençlerin onaylanma, takdir edilme ve sevilme gibi gereksinimlerini aile içerisinde giderememesidir.⁹⁰

6 Ekim 2023 sonrasında sosyal medyada seslerini duyurarak dünyanın desteğini alan Gazze halkı hakkında yapılan bazı destek paylaşımlarının sansürlenmesine karşın 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) 100/3 hükmünde yer alan katalog suçları kapsamında sayılabilecek, çocukların bedensel ve ruhsal gelişimini olumsuz etkileyebilecek paylaşımlara karşı erişim engelinin gelmemesi tezatlık oluşturmaktadır. Bu tezatlık kapsamında Instagram, Türk kullanıcıların bazı paylaşımlarını bilhassa kaldıran ya da sansürleyen platform temsilcilerinin "Atatürk'e hakaret, şehit asker görüntüleri, cinsel içerik, çocuk istismarı, fuhuş ve kumara yönlendirme" gibi katalog suçları içeren paylaşımları kaldırmaması sebebiyle Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından 2 Ağustos 2024'te erişime kapatılmış ve ülke genelinde kimi çevrelerin tepkilerine neden olmuştur.⁹¹

Avustralya Senatosu 16 yaş altı çocukların sosyal medyaya girişlerini yasaklayan kararı imzalayarak dünyada çocuklara sosyal medya yasağı getiren ilk ülke olmuştur. Avustralya Başbakanı Anthony Albanese sosyal medyayı çocukların akıl sağlığına zarar veren bir mecra olarak tasvir ederken çocukların dışarıda oyun oynaması gerektiğine atıf yapmıştır. Eğer TikTok, Facebook, Snapchat, Reddit, X ve Instagram gibi sosyal medya platformları sistemsel olarak bu yasağın uygulanmasını sağlayamaz ya da uygulanmasında herhangi bir gevşeklik gösterirse 33 milyon dolara kadar para

88 "Digital 2024: 5 Billion Social Media Users", we are social, 31 Ocak 2024, <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

89 "Türkiye'de Kaç Sosyal Medya Kullanıcısı Olduğu Açıklandı!", Marketing Türkiye, 16 Nisan 2024, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiyede-kac-sosyal-medya-kullanici-oldugu-aciklandi-son-24-saat-in-gundemi>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

90 Zeynep Rakipoğlu, "Sosyal Medyadaki Tehlikeli Akımlar Ölümüne Yol Açabiliyor", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2023.

91 Oya Armutçu ve Aysel Alp, "BTK ve Ulaştırma Bakanlığı Açıkladı: Instagram Neden Durdu", *Hürriyet*, 3 Ağustos 2024.

cezasına çarptırılacaktır.⁹² Bu girişim hem dünyaya bir örnek hem sosyal medya platformlarına bir uyarı niteliğindedir.

“Dijitalleşme Sürecinde Ailenin Desteklenmesi” stratejik amaç kapsamında “aile dostu medya yapımları ile dijital içeriklerin ve bunlara erişiminin artırılması” ve “medya ve dijital mecralarda aile ve aile değerlerinin korunması” başlıklı stratejik hedefler doğrultusunda; kültür ve değer erozyonunu önlemek adına kuşaklar arası iletişimi güçlendirici kültür aktarımını sağlayan aile eğitimler, etkinlikler ve atölyelerin organize edilmesi, ulusal ve yerel medya organlarında aile eğitim programları kapsamında aile temalı yayın ve programların yaygınlaştırılması, geleneksel ve yeni medyada yeni yapımlar tasarlanırken aile dostu yayınların yapılmasının teşvik edilmesi, erişim kısıtlı alanlara gezici sinema etkinliklerinin götürülmesi, aile ve medya alanında çalışma yapan kurum, kuruluş ve üniversitelerle iş birliğiyle yerelde “aile ve medya” buluşmaları düzenlenerek bilinçlendirme çalışmalarının artırılması eylem planları arasına alınmıştır.

Kitle iletişim araçlarının çocuklar ve aile içi ilişkiler üzerine olumsuz etkileri yapılan araştırmalarla tescillenmiştir. Dünya genelinde yapılan binin üzerindeki çalışma göstermektedir ki televizyon ve filmlerdeki şiddet temsilleri çocukların daha saldırgan davranış ve tutumları benimsemeleri, göstermeleri konusunda teşvik edicidir. Ayrıca medya; bağımlılık, farklı cinsel tutum ve davranışlar gibi riskli davranışları ekrana taşıyarak özendirilmektedir. “Medya profesyonelleri ve medyanın aile algısı”nı ortaya koyan bir çalışmada şiddeti tasvip etmeseler de medya profesyonellerine göre şiddet konulu içerikler “şiddet ve kan sattığı” için ekranlardadır. Medya profesyonellerine göre eşcinsel temsillerin medyada prim yapması “halkın talep etmesi”nden kaynaklıdır. Halk kendi ailesinde görmek istemese de medyatik eşcinsellere sempatiyle yaklaşmaktadır. Mütedeyyin olanlar dışında eşcinselliğe karşı tutum ise oldukça liberaldir.⁹³ Medya içeriklerinde genel olarak geleneksel “eskide kalmış” olarak konumlandırılırken küresel kültür “yeni deneyimler” olarak özendirici, cesaret verici, telkin edici içerikler ve söylemle medyada yer tutmaktadır.

KADIN

“Kadın ve erkek biyolojik olarak evrensel bir cinsiyet tanımına sahip olsa da her toplum cinsiyeti kendine göre tanımlar ve yorumlar. Bu manada toplumsal cinsiyet kavramı, bir toplumun bir cinsiyete yüklediği anlam (statüsü) ile ondan beklediklerinin (rollerin) toplamıdır.”⁹⁴ TÜİK’in 2021 yılı Türkiye Aile Yapısı Araştırması’nın sonuçları⁹⁵ sosyal hayattaki göstergeler üzerinden Türk toplumundaki kadının statü-

92 “Karar Senatodan Geçti: Avustralya Sosyal Medya Yasağını Onayladı”, *Sabah*, 28 Kasım 2024.

93 “Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı”, *T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Bilim Serisi*, Sayı: 134, (2008), s. 8-9, 305.

94 Zeynep Esra Abay Çelik, “Türkçedeki Atasözlerinde Aile ve Aile İçi İlişkiler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 62, (2023).

95 “Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021”, TÜİK, 1 Nisan 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

sü ve rollerini tanımlamaktadır. Aynı zamanda bu sonuçlar aile içinde kısmen “yardımlaşma”nın var olduğunu fakat çocuk bakımı ve temel ev işlerinde dengeli bir “iş bölümü”nün olmadığına işaret etmektedir. Günlük/haftalık gıda alışverişindeki iş bölümünün dışında (yüzde 49,3 erkek; yüzde 46,7 kadın) yüzde 94,4 ile çocuk bakımı, yüzde 85,6 ile çamaşır ve bulaşık yıkama, yüzde 85,4 ile yemek yapma, evin günlük toplanması ve temizlenmesi gibi iş yükleri kadının uhdesindeki temel sorumluluklardır. Bu sosyal gerçeklik Türk kadınının öncelikli rolü ve statüsünün annelik ile ev hanımlığı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Türk toplumunda kadının iş ve ev yaşamları arasına sıkıştığını işaret etmektedir. Bu sıkışma kadının eğitim ve/veya iş hayatının sektöre uğramasına ya da kariyeri için evliliği ve/veya çocuk sahibi olmayı ötelenmesine neden olmaktadır. Bu tercihler sebep-sonuç ilişkisi içerisinde demografik değişimleri doğrudan etkileyen unsurlar olması sebebiyle aileye ve kadına dair tasarlanan sosyal politikaların ve uygulamaların istikametini belirlemektedir. Bu kapsamda eğitim hayatını çeşitli nedenlerle ertelemiş 34 yaş üstü kadınlara 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde devlet üniversitelerinin ön lisans ve lisans programlarında kontenjan açılmıştır.⁹⁶

Yıllar içerisinde kadınların eğitim düzeyinin artışı gözlenmektedir. Verilere göre en az bir eğitim düzeyini tamamlayan 25 ve daha yukarı yaştaki kadınların oranı 2008'de yüzde 67,5 iken 2022'de yüzde 86,7'ye yükselmiştir. Yükseköğretim mezunu kadınların oranı ise 2008 itibarıyla yüzde 7,1 iken 2022'de yüzde 21,6 olmuştur. Eğitim durumlarına göre iş gücüne katılım oranları incelendiğinde kadının eğitim düzeyi arttıkça iş gücüne katılım oranının da arttığı anlaşılmaktadır: Yükseköğretim mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı yüzde 68,8; mesleki veya teknik lise mezunu kadınların yüzde 43; lise altı eğitilmiş kadınların yüzde 27,1 ve okuryazar olmayan kadınların ise yüzde 13,9'dur.⁹⁷

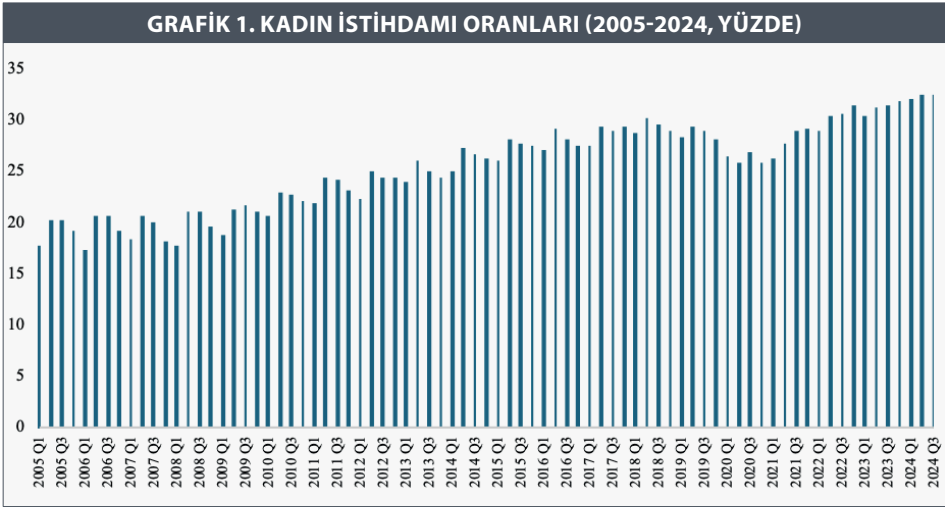
2024'ün üçüncü çeyrek istatistik verilerine göre 15 ve daha yukarı yaştaki kadınların iş gücüne katılma oranı yüzde 37,3; istihdam oranı yüzde 32,6 ve işsizlik oranı ise yüzde 37,3'tür.⁹⁸ Grafik 1'de görüldüğü üzere 2020 yılı civarında koronavirüs salgını ve sonrasında yaşanan ekonomik krizle beraber bir düşüş yaşansa da kadın istihdamının 2005'ten bugüne kadar istikrarlı bir artışla yüzde 30 ile en yüksek seviyeye ulaştığı gözükmektedir. Bu, Türkiye'deki kadın istihdamını destekleyen politikaların etkili olduğuna işaret ettiği gibi güncel ihtiyaçlara yönelik çözüm odaklı uygulamalarla kadın istihdamının artırılacağına de dikkat çekmektedir.⁹⁹

96 “Yükseköğretim Kurulundan 34 Yaş Üstü Kadınlara Devlet Üniversitelerinde Özel Kontenjan”, YÖK, 8 Mart 2024, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/34-yas-ustu-kadinlara-devlet-universitelerinde-ozel-kontenjan.aspx>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

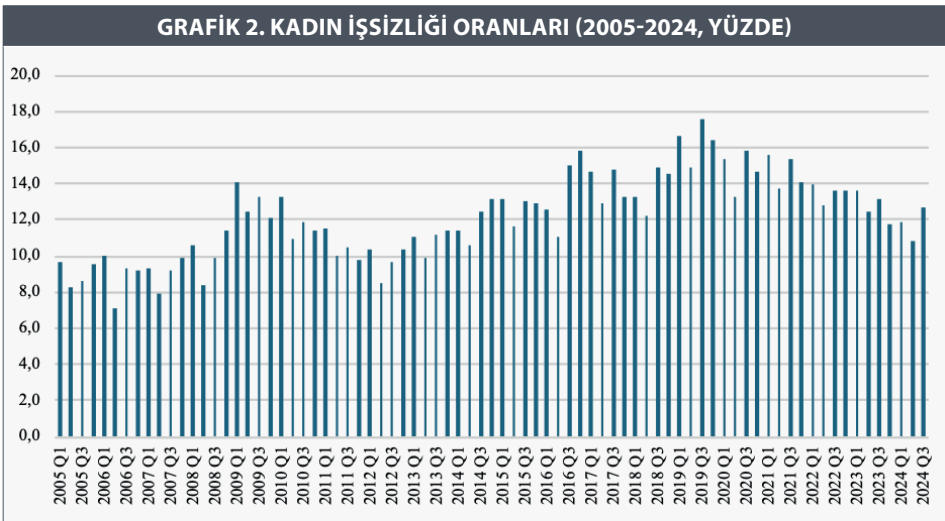
97 “İstatistiklerle Kadın, 2023”, TÜİK, 6 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

98 “Temel İş Gücü Göstergeleri +15”, TÜİK, (2024), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-is-sizlik-ve-ucret-108&dil=1>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

99 “Yükseköğretim Kurulundan 34 Yaş Üstü Kadınlara Devlet Üniversitelerinde Özel Kontenjan”.

Kadın istihdamında niteliksel anlamda bir artış gözlenmektedir. 2012’de şirketlerdeki üst ve orta düzey yönetici pozisyonundaki kadın oranı yüzde 14,4 iken 2022’de yüzde 19,6 olmuştur. 2011’de yüzde 11,9 olan kadın büyükelçi oranı 2023’te yüzde 27,3 olarak değişmiştir. Kadının Türkiye Büyük Millet Meclisindeki temsili ise 2007’de yüzde 9,1 iken 2023’te 119 kadın milletvekiliyle yüzde 19,9’a çıkmıştır.¹⁰⁰ Akademiye ise Türkiye’deki üniversitelerde 33 bin 385 profesörün 11 bin 230’u kadın olup oransal olarak yüzde 33,64’e tekabül etmektedir. AB ülkelerinde bu oran yüzde 20,8’dir. Üniversitelerdeki kadın yönetici oranları AB ülkelerinde yüzde 24 iken Türkiye’de bu oran 2023 itibarıyla yüzde 32’ye yükselmiştir. Bu sonuçlar Türkiye’nin kadın temsiline önem ve değer verdiğini ortaya koymaktadır.

100 “İstatistiklerle Kadın, 2023”, TÜİK, 6 Mart 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

2005-2024 arası kapsayan kadın işsizlik oranı grafiğinde¹⁰¹ işsizlik oranlarının 2008 ekonomik krizinde yüzde 14'e çıktığı ve 2019-2020 arasında koronavirüs salgınının oluşturduğu ekonomik dalgalanmalarla yüzde 16'ya tırmandığı ve 2021 sonrasında ise tekrar düşüşe geçtiği izlenmektedir. İşsizliğin istenen seviyelere çekilebilmesi için kadının istihdamını destekleyen sosyal politikalar ve uygulamaların geliştirilmesi, nitelikli mesleki eğitim programlarının daha da yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kadınlar açısından bir yapılanma Aile Destek Merkezidir (ADEM). ADEM kadınların psikososyal, mesleki ve kişisel yönlerden gelişimlerine katkı sağlayan, sosyal, kültürel, mesleki ve sportif alanlarda kurslar ve seminerler düzenleyen bir merkezdir.¹⁰² ADEM'de Ocak-Ağustos 2024 arasında toplam 549 proje yürütülmüş ve bu projeler kapsamında 534 milyon 963 bin 347 TL aktarılmıştır.¹⁰³

6284 sayılı Kanun kapsamındaki düzenlemeler ve Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) ile de şiddete maruz kalan veya kalması muhtemel kadınlar devlet koruması altına alınmıştır. ŞÖNİM; Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığının (ASHB) kadının statüsünü korumaya yönelik hizmetleri kapsamında aile içi şiddeti önlemeye yönelik hizmet sunmaktadır. ŞÖNİM'lerde şiddete uğrayan veya uğrayabilecek durumdaki kadınların yanı sıra çocuklar ve erkeklere de destek sağlanmaktadır. 2024'te mevcut sayısı 82 olan ŞÖNİM'ler bünyesinde destek alan çocuk sayısı 6 bin 962, erkek sayısı 18 bin 75 ve kadın sayısı da 175 bin 162'dir. 2024 içerisinde ASHB'ye bağlı kadın konukevlerinde ise 15 bin 736 çocuk ve 25 bin 73 kadına hizmet verilmiştir.¹⁰⁴

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) tarafından 2008 ve 2014 yıllarında gerçekleştirilen Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Araştırması'nın 2024 verilerinin kamuoyuyla paylaşılması beklenmektedir. Bu bağlamda mevcut 2008 ve 2014 verileri genel olarak karşılaştırıldığında Türkiye'deki kadınların yüzde 40'ının hayatlarının bir döneminde fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Kadınların son on iki ay içerisinde şiddete maruz kalma oranlarına bakıldığında tartaklanmak, dövme gibi vücudun dokunulmazlığının ihlal eden ve/veya sağlıksız koşullarda yaşamaya mahkum bırakarak kişinin acı çekmesine neden olan "fiziksel şiddet" oranı 2008'de yüzde 10 iken 2014'te yüzde 8 olarak saptanmıştır. Kişinin cinsel dokunulmazlığını ihlal eden cinsel taciz, zorlama ve/veya sindirme, zorla evlendirilme gibi tanımlanan "cinsel şiddet" oranı 2008'de yüzde 7 iken 2014'te yüzde 5 oranlarındadır. Baskı kurmak ve/veya duyguları sömürmek, aşağılamak, tehdit

101 "Temel İş Gücü Göstergeleri +15", TÜİK, (2024), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucuret-108&dil=1>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2024).

102 "Kadınlarımız ADEM Projemizle Meslek Ediniyor", T.C. ASHB, 10 Haziran 2019, "https://aile.gov.tr/sygm/haberler/kadinlarimiz-adem-projemizle-meslek-ediniyor/?utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2024).

103 "ASHB İstatistik Bülteni-Eylül 2024".

104 "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadın Konukevlerini Yaygınlaştırıyor", T.C. ASHB, 3 Şubat 2022, <https://www.aile.gov.tr/ksgm/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-kadin-konukevlerini-yayginlastiriyor>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).

ve hakaret etmek gibi doğrudan kişinin ruh sağlığını ve (iç) huzurunu hedefe alan “psikolojik/duygusal şiddet” oranlarında çok bir değişiklik olmamış, ömründe bir kez böyle bir durumla karşılaşan kadınların oranı her iki yılda yüzde 44 olarak sabitken son on iki ay içerisinde psikolojik/duygusal şiddete maruz kalanların oranı yüzde 25’ten (2008) yüzde 26’ya (2014) yükselmiştir. Paranın nasıl tasarruf edileceğine hükmeden, istihdam ve ekonomik refahı hedef alan şiddet biçimi olan “ekonomik şiddet” ile “musalat olma”, “dadanma” gibi kişiye fiziki veya psikolojik açılardan korku ve çaresizlik uyandıran, kişiyi huzursuz eden her türlü fiili içinde barındıran şiddet hükmünde olan ısrarlı takip; Türkiye genelinde her on kadından üçünün hayatında bir kez karşılaştığı bir durumdur. Verilere göre 15-24 yaş aralığındaki eğitim ve gelir seviyesi düşük, boşanmış veya ayrı yaşayan, 18 yaşından önce evlenmiş ve ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınlar daha yaygın şekilde şiddete maruz kalmaktadır. 2016’da 303, 2017’de 353, 2018’de 279, 2019’da 337 ve 2020’de 267 kadın kasten öldürülmüştür.¹⁰⁵

ÇOCUK

3 Temmuz 2005’te kabul edilen 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu kapsamında 18 yaşını doldurmamış her kişi çocuk kabul edilmektedir. Kanun kapsamında çocukların “yaşama, gelişme, korunma ve katılım hakları” güvence altına alınmıştır. Kanun “bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuğu”, “koruma ihtiyacı olan çocuk” ve “kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuğu” da “suça sürüklenen çocuk” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁶

ASHB bünyesinde suç mağduru veya suça sürüklenen çocukların bakımlarının sağlandığı “ihtisaslaştırılmış çocuk evleri siteleri” (İÇES), korunma ihtiyacı olan çocuklarının bakımlarının sağlandığı “çocuk evleri siteleri” (ÇES) ve aile ortamını anımsatan “çocuk evleri” bulunmaktadır. Bu modeller çocukların korunmasını ve desteklenmesini sağlama amacıyla geliştirilmiştir. Koruma ve bakım altındaki çocuklara yönelik bakım kuruluşu sayısı 2024 itibarıyla 62 İÇES, 115 ÇES ve 1.185 çocuk evi olup çocuklara güvenli, destekleyici ve aile ortamını andıran yaşam alanları sunulmaktadır. 2024 itibarıyla devlet koruması altındaki güncel lisanslı sporcu sayısı 2 bin 112 ve milli sporcu sayısı 20’dir. 2024 içerisinde devlet korumasında yetişmiş istihdam edilen genç sayısı (kümülatif) ise 62 bin 838’dir.

Evlad edinilen çocuk sayısı (kümülatif) 2012’de 12 bin 57 iken Ağustos 2024 itibarıyla 19 bin 976’dır. Yıllar içerisinde koruyucu aile sayılarında da artış gözlen-

105 “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı 2021-2025”, T.C. ASHB, (2021), <https://www.aile.gov.tr/media/82082/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-planı-2021-2025.pdf>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2022).

106 “5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 3 Temmuz 2005, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2024).

mektedir. Koruyucu ailelerin yanına yerleşen çocuk sayısı 2012'de 1.492 iken 2013'te iki katını aşarak 3 bin 351'e tırmanmıştır. Devam eden yıllar içerisinde bu denli bir ani artışın gözlenmediği fakat düzenli bir artışın da olduğu ve 2024 itibarıyla koruyucu ailelerin yanında kalan çocuk sayısının 10 bin 270'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) kapsamında Ağustos 2024 itibarıyla çocuklara 7 milyar 343 milyon 262 bin 657 TL destek sağlanmıştır. Bütün bunlara ek olarak koruyucu ve önleyici hizmetler kapsamında “sosyal medya çalışma grubu müdahale edilen içerik sayısı (kümülatif)” 17 bin 103 iken “mahremiyet eğitimi katılımcı sayısı (kümülatif)” 1 milyon 226 bin 227 kişidir.

2019'a ait Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına bakıldığında ise Türkiye'deki çocuk işçiliğine dair dikkat çekici detaylar göze çarpmaktadır. 5-17 yaş grubu 16 milyon 457 bin çocuğun 720 bini (yüzde 4,4) çalışmaktadır. Çalışan çocukların 508 bini erkek ve 212 bini kızdır. Bu çocukların 574 bini (yüzde 79,7) 15-17 yaş, 114 bini (yüzde 15,9) 12-14 yaş ve 32 bini (yüzde 4,4) 5-11 yaş aralığındadır. Çocuk işçilerin 473 bini (yüzde 65,7) eğitimlerine devam ederken 247 bini (yüzde 34,3) eğitimine devam etmemektedir. Çocukların 455 bini (yüzde 63,2) ücret karşılığı çalışırken ailesine iş gücü olarak destek olanların sayısı 261 bin (yüzde 36,3) ve kendi hesabına çalışanlar ise 4 bindir (yüzde 0,5). Çocuk iş gücünün sektör yüzdelerine bakıldığında çocukların 328 bini (yüzde 45,6) hizmet sektörü, 221 bini (yüzde 30,7) tarım sektörü ve 171 bini (yüzde 23,7) de sanayi sektöründe çalışmaktadır. Çocukların çalışma gerekçelerine bakıldığında ise yüzde 35,9'unun hanehalkının ekonomik faaliyetlerine yardımcı olmayı, yüzde 34,4'ünün iş öğrenme ve meslek sahibi olmayı, yüzde 23,2'sinin hanehalkı gelirin katkıda bulunmayı ve yüzde 6,5'inin de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Bu sonuçlara göre 5-17 yaş grubu çocukların yüzde 34,3'üne tekabül eden 247 bin çocuğun okula gitmemesi ve 5-11 yaş grubu 32 bin çocuğun iş gücü olarak ekonomik faaliyet kapsamında çalışması en dikkat çekici verilerdir.

107 “Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019”, TÜİK, 31 Mart 2020, <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=c-hild-labour-force-survey-2019-33807>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2024).

KRONOLOJİ: 2024'TE TOPLUM	
9 Ocak	MEB, kurumlar arası etkileşimin artması için Temel Eğitimde İyi Örnekler dijital platformunu hazırladı.
30 Ocak	MEB öğrencilerin sosyal sorumluluk düzeylerini artırmak amacıyla Sosyal Sorumluluk Programı ve Hayat Boyu Öğrenme/Sertifikasyon Uygulama Yönergesini hazırladı.
15 Şubat	Aile ve Gençlik Fonu başvuruları alınmaya başlandı.
16 Şubat	Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'nde değişiklik yapılarak ücretsiz okutmada öncelik sağlanan harp veya vazife malulü sayılanların ilköğretim ve ortaöğretim çağlarındaki çocukları ile haklarında korunma, bakım veya barınma kararı verilen çocukların yerleştirme işlemlerinin merkezi olarak gerçekleştirilmesi uygulamasına geçildi.
22 Şubat	TÜİK tarafından Evlenme ve Boşanma İstatistikleri yayımlandı.
5 Mart	YÖK yapay zeka alanında 5 lisans ve 12 ön lisans programı açılacağını duyurdu.
6 Mart	TÜİK tarafından İstatistiklerle Kadın verileri yayımlandı.
23 Mart	MEB tarafından veli randevu sistemi dijital ortama taşındı.
27 Mart	TÜİK tarafından İstatistiklerle Yaşlılar verileri yayımlandı.
18 Nisan	ASHB tarafından düzenlenen Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Araştırması'nın üçüncüsü başlatıldı.
19 Nisan	TÜİK tarafından İstatistiklerle Çocuk verileri yayımlandı.
30 Nisan	13. Çalışma Meclisi gerçekleştirildi.
14 Mayıs	Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik'te değişiklik yapılmasına dair yönetmelik yayımlanarak öğretmen alımında mülakat puanının etkisi yüzde 50 azaltıldı.
15 Mayıs	TÜİK tarafından Doğum İstatistikleri yayımlandı. TÜİK tarafından İstatistiklerle Aile verileri yayımlandı. ASHB'nin hazırladığı "Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028" kamuoyuyla paylaşıldı.
17 Mayıs	TÜİK tarafından İstatistiklerle Gençlik verileri yayımlandı. Türk Devletler Teşkilatı "1. Sosyal Politika Bakanlar Toplantısı" İstanbul'da yapıldı.
27 Mayıs	MEB'in yeni müfredatı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli onaylandı.
3 Temmuz	ASHB'nin bünyesinde Aile ve Nüfus Politikaları Daire Başkanlığı kuruldu.
9 Temmuz	MEB'in "Denklik Yönetmeliği" yayımlanarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından yurt dışında açılan okullardan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ve özel okullardan gelen öğrencilerin denklik işlemine tabi tutulmayacağı kararlaştırıldı.
19 Temmuz	TÜİK tarafından Uluslararası Göç İstatistikleri yayımlandı.
14 Ağustos	TÜİK tarafından İç Göç İstatistikleri yayımlandı.
29 Ağustos	T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından Afetten Etkilenen Gençlerin Güçlendirilmesi Destek Programı çağrısına çıktı.
1 Ekim	ASHB tarafından Dijital Bağımlılık ve Aile Çalıştayı yapıldı.
3 Ekim	Nüfus Politikaları Yüksek Kurulunun oluşturulması kararı verildi.
5 Ekim	ASHB'nin Dijital Bağımlılık Çalıştayının ön raporu tamamlandı.
10 Ekim	YÖK ve SSB iş birliğiyle Yapay Zeka Akademik Tez Programı (ATP) başlatıldı. TÜİK tarafından Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri yayımlandı.
14 Ekim	ASHB tarafından Kadınlara Yönelik Yapay Zeka ve Veri Bilimi Geliştirme Programı başlatıldı.
15 Ekim	Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından Üniversite Öğrenci Toplulukları İş Birliği ve Destek Programı tanıtımı yapıldı. ASHB tarafından Türkiye Sosyal Risk Haritası oluşturma çalışmaları başlatıldı.
15 Kasım	ASHB ile Hepsiburada arasında Türkiye'nin Girişimci Kadınları İş Birliği Protokolü imzalandı.

21 Kasım	Göç İdaresi Başkanlığı tarafından 2024 uluslararası göçmen verileri paylaşıldı.
23 Kasım	MEB'de 20 bin öğretmenin ataması yapıldı.
25 Kasım	Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü programı yapıldı.

2024'TE

EKONOMİ

YAZARLAR: OSMAN ZEKİ GÖKÇE • ABDULLAH MİRAÇ BÜKEY VE ERSEL ERTÜRK

GİRİŞ

OSMAN ZEKİ GÖKÇE, ABDULLAH MİRAC BÜKEY
VE ERSEL ERTÜRK

Bu bölümde Türkiye’de makroekonomik göstergelerde 2024 boyunca yaşanan gelişmeler önceki senelerdeki göstergelerle de karşılaştırılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme 2023 genel seçimleri sonrası Mehmet Şimşek’in hazine ve maliye bakanı olarak atanmasıyla benimsenen ve enflasyonla mücadeleyle fiyat istikrarının sağlanmasını öncelleyen ekonomi politikalarının öncül sonuçlarını görme fırsatı verecektir.

Türkiye için 2024 makroekonomik göstergelerde özellikle de büyüme, enflasyon, cari denge ve kurda dengelenmenin yaşanacağı bir yıl olarak görülmelidir. Bu dengelenme döneminde fiyat istikrarının sağlanmasındaki önemli unsurlarından biri olan enflasyon beklentisi yönetiminin ekonomi kurmaylarınca öncelendiği görülmektedir. Enflasyon hedeflerinde yıl sonuna yaklaşırken yukarı yönlü revizyonlar yapıldıysa da dengelenme sürecinde bu tür revizelerin olması olağandır. Enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan sıkı para politikasının bir sonucu olarak 2024 ve 2025 büyüme tahminlerinde çok sınırlı da olsa aşağı yönlü revizeler de görülmektedir. Sıkı para politikası ve mali disiplin uygulamaları sebebiyle 2024 başından bu yana büyüme trendindeki düşüş de dikkat çekmektedir. Buna rağmen Türkiye için öngörülen büyüme beklentisi gelişmiş ülkelerdeki büyüme beklentilerinden yüksektir. Sıkı para politikası ve mali disiplinin kur, enflasyon ve cari açık üzerinde olumlu etkileri görülmeye başlanmıştır. Mayıs’ta 2024’ün zirve noktasına yükselen enflasyon takip eden aylarda enflasyonist baskıları azaltmaya yönelik sıkı para politikaları, döviz kurlarındaki istikrar, baz etkisi ve mevsimsel etkilerin de sonucu olarak düşüş trendine girmiştir. Yıl genelinde gözlenen ihracat artışı ve ithalat düşüşü dış ticaret dengesini olumlu etkilerken cari dengede özellikle yılın ikinci yarısında belirginleşen düzelme dikkat çekmektedir. İşsizlik oranındaysa düşüş trendinin sınırlı da olsa devam ettiği görülmektedir. Mali disiplini sağlamaya yönelik uygulamaya koyulan politikalara rağmen özellikle yerel seçim süreci, emeklilikte yaşa takılanlar (EYT) düzenlemesi ve deprem felaketi sonrasında bölgede yapılan harcamaların bir yansıması olarak genel devlet dengesindeki geçen seneden bu

yana süregelen olumsuz tablonun devam ettiği görülmüştür. Buna rağmen borç stokunun gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) oranındaki oldukça düşük seyri Türkiye'ye kamu borcu yönetiminde avantaj sağlamaktadır.

EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

Türkiye’de GSYH zincirlenmiş hacim endeksi olarak 2024 ilk üç çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreklerine göre sırasıyla 5,3; 2,4 ve 2,1 puanlık pozitif büyüme kaydetmiştir. Bununla birlikte yılın başından bu yana büyüme trendindeki düşüşün özellikle uygulanan daraltıcı para politikalarının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Harcama yöntemiyle GSYH bileşenlerine göz atıldığında yerleşik hanehalkı tüketim harcamalarının üçüncü çeyrekte (yüzde 3,1) birinci çeyreğe (yüzde 7,0) göre azaldığı fakat ikinci çeyreğe (yüzde 1,5) kıyasla arttığı görülmektedir. Öte yandan birinci çeyrekte artış gösteren (yüzde 3,1) devletin nihai tüketim harcamalarının ikinci çeyrekte azalmaya başladığı (yüzde -0,4) ve üçüncü çeyrekte azalma ivmesinin arttığı (yüzde -0,9) gözlemlenmektedir. Bu durum mali konsolidasyonun bir yansımasıdır. Yine birinci çeyrekte yüzde 9’luk bir artış gözlemlenen yatırım harcamaları ikinci çeyrekte yüzde 0,8’e inmiş ve üçüncü çeyrekte 0,8 puanlık bir azalmayla sert bir düşüş kaydetmiştir. İlk çeyrekte yüzde 5,1’lik bir artış kaydeden mal ve hizmet ihracatının ikinci çeyrek (yüzde 0,9) ve üçüncü çeyrekte (yüzde 0,8) epey azaldığı; mal ve hizmet ithalatının ise birinci çeyrekte (yüzde -3,3) itibaren hızla azalarak üçüncü çeyrekte yüzde -9,6’ya kadar daraldığı görülmektedir. Mal ve hizmet ihracatına nispeten mal ve hizmet ithalatındaki söz konusu önemli gerilemenin dış ticaret dengesine olumlu katkılarının olması beklenmektedir.

2024 büyüme rakamları çeyreklik bazda değerlendirildiğinde yüzde 5,3’lük büyüme kaydedilen birinci çeyrekte büyümeye en fazla katkı yapan harcama kaleminin 9 puanla yatırım harcamalarının ve onu takiben de hanehalkı tüketiminin (yüzde 7) geldiği görülmektedir. İkinci ve üçüncü çeyreklerde ise diğer kalemlerde ciddi azalmalar görülmekle beraber büyümeye en yüksek katkı yapan harcama kaleminin yerleşik hanehalkı tüketim harcamalarının olduğu görülmüştür. Bu durum büyüme anlamında iç talebin sürükleyiciliğine işaret etmektedir.

TABLO 1. HARCAMA KALEMLERİ BÜYÜME HIZI (2024, YÜZDE)			
HARCAMA KALEMLERİ	BİRİNCİ ÇEYREK	İKİNCİ ÇEYREK	ÜÇÜNCÜ ÇEYREK
Hanehalkı Tüketim Harcamaları	7	1,5	3,1
Kamu Nihai Tüketim Harcamaları	3,1	-0,4	-0,9
Yatırım Harcamaları	9	0,8	-0,8
Mal ve Hizmet İhracatı	5,1	0,9	0,8
Mal ve Hizmet İthalatı	-3,3	-5,8	-9,6
GSYH	5,3	2,4	2,1

Kaynak: TÜİK

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) *Dünya Ekonomik Görünümü Ekim 2024* başlıklı raporunda küresel ekonomiye dair 2024 büyüme beklentisini yüzde 3,2 olarak sabit tutmuştur.¹ 2025 küresel büyüme tahminini ise yüzde 3,3'ten yüzde 3,2'ye çekerek revize etmiştir. Küresel ekonomik büyümenin yetersiz olsa da istikrarlı bir şekilde devam etmesinin beklendiği IMF Ekim raporunda Türkiye ekonomisinin 2024 büyüme tahmini yüzde 3,6'dan yüzde 3'e çekilerek aşağı yönlü revize edilmiştir.² IMF 2023 büyüme oranına (yüzde 5,1) nispeten büyüme beklentisindeki bu düşüşü özellikle yüksek enflasyonla mücadele maksadıyla uygulanan yüksek politika faizi ve mali konsolidasyonun sağlanmasına yönelik kamu harcamalarının disipline edilmesi gibi sıkı para ve maliye politikalarının etkisine atfetmiştir. Buna rağmen Türkiye için öngörülen büyüme beklentisi gelişmiş ülkelerdeki tahmini büyüme beklentilerinden yüksektir. IMF'nin Türkiye'ye yönelik 2025 büyüme tahmini yüzde 2,7 olarak belirtilmiştir. Raporda dikkat çeken bir nokta da gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme tahminlerinin gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olmasıdır. IMF'nin dünya ekonomisi ve G20 ülkelerine yönelik 2024 ve 2025 büyüme tahminleri Tablo 2'de yer almaktadır.

TABLO 2. IMF BÜYÜME TAHMİNLERİ (DÜNYA VE G20, 2024-2025)		
ÜLKELER	2024	2025
Dünya	3,2	3,2
Gelişmiş Ekonomiler	1,8	1,8
Gelişmekte Olan Ülkeler	4,2	4,2
Avro Bölgesi	0,8	1,2
Arjantin	-3,5	5,0
Avustralya	1,2	2,1
Brezilya	3,0	2,2

1 *World Economic Outlook October 2024: Policy Pivot, Rising Threats*, (IMF Rapor, Washington DC: 2024), s. 144.

2 *World Economic Outlook October 2024*, s. 33.

Kanada	1,3	2,4
Çin	4,8	4,5
Fransa	1,1	1,1
Almanya	0,0	0,8
Hindistan	7,0	6,5
Endonezya	5,0	5,1
İtalya	0,7	0,8
Japonya	0,3	1,1
Kore	2,5	2,2
Meksika	1,5	1,3
Hollanda	0,6	1,6
Rusya	3,6	1,3
Güney Afrika	1,1	1,5
Türkiye	3,0	2,7
İngiltere	1,1	1,5
ABD	2,8	2,2

Kaynak: World Economic Outlook October 2024.

Küresel ekonomide yaşanan krizler, belirsizlikler ve savaşlara rağmen Türkiye'de 2023'te istihdam piyasaları beklenenin üzerinde performans göstermiştir. Zira koronavirüs (Covid-19) salgınının iktisadi etkilerinin en derinden hissedildiği alanlardan biri olan emek piyasasındaki etkilerinin yıllar içinde peyderpey azaldığı Türkiye'de "Yeni Ekonomi Programı 2021-2022-2023"te 2023 hedefi olan yüzde 10,9 işsizlik oranı yıl sonunda yıllık bazda 9,4 puanla öngörülenin altında gerçekleşmiştir. İstihdam piyasasında 2023'te gösterilen yüksek performansın daraltıcı para ve maliye politikalarına rağmen 2024'te de devam ettiği görülmüştür. Ocak'ta yüzde 9,8 olan işsizlik oranı Eylül'de 8,6 puana kadar düşmüştür. İlk dokuz ayın ortalaması ise yaklaşık yüzde 8,8 olarak hesaplanmıştır. Yine Ocak'ta yaklaşık 31 milyon 523 bin kişi olan istihdam edilen sayısının Eylül'de 33 milyon 67 bin kişiye ulaştığı, istihdam oranının aynı dönem için yüzde 48'den yüzde 50,1'e ve iş gücüne katılım oranının da yüzde 53,1'den yüzde 54,8'e yükseldiği görülmektedir. İşsiz sayısının ise Ocak'ta 3 milyon 407 binden Eylül'de 3 milyon 99 bine düştüğü gözlemlenmiştir. Tüm bu emek piyasası verileri aynı dönem referans aralığında iş gücünün 34 milyon 930 binden 36 milyon 165 bine yükselmesiyle birlikte okunduğunda, istihdam piyasalarında gösterilen performansın büyüklüğü daha da anlam kazanmaktadır.

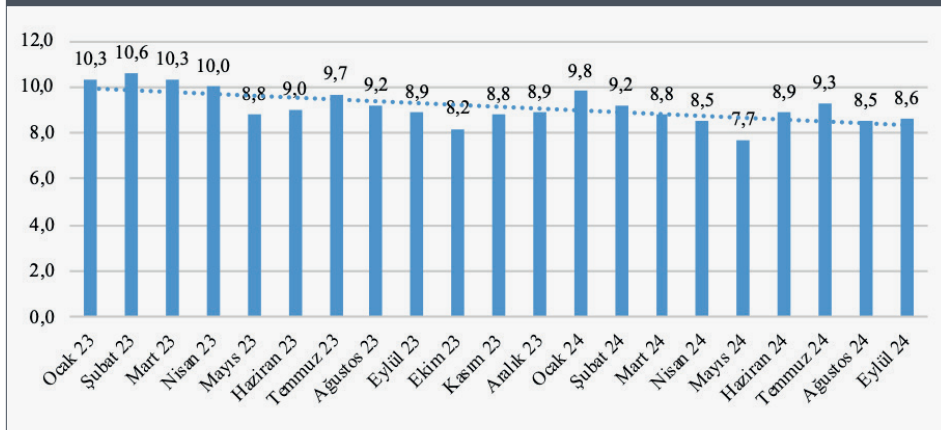
TABLO 3. İSTİHDAM GÖSTERGELERİ (2024)

AYLAR	15 YAŞ VE ÜZERİ NÜFUS (BİN)	İŞ GÜCÜ (BİN)	İSTİHDAM (BİN)	İŞSİZ (BİN)	İŞ GÜCÜNE KATILIM ORANI (YÜZDE)	İSTİHDAM ORANI (YÜZDE)	İŞSİZLİK ORANI (YÜZDE)
Ocak	65.726	34.930	31.523	3.407	53,1	48,0	9,8
Şubat	65.763	35.513	32.263	3.250	54,0	49,1	9,2
Mart	65.799	35.361	32.252	3.109	53,7	49,0	8,8
Nisan	65.834	35.244	32.266	2.978	53,5	49,0	8,5
Mayıs	65.870	36.004	33.233	2.771	54,7	50,5	7,7
Haziran	65.906	35.782	32.591	3.191	54,3	49,4	8,9
Temmuz	65.942	36.102	32.748	3.354	54,7	49,7	9,3
Ağustos	65.979	36.251	33.164	3.087	54,9	50,3	8,5
Eylül	66.016	36.165	33.067	3.099	54,8	50,1	8,6

Kaynak: TÜİK

2023 Mayıs'ında tek haneli rakamlara (8,8) düşen aylık bazda işsizlik oranı 2023 Haziran'ından itibaren sıkı para politikası duruşuna geçilmesinin ardından Haziran-Temmuz döneminde artış göstermiş fakat bu eğilim Ağustos'tan itibaren sıkı politikaya rağmen yerini azalışa bırakmıştır. Bu dönem sonrasında Ocak 2024'te 9,8 puanla zirve noktasına erişen işsizlik oranı yılın ilerleyen dönemlerinde Mayıs'a kadar düşüş eğilimini sürdürmüştür. Ocak 2023-Eylül 2024 dönemi referans alındığında fiyat istikrarı ve mali konsolidasyonun sağlanması amacıyla para ve maliye politikalarındaki sıkı duruşa rağmen işsizlik oranındaki azalma trendi devam etmiştir.

GRAFİK 1. İŞSİZLİK ORANLARI (OCAK 2023-EYLÜL 2024, YÜZDE)

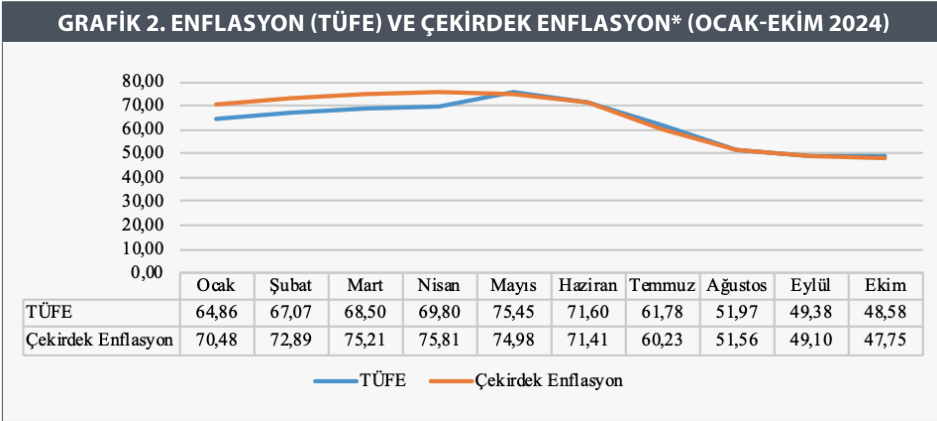
Kaynak: TÜİK

Grafik 1, Türkiye'deki işsizlik oranlarının Ocak 2023-Eylül 2024 arasındaki değişimini göstermekte ve bu dönemde genel bir düşüş trendi dikkat çekmektedir. İşsizlik oranı Ocak 2023'te yüzde 10,3 seviyesindeyken Eylül 2024'te yüzde 8,6'ya

gerilemiştir. Şubat 2023'te yüzde 10,6 ile zirve yapan oran Mayıs 2023'te yüzde 8,8'e kadar düşmüş ve dalgalı bir seyir izleyerek Mayıs 2024'te yüzde 7,7 ile en düşük seviyesine inmiştir. Yaz aylarında gözlemlenen bu düşüş mevsimsel olarak tarım, turizm ve inşaat sektörlerindeki istihdam artışıyla ilişkilendirilebilir. Ancak bu düşüşün ardından işsizlik oranı tekrar hafif bir artış eğilimine girmiş ve Eylül 2024'te yüzde 8,6 seviyesinde stabilize olmuştur. Dalgalanmalar ve genel eğilimler ekonomideki toparlanma sinyallerine işaret etse de mevsimsel etkiler, ekonomik politikalar ve dış şoklar gibi faktörlerin bu tabloyu etkilediği söylenebilir. Özellikle Mayıs 2024'teki düşük oran artan ekonomik faaliyetler ve istihdamı artırıcı politikaların bir sonucu olabilirken son aylardaki artışı ise ekonomik büyümedeki bir yavaşlamanın işareti olarak yorumlamak mümkündür. İşsizlik oranlarındaki genel düşüş ekonomide iyileşmenin bir göstergesi olsa da istihdamın niteliği ve sürdürülebilirliği gibi unsurların da dikkate alınması gereklidir.

ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI

Türkiye'deki tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve çekirdek enflasyon oranlarının Ocak-Ekim dönemindeki aylık değişimi Grafik 2'de incelenmiştir. Verilere göre Ocak'ta TÜFE yüzde 64,86 ve çekirdek enflasyon yüzde 70,48 seviyesindeyken her iki göstergede de Mayıs'a kadar artış eğilimi gözlenmektedir. Çekirdek enflasyon yüzde 75,81 ile Nisan'da, TÜFE ise yüzde 75,45 ile Mayıs'ta zirveye ulaşmıştır. Bu durumu önceki yıllarda uygulanan düşük faiz politikasının bir sonucu olan talep artışı ve ekonomik aktivitelerin hızlanması, girdi maliyetlerindeki artışlar, bir önceki sene döviz kurundaki dalgalanmalar ve yüksek enflasyon beklentisindeki katılıkla açıklamak mümkündür.

Kaynak: TÜİK

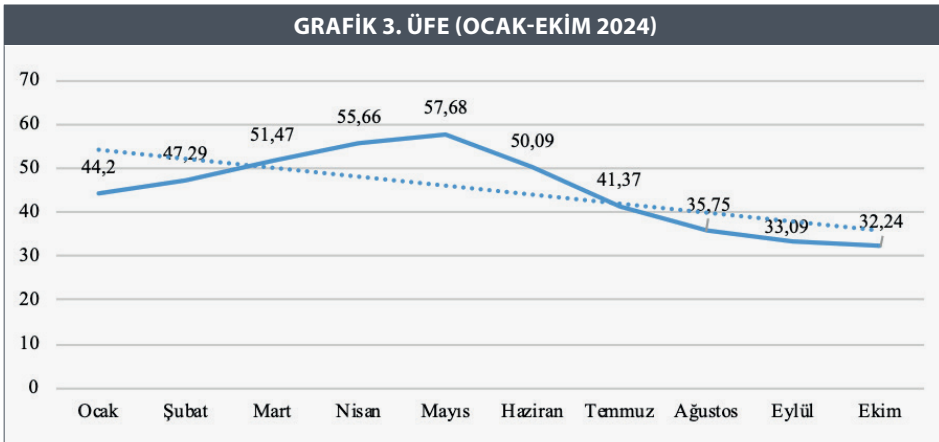
* Çekirdek Enflasyon=Enerji, gıda ve alkolsüz içecekler (alkollü içkiler ile tütün ürünleri ve altın hariç)

Haziran'dan itibaren hem TÜFE hem de çekirdek enflasyon belirgin bir şekilde düşüşe geçmiştir. Özellikle Temmuz ve Ağustos aylarında bu düşüş eğilimi hızlanırken Ekim'de TÜFE yüzde 48,58'e ve çekirdek enflasyon yüzde 47,75'e gerilemiştir. Bu azalma enflasyonist baskıları azaltmaya yönelik sıkı para politikaları, döviz kurlarındaki istikrar veya mevsimsel etkilerden kaynaklanmaktadır.

Grafikte ayrıca çekirdek enflasyonun genellikle TÜFE'nin üzerinde seyrettiği de dikkat çekmektedir. Çekirdek enflasyonun TÜFE'den daha yüksek olması özellikle enerji ve gıda gibi değişken kalemlerin TÜFE üzerindeki etkisinin sınırlı kalmış olabileceğini ve çekirdek enflasyondaki yüksekliğin daha yapısal bir soruna işaret edebileceğini göstermektedir. Ayrıca çekirdek enflasyondaki değişimlerin TÜFE'ye kıyasla daha istikrarlı olduğu görülmektedir ki bu durum temel fiyat dinamiklerinin görece daha az dalgalanma gösterdiğini ifade etmektedir.

Nihai olarak Grafik 2 hem genel fiyat seviyesindeki hareketleri hem de temel fiyat baskılarının dinamiklerini anlamak için önemli bir resim sunmaktadır. Ancak düşüş trendinin sürdürülebilirliği ekonomik büyüme üzerindeki etkiler ve politika yapımcıların bu duruma vereceği yanıt gibi unsurlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda enflasyon oranlarının düşmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte fiyat istikrarının kalıcı hale gelmesi için ek önlemler gerekmektedir.

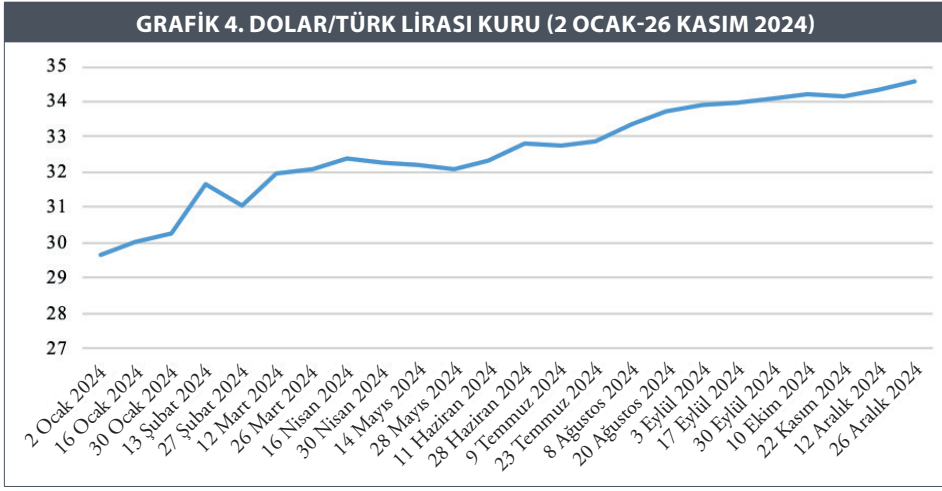
Grafik 3, Türkiye'de üretici fiyat endeksinin (ÜFE) Ocak-Ekim dönemindeki aylık değişimini göstermekte ve fiyat seviyelerindeki genel eğilimleri ortaya koymaktadır. Verilere göre Ocak'ta yüzde 44,2 seviyesindeki ÜFE, Mayıs'ta yüzde 57,68 ile zirveye ulaşmış ve ardından belirgin bir düşüş trendine girmiştir. Bu düşüş Ekim'de yüzde 32,24 seviyesine kadar devam etmiştir.

Kaynak: TÜİK

Ocak-Mayıs dönemi boyunca ÜFE'deki artış üretim maliyetlerindeki yükselişe, enerji ve emtia fiyatlarındaki artışlara işaret etmektedir. Özellikle küresel tedarik zinciri sorunları veya döviz kurlarındaki dalgalanmalar üretim maliyetlerini artırarak ÜFE üzerinde yukarı yönlü bir baskıya neden olmuştur. Mayıs'taki zirveden sonra ÜFE'de belirgin bir düşüş yaşanmış, Haziran-Ekim döneminde bu düşüş eğilimi daha da hızlanmıştır. Bu durum üretim maliyetlerini azaltmaya yönelik tedbirlerin etkili olmaya başladığını veya küresel piyasalarda enerji ve ham madde fiyatlarındaki istikrarın sağlandığına işaret etmektedir. Ayrıca sıkı para politikalarının maliyet baskılarını azaltmada etkili olduğunu söyleyebilmek de mümkündür.

Grafikteki genel düşüş trendi dikkate alındığında üretici fiyatlarının enflasyon üzerindeki maliyet baskılarının hafiflediği söylenebilir. Ancak ÜFE seviyelerinin halen yüksek olması tüketici fiyatlarına yansıyan maliyet baskılarının tamamen ortadan kalkmadığını ve enflasyon dinamikleri üzerinde etkili olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Bu, fiyat istikrarını sağlamak için ek önlemler ve ekonomik politikaların devamlılığının önemine işaret etmektedir. ÜFE'deki düşüş olumlu bir gelişme olmakla birlikte fiyatların daha düşük seviyelere gerilemesi için üretim maliyetlerini azaltıcı tedbirlerin sürdürülmesi gerekmektedir. Genel olarak grafik Türkiye ekonomisinde maliyet kaynaklı baskıların azaldığını ancak fiyat istikrarı için daha fazla çaba gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynak: TCMB

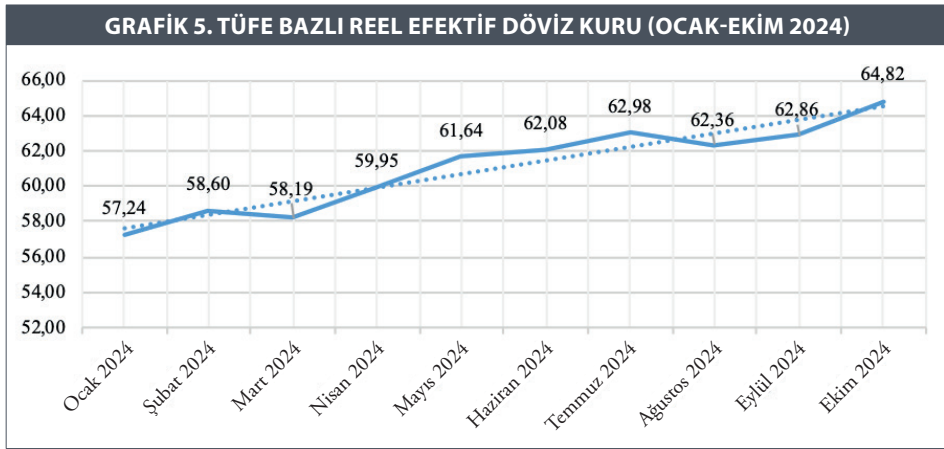
Grafik 4, 2024 boyunca dolar/Türk lirası (TL) kurundaki hareketleri göstermekte ve yıl başından ilgili dönemin sonunu kadar TL'nin değer kaybettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ocak 2024'te yaklaşık 29 seviyesinde olan kur yılın ilerleyen dönemlerinde sürekli bir yükseliş trendi sergileyerek Kasım sonunda 34,5 seviyelerine ulaşmıştır. Bu eğilim döviz kurundaki artışın istikrarlı bir şekilde devam ettiğini ve TL'nin yıl boyunca dolar karşısında değer kaybettiğini göstermektedir.

Bu değer kaybı bir dizi ekonomik ve yapısal faktörle ilişkilendirilebilir. Türkiye ekonomisindeki enflasyonist baskılar, dış ticaret açığı ve küresel finansal koşullar bu dönemde döviz talebini artıran ve TL'nin değer kaybetmesine yol açan temel unsurlar arasındadır. Döviz kurundaki artış ithalat maliyetlerini artırarak enflasyonist baskıları daha da tetiklemektedir. Özellikle ithalata bağımlı üretim yapan sektörlerde maliyetlerin yükselmesi hem ÜFE hem de TÜFE üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

Grafikte dikkat çeken bir diğer husus ise yükselişin yıl boyunca istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve ani bir dalgalanmanın olmamasıdır. Bu durum döviz piyasalarının genellikle istikrarlı bir artış eğilimi sergilediğini ve ani şoklardan ziyade süre-

lilik arz eden bir talep artışının olduğunu düşündürmektedir. Özellikle yaz aylarında (Temmuz-Ağustos) mevsimsel etkiler nedeniyle artış hızı bir miktar yavaşlamış ancak sonbahar aylarında kurdaki artış yeniden hızlanmıştır.

Dolar/TL kurundaki bu yükseliş trendi ekonomik güvenin zayıfladığı ya da sermaye çıkışlarının hızlandığı dönemlerde daha belirgin hale gelebilir. Aynı zamanda Türkiye'nin ihracat performansını artırıcı etkiler oluşturabilse de yüksek döviz kuru ithalatın pahalılaşması ve üretim maliyetlerindeki artış nedeniyle iç ekonomik dengeler üzerinde baskı oluşturabilir. Grafik, döviz kuru hareketlerinin sadece mali piyasalara değil reel ekonomiye de doğrudan etkilerinin olduğunu ve bu nedenle döviz kuru istikrarının ekonomik politikalar açısından kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır.

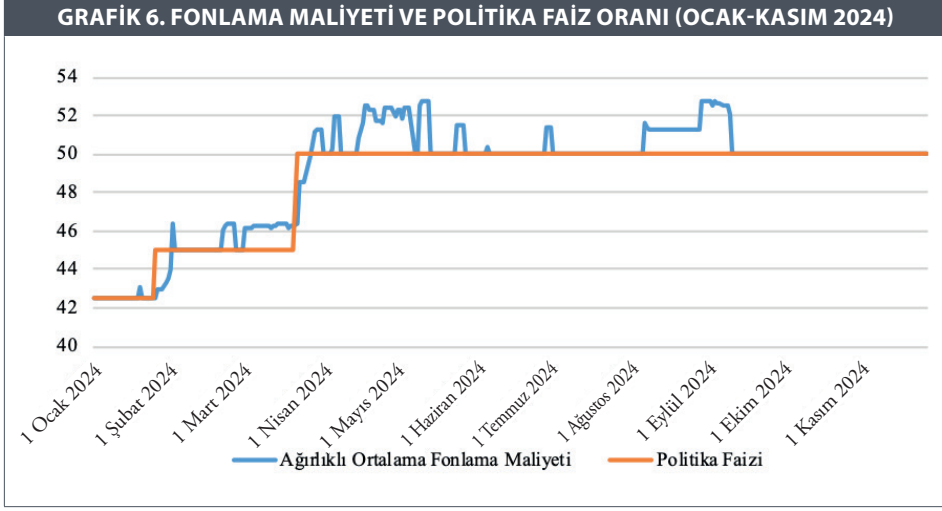
Kaynak: TCMB

2024 boyunca TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunun aylık değişimini gösteren Grafik 5'te yıl başından itibaren istikrarlı bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Ocak'ta 57,24 seviyesinde başlayan kur Ekim'de 64,82 seviyesine yükselerek yıl boyunca yaklaşık yüzde 13'lük bir artış sergilemiştir. Bu durum Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin para birimlerine göre TL'nin reel anlamda değer kazandığını ve uluslararası rekabet gücünde bir azalma olabileceğini göstermektedir.

Reel efektif döviz kurundaki bu artışın büyük ölçüde enflasyon farkları ve döviz kurlarındaki hareketlerden kaynaklı olabileceğini söylemek mümkündür. TL'nin nominal olarak değer kaybetmesine rağmen TÜFE oranlarının diğer ticaret ortaklarına kıyasla daha düşük bir hızda artması veya durağanlaşması söz konusu kurun bu yükselişini açıklayabilir. Reel efektif döviz kurunun yükselmesi Türkiye'nin ihracat mallarının uluslararası piyasalarda daha pahalı hale gelmesine ve ithalatın daha cazip olmasına neden olabileceği gibi dış ticaret açığını artırıcı bir etkiye yol açma durumu da söz konusudur.

Grafikteki artış eğiliminin özellikle Mart'tan sonra hızlandığı görülmektedir. Mayıs'ta 61,64 seviyesine çıkan kur yaz aylarında dalgalı bir seyir izlese de genel trend

yukarı yönlüdür. Bu durumun mevsimsel ticaret hareketleri, küresel piyasalardaki gelişmeler veya para politikası uygulamalarından kaynaklandığını söyleyemek mümkündür. Özellikle Ekim'de ulaşılan 64,82 seviyesi Türkiye'nin ihracat rekabetçiliği açısından bir baskı unsuru olarak değerlendirilebilir.

Kaynak: TCMB

Grafik 6, yıl boyunca Türkiye'deki politika faizi ve ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin seyrini göstermekte ve para politikasının uygulanışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. 2024'ün başında yüzde 42 seviyesinde olan politika faizi oranı yıl boyunca kademeli olarak artırılarak Eylül'de yüzde 52 seviyesine ulaşmış ve yılın geri kalanında sabit kalmıştır. Ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti ise politika faizine paralel bir seyir izlemekle birlikte dönem boyunca daha değişken bir yapıya sahiptir.

Politika faizi oranındaki artışlar enflasyonu kontrol altına almak ve piyasalardaki güveni artırmak amacıyla uygulanmış sıkı para politikası kararlarını yansıtmaktadır. Politika faizindeki kademeli artışlar T.C. Merkez Bankasının (TCMB) piyasa beklentilerini yönetme ve fiyat istikrarını sağlama amacı taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte fonlama maliyetindeki dalgalanmalar ise piyasa likiditesi ve bankaların borçlanma maliyetlerindeki değişimlere işaret etmektedir. Özellikle Mayıs-Haziran döneminde fonlama maliyetinin politika faizinin üzerine çıkması piyasalardaki likidite daralması veya piyasa risk algısındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Grafikteki dikkat çekici bir unsur ise politika faizinin sabit kaldığı dönemlerde bile fonlama maliyetindeki dalgalanmalardır. Bu durum TCMB'nin açık piyasa işlemleri veya diğer para politikası araçlarıyla piyasalara müdahale ettiğini ve kısa vadeli faizlerde esneklik sağladığını göstermektedir. Fonlama maliyetindeki bu dalgalanmalar piyasa beklentilerinin değişmesi, likidite yönetimi veya bankaların fonlama ihtiyaçlarındaki farklılıklardan kaynaklanabilmektedir. Politika faizi ve fonlama maliyeti arasındaki ilişki para politikasının etkinliğini ve finansal piyasaların dinamik-

lerini anlamak açısından önemlidir. Politika faizindeki artışlar sıkı para politikasının bir göstergesi olsa da fonlama maliyetindeki oynaklık piyasalardaki belirsizliklerin veya TCMB'nin kısa vadeli hedeflerindeki değişimlerin bir yansımasıdır. Bu grafik para politikası kararlarının piyasaya etkisini ve enflasyonla mücadele sürecindeki zorlukları açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülebilir büyüme hedefleri doğrultusunda bu iki göstergenin uyumlu bir şekilde yönetilmesi kritik önem taşımaktadır.

KAMU MALİYESİ

Türkiye ekonomisi için Ekim’de IMF tarafından yüzde 3 olarak öngörülen 2024 büyüme oranı orta vadeli programa (OVP) göre yüzde 4 olarak tahmin edilmektedir. Hem Yeni Ekonomi Programı 2021-2022-2023 hem de OVP baz alındığında 2024 yılı GSYH büyüme beklentisi koronavirüs salgını sonrasında en düşük tahmini büyüme oranıdır. Bunun nedeni ise enflasyonla mücadele anlamında Haziran 2023’te uygulanmaya başlayan sıkı para politikaları ve mali disiplini temin etme hedefinde uygulanan kamuda tasarruf tedbirleri gibi sıkı maliye politikalarıdır. 2024’te toplam talebi kısımaya yönelik söz konusu daraltıcı iktisat politikası uygulamalarının bir sonucu olarak toplam tüketim harcamalarının önceki yıllara nazaran (yüzde 3,6) düşmesi beklenmektedir. Toplam tüketim harcamalarında beklenen bu düşüşün hem kamuda hem de özel sektörde görüleceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte önceki yıllara kıyasla tüketim harcamalarının özel sektörde kamuya göre daha fazla azalması öngörülmektedir. Örneğin 2022’de yüzde 5 olan kamu kaynaklı tüketimin 2024’te yüzde 4,3’e düşmesi beklenirken yine 2022’de yüzde 17,8 olan özel sektör kaynaklı tüketimin 2024’te yüzde 3,5’e düşmesi beklenmektedir. Bu durum uygulanan sıkı ekonomi politikalarının kamudan ziyade daha çok özel sektör toplam talebini kısımaya müteveccih olduğunu ima etmektedir. Bununla beraber yatırım harcamalarının mali konsolidasyon doğrultusunda hususan kamuda yüzde 0,3’e inerek epey azalması beklenmektedir.

TABLO 4. TEMEL EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER (OVP, 2022-2026)

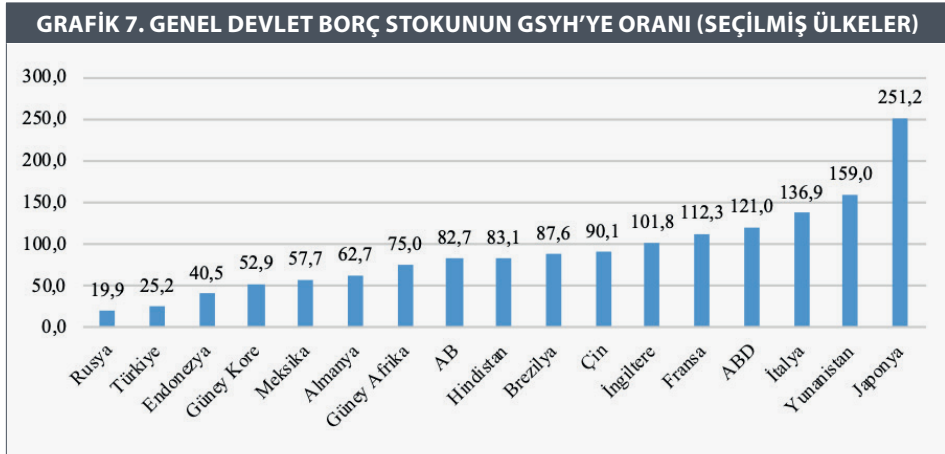
	2022	2023 (GT)	2024 (P)	2025 (P)	2026 (P)
GSYH Büyümesi¹	5,5	4,4	4	4,5	5
Toplam Tüketim¹	16,3	10,3	3,6	4,3	4,3
Kamu ²	5	6	4,3	3,8	3,6
Özel ²	17,8	10,9	3,5	4,3	4,4
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı¹	1,3	5,5	3,6	3,8	4,7
Kamu ²	18,9	8,3	0,3	0,6	1,9
Özel ²	-0,6	5,1	4	4,3	5
Toplam Yurt İçi Tasarruf/GSYH	30	29,2	29,6	30,2	30,8
Kamu	2	0,1	-0,9	-0,1	0,3
Özel	28	29,1	30,5	30,3	30,6
Toplam Tasarruf-Yatırım Farkı/GSYH³	-5	-3,9	-3	-2,5	-2,2
Kamu	-1,9	-4	-4,2	-3,2	-2,8
Özel	-3,1	0,1	1,2	0,7	0,6

Notlar: GT: Gerçekleşme Tahmini, P: Program, 1: Zincirlenmiş Hacim Endeksi, 2: Tüketim ve yatırım verileri Strateji ve Bütçe Başkanlığı hesaplamalarıdır, 3: Toplam tasarruf-yatırım farkı ile cari işlemler açığı arasındaki fark milli gelir hesaplamalarında ihracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru kullanılmasıyla kaynaklanmaktadır.

OVP'ye göre 2024'te kamuda gelirlerin GSYH'ye oranının 2023'e göre 1 puan artışla yüzde 31,2'ye yükselmesi beklenmektedir. Toplam kamu gelirindeki söz konusu beklenen artış vergiler, sosyal fonlar ve özelleştirme gelirlerindeki artışın faktör gelirlerindeki azalmadan daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan kamu harcamalarının GSYH'ye oranının da gelirlere paralel olarak 2023'e göre yarım puan (0,5) artış göstererek yüzde 37,2'ye yükselmesi beklenmektedir. Harcamalarda beklenen bu artış faiz harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Kamuda faiz harcamalarında beklenen artışın temel sebebi ise dezenflasyon sürecinin yakalanması gayesiyle Haziran 2023 döneminden itibaren uygulanan yüksek politika faizi oranlarıdır. Faiz dışı harcamaların ise cari harcamalar ve transfer harcamalarındaki artışın yatırım harcamalarında beklenen azalma ile dengelenmesi suretiyle bir önceki yıla göre sabit kalması beklenmektedir. Kamu gelirlerinde beklenen artışın harcamalarda beklenen artıştan daha fazla olması hasebiyle genel devlet açığının GSYH'ye oranının 2023'e nispeten 0,5 puan azalarak yüzde 6'ya gerileyeceği tahmin edilmektedir. OVP'ye göre mali konsolidasyon doğrultusunda genel devlet bütçe dengesindeki açığın 2025 ve 2026 yıllarında da giderek daralması öngörülmektedir.

TABLO 5. GENEL DEVLET DENGESİ (GSYH'YE ORANI, 2022-2026, YÜZDE)					
	2022	2023 (GT)	2024 (P)	2025 (P)	2026 (P)
Gelirler	27,8	30,2	31,2	31,2	31,2
Vergiler	15,9	17,0	18,2	18,2	18,2
Vergi Dışı Normal Gelirler Faktörü	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Faktör Gelirleri	4,2	4,2	3,6	3,7	3,7
Sosyal Fonlar	6,4	7,6	8,0	7,9	7,8
Özelleştirme Gelirleri	0	0	0,1	0,1	0,1
Harcamalar	28,6	36,7	37,2	34,2	33,7
Faiz Dışı Harcamalar	26,5	34,1	34,1	30,8	30
Cari Harcamalar	12,2	14,5	14,8	14,4	14,2
Yatırım Harcamaları	2,9	3,1	2,7	2,6	2,5
Transfer Harcamaları	11,5	16,5	16,7	13,8	13,3
Stok Değişim Fonu	0	0	0	0	0
Faiz Harcamaları	2,2	2,6	3,1	3,5	3,7
Genel Devlet Dengesi	-0,8	-6,5	-6,0	-3	-2,5
Faiz Giderleri Hariç Denge	1,4	-3,9	-2,9	0,4	1,2
Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	-0,8	-6,5	-6,1	-3,1	-2,6
Faiz Giderleri ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	1,3	-3,9	-3,0	0,4	1,1

Kaynak: Orta Vadeli Program 2024-2026

Kaynak: IMF

Grafik 7 seçilmiş ülkeler için genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Veriler, ülkelerin borç sürdürülebilirliği ve kamu maliyesi üzerindeki yükünü değerlendirmek için önemli bilgiler sunmaktadır. Tür-

kiye'nin yüzde 25,2 ile görece düşük bir borç stokuna sahip olduğu görülmektedir. Bu oran gelişmekte olan ekonomiler için ortalama seviyenin altında kalmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin kamu borcu açısından diğer ülkelere kıyasla daha sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesidir.

Grafikte Japonya yüzde 251,2 oranıyla en yüksek borç stokuna sahip ülke olarak dikkat çekerken onu yüzde 159 ile Yunanistan ve yüzde 136,9 ile İtalya takip etmektedir. Bu ülkelerdeki yüksek borç oranları özellikle gelişmiş ekonomilerde uzun yıllardır uygulanan genişlemeci mali politikalar ve demografik değişimlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Gelişmekte olan ülkeler arasında Endonezya (yüzde 40,5) ve Güney Afrika (yüzde 75) gibi ülkeler Türkiye'ye kıyasla daha yüksek borç seviyelerine sahipken Rusya ise yüzde 19,9 ile oldukça düşük bir borç oranına sahiptir. Çin'in yüzde 90,1'lik borç oranı gelişmekte olan bir ülke için dikkat çekici bir yükü ifade ederken bu durumu hızla büyüyen ekonomisinde finansal risklere dair bir uyarı olarak yorumlayabilmek mümkündür. Avrupa Birliği (AB) ortalamasının yüzde 82,7 olduğu göz önüne alındığında Türkiye'nin bu ortalamanın oldukça altında olduğu görülmektedir. ABD gibi gelişmiş ekonomilerde borç oranlarının (yüzde 121) yüksek olması ise genellikle güçlü finansal piyasalar ve rezerv para birimine sahip olmanın sağladığı borçlanma esnekliğiyle açıklanabilir ancak bu durum dahi sürdürülebilirlik risklerini tamamen ortadan kaldırmaz.

Grafik 7, Türkiye'nin borç stokunun GSYH'ye oranının hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin kamu borcu yönetiminde bir avantaj sağlasa da düşük borç oranının uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleyici şekilde kullanılması önemlidir. Özellikle altyapı yatırımları ve yapısal reformlar gibi alanlarda bu mali alanın verimli bir şekilde değerlendirilmesi ekonomik büyüme ve istikrar açısından kritik bir role sahiptir.

DIŞ TİCARET

Ocak-Ekim dönemi dış ticaret verilerine göre 2024'te ihracat 2023'n aynı dönemiyle karşılaştırıldığında 210 milyar dolar seviyesinden 216 milyar dolar seviyesine çıkararak yüzde 3,1 oranında artmış, ithalat ise aynı dönemde 304 milyar dolar seviyesinden 282 milyar dolar seviyesine düşerek yüzde 7,2 azalmıştır. İthalattaki azalma ithalat talebindeki gerilemeyle ya da döviz kurundaki artış nedeniyle ithalatın daha pahalı hale gelmesiyle açıklanabilir. Ayrıca iç talebin daralması veya ithal edilen mallara yönelik arz zinciri değişikliklerini de bu durumun nedenleri arasında göstermek mümkündür. İhracattaki artıŐıysa Türkiye'nin ihracat pazarındaki rekabet gücünün artmasıyla iliŐkilendirebiliriz. Döviz kurlarındaki yükselişin ihracatçı firmalara sağladığı fiyat avantajının söz konusu rekabet gücündeki artışta etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Ocak-Ekim döneminde görülen ithalat gerilemesi ve ihracat artışı dış ticaret açığının bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 30,1 azalmasını sağlamıştır. Buna göre yılın ilk on ayında dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 94 milyar dolar seviyesinden 66 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Dış ticaret dengesinde bilhassa ithalat kanadındaki daralmalar söz konusu dönemde dış ticaret hacminde yüzde 3'lk küçülmeye sebep olmuştur. Dış ticaret açığındaki bu iyileşme Türkiye'nin cari açık sorununu hafifletme potansiyeli taŐıtmakta ve ekonomik istikrar açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak ithalatın azalmasının üretim süreçlerinde kullanılan ithal girdilere yönelik bir düŐüŐten kaynaklanıp kaynaklanmadığı dikkatle incelenmeli çünkü bu durumun üretim kapasitesini kısıt altına alabilme potansiyeli mevcuttur.

Aylık bazda dış ticaret verilerine göre 2024'te en yüksek ihracat yaklaşık 24 milyar dolarla Mayıs'ta gerçekleştirilmiştir. En düşük ihracat ise yaklaşık 19 milyar dolarla Haziran'da yapılmıştır. Aylık bazda bir önceki yıla göre ihracattaki en yüksek artış yüzde 13,7 ile Temmuz'da gerçekleşmiştir. 2024'te en yüksek ithalatın ise yaklaşık 30,6 milyar dolarla yine en yüksek ihracat yapılan dönem olan Mayıs'ta gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. En düşük ithalat ise Haziran'da yapılmıştır. Bir nceki yıla göre ithalattaki daralmanın en yüksek gerçekleştiği ay yüzde 22,1 ile Ocak ayıdır.

Tablo 6, 2024'te Türkiye'nin dış ticaret performansında bir iyileşme olduğunu göstermektedir. İhracattaki artış ve ithalattaki düşüş ticaret dengesine olumlu yansırken bu eğilimlerin sürdürülebilirliği ise küresel ticaret koşulları ve Türkiye'nin ekonomi politikalarının başarısına bağlıdır. Dış ticaret açığının azalması döviz ihtiyacının hafiflemesine katkı sağlarken ihracatın yapısı ve ürün çeşitliliğinin iyileştirilmesi uzun vadeli ekonomik büyüme açısından kritik bir öneme sahiptir. Güncel veriler Türkiye ekonomisinin dış ticaret yönünden daha dengeli bir yapıya geçiş sürecinde olduğuna işaret etmektedir.

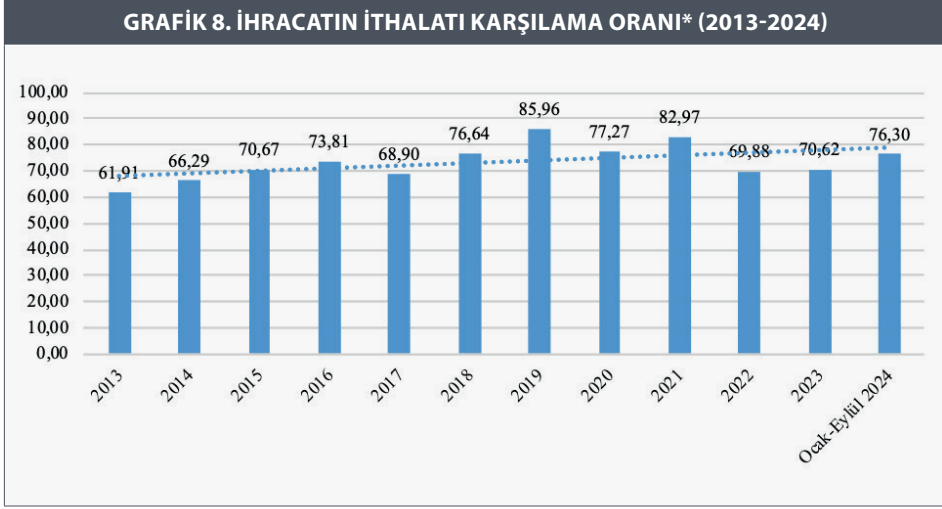
TABLO 6. AYLIK BAZDA DIŞ TİCARET (2023-2024)									
AYLAR	YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ		DIŞ TİCARET HACMİ	
		DEĞER (BİN DOLAR)	DEĞİŞİM (YÜZDE)	DEĞER (BİN DOLAR)	DEĞİŞİM (YÜZDE)	DEĞER (BİN DOLAR)	DEĞİŞİM* (YÜZDE)	DEĞER (BİN DOLAR)	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Ocak	2023	19.331.709	3,5	33.621.846	-22,1	-14.290.137	56,7	52.953.554	-12,8
	2024	20.001.438		26.186.598		-6.185.161		46.188.036	
Şubat	2023	18.565.678	13,6	30.695.902	-9,2	-12.130.224	44,2	49.261.580	-0,6
	2024	21.091.403		27.857.270		-6.765.867		48.948.674	
Mart	2023	23.562.970	-3,9	31.938.752	-6,2	-8.375.782	12,8	55.501.721	-5,2
	2024	22.651.328		29.952.132		-7.300.804		52.603.460	
Nisan	2023	19.250.045	0,2	27.988.326	4,3	-8.738.281	-13,2	47.238.371	2,6
	2024	19.295.260		29.184.936		-9.889.676		48.480.196	
Mayıs	2023	21.633.012	11,7	34.125.638	-10,2	-12.492.626	48,2	55.758.650	-1,7
	2024	24.173.106		30.648.503		-6.475.396		54.821.609	
Haziran	2023	20.773.219	-8,5	26.071.482	-4,5	-5.298.263	-11,1	46.844.702	-6,2
	2024	19.016.150		24.904.527		-5.888.376		43.920.677	
Temmuz	2023	19.779.817	13,7	32.311.359	-7,8	-12.531.542	41,8	52.091.177	0,3
	2024	22.484.986		29.783.208		-7.298.223		52.268.194	
Ağustos	2023	21.556.273	2,1	30.268.059	-10,8	-8.711.786	42,6	51.824.332	-5,4
	2024	22.008.484		27.006.507		-4.998.022		49.014.991	
Eylül	2023	22.411.386	-2	27.506.433	-1,4	-5.095.047	-0,9	49.917.819	-1,7
	2024	21.973.073		27.115.654		-5.142.581		49.088.728	
Ekim	2023	22.804.541	3,1	29.407.654	0,0	-6.603.113	10,5	52.212.195	1,3
	2024	23.500.093		29.409.242		-5.909.149		52.909.335	
Ocak-Ekim	2023	209.668.648	3,1	303.935.451	-7,2	-94.266.803	30,1	513.604.100	-3
	2024	216.195.322		282.048.577		-65.853.255		498.243.899	

Kaynak: TÜİK

* Dış ticaret dengesindeki pozitif değişim iyileşmeyi yani dış ticaret açığındaki düşüşü işaret etmektedir.

Grafik 8, 2013-2024 arasında Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranındaki değişimi göstermekte ve bu oran dış ticaret performansını anlamak için kritik bir göstergedir. Genel olarak yıllar içinde oranlarda bir artış eğilimi gözlenirken bazı dönemlerde düşüşler yaşanmıştır. 2013'te yüzde 61,91 olan karşılama oranı 2019'da

yüzde 85,96 ile zirveye ulaşmış ancak sonraki yıllarda düşüş göstererek 2024'te yüzde 76,3 seviyesine gerilemiştir.

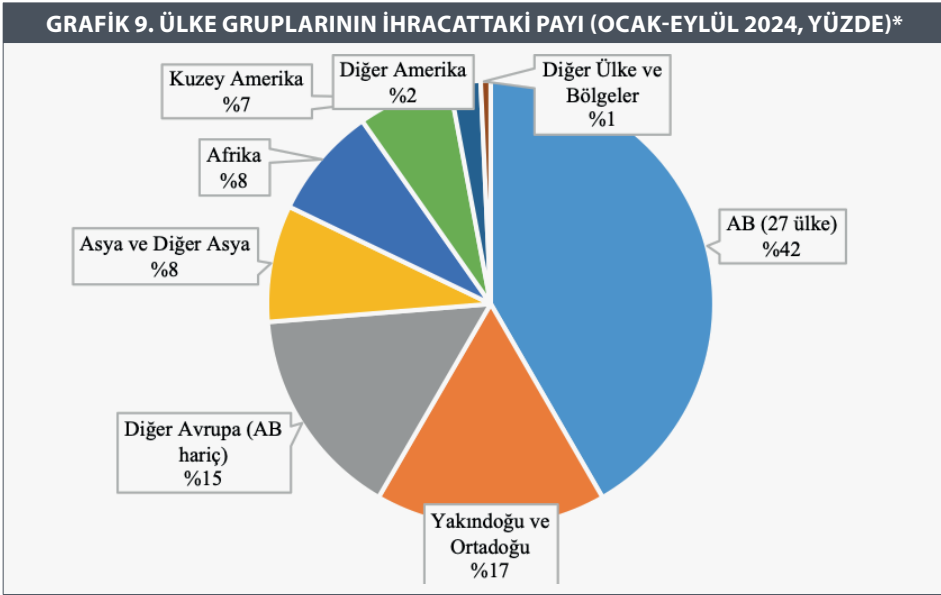
Kaynak: TÜİK

* 2024'e ait veriler Ocak-Eylül dönemini kapsamaktadır.

Grafikteki artış eğilimi Türkiye'nin ihracatını artırma çabalarının ve özellikle dış ticaret açığını azaltma stratejilerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 2013-2019 dönemi boyunca ihracatta sağlanan artışı küresel ticaret koşullarındaki iyileşme ve ihracatçı sektörlerin desteklenmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Ancak 2019 sonrası dönemde karşılama oranındaki düşüş ithalat maliyetlerinin artması, döviz kuru hareketleri ve küresel ekonomik belirsizliklerden kaynaklanmaktadır.

2024'te karşılama oranının yüzde 76,3 seviyesinde olması ise Türkiye'nin ithalat bağımlılığının halen yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle üretim süreçlerinde kullanılan ara mallarındaki ithalata olan bağımlılık ihracatın ithalatı tam anlamıyla dengelemesini engelleyen temel bir faktördür. Bunun yanı sıra enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve döviz kurlarındaki yükselişin ithalat maliyetlerini artırarak karşılama oranını baskılamış olabileceği ifade edilebilir.

Grafik 8'de dikkat çeken bir diğer nokta da 2021'de yüzde 82,97 seviyesine kadar yükselen karşılama oranının 2022 ve 2023 yıllarında tekrar gerilemiş olmasıdır. Bu durum küresel ticaret koşullarındaki zorluklar ve Türkiye'nin ekonomik yapısındaki kırılganlıklarla ilişkilendirilebilir. Özellikle küresel salgın sonrası toparlanma sürecinde artan ithalat talebinin ihracattaki artışı gölgede bırakmış olabileceğini söylemek mümkündür. Nihai olarak ihracatın ithalatı karşılama oranındaki artış eğilimi Türkiye'nin dış ticaret dengesini iyileştirme yolunda ilerlediğini göstermektedir. Ancak bu ilerlemenin sürdürülebilirliği ithalat bağımlılığını azaltmaya yönelik yapısal reformlar ve katma değeri yüksek ihracatın artırılmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynak: TÜİK

* Asya ve Diğer Asya: Asya Kıtasını, Yeni Zelanda ve Avustralya'yı kapsamaktadır; Diğer Amerika: Güney Amerika, Orta Amerika ve Karayip ülkelerini kapsamaktadır.

Grafik 9, 2024'ün Ocak-Eylül döneminde Türkiye'nin ihracatındaki bölgesel dağılımı yüzdelik olarak göstermektedir. Verilere göre AB ülkeleri yüzde 42'lik payla Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olarak öne çıkmaktadır. Bu, Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde AB'nin oynadığı merkezi rolü ve Avrupa pazarının Türk ürünleri için önemini açıkça göstermektedir. Türkiye'nin AB ile tarihi ekonomik bağları, Gümrük Birliği anlaşması ve coğrafi yakınlık bu yüksek payın başlıca sebeplerindedir.

Diğer Avrupa ülkelerinin (AB hariç) ihracattaki payı yüzde 15 seviyesindedir. Bu oran AB dışındaki Avrupa ülkelerinin de Türkiye için önemli bir ticaret ortağı olduğunu göstermektedir. Özellikle Rusya, Ukrayna ve Balkan ülkeleri gibi bölgeler Türkiye'nin ihracat ürünleri için önemli pazarlar arasında yer almaktadır.

Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleri ise yüzde 17'lik payla ihracatta üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin enerji, tarım ürünleri ve tekstil gibi sektörlerdeki ihracatı bu bölgeyle ticari bağlarının güçlü olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Ortadoğu ile tarihi ve kültürel bağlar da ticaret ilişkilerini desteklemektedir.

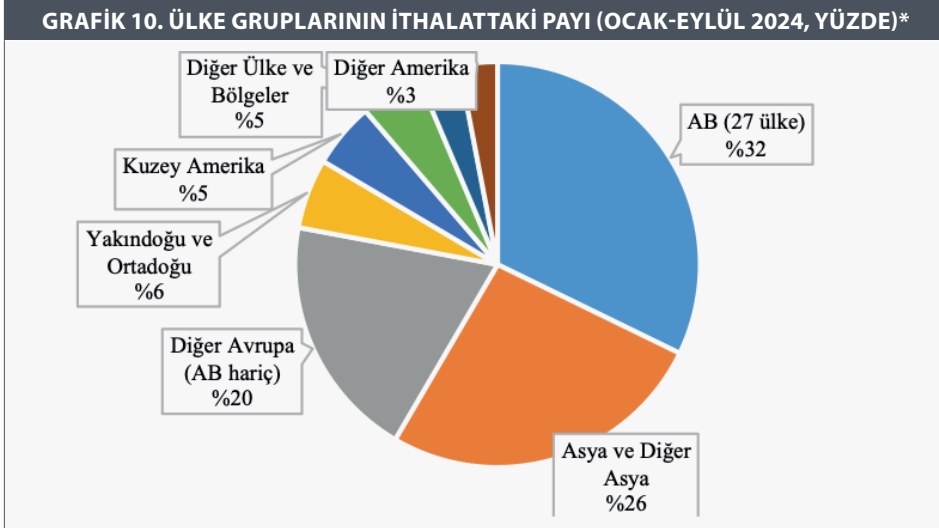
Afrika ülkelerinin yüzde 8'lik payı Türkiye'nin son yıllarda bu bölgeyle ticari ilişkilerini geliştirmeye yönelik attığı adımların etkisini yansıtmaktadır. Özellikle inşaat malzemeleri, gıda ürünleri ve tekstil sektörlerinde Afrika pazarının büyüme potansiyeli Türkiye için yeni fırsatlar sunmaktadır. Benzer şekilde Asya ve diğer Asya ülkeleri de yüzde 8'lik paya sahiptir. Asya'nın payı Türkiye'nin doğuya yönelen ticaret stratejilerinin bir göstergesidir.

Kuzey Amerika'nın yüzde 7'lik payı ise ABD'nin de Türkiye için önemli bir ticaret ortağı olduğunu göstermektedir. Ancak bu oran coğrafi uzaklık ve ticaret

anlaşmalarının sınırlı olması nedeniyle AB'ye kıyasla daha düşüktür. Diğer Amerika ülkeleri yüzde 2, diğer ülke ve bölgeler ise yüzde 1'lik paylarla daha sınırlı bir yer kaplamaktadır.

Sonuç olarak Grafik 9, Türkiye'nin ihracatında AB'nin açık ara en büyük pazar olduğunu ancak diğer bölgelere yönelik çeşitlendirme çabalarının da sonuç vermeye başladığını göstermektedir. Bölgesel çeşitliliğin artırılması küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli bir dış ticaret yapısı oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle ticaret bağlarını daha da güçlendirmesi hem dış ticaret dengesini iyileştirebilir hem de pazar bağımlılığını azaltabilir. Grafik 9, Türkiye'nin ihracat politikalarının bölgesel yönelimini ve bu politikaların sonuçlarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Grafik 10 ise 2024'ün Ocak-Eylül döneminde Türkiye'nin ithalatında ülke gruplarının paylarını yüzdeler olarak göstermektedir. Verilere göre AB ülkeleri yüzde 32 ile Türkiye'nin ithalatındaki en büyük payı oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye'nin AB ile ekonomik bağlarının ihracatın yanında ithalatta da ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle makine, otomotiv ve kimyasal ürünler gibi yüksek teknolojiye dayalı ürünlerin ithalatında AB ülkeleri ön plana çıkmaktadır.

Kaynak: TÜİK

* Asya ve Diğer Asya: Asya Kıtasını, Yeni Zelanda ve Avustralya'yı kapsamaktadır; Diğer Amerika: Güney Amerika, Orta Amerika ve Karayip ülkelerini kapsamaktadır.

AB dışındaki diğer Avrupa ülkeleri ise yüzde 20'lik paya sahiptir. Bu, enerji ve doğal kaynak ithalatında Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinin rolünü yansıtmaktadır. Türkiye'nin enerji ithalatına bağımlılığı bu ülke grubunun ithalat içerisindeki yüksek payını açıklamaktadır.

Asya ülkeleri ve diğer Asya bölgesi yüzde 26'lık payla Türkiye'nin ithalatında ikinci sırada yer almaktadır. Çin, Güney Kore ve Japonya gibi ülkeler Türkiye'nin tekno-

loji, elektronik, makine ve tekstil ham maddesi ithalatında önemli bir yer tutmaktadır. Asya'nın payı Türkiye'nin bu kıtaya ticari bağlarının güçlenmekte olduğunu ve Asya pazarlarından gelen ürünlerin ekonomik faaliyetlerdeki rolünü vurgulamaktadır.

Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleri yüzde 6'lık payla ithalatta küçük bir rol oynasa da bu bölgeden enerji ve petrokimya ürünlerinin ithalatı dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Kuzey Amerika yüzde 5, Afrika yüzde 3 ve diğer Amerika ülkeleri yüzde 3 ile Türkiye'nin ithalatında daha küçük paylara sahiptir. Kuzey Amerika'dan ithalatın sınırlı olması coğrafi uzaklığın yanında Türkiye'nin ticaret ilişkilerinin ağırlıklı olarak Avrupa ve Asya'ya odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer ülke ve bölgelerin toplam ithalat içerisindeki payı ise yüzde 5 olarak görülmektedir. Bu grup daha az ticari ilişki içinde bulunan bölgelerden yapılan ithalatları yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Grafik 10, Türkiye'nin ithalatında AB'nin merkezi bir rol oynadığını, Asya'nın hızla büyüyen bir paya sahip olduğunu ve enerji bağımlılığı nedeniyle Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinin önemini göstermektedir. Türkiye'nin ithalat yapısının bu şekilde çeşitlenmesi ticaret dengesini etkileyen kritik bir unsurdur. Ancak enerji ve yüksek teknoloji ürünleri gibi stratejik mallarda ithalat bağımlılığını azaltmaya yönelik politikalar uzun vadede ekonomik bağımsızlık ve sürdürülebilir büyüme açısından büyük önem taşımaktadır.

TABLO 7. TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİİ ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİ (2023-2024, MİLYON DOLAR)					
TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞU	OCAK-EKİM 2023		OCAK-EKİM 2024		DEĞİŞİM (YÜZDE)
	DEĞER	PAY (YÜZDE)	DEĞER	PAY (YÜZDE)	
İhracat (FOB)					
Toplam İmalat Sanayii	198.089	100,0	203.701	100,0	2,8
Yüksek Teknolojili Ürünler	7.300	3,7	6.954	3,4	-4,7
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	72.522	36,6	75.887	37,2	4,6
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	56.548	28,5	58.009	28,5	2,6
Düşük Teknolojili Ürünler	61.720	31,2	62.881	30,9	1,9
İthalat (CIF)					
Toplam İmalat Sanayii	245.949	100,0	230.639	100,0	-6,2
Yüksek Teknolojili Ürünler	25.370	10,3	25.454	11,0	0,3
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	104.799	42,6	101.844	44,2	-2,8
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	88.575	36,0	72.399	31,4	-18,3
Düşük Teknolojili Ürünler	27.295	11,1	30.942	13,4	13,7

Kaynak: TÜİK

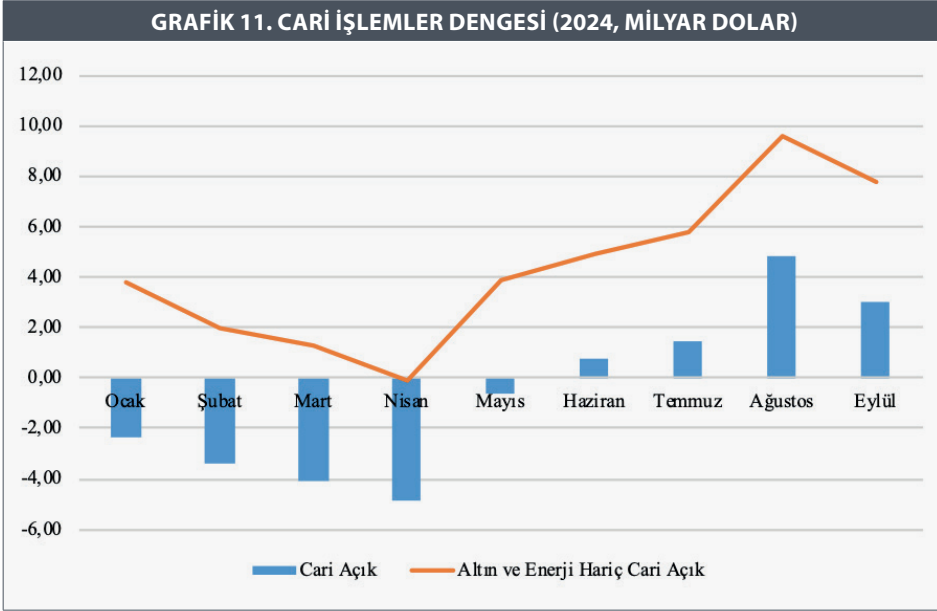
Tablo 7'de imalat sanayii ürünlerinin teknolojik düzeylerine göre dış ticaretteki payları yer almaktadır. 2024'ün Ocak-Ekim döneminde 2023'ün aynı dönemine kıyasla yüksek teknolojili ürün ihracatının azaldığı fakat orta yüksek, orta düşük ve düşük

teknolojiler içeren ürün ihracatlarının ise arttığı görülmektedir. İmalat sanayii ürünlerinin toplam ihracatı ise geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 2,8 artmıştır.

Yine Ocak-Ekim dönemleri baz alındığında 2024'te 2023'e nazaran toplam imalat sanayii ürün ithalatının yüzde 6,2 azaldığı dikkat çekmektedir. Sanayi ürün ithalatında bu azalmadaki en büyük pay ise muhtemeldir ki orta düşük teknolojlili ürün ithalatındaki 18,3 puanlık göze çarpan azalmadır. Yine bununla birlikte düşük teknolojlili ürün ithalatındaki yüzde 13,7'lik artış ise toplam imalat sanayii ürün ithalatını dengeleyici ve dikkat çekici bir diğer noktadır.

CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Grafik 11, 2024'teki (ilgili dönem itibarıyla) cari işlemler dengesini, altın ve enerji hariç cari açığın seyrini göstermektedir. Verilere göre cari açık yılın ilk aylarında olumsuz bir tablo çizerken yılın ilerleyen dönemlerinde dalgalı bir seyir izlemiştir. Özellikle Mart ve Nisan aylarında cari açık belirgin bir şekilde yüksek seviyelerdedir. Nisan'da açık yaklaşık 5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu durumun büyük ölçüde enerji ithalatı ve altın talebinin artmasıyla şekillenmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynak: TCMB

Altın ve enerji hariç cari açık verilerine bakıldığında görece daha olumlu bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ocak'ta yaklaşık 4 milyar dolarlık bir fazla gözlenirken bu fazla Nisan'a kadar azalmış, geri kalan dönem boyunca artış eğilimi göstermiş ve

Ağustos'ta 10 milyar dolar seviyesine yaklaşarak 2024 için tepe noktasına ulaşmıştır. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret dengesinde enerji ve altın dışındaki kalemlerde rekabet gücünü koruduğuna ve ihracat performansının bu alanlarda güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Haziran ve Temmuz aylarında cari açık neredeyse sifıra yakın bir denge sergilerken Ağustos'ta ise cari fazla oluşmuştur. Bu gelişmeyi turizm gelirlerindeki artış ve mevsimsel etkilerle açıklayabilmek mümkündür. Turizm sektörü özellikle yaz aylarında cari işlemler dengesini olumlu yönde etkileyen önemli bir gelir kaynağıdır. 2024'te turizm geliri Temmuz-Eylül döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 3,9 artarak 23,2 milyar dolar olmuştur. Ülkemizden çıkış yapan ziyaretçi sayısı 2024'ün Temmuz-Eylül döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 3,5 artarak 23,2 milyon kişiye ulaşmıştır.³

Grafik 11'de altın ve enerji hariç cari açığın yıl boyunca olumlu bir trend izlediği, buna karşılık toplam cari dengenin enerji ve altın fiyatlarındaki dalgalanmalardan doğrudan etkilendiği net bir şekilde görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltmaya yönelik politikaların önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımları ve yerel enerji kaynaklarının artırılması cari açık üzerindeki enerji kaynaklı baskıyı hafifletebilme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin cari işlemler dengesindeki yapısal sorunlara rağmen altın ve enerji dışındaki kalemlerde daha dengeli bir tablo çizdiği görülebilmektedir. Ancak toplam cari açığın sürdürülebilir seviyelerde tutulması için enerji bağımlılığını azaltacak ve ihracatı artıracak reformların sürdürülmesi kritik öneme sahiptir.

KRONOLOJİ: 2024'TE EKONOMİ	
3 Ocak	2023'te TÜFE yüzde 64,77; ÜFE yüzde 44,22 ve özel kapsamlı TÜFE ise yüzde 68,02 olarak gerçekleşti.
10 Ocak	Kasım 2023'te işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,4 puan artarak yüzde 9 oldu. İstihdam oranı ise 0,4 puan azalarak yüzde 48,2 olarak gerçekleşti. Sanayi Üretim Endeksi Kasım 2023'te yıllık bazda 0,2 puan artış gösterdi.
12 Ocak	Kasım 2023'te ihracat birim değer endeksi yüzde 0,2 ve ihracat miktar değer endeksi yüzde 5 artış gösterirken ithalat birim değer endeksi yüzde 7,8 azaldı ve ithalat miktar endeksi de yüzde 2,3 arttı.
23 Ocak	Tüketici güven endeksi Ocak'ta bir önceki aya göre yüzde 3,9 artarak yüzde 80,4 oldu.
25 Ocak	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 42,5'ten yüzde 45 düzeyine yükseltilmesine karar verdi.
30 Ocak	Ekonomik güven endeksi Aralık'ta 96,4 iken Ocak'ta yüzde 3,1 oranında artarak 99,4 değerini aldı.
31 Ocak	2023'ün Ocak-Aralık döneminde ihracat yüzde 0,6 artarken ithalat ise yüzde 0,5 azaldı. Dış ticaret açığı da yüzde 3,2 azaldı. Turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre yüzde 6,8 ve ziyaretçi sayısı yüzde 4,1 arttı.
3 Şubat	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanlığına 28 Temmuz 2023'te başkan yardımcılığı görevini sürdürmekte olan Dr. Fatih Karahan atandı.

³ "Turizm İstatistikleri, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül, 2024", TÜİK, 31 Ekim 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz-Eylul,-2024-53659>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2024).

5 Şubat	TÜFE Ocak 2024'te bir önceki aya göre yüzde 6,70 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 64,86 artış gösterdi. ÜFE ise Ocak 2024'te bir önceki aya göre yüzde 4,14 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 44,20 arttı.
9 Şubat	Sanayi üretim endeksi Aralık 2023'te yıllık bazda yüzde 1,6 ve aylık bazda yüzde 2,4 artış gösterdi.
12 Şubat	Aralık 2023'te işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,1 puan azalarak yüzde 8,8 oldu. İstihdam oranı ise 0,6 puan artarak yüzde 48,8 oldu.
13 Şubat	Aralık 2023'te ihracat birim değer endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 1,2 azalırken ihracat miktar endeksi ise yüzde 1,6 arttı. İthalat birim değer endeksi Aralık'ta bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 6,5 ve ithalat miktar endeksi yüzde 4,8 azaldı.
19 Şubat	İşsizlik oranı 2023'ün IV. çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre 0,4 puan azalışla yüzde 8,8 ve istihdam oranı ise 0,2 puan artışla yüzde 48,6 oldu.
21 Şubat	Tüketici güven endeksi Ocak'ta 80,4 iken Şubat'ta yüzde 1,3 oranında azalarak 79,3 oldu.
22 Şubat	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranını yüzde 45 düzeyinde sabit tuttu.
28 Şubat	Ocak'ta genel ticaret sistemine göre ihracat yüzde 3,5 artarken ithalat ise yüzde 22 azaldı. Dış ticaret açığı da bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 56,4 azaldı. Ekonomik güven endeksi ise Ocak'ta 99,4 iken Şubat'ta 0,4 puan azalarak 99,0 değerini aldı.
29 Şubat	GSYH 2023'te bir önceki yıla göre yüzde 4,5 ve 2023 IV. çeyrekte ise bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 4,0 arttı.
4 Mart	TÜFE Şubat 2024'te bir önceki aya göre yüzde 4,53 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 67,07 arttı.
11 Mart	İşsizlik oranı Ocak 2024'te bir önceki aya göre 0,2 puan artarak yüzde 9,1 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,2 puan artarak yüzde 49 oldu.
12 Mart	Sanayi üretim endeksi Ocak 2024'te yıllık bazda yüzde 1,1 artarken aylık bazda sabit kaldı.
20 Mart	Tüketici güven endeksi Şubat'ta 79,3 iken Mart'ta yüzde 0,02 oranında artarak 79,4 oldu.
21 Mart	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 45'ten yüzde 50 düzeyine yükseltilmesine karar verdi.
25 Mart	İşsizlik oranı 2023'te bir önceki yıla göre 1 puan azalarak yüzde 9,4 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,8 puan artarak yüzde 48,3 oldu.
28 Mart	Ekonomik güven endeksi Şubat'ta 99 iken Mart'ta 1 puan artarak 100 değerini aldı.
29 Mart	Ocak-Şubat döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 8,5 artarken ithalat ise yüzde 16 azaldı. Dış ticaret açığı da yüzde 51 azaldı. Şubat 2024'te ise ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 13,6 artarken ithalat yüzde 9,2 azaldı.
3 Nisan	TÜFE, Mart 2024'te yıllık bazda yüzde 68,50 ve aylık bazda yüzde 3,16 arttı. Aynı dönemde ÜFE yıllık bazda yüzde 51,47 ve aylık bazda yüzde 3,29 arttı.
8 Nisan	Sanayi üretim endeksi Şubat 2024'te yıllık bazda yüzde 11,5 ve aylık bazda yüzde 3,2 artış gösterdi.
15 Nisan	İşsizlik oranı Şubat 2024'te bir önceki aya göre 0,3 puan azalarak yüzde 8,7 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,2 puan artarak yüzde 49,3 oldu.
17 Nisan	Şubat 2024'te ihracat birim değer endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 4,3 azalırken ihracat miktar endeksi ise yüzde 18,6 arttı. İthalat birim değer endeksi Şubat'ta bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 5,9 ve ithalat miktar endeksi de yüzde 3,5 azaldı.
22 Nisan	Tüketici güven endeksi Mart'ta 79,4 iken Nisan'da 1,4 puan artarak 80,5 oldu.
25 Nisan	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50 düzeyinde sabit tutulmasına karar verdi.
29 Nisan	Ekonomik güven endeksi Mart'ta 100 iken Nisan'da 1 puan azalarak 99 değerini aldı.

30 Nisan	Mart'ta bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 4,1 ve ithalat ta yüzde 6,3 azaldı. 2024'ün Ocak-Mart döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 3,6 artarken ithalat yüzde 12,8 azaldı. Turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre yüzde 5,4 ve ziyaretçi sayısı da yüzde 10,1 arttı.
3 Mayıs	TÜFE, Nisan 2024'te yıllık bazda yüzde 69,80 ve aylık bazda yüzde 3,18 arttı. Aynı dönemde ÜFE yıllık bazda yüzde 55,66 ve aylık bazda yüzde 3,60 arttı. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu olan Standard&Poor's (S&P), Türkiye'nin kredi notunu "B"den "B+"ya yükseltti ve görünümü "pozitif" olarak belirledi.
10 Mayıs	Sanayi üretim endeksi Mart 2024'te yıllık bazda yüzde 4,3 ve aylık bazda yüzde 0,3 azalış gösterdi. İşsizlik oranı Mart 2024'te bir önceki aya göre 0,1 puan azalarak yüzde 8,6 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,2 puan artarak yüzde 49,5 oldu.
17 Mayıs	İşsizlik oranı 2024'ün I. çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre 0,1 puan azalışla yüzde 8,7 ve istihdam oranı 0,7 puan artışla yüzde 49,3 oldu.
23 Mayıs	Tüketici güven endeksi Nisan'da 80,46 iken Nisan'da 0,1 puan artarak 80,51 oldu. Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
30 Mayıs	Ekonomik güven endeksi Nisan'da 99 iken Mayıs'ta 0,8 puan azalarak 98,2 değerini aldı. Nisan'da bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 0,1 ve ithalat yüzde 4 arttı. 2024'ün Ocak-Nisan döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 2,7 artarken ithalat yüzde 9 azaldı.
31 Mayıs	GSYH, 2024'ün I. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 5,7 ve bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 2,4 arttı.
3 Haziran	TÜFE, Mayıs 2024'te yıllık bazda yüzde 75,45 ve aylık bazda yüzde 3,37 arttı. Aynı dönemde ÜFE yıllık bazda yüzde 57,68 artarken aylık bazda yüzde 1,96 arttı.
10 Haziran	İşsizlik oranı Nisan 2024'te bir önceki aya göre 0,1 puan azalarak yüzde 8,5 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,1 puan azalarak yüzde 49,5 oldu. Sanayi üretim endeksi Nisan 2024'te yıllık bazda yüzde 0,7 ve aylık bazda yüzde 4,9 azalış gösterdi.
12 Haziran	Nisan 2024'te ihracat birim değer endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 1,9 azalırken ihracat miktar endeksi ise yüzde 1,9 arttı. İthalat birim değer endeksi Nisan'da bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 0,4 ve ithalat miktar endeksi yüzde 3,7 arttı.
20 Haziran	Tüketici güven endeksi Mayıs'ta 80,51 iken Haziran'da 2,7 puan azalarak 78,3 oldu.
27 Haziran	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi. Ekonomik güven endeksi Mayıs'ta 98,2 iken Haziran'da yüzde 2,5 oranında azalarak 95,8 değerini aldı.
28 Haziran	Mayıs'ta bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 11,3 artarken ithalat ise yüzde 10,4 azaldı. 2024'ün Ocak-Mayıs döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 4,5 artarken ithalat yüzde 9,2 azaldı.
3 Temmuz	Haziran'da TÜFE bir önceki aya göre yüzde 1,64 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 71,60; ÜFE de bir önceki aya göre yüzde 1,38 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 50,09 arttı.
10 Temmuz	İşsizlik oranı Mayıs 2024'te bir önceki aya göre 0,1 puan azalarak yüzde 8,4 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,4 puan artarak yüzde 50 oldu. Sanayi üretim endeksi Mayıs 2024'te yıllık bazda yüzde 0,1 azalırken aylık bazda ise yüzde 1,7 artış gösterdi.
19 Temmuz	Kredi derecelendirme kuruluşu olan Moody's Türkiye'nin kredi notunu "B3"ten "B1"e yükseltti ve görünümü "pozitif" olarak korudu.

23 Temmuz	Tüketici güven endeksi Haziran'da 78,3 iken Temmuz'da yüzde 3,1 oranında azalarak 75,9 oldu. Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
30 Temmuz	Ekonomik güven endeksi Haziran'da 95,8 iken Temmuz'da 1,5 puan azalarak 94,4 değerini aldı.
31 Temmuz	Turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre yüzde 11,8 ve ziyaretçi sayısı da yüzde 15 arttı. Haziran'da bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 8,3 ve ithalat yüzde 4,4 azaldı. 2024'ün Ocak-Haziran döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 2,6 artarken ithalat yüzde 8,4 azaldı.
5 Ağustos	Temmuz'da TÜFE bir önceki aya göre yüzde 3,23 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 61,78; ÜFE de bir önceki aya göre yüzde 1,94 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 41,37 arttı.
9 Ağustos	Sanayi üretim endeksi Haziran 2024'te yıllık bazda yüzde 4,7 azalırken aylık bazda ise yüzde 2,1 artış gösterdi.
12 Ağustos	İşsizlik oranı Haziran 2024'te bir önceki aya göre 0,7 puan azalarak yüzde 9,2 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,6 puan azalarak yüzde 49,3 oldu.
19 Ağustos	İşsizlik oranı 2024'ün II. çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre sabit kalarak yüzde 8,8 ve istihdam oranı 0,2 puan artışla yüzde 48,6 oldu.
20 Ağustos	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
22 Ağustos	Tüketici güven endeksi Temmuz'da 75,9 iken Ağustos'ta 0,6 puan artarak 76,4 oldu.
28 Ağustos	Temmuz'da bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 13,8 artarken ithalat ise yüzde 7,8 azaldı. 2024'ün Ocak-Temmuz döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 4,1 artarken ithalat yüzde 8,3 azaldı.
29 Ağustos	Ekonomik güven endeksi Temmuz'da 94,4 iken Ağustos'ta yüzde 1,3 oranında azalarak 93,1 değerini aldı.
2 Eylül	GSYH, 2024'ün II. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 2,5 ve bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 0,1 arttı.
3 Eylül	Ağustos'ta TÜFE bir önceki aya göre yüzde 2,47 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 51,97; ÜFE bir önceki aya göre yüzde 1,68 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 35,75 arttı.
7 Eylül	Kredi derecelendirme kuruluşu olan Fitch Ratings, Türkiye'nin kredi notunu "B+"dan "BB-"ye yükseltti ve görünümü "pozitif" olarak güncelledi.
10 Eylül	İşsizlik oranı Temmuz 2024'te bir önceki aya göre 0,4 puan azalarak yüzde 8,8 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,3 puan artarak yüzde 49,6 oldu.
10 Eylül	Sanayi üretim endeksi Temmuz 2024'te yıllık bazda yüzde 3,9 azalırken aylık bazda ise yüzde 0,4 artış gösterdi.
19 Eylül	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
20 Eylül	Tüketici güven endeksi Ağustos'ta 76,4 iken Eylül'de yüzde 2,4 oranında artarak 78,2 oldu.
27 Eylül	Ekonomik güven endeksi Ağustos'ta 93,1 iken Eylül'de yüzde 2,0 oranında artarak 95 değerini aldı. Ağustos'ta bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 2,3 artarken ithalat ise yüzde 10,7 azaldı. 2024'ün Ocak-Ağustos döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 3,9 artarken ithalat yüzde 8,6 azaldı.
3 Ekim	Eylül'de TÜFE bir önceki aya göre yüzde 2,97 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 49,38; ÜFE bir önceki aya göre yüzde 1,37 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 33,09 arttı.

10 Ekim	İşsizlik oranı Ağustos 2024'te bir önceki aya göre 0,3 puan azalarak yüzde 8,5 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,1 puan artarak yüzde 49,7 oldu. Sanayi üretim endeksi Ağustos 2024'te yıllık bazda yüzde 5,3 azalırken aylık bazda ise yüzde 1,6 azalış gösterdi.
17 Ekim	Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
23 Ekim	Tüketici güven endeksi Eylül'de 78,2 iken Ekim'de yüzde 3 oranında artarak 80,6 oldu.
30 Ekim	Ekonomik güven endeksi Eylül'de 95 iken Ekim'de yüzde 3,2 oranında artarak 98 değerini aldı.
31 Ekim	Eylül'de bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 1,9 ve ithalat ise yüzde 1,4 azaldı. 2024'ün Ocak-Eylül döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 3,2 artarken ithalat yüzde 8 azaldı. Turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre yüzde 3,9 ve ziyaretçi sayısı yüzde 3,5 arttı.
1 Kasım	Kredi derecelendirme kuruluşu olan Standard&Poor's (S&P), Türkiye'nin kredi notunu "B+"dan "BB-"ye yükseltti ve görünümü "durağan" olarak belirledi.
4 Kasım	Ekim'de TÜFE bir önceki aya göre yüzde 2,88 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 48,58; ÜFE bir önceki aya göre yüzde 1,29 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 32,24 arttı.
11 Kasım	İşsizlik oranı Eylül 2024'te bir önceki aya göre sabit kalarak yüzde 8,6 seviyesinde gerçekleşti. İstihdam oranı ise 0,1 puan artarak yüzde 49,7 oldu. Sanayi üretim endeksi Eylül 2024'te yıllık bazda yüzde 2,4 azalırken aylık bazda ise yüzde 1,6 artış gösterdi.
18 Kasım	İşsizlik oranı 2024'ün III. çeyreğinde bir önceki çeyreğe 0,1 puan azalışla yüzde 8,7 ve istihdam oranı 0,1 puan artışla yüzde 49,6 oldu.
21 Kasım	Tüketici güven endeksi Ekim'de 80,6 iken Kasım'da yüzde 1,0 oranında azalarak 79,8 oldu. Para Politikası Kurulu politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 50'de sabit tutulmasına karar verdi.
28 Kasım	Ekonomik güven endeksi Ekim'de 98,0 iken Kasım'da 0,9 puan azalarak 97,1 değerini aldı.
28 Kasım	Ekim'de bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat yüzde 3,1 artarken ithalat ise değişmedi. 2024'ün Ocak-Ekim döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat yüzde 3,1 artarken ithalat ise yüzde 7,2 azaldı.
29 Kasım	GSYH, 2024'ün III. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 2,1 artarken bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 0,2 azaldı.
3 Aralık	Kasım'da TÜFE bir önceki aya göre yüzde 2,24 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 47,09; ÜFE bir önceki aya göre yüzde 0,66 ve bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 29,47 arttı.

2024'TE

ENERJİ

YAZAR: BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

ENERJİ

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

2024 yılı Türkiye’de enerji alanında çok sayıda önemli gelişmeye sahne olmuştur. Petrol ve doğal gaz üretimlerindeki çalışmaların aralıksız devam ettirilmesiyle her iki kaynağın üretilmesi noktasında da sürekli rekor tazelenmiştir. Devam eden projeler arasında yer alan Sakarya Gaz Sahası ve Gabar Petrol Sahası’nın geliştirilmesi faaliyetleri ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin (NGS) inşası yoğun çalışmalarla devam etmiştir.

Dış politikada enerji başlığı yıl boyunca kendisine geniş bir yer bulurken çok sayıda diplomatik temasta enerji konusunda iş birlikleri masaya yatırılmıştır. Yapılan görüşmelerin sonrasında başta doğal gaz arz güvenliğini artırmaya yönelik anlaşmalar olmak üzere çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.

Afrika açılımı Türkiye’nin enerjide kazan kazan anlayışıyla da sürdürülürken ABD’den Avrupa’ya ve Çin’e çok sayıda ülkeyle iş birliklerinin derinleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

ELEKTRİK ENERJİSİ GÖRÜNÜMÜ

2024, Türkiye’de yenilenebilir enerjide cesur hedeflerin belirlendiği bir yıl olmuştur.

HEDEF	MİKTAR
Rüzgar ve Güneş Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	120.000
Deniz Üstü Rüzgar Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	5.000
Toplam Yatırım Hacmi (Milyar Dolar)	80
Her Yıl YEKA İhalesi (MW)	2.000

Kaynak: Büşra Zeynep Özdemir, “Yenilenebilir Enerjide 2035 Hedefleri”, SETA Perspektif, Sayı: 414, (Ekim 2024).

2022’de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) tarafından kamuoyuyla paylaşılan Ulusal Enerji Planı’nda yer alan hedefler güncellenerek artan enerji güvenliği ve küresel ısınma kaygılarıyla uyumlu olacak şekilde daha iddialı hedeflere yer verilmiştir (Tablo 1). 2020-2035 arasını kapsayan hedeflerin Türkiye’nin Paris İklim

Anlaşması'na taraf olmasının ardından belirlediği 2053'te Net Sıfır Emisyon hedefine ulaşmayı kolaylaştırıcı bir etki meydana getirmesi amaçlanmaktadır.

TABLO 2. ELEKTRİK ENERJİSİ KURULU GÜCÜNÜN KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIMI (2023-2024, MW)				
KAYNAK TÜRÜ	TOPLAM KURULU GÜÇ* (MW)			
	AĞUSTOS 2023	ORAN (YÜZDE)	2024 AĞUSTOS	ORAN (YÜZDE)
Hidrolik	31.595,30	29,01	32.193,66	28,26
Güneş	14.204,97	13,04	18.478,23	16,22
Rüzgar	11.595,67	10,65	12.342,44	10,83
Biyokütle	2.054,94	1,89	2.111,58	1,85
Jeotermal	1.691,34	1,55	1.691,34	1,48
Yenilenebilir	61.142,21	56,14	66.817,25	58,65
Doğal Gaz	25.689,14	23,59	24.998,67	21,94
Kömür**	21.813,53	20,03	21.856,16	19,19
Diğer***	259,66	0,23	259,66	0,22
Termik	47.762,33	43,86	47.114,47	41,35
Toplam	108.904,54	100	113.931,72	100

Kaynak: "Elektrik Piyasası Sektör Raporu Ağustos 2024", EPDK, (Ağustos 2024), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=BKvBCxtobP8=>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

* Lisanslı ve lisanssız santraller dahil edilmiştir.

** İthal kömür, linyit, taş kömürü ve asfaltit

*** Fuel oil, nafta, LNG ve motorin

2035'e yönelik güncellenmiş hedefler bu şekilde iken bu yazının kaleme alındığı dönemde en güncel resmi verilerin Ağustos 2024'e ait olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre Ağustos 2024 itibarıyla elektrik enerjisi toplam kurulu gücü 113 bin 932 MW'tır. Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla kurulu güçte gerçekleşen artış yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu gücüne eklenen santraller odaklı gerçekleşmiştir. Bir önceki yılın aynı dönemine göre kurulu gücü en fazla artan kaynaklar sırasıyla güneş, rüzgar ve biyokütle enerjileridir. Bu sayede toplam kurulu güç içinde yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı toplam kurulu güç payı yüzde 58,65'e ulaşmıştır. Bunun yanında kömür santrallerine dayalı termik kurulu gücü sınırlı ölçüde artmış, doğal gaz dayalı termik kurulu gücü ise gerilemiştir. Sonunda termik santrallerin toplam kurulu güç içindeki payında gerileme gerçekleşmiştir (Tablo 2).

**TABLO 3. ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİNİN KAYNAK BAZLI DAĞILIMI
(2023-2024, MWH)**

KAYNAK TÜRÜ	TOPLAM ÜRETİM* (MWH)			
	OCAK-AĞUSTOS 2023	ORAN (YÜZDE)	OCAK-AĞUSTOS 2024	ORAN (YÜZDE)
Hidrolik	45.201.116,29	20,73	57.215.433,57	24,7
Rüzgar	13.308.897,74	6,1	18.338.326,20	7,92
Güneş	21.943.388,37	10,06	25.080.123,37	10,83
Biyokütle	6.500.477,05	2,98	6.823.315,49	2,95
Jeotermal	7.302.469,18	3,35	7.261.736,99	3,14
Yenilenebilir	94.256.348,62	43,23	114.718.935,63	49,53
Doğal Gaz	46.576.445,22	21,36	38.294.680,05	16,53
Kömür**	76.869.333,71	35,26	78.121.135,03	33,73
Diğer***	322.472,84	0,15	482.450,09	0,21
Termik	123.768.251,77	56,77	116.898.265,18	50,47
Toplam	218.024.600,39	100	231.617.200,80	100

Kaynak: "Elektrik Piyasası Aylık Sektör Raporu Ağustos 2024".

* Lisanslı ve lisanssız santraller dahil edilmiştir.

** İthal kömür, linyit, taş kömürü ve asfaltit

*** Fuel oil, nafta, LNG ve motorin

Elektrik enerjisi üretimi incelendiğinde kurulu güce benzer şekilde artış gerçekleştiği görülmektedir. 2024'ün ilk sekiz ayında yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik miktarı bir önceki yılın aynı döneminde üretilen elektrik miktarını geride bırakmıştır. Buna karşılık yine kurulu güce benzer şekilde termik santrallerden üretilen toplam elektrik enerjisinde düşüş gerçekleşmiştir. Son olarak toplam elektrik enerjisi üretiminde yenilenebilir enerji santrallerinin payının yüzde 50'ye yaklaşarak termik santrallerin payına oldukça yaklaştığı görülmektedir. Bu durum 2024'ün Ocak-Ağustos döneminde elektrik talebinin yaklaşık yarısının yenilenebilir kaynaklar tarafından karşılandığı anlamına gelmektedir (Tablo 3).

Üretimin kaynak bazlı dağılımı incelendiğinde en fazla artışın hidrolik kaynaklı üretimde gerçekleştiği görülmektedir. Yağışların 2023'ün Ocak-Ağustos dönemine göre daha fazla olması hidroelektrik santrallerinden daha fazla elektrik üretilmesine vesile olmuştur. Elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların payı sırasıyla hidroelektrik, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, jeotermal enerji ve biyokütle enerjisi şeklindedir. Bunun yanı sıra doğal gaz dayalı termik santrallerin elektrik üretiminde gerileme gerçekleşmesi kömürdeki sınırlı artışa karşılık termik santrallerden elektrik üretiminin azalmasına yol açmıştır (Tablo 3).

HİDROKARBON ÜRETİMİ

2024 yılı devam eden petrol ve doğal gaz sahalarının geliştirilmesi çalışmaları neticesinde Türkiye'nin hidrokarbonlar alanında üretimini artırdığı bir yıl olmuştur. Doğal gaz üretiminde kara alanlarında yer alan sahalar sayıca daha fazla olmakla birlikte en fazla üretimin gerçekleştirildiği yer Karadeniz açıklarında keşfedilen Sakarya Gaz Sahası olmuştur. Bu sahanın geliştirilmesi çalışmalarıyla Türkiye'nin toplam ürettiği doğal gaz miktarında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar neticesinde 2024'te Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en yüksek doğal gaz üretim miktarına ulaşılmıştır. ETKB tarafından yayımlanan son verilere göre Ekim itibarıyla Türkiye'nin toplam doğal gaz üretimi 7 milyon 908 bin metreküp/gündür. Aylık üretim ise 234 milyon 384 bin metreküpe ulaşmıştır. Bahse konu üretimin en az 5 milyon metreküpün üzerinde bir kısmının Sakarya Gaz Sahası'nda üretildiği bilinmektedir.¹ 2024'ün ilk sekiz ayında üretilen toplam doğal gaz miktarı ise 1,35 milyar metreküptür.²

Doğal gaza benzer şekilde ham petrol üretiminde de artış trendi sürmüştür. Kara alanlarındaki mevcut sahalarda petrol arama ve sondaj faaliyetlerine devam edilirken çalışmalar yeni sahalarla genişletilmeye çalışılmıştır. Denizlerde ise Karadeniz'de yapılan arama ve sondaj faaliyetleri neticesinde petrol formasyonuna benzer yapılarla karşılaşmış ve durumun netleştirilmesi adına çalışmalar sürdürülmektedir.³ ETKB Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü Ocak'ta Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) on dört ilde petrol aranması için ruhsat vermiştir. Buna göre TPAO beş yıl süreyle Antalya, Bartın, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Gaziantep, Hakkari, Kahramanmaraş, Karabük, Kastamonu, Kilis, Şanlıurfa ve Zonguldak'ta 18 sahada petrol arama çalışmaları yürütecektir. Mevcut üretim ise başta Şırnak'ın Gabar bölgesinde keşfedilen petrol rezervleri olmak üzere son yıllarda açığa çıkarılan petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve yeni açılan kuyular sayesinde artarak devam etmektedir. Kasım'da yalnızca Gabar'da üretilen ham petrol miktarı 58 bin varil/günün üzerine çıkmıştır.⁴ Yıl bitmeden sahada 70 bin varil/gün üretim miktarına ulaşılması planlanmaktadır. Toplam petrol üretimi ise 111 bin varil/günü aşmıştır.

ENERJİ TİCARETİ

Türkiye'de enerji ithalatının en büyük kalemini önceki yıllara benzer şekilde 2024'ün ilk sekiz ayında da doğal gaz oluşturmuştur. Doğal gazın ithalatında bir önceki yılın

¹ Ağustos verilerine göre Sakarya Gaz Sahası'nın günlük doğal gaz üretimi 5,1 milyon metreküpün üzerindedir. Bkz. Fuat Kabakçı, "Filyos'ta Günlük Doğal Gaz Üretimi 5,1 Milyon Metreküpü Aştı", Anadolu Ajansı, 5 Haziran 2024.

² "Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu Ağustos 2024", EPDK, (Ağustos 2024), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=wj1xPC9yUEg=>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

³ "Doğalgazın Ardından Karadeniz için Heyecanlandırıcı Petrol Açıklaması: Yakında Müjde Paylaşabiliriz", 24 TV, 19 Mayıs 2024, <https://www.yirmidort.tv/ekonomi/dogalgazin-ardindan-karadeniz-icin-heyecanlandiran-petrol-aci-clamasi-yakinda-mujde-paylasabiliriz-179263>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

⁴ "Gabar Dağı'nda Çok Özel Bir Kutlama", T.C. ETKB, 24 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21405>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

aynı dönemine benzer şekilde azalma gerçekleşirken ihracatında ise çok ciddi oranda artış kaydedilmiştir.

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ DENGESİ (OCAK-AĞUSTOS 2023-2024, MİLYON METREKÜP)			
	2023	2024	DEĞİŞİM (YÜZDE)
	(OCAK-AĞUSTOS)	(OCAK-AĞUSTOS)	
İthalat	33.336,75	31.688,96	-4,94
Üretim	305,01	1.349,82	342,55
İhracat	177,04	1.180,24	566,66
Tüketim	35.133,57	35.047,32	-0,25
Dönem Sonu Stok	5.258,32	4.327,06	-17,71

Kaynak: "Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu Ağustos 2024".

Buna göre Ocak-Ağustos 2024 döneminde toplam 31,69 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir (Tablo 4). Bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yaklaşık yüzde 5 daha azdır.⁵ Söz konusu ithalatın 24,04 milyar metreküplük kısmı (yaklaşık dörtte üçü) boru hatları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Geriye kalan dörtte birlik kısmı olan 7,65 milyar metreküp ise sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) olarak deniz yoluyla ithal edilmiştir.

TABLO 5. DOĞAL GAZ İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, MİLYON METREKÜP)		
MAHİYETİ	İTHAL EDİLEN ÜLKE	OCAK-AĞUSTOS 2024
Boru Gazı	Azerbaycan	7.427,05
	İran	4.260,12
	Rusya	12.652,13
Uzun Dönemli LNG	Cezayir	3.863,00
Spot LNG	Trinidad ve Tobago	184,07
	ABD	2.365,33
	Mısır	180,63
	Fransa	198,48
	Kamerun	103,00
	Toplam	31.233,81

Kaynak: EPDK'nin doğal gaz piyasası 2024 aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Söz konusu ithalatın kaynak ülkelere göre dağılımı incelendiğinde önceki yıllara benzer şekilde boru hatları aracılığıyla ithalat yapılan ülkelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Geçtiğimiz yılın aynı dönemine kıyasla bu yıl boru hattıyla doğal gaz ithal edilen ülkelerin ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Rusya yaklaşık 12,6 milyar met-

⁵ 2023'ün Ocak-Ağustos döneminde 33,37 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir.

reküplük doğal gaz ithalatıyla ilk sırada yer alırken Azerbaycan 7,4 milyar metreküple ikinci ve İran da yaklaşık 4,3 milyar metreküple üçüncü sırada bulunmaktadır. Uzun dönemli LNG kontratı bulunan Cezayir yaklaşık 3,9 milyar metreküple dördüncü sırada yer alırken bu ülkeyi 2,4 milyar metreküple ABD izlemektedir (Tablo 5).

TABLO 6. DOĞAL GAZ İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, MİLYON METREKÜP)			
ÜLKE	GAZIN TÜRÜ	OCAK-AĞUSTOS 2024	
		MİKTAR	PAY (YÜZDE)
Bulgaristan	Boru Gazı	948,58	80,37
	LNG	0,21	0,02
Kuzey Makedonya	LNG	1,80	0,15
Macaristan	Boru Gazı	229,51	19,45
Sırbistan	LNG	0,13	0,01
Genel Toplam		1.180,24	100,00

Kaynak: "Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu Ağustos 2024".

Doğal gaz ihracatında –ithalattan farklı olarak– önemli ölçüde artış kaydedilmiştir. Ocak-Ağustos 2024'te ihraç edilen toplam doğal gaz miktarı yaklaşık 1,18 milyar metreküptür. Bu miktar bir önceki yılın aynı döneminde gerçekleştirilen ihracata kıyasla yüzde 560'tan fazla artış gerçekleştiği anlamına gelmektedir. En fazla doğal gaz ihraç edilen ülke Bulgaristan olurken onu Macaristan izlemiştir (Tablo 6).

TABLO 7. HAM PETROL İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, TON)	
ÜLKE	HAM PETROL
Rusya Federasyonu	12.234.659,39
Irak	2.796.778,61
Kazakistan	2.055.964,34
Suudi Arabistan	1.172.521,12
Nijerya	690.652,90
İtalya	467.476,68
Libya	439.445,13
Norveç	391.109,42
ABD	318.483,49
Guyana	277.666,08
Mısır	100.786,75
Tunus	77.787,97
Yunanistan	59.566,42
Toplam	21.082.898,30

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Petrol, Türkiye'nin enerji alanındaki en büyük ithalat kalemini oluşturan bir diğer emtiadır. 2024'ün ilk sekiz ayında en fazla ham petrol ithal edilen ülke bir önceki yılın aynı döneminden farklı olarak Rusya olmuştur; toplam ham petrol ithalatı içinde Rusya'nın payı yüzde 58'dir. 2023'ün ilk sekiz ayında en fazla ham petrol ithal edilen ülke olan Irak ise yüzde 13,2'lik payla 2024'te ikinci sırada yer almıştır. Ardından gelen Kazakistan ve Suudi Arabistan'ın toplam ham petrol ithalatı içindeki payları ise sırasıyla yaklaşık yüzde 9,8 ve yüzde 5,6 olmuştur (Tablo 7).

TABLO 8. MOTORİN İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, TON)	
ÜLKE	MOTORİN TÜRLERİ
Rusya Federasyonu	7.654.768,19
Hindistan	386.207,90
Yunanistan	316.688,68
Mısır	233.530,10
Suudi Arabistan	125.819,39
İsrail	108.834,14
İtalya	107.670,60
Birleşik Arap Emirlikleri	94.879,02
Hollanda	70,15
İngiltere	6,70
Toplam	9.028.474,87

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Ham petrolün ardından en fazla ithal edilen petrol ürünü motorindir. Ocak-Ağustos 2024 döneminde önceki yıla benzer şekilde en fazla motorin ithal edilen ülke açık ara farkla yine Rusya olmuştur; Rusya'dan yapılan motorin ithalatı toplam motorin ithalatının yaklaşık yüzde 85'ini oluşturmuştur. En fazla motorin ithal edilen diğer ülkeler ise sırasıyla Hindistan, Yunanistan, Mısır ve Suudi Arabistan'dır. Yılın ilk sekiz ayında ithal edilen toplam motorin miktarı ise yaklaşık 9 milyon ton civarındadır (Tablo 8).

ENERJİ PROJELERİ

2024'te enerji alanındaki projeler büyük ölçüde halihazırda yapımına/çalışmalarına başlanmış ve devam etmekte olan projelerdir. Bu projelerin başında Sakarya Gaz Sahası gelmektedir. Tüm imkanların seferber edilmesiyle keşiften tam otuz iki ay sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı olan 2023'te üretime başlanan sahada geliştirme çalışmaları sürdürülmüştür. Fatih, Yavuz ve Kanuni derin deniz sondaj gemilerinin ilave kuyularda çalışmalarına devam etmesiyle üretilen gaz miktarında artış gözlem-

lenmiştir. Kasım'da yapılan resmi açıklamaya göre Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nde günlük üretim miktarı 6,6 milyon metreküpün üzerindedir. 2025'in ilk çeyreğinde toplam 12 üretim kuyusuyla 10 milyon metreküp üretim miktarına ulaşılması ve 4 milyondan fazla hanenin doğal gaz talebinin karşılanması planlanmaktadır.⁶

Yıl içinde devam eden bir diğer önemli hidrokarbon projesi Gabar Petrol Sahası'nın geliştirilmesidir. 2021'in ikinci yarısında üretime alınan sahada rezerv açısından Cumhuriyet tarihinin en yüksek kalitedeki petrollerinden biri üretilmektedir. Kasım 2024 itibarıyla 60 kuyuda devam eden üretim günlük 58 bin varilin üzerine ulaşmıştır. 2025'in ilk çeyreğinde 100 kuyuyla 100 bin varil/gün üretime ulaşılması hedeflenmektedir.⁷

2024'te Türkiye'nin ilk NGS projesi olan Akkuyu NGS'nin inşa süreci de devam etmiştir. Farklı aşamalarda 4 reaktörün inşaatı sürdürülürken ilk reaktörde son aşamaya geçilmiştir. 2025 içerisinde devreye alınması için tüm kontrollerinin devam ettiği ilk reaktörün yanında ikinci reaktörde de önemli ilerleme kaydedilmiş, soğutma sistemlerinin tamamlanmasına yaklaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin enerji alanındaki en büyük yatırımı olan Akkuyu NGS geçtiğimiz yıl 27 Nisan'da ilk reaktörüne yakıt çubuklarının teslim edilmesiyle resmi olarak nükleer tesis statüsüne kavuşmuştur.⁸

Açık denizlerde hidrokarbon üretiminin artırılması için 2024'te tarihe not düşülecek bir adım atılmıştır. Temmuz içerisinde Türkiye'nin filosunu güçlendirecek olan bir yüzer doğal gaz üretim platformu gemisi satın alınmıştır. Geminin Singapur'dan Eylül'de teslim alınmasının ardından üretime hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Sakarya Gaz Sahası'nın ikinci fazında 2026'da devreye alınması planlanan gemi 10 milyon metreküpün üzerinde üretim kapasitesine sahiptir. 3 futbol sahası büyüklüğündeki devasa geminin faaliyete başlamasının ardından yirmi yıl boyunca Sakarya Gaz Sahası'nda üretim yapması planlanmaktadır. Bu gemiyle Türkiye'nin yalnızca sahadan günlük 20 milyon metreküpün üzerinde doğal gaz üretebileceği öngörülmektedir.⁹

2022'de keşfedilen nadir toprak elementlerinin ekonomiye kazandırılması süreci 2024'te de devam ettirilmiştir. Eskişehir Beylikova ilçesindeki 694 milyon ton büyüklüğünde 17 farklı toprak elementinin bulunduğu rezervin Çin'in 800 milyon

6 Firdevs Yüksel, "Enerji Dünyasını Buluşturan İstanbul Energy Forum Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2024; Barış Şimşek, "15 Ayda Karadeniz'den 1.9 Milyar Yerli Gaz", *Sabah*, 30 Kasım 2024; "Sakarya Gaz Sahası'ndan Günlük 9,1 Milyon Metreküp Gaz Üretilecek", Bloomberg HT, 21 Ekim 2024, <https://www.bloomberght.com/sakarya-gaz-sahasi-nda-gunluk-9-1-milyon-metrekup-gaz-uretilecek-2362781>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024); Büşra Bur Yılmaz ve Çiğdem Münibe Ayanak, "Bakan Bayraktar, Çanakkale'de Türkiye'nin İlk Yüzer Doğal Gaz Üretim Platformunu Karşılıdı", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2024.

7 "Gabar Dağı'nda Çok Özel Bir Kutlama".

8 Fuat Kabakcı, "Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin İlk Reaktörünün İnşaatında Son Aşamaya Gelindi", Anadolu Ajansı, 2 Ekim 2024; Büşra Zeynep Özdemir, "Enerjide Dev Adım | Akkuyu Nükleer Güç Santrali", SETA Odak, 27 Nisan 2023.

9 Fuat Kabakcı, "Yüzer Üretim Tesisi 2026'da Karadeniz'de Üretime Başlayacak", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2024.

tonluk rezervinin ardından ikinci en büyük rezerv olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Savunma sanayiinden uzay araştırmalarına, havacılıktan uydu ve haberleşme sistemlerine ve biyotıbbaya kadar çok sayıda endüstride kullanılan nadir toprak elementleri yeni teknolojilerin geliştirilmesi için hayati önem arz etmektedir.¹¹

Geçtiğimiz yıl Nisan'da açılışı yapılan Beylikova Florit, Barit ve Nadir Toprak Elementleri Pilot Tesisi'nin pilot çalışmalarının ardından endüstriyel tesise dönüştülmesiyle yıllık 570 bin tonluk üretimle yaklaşık 250 milyon dolarlık gelir elde edilmesi hedeflenmektedir.¹² Tesiste seri üretime geçilebilmesi için yıl boyunca çeşitli ülkelerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen ülkeler arasında Çin ve ABD yer alırken her iki ülkenin de dünyada nadir toprak elementleri konusunda önemli atılımlar yapan ülkeler olduğunu belirtmek gerekir.¹³

ENERJİ PİYASASINI ETKİLEYEN DIş POLİTİKA GELİşMELERİ VE ENERJİ DİPLOMASİSİ

2024 yılı enerji diplomasisi açısından Rusya-Ukrayna savaşının etkilerinin sürdüğü bir yıl olmuştur. Avrupa Birliği'nin (AB) Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar sonrasında Kremlin'in gaz arzını büyük ölçüde askıya alması ve 2024 sonunda Rusya ile Ukrayna arasındaki transit ülke anlaşmasının sona erecek olması nedeniyle AB üyesi ülkelerin alternatif gaz tedariki arayışları sürmüştür. Halihazırda altyapısı bulunan Fransa, İspanya ve İtalya gibi ülkeler LNG ithalatını artırmaya yönelirken Almanya gibi henüz yeni altyapı tesis eden ülkeler ise tedarikçi arayışına yönelmiştir. Ekonomisi görece daha zayıf olan bazı Balkan ülkeleri ise farklı alternatifler aramaya başlamıştır. Bu noktada 7 farklı boru hattı ve 5 LNG ithalat terminaliyle çok sayıda ülkeden doğal gaz ithal etme imkanına sahip olan Türkiye, AB üyesi ülkeler için önem kazanmıştır.

2023'te sırasıyla Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile imzalanan gaz tedariki antlaşmaları 2024'te sonuçlarını vermeye başlamıştır. Belirtildiği üzere 2024'ün ilk sekiz ayında en fazla Bulgaristan ve Macaristan'a olmak üzere Kuzey Makedonya ve Sırbistan'a da doğal gaz ihraç edilerek bu ülkelerin doğal gaz arz güvenliğine katkı sağlanmıştır.

2024'te Türkiye'nin nadir toprak elementleri konusundaki çalışmalarını hız kazanmıştır. İlk olarak Ocak'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da düzenlenen Geleceğin Mineralleri Forumu'na katılmıştır. Forumdaki konuşmasında söz konusu minerallerin yalnızca enerji değil

10 "Bakan Dönmez Duyurdu, İşte Dünyanın İkinci Büyük Rezerv Keşfinin Detayları", *Hürriyet*, 1 Temmuz 2022.

11 Yunis Shariffi, "Nadir Toprak Elementleri ve Türkiye'nin Potansiyel Rolü", *Anadolu Ajansı*, 17 Ağustos 2022.

12 Duygu Alhan ve Başak Erkanan, "Türkiye, Cumhuriyet'in 100.Yılında Nadir Toprak Elementlerini İşlemeye Başladı", *Anadolu Ajansı*, 27 Ekim 2023.

13 Ragıp Soylu, "Turkey Joins Western Critical Minerals Club Amid EU-China Rivalry", *Middle East Eye*, 20 Eylül 2024, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-joins-western-critical-minerals-club-amid-eu-china-rivalry>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

sanayinin tüm alanlarında son derece kritik bir öneme sahip olduğunu belirten Bakan Bayraktar Türkiye'nin Afrika, Batı ve Orta Asya başta olmak üzere tüm ülkelerle iş birliğine açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Ocak sonunda Azerbaycan'a yaptığı ziyarette Enerji Bakanı Bayraktar mevkidaşı Perviz Şahbazov ve diğer bürokratlarla çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında petrol ve doğal gaz alanlarındaki iş birliklerinin derinleştirilmesinin yanı sıra elektrik ve yenilenebilir enerji alanlarında da çalışmaların artırılması görüşülmüştür. Billhassa Nahçıvan üzerinde yoğunlaşan görüşmelerde bölgenin elektrik üretim kapasitesi ve üretilen elektriğin Türkiye'ye ihraç edilmesi üzerinde durulmuştur.¹⁵

Şubat'ın ilk gününde Venezuela'ya düzenlediği gezide Enerji Bakanı Bayraktar ve beraberindeki heyet Devlet Başkanı Nicolas Maduro'nun da aralarında bulunduğu üst düzey bürokratlarla bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Petrol ve doğal gaz arama, üretim, ticaret ve servis hizmetleri alanlarında yapılabilecek iş birliklerinin değerlendirildiği görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerletilmesi hedeflenmiştir. Yanı sıra madencilik konusunun da masaya yatırıldığı görüşmelerde hidrokarbon sektöründe iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı ve madencilik iş birliği üzerine mutabakat zaptı olmak üzere iki anlaşma imzalanmıştır.¹⁶

Mart'ta Türkiye'nin bölgesinde ve uluslararası ölçekteki önemini artıracak iki önemli gelişme meydana gelmiştir. Bunlardan ilki 1 Mart'ta Antalya Diplomasi Forumu'nda gerçekleşmiştir. Forum kapsamında Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Gurbangulu Berdimuhammedov ile bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar iki ülke arasında doğal gaz alanında iş birliğine yönelik bir niyet beyanı imzalandığını açıklamıştır. Beyana göre Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye ihraç edilmesi ve Türkiye üzerinden diğer pazarlara iletilmesine karar verilmiştir.¹⁷

Sonrasında Türkiye ile Somali arasındaki ilişkileri derinleştirecek bir adım atılmıştır. 7 Mart'ta Somali Petrol ve Maden Kaynakları Bakanı Abdurizak Omar Mohamed ile İstanbul'da bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar Türkiye'nin Somali'nin kara ve açık deniz yetki alanlarında petrol ve doğal gaz arayacağını duyurmuştur. İki ülke arasında imzalanan antlaşmalar "Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Somali Federal Cumhuriyeti Petrol ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı Arasında Somali Kara ve Açık Deniz Blokları Alanında Mutabakat Zaptı" ve "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Somali Federal

14 "Afrika, Batı ve Orta Asya Başta Olmak Üzere Tüm Ülkelerle İş Birliğine Hazırız", T.C. ETKB, 9 Ocak 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21225>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

15 "Nahçıvan'dan Türkiye'ye Elektrik", T.C. ETKB, 27 Ocak 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21236>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

16 "Bakan Bayraktar Venezuelada Devlet Başkanı Maduro ile Görüştü: İki Ülke İlişkileri Farklı Bir Boyuta Taşındı", T.C. ETKB, 1 Şubat 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21238>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

17 "Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Antalya Diplomasi Forumu marjında Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Sayın Gurbangulu Berdimuhammedov ile görüşmelerine eşlik ettik..." Bkz. T.C. İletişim Başkanlığı, Twitter, 1 Mart 2024, <https://x.com/iletisim/status/1763494671169331441>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Petrol ve Doğal Gaz Alanında Anlaşma” olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁸

Nisan'da İran ile enerji ilişkileri görüşülmüştür. Enerji Bakanı Bayraktar Tahran'da Petrol Bakanı Cevad Ovcı ve Enerji Bakanı Ali Akber Mehrabian ile bir araya gelmiş, görüşmede İran gazının Türkiye için önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin İran'ın doğal gaz altyapısına yatırım yapmakla ilgili niyetinin iletiği görüşmelerde gaz tedariki anlaşmasının daha ileri götürülmesi üzerine fikir alışverişinde bulunulmuştur. İki ülke arasında elektrik ticaretine başlanması kararı alınmışken İran'ın yenilenebilir enerji potansiyelinin hayata geçirilebilmesi için Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanması da değerlendirilmiştir. Bunun için de Türk firmaların İran'ın yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapması yönünde gündem oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹⁹

Mayıs çok sayıda ikili görüşmenin gerçekleştirildiği ve önemli anlaşmaların imzalandığı bir ay olmuştur. İlk olarak 6 Mayıs'ta Enerji Bakanı Bayraktar Cezayirli mevkidaşı Muhammed Arkab ile iki ülke arasında yapılacak Karma Ekonomik Komisyon öncesinde bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede geçtiğimiz yıl TPAO ve Sonatrach arasında imzalanan anlaşmanın hayata geçirilmesine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuş, yanı sıra LNG ve madencilik alanlarındaki fırsatlar konuşulmuştur.²⁰

Mayıs'ın en önemli gelişmelerinden biri ise ABD ziyareti olmuştur. Enerji Bakanı Bayraktar, beraberindeki heyetle ABD'de üç gün süren önemli temaslar gerçekleştirmiştir. İlk olarak 8 Mayıs'ta ABD'li mevkidaşı Jennifer Granholm ile Washington'da bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar iki ülke arasında ABD-Türkiye Enerji ve İklim Değişikliği Diyalogu'nun kurulması kararı almış ve bu ziyarette diyalogun ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında enerji alanındaki stratejik iş birliklerinin artırılmasını ve derinleştirilmesini amaçlayan bu diyalogla daha temiz ve yeşil bir gelecek için çalışılması hedeflenmiştir.²¹ Sonraki gün ABD'nin en önemli hidrokarbon şirketlerinden biri olan ExxonMobil ve BOTAŞ arasında uzun dönemli LNG ticaretine yönelik bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre ExxonMobil, Türkiye'ye on yıl süreyle her yıl yaklaşık 2,5 milyon ton LNG tedarik edecektir.²²

18 “Türkiye'nin Afrika Boynuzundaki Varlığını Enerji Alanındaki Bu İş Birlikleriyle Güçlendireceğiz”, T.C. ETKB, 7 Mart 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21255>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

19 “Doğal Gaz Tedarik Anlaşmamızı Daha İleri Götüreceğiz”, T.C. ETKB, 4 Nisan 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21277>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

20 “Bakan Bayraktar Cezayirli Mevkidaşı Arkab ile Görüştü”, T.C. ETKB, 6 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21292>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

21 “ABD Enerji Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın ABD-Türkiye Enerji ve İklim Değişikliği Diyalogu'na İlişkin Açıklama”, ABD Ankara Büyükelçiliği, 8 Mayıs 2024, <https://tr.usembassy.gov/tr/abd-enerji-bakanligi-ile-turkiye-cumhuriyeti-enerji-ve-tabii-kaynaklar-bakanliginin-abd-turkiye-enerji-iklim-degisikligi-diyaloguna-iliskin-aciklama>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

22 “ABD'de Stratejik İmza”, T.C. ETKB, 9 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21293>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

Bu sayede halihazırda ABD'den LNG ithal eden Türkiye'nin gaz tedariki güvenliği artırılmıştır. Son olarak 10 Mayıs'ta düzenlenen Amerikan-Türk Konferansı'nda iki ülke arasındaki iş birlikleri ve ortak projelerin artırılmasına yönelik hedef bir kez daha vurgulanmıştır.²³

14 Mayıs'ta hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın gaz arzının çeşitlendirilmesi ve güvenliğinin artırılması için önemli bir adım atılmıştır. Azerbaycan ekonomi bakanı ile Türkiye enerji ve tabii kaynaklar bakanı arasında Mart'ta Türkmenistan ile imzalanan gaz anlaşması ileri bir aşamaya taşınmıştır. Türkiye ile Azerbaycan Arasında Doğal Gaz Alanında İş Birliği Anlaşması'na göre Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Gürcistan aracılığıyla Türkiye'ye ulaştırılmasına karar verilmiştir. Yine bu anlaşmaya göre 2030'a dek Azerbaycan'dan Türkiye'ye iletilen gaz miktarının artırılmasına ve artan gaz tedarikinden Avrupa'ya iletilen gaz miktarının yükseltilmesine de kararlaştırılmıştır.²⁴

ABD ziyaretinden iki hafta sonra Enerji Bakanı Bayraktar ve beraberindeki heyet bu kez Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Enerji İdaresi Başkanı Zhang Jianhua ile bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar arasında enerji dönüşümü alanında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları başta olmak üzere çok sayıda alanda iş birliği yapılması öngörülmüştür. Çin'in Türkiye'de nükleer tesis inşa etmekle ilgilendiğini belirten Enerji Bakanı Bayraktar yakın zamanda anlaşma imzalanabileceğinin sinyallerini vermiştir. Bunun yanında Çinli enerji firmaları ve finans kuruluşlarının Türkiye'deki yatırımlarının artırılması amacıyla bir dizi toplantı düzenlenerek Türkiye'deki yatırım fırsatları değerlendirilmiştir. Son olarak iki ülke arasında nadir toprak elementleri ve kritik mineraller alanında olası iş birlikleri görüşülerek söz konusu alanda temasların sürmesine karar verilmiştir.²⁵

Mayıs'ın son gününde AB üyesi ülkelerin Türkiye'de görev yapan büyükelçileri ETKB tarafından düzenlenen bir toplantıda ağırlanmıştır. Bu toplantıda Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arz güvenliğini artırmadaki rolü vurgulanırken anlaşmaya varılması halinde Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden iletilen doğal gazın miktarının artırılacağı belirtilmiştir. 2053'te Net Sıfır Emisyon hedefi ve bu hedefe ulaşmada izlenecek olan Ulusal Enerji Planı anlatılmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu güçteki payının artırılması başta olmak üzere Türkiye'nin hayata geçirdiği projeler neticesinde dışa bağımlılığını yüzde 67'ye dek düşürdüğünü

23 "ABD ile LNG Ticareti Ekonomik Bağları Güçlendirecek", T.C. ETKB, 10 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21295>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

24 "Türkmen Gazına Azerbaycan Rotası", T.C. ETKB, 14 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21297>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

25 "Çin ile Enerji Dönüşümü Anlaşması", T.C. ETKB, 21 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21303>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024); "Çin ile Nükleer Santral Görüşmelerinde Sona Doğru", T.C. ETKB, 24 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21304>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

belirten Enerji Bakanı Bayraktar yenilenebilir enerji alanındaki yatırımların devam edeceğini ifade etmiştir.²⁶

Haziran'da Bakü'de düzenlenen Enerji Forumu'nda Türkiye ile Azerbaycan arasında elektrik ticareti başlatılmasına yönelik görüşmeler yürütülmüştür. Hayata geçirecek enterkoneksiyonla Türkiye'nin Azerbaycan elektriğinin de –doğal gaz benzer şekilde– Avrupa'ya iletilmesinde rol oynayabileceği belirtilmiştir.²⁷ Forum kapsamında 2024 sonunda süresi dolacak olan Azerbaycan gazının Türkiye'ye tedarik edilmesine yönelik anlaşma yenilenmiştir. 2030'a dek uzatılan anlaşmaya ek olarak BOTAŞ ile Azerbaycan Gaz Tedarik Şirketi arasında dört anlaşma daha imzalanmış ve iki ülke arasındaki doğal gaz konulu iş birliklerinin artırılması hedeflenmiştir.²⁸

6 Haziran'da Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, beraberinde çok sayıda bakanın yer aldığı bir heyetle Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye-Özbekistan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyinin üçüncü toplantısı düzenlenmiş, toplantının ardından iki ülke arasında birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan enerji dönüşümü alanında iş birliği protokolü kapsamında yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, enerji piyasaları, enerji depolaması, dijitalizasyon ve hidrojen enerjisi gibi çok sayıda alanda ortak projelerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İspanya ziyaretinde Türkiye-İspanya Sekizinci Hükümetler Arası Zirvesi'nin düzenlenmesi ve iki ülke arasında imzalanan enerji dönüşümü mutabakat zaptı yine Haziran'daki önemli bir diğer gelişmedir. Ziyaret kapsamında İspanya ile yenilenebilir enerji, hidrojen enerjisi, karbon emisyonu ticareti ve enerji depolama gibi çok sayıda alanda iş birliği fırsatları değerlendirilmiştir.³⁰

Haziran'daki son gelişme Enerji Bakanı Bayraktar'ın Fas'a gerçekleştirdiği ziyarettir. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında enerji ve madencilik alanlarında iki anlaşma imzalanırken ayrıca yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, hidrokarbonlar ve kritik mineraller alanlarındaki iş birliği fırsatları değerlendirilmiştir. Fas'ın yüksek miktarda enerji ithal etmesinin ülke için oluşturduğu risk ve Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmasında Fas'a yardımcı olabileceği ifade edilmiştir.³¹

26 "AB Büyükelçilerine Doğal Gaz Mesajı", T.C. ETKB, 31 Mayıs 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21308>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

27 "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Elektrikte İş Birliği", T.C. ETKB, 3 Haziran 2024, <https://enerji.gov.tr/basin-odasi-fotograflar?p=7>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

28 "Azerbaycan ile Doğal Gaz Anlaşması", T.C. ETKB, 4 Haziran 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21310>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

29 "Özbekistan ile Enerji Dönüşümü Anlaşması", T.C. ETKB, 6 Haziran 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21313>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

30 "İspanya ile Enerji Dönüşümünde İş Birliği", T.C. ETKB, 13 Haziran 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21317>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

31 "Fas ile Enerji ve Madenler Alanında İki Anlaşma", T.C. ETKB, 27 Haziran 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21319>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılım sağladığı Şangay İş Birliği Örgütü'nün 24. Devlet Başkanları Zirvesi öne çıkmıştır. Astana'da düzenlenen zirvede enerji bakanının da aralarında yer aldığı bir heyet cumhurbaşkanına eşlik etmiştir. Zirvede en çok konuşulan konu başlıklarından biri enerji olurken Enerji Bakanı Bayraktar da mevkidaşlarıyla yaptığı görüşmelerde iş birliği olanaklarını değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile görüşmesinde de nükleer enerji, yenilenebilir enerji ve kritik mineraller başta olmak üzere enerji ve madencilik alanında potansiyel iş birlikleri ele alınmıştır. Kritik mineraller konusunda çalışmaları olan bir diğer ülke olan Kazakistan ile de bu alanda birlikte geliştirilmesi mümkün olan projeler görüşülmüştür.³²

Afrika'nın iki önemli ülkesi Temmuz'da öne çıkan diğer önemli gelişmelere konu olmuştur. Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in de aralarında bulunduğu bir heyetle Nijer'e ziyaret gerçekleştirilerek iki ülke arasında çeşitli konularda iş birliklerinin artırılması gündeme getirilmiştir. Nijer Maden Bakanı Abarchi Ousmane, Petrol Bakanı Mahaman Moustapha Barke ve Enerji Bakanı Amadou Haoua ile görüşen Enerji Bakanı Bayraktar görüşmenin ardından iki ülke arasında petrol ve doğal gaz alanında iş birliğine ilişkin niyet beyanı imzalandığını bildirmiştir. Bu beyanla tesis edilecek diyalog kanalının ilgili alanda faaliyet gösteren başta TPAO olmak üzere firmaların desteklenmesine olanak sağlaması hedeflenmiştir.³³ Ekim'de de bu kez İstanbul'da bir araya gelen bakanlar madencilik alanında iş birliğinin artırılmasına yönelik bir mutabakat zaptı imzalayarak birlikte çalışma yönündeki iradelerini bir kez daha ortaya koymuştur.³⁴

Sonraki gün heyetin Somali'ye gerçekleştirdiği ziyaret Ankara ile Mogadişu arasında bir süredir devam eden görüşmelerin somut bir zemin kazanmasına vesile olmuştur. Enerji Bakanı Bayraktar, Somali Federal Cumhuriyeti Petrol ve Maden Kaynakları Bakanı Abdirizak Omar Mohamed ile bir toplantı gerçekleştirmiş, ardından TPAO ve Somali Petrol Otoritesi arasında "Türkiye'yle Somali Arasında Hidrokarbon Arama ve Üretim Anlaşması" imzalanmıştır. Somali'nin açık denizlerde yer alan sahalarında petrol ve doğal gaz bulunduğu dair çok önemli bulgular olduğuna değinen Enerji Bakanı Bayraktar TPAO'nun imzalanan anlaşmayla 3 blokta toplam 15 bin kilometrekarelik alanda arama ve sondaj faaliyeti yürüteceğini ifade etmiştir. Bu anlaşma Türkiye'nin son on yıl içinde oluşturduğu derin deniz hidrokarbon arama ve sondaj filosunu ulusal çıkarlarının yanı sıra dost ve müttefik ülkelerin faydasına olacak şekilde de kullanmayı hedeflediğini göstermesi açısından önemlidir.³⁵

32 "Astana'da Gündem Enerji", T.C. ETKB, 4 Temmuz 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21322>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

33 "Nijer ile Petrol ve Doğal Gaz Alanında İlişkiler Güçleniyor", T.C. ETKB, 17 Temmuz 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21331>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

34 "Türkiye ve Nijer Arasında Madencilik Anlaşması", T.C. ETKB, 22 Ekim 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21381>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

35 "Türkiye Somali'de Petrol ve Doğal Gaz Arayacak", T.C. ETKB, 18 Temmuz 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21332>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

Türkmenistan ziyareti Temmuz'un son dış politika gelişmesi olmuştur. Beraberinde bir heyetle Aşgabat'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştiren Enerji Bakanı Bayraktar, Türkmenistan başbakanı, enerji bakanı ve Petrol ve Doğal Gazdan Sorumlu Bakanlar Kurulu üyeleriyle bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkmen gazının Türkiye'ye ihraç edilmesi konusu ele alınmıştır. Gazın Türkiye'ye ve Türkiye aracılığıyla Avrupa ülkelerine ulaştırılması için alternatif rotalar değerlendirilirken Hazar rotası ve TANAP'ın ağırlıklı seçenek olduğu belirtilmiştir. Yirmi yıllık süreyle her yıl yaklaşık 15 milyar metreküp ve toplamda 300 milyar metreküplük bir gaz ticareti yapılması planlanmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'ın doğal gaz depolama projeleri hayata geçirmeyi planladığı ve bunun için Türkiye'de uzun süredir tecrübe sahibi olan BOTAŞ'ın Türkmen firmalarıyla iş birliği fırsatları görüşülmüştür.³⁶

Eylül ise LNG alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir ay olmuştur. Dünyanın en büyük hidrokarbon şirketleri arasında yer alan Shell ve Total ile BOTAŞ arasında ETKB'nin ev sahipliğinde uzun dönemli LNG tedarik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre 2027 itibarıyla on yıl süreliğine Shell yaklaşık 4 milyar metreküp/yıllık ve Total de 1,6 milyar metreküp/yıllık LNG tedarik edecektir. Her iki anlaşmanın da Türkiye'nin gaz tedarikinde çeşitlilik sağlayarak arz güvenliğini artırıcı etki meydana getirmesi hedeflenmektedir.³⁷

Eylül'de Mısır ve Venezuela ile enerji iş birliklerinin güçlendirilmesi yönünde adımlar da atılmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi on iki yıl aranın ardından Türkiye'ye beraberinde bir heyetle ziyaret düzenlemiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve enerji bakanının da aralarında bulunduğu bakanlarca Ankara'da ayrılanmıştır. Ziyaret kapsamında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi Toplantısı düzenlenmiş ve enerji alanında mutabakat zaptının da aralarında bulunduğu çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmayla enerji alanındaki iş birliklerinin artırılması hedeflenmiştir.³⁸ Venezuela Cumhurbaşkanı Başyardımcısı ve Petrol Bakanı Delcy Rodriguez de Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Enerji Bakanı Bayraktar tarafından ayrılanmış ve görüşmede Ocak'ta Venezuela'da imzalanan mutabakat zaptının ayrıntıları ile petrol ve doğal gaz alanlarında iş birliği imkanları değerlendirilmiştir.³⁹

Arap Ligi devletlerinin ETKB tarafından ayrılanması ve Enerji Bakanı Bayraktar'ın ABD'nin Houston eyaletinde düzenlenen uluslararası doğal gaz forumu Gastech 2024'e katılımı da aynı ay gerçekleşmiştir. 21 Arap ülkesinin büyükelçisini

36 "Türkmen Gazında Hedef 300 Milyar Metreküp", T.C. ETKB, 31 Temmuz 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21335>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

37 "BOTAŞ ve Shell Arasında Stratejik Anlaşma", T.C. ETKB, 2 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21347>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024); "BOTAŞ ile Total 10 Yıllık LNG Anlaşması İmzaladı", T.C. ETKB, 18 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21363>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

38 "Mısır ile Enerji İş Birliği Güçlenecek", T.C. ETKB, 4 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21349>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

39 "Venezuela ile Yeni İş Birlikleri", T.C. ETKB, 30 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21368>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

ETKB'de ağırlayan Enerji Bakanı Bayraktar enerji alanındaki iş birliklerinin artırılması için enerji ve madencilik alanında zirve düzenlenmesi önerisinde bulunmuştur. Gastech 2024'teki konuşmasında ise Türkiye'nin son yirmi yılda enerjide dışa bağımlılığı azaltma yönündeki çalışmaları ve 2053 Net Sıfır Emisyon hedefi doğrultusunda enerji dönüşümü yol haritasını paylaşmıştır.⁴⁰

Afrika ve Çin, Ekim'de de Türkiye'nin enerji gündeminde yer almıştır. Temmuz'da Mogadişu yönetimiyle imzalanan Türkiye'nin Somali'ye ait deniz yetki alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve sondaj yapması yönündeki anlaşma gereğince Oruç Reis sismik araştırma gemisi bu ülkeye doğru yola çıkmıştır. 15 bin kilometrekarelik alanda sismik veriler toplayacak olan Oruç Reis'in yaklaşık yedi ay boyunca bölgede faaliyet göstermesi planlanmaktadır. Elde edilecek bulguların ardından derin deniz sondaj gemilerinin bölgede çalışmaları sürdürüleceği öngörülmektedir.⁴¹ Senegal cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyetin Ankara'ya Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine gerçekleştirdiği ziyaret de yine enerji konusunun gündeminde yer aldığı bir diğer diplomatik temastır. Ziyaret kapsamında Temmuz'da Somali ile imzalanan anlaşmaya benzer şekilde Türkiye'nin Senegal'in kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz aramacılığı yapmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁴² Enerji Bakanı Bayraktar'ın Çin'de düzenlenen Uluslararası Madencilik Konferansı'na katılması ise uzun süredir iki ülke arasında devam eden kritik mineraller konulu görüşmelerin somut bir zemin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye enerji bakanı ve Çin doğal kaynaklar bakanı konferansın sonunda doğal kaynaklar ve madencilik alanlarında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı imzalamıştır. Anlaşma sonrasında iki ülke arasında madencilik ve kritik mineraller konulu iş birliklerinin ilerletilmesi hedeflenmektedir.⁴³

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kasım'da katılım sağladığı 11. Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi enerji konusunun da gündeminde olduğu bir dizi görüşmeye sahne olmuştur. Ev sahibi Kırgızistan'ın yanı sıra diğer ülkelerle de enerji alanındaki iş birliği fırsatları görüşülmüştür. Görüşmelerin sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un da katıldığı bir törenle iki ülke arasında enerji, enerji verimliliği ve enerji tasarrufu alanlarında iş birliği yapılmasına dair bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁴⁴

40 "Arap Ligi Devletlerine Enerji ve Maden Zirvesi Önerisi", T.C. ETKB, 10 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21355>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024); "Bakan Bayraktar Gastech 2024'te Konuştu", T.C. ETKB, 17 Eylül 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21361>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

41 "Oruç Reis Somali Yolcusu", T.C. ETKB, 3 Ekim 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21373>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

42 "Afrika ile Enerji Açılımı", T.C. ETKB, 31 Ekim 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21387>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

43 "Bakan Bayraktar Çin'de İmzayı Attı", T.C. ETKB, 16 Ekim 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21378>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

44 "Kırgızistan ile Yenilenebilir Enerjide İş Birliği", T.C. ETKB, 5 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21393>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

Kasım'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen 29. Taraflar Konferansı'nda (COP29) Türkiye 2035 hedeflerini diğer ülkelerle paylaşmıştır. Yenilenebilir enerji kurulu gücü içinde rüzgar ve güneş enerjilerine dayalı kurulu gücün 3 kattan fazla artırılmasının 2053'te Net Sıfır Emisyon hedefine ulaşmada önemli bir katkı sağlamasının beklendiği anlatılmıştır. Konferansta Türkiye COP31 için adaylığını açıklarken COP28 Dubai'de imzalanan küresel nükleer enerji kurulu gücünün 2030'a dek 3 katına çıkarılması anlaşmasına da taraf olmuştur.⁴⁵

22 Kasım'da ETKB ve Anadolu Ajansı iş birliğiyle düzenlenen İstanbul Enerji Forumu çok sayıda enerji bakanının ağırlanması ve çok sayıda görüşmenin yapılmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov, Bulgaristan Enerji Bakanı Vladimir Malinov, Gürcistan Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma Bakanı Levan Davitashvili, Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı Peter Szijjarto, Moldova Enerji Bakanı Victor Parlicov, Libya Petrol ve Gaz Bakanı Khalifa Abdulsadek, Sırbistan Enerji ve Maden Bakanı Dubravka Djedovic Handanovic, Özbekistan Enerji Bakanı Curabek Mirzamahmudov, Türkmenistan Devlet Bakanı ve Türkmen gaz Başkanı Maksat Babayev ile Rusya Enerji Bakan Yardımcısı Pavel Sorokin bu forumun katılımcıları arasında yer almıştır. Forum kapsamında yapılan ikili görüşmelerde ülkeler arası iş birliklerinin önemine dikkat çekilirken Türkiye'nin bölgedeki doğal gaz arzında oynadığı önemli role dikkat çekilerek gaz ticaret merkezi olma hedefi bir kez daha tekrarlanmıştır.⁴⁶

Kasım ayı iki önemli Avrupa ülkesiyle yapılan görüşmelerle noktalanmıştır. 27 Kasım'da Almanya'nın başkenti Berlin'de düzenlenen 6. Türk-Alman Enerji Forumu'na katılan Enerji Bakanı Bayraktar Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanındaki başarılarını ve Avrupa'nın en büyük 5. kurulu gücüne sahip olma yolunda izlediği politikayı anlatmıştır. Nordex ve Enercon'un da aralarında bulunduğu firmaların Türk firmalarla anlaşmalar imzaladığı forumda Enerji Bakanı Bayraktar Alman firmalarına Türkiye'ye yatırım yapma çağrısında bulunmuştur.⁴⁷ Ardından Londra'ya seyahat eden enerji bakanı Birleşik Krallık Enerji Güvenliği ve Net Sıfır Emisyon Bakanı Ed Miliband ile bir araya gelmiştir. Görüşmede iki ülke arasında iklim değişikliğiyle mücadele çabalarında iş birliği yapmak üzere iklim diyalogu kurulması kararı alınmıştır.⁴⁸

45 "Türkiye Nükleer Enerjiyi Üç Katına Çıkarma Deklarasyonunu İmzaladı", T.C. ETKB, 14 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21400>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

46 "Küresel Enerji Aktörleri İstanbul'da Buluştu", T.C. ETKB, 22 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21403>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

47 "Alman Yatırımcıya Yenilenebilir Enerji Daveti", T.C. ETKB, 27 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21406>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

48 "Birleşik Krallık ile Stratejik İş Birliği", T.C. ETKB, 29 Kasım 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21407>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

KRONOLOJİ: 2024'TE ENERJİ	
9 Ocak	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar Riyad'da düzenlenen Geleceğin Mineralleri Forumu'na katıldı ve bu forumda tüm ülkelere iş birliği çağrısında bulundu.
24 Ocak	İran ile enerji alanında iş birliklerinin geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalandı.
27 Ocak	Azerbaycan ile hidrokarbonlar alanındaki iş birliklerinin derinleştirilmesi, elektrik ve yenilenebilir enerji alanlarında da çalışmaların artırılması görüşüldü.
30 Ocak	Venezuela ile petrol, doğal gaz ve madencilik alanlarında iş birliği yapılmasına yönelik iki ayrı mutabakat zaptı imzalandı.
1 Mart	Türkmenistan ile doğal gaz alanında iş birliği yapılmasına yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
7 Mart	Somali ile TPAO'nun Somali'de petrol ve doğal gaz araması ve üretmesine imkan tanıyan iki farklı anlaşma imzalandı.
4 Nisan	Türkiye ile İran arasında elektrik ticareti başlatılması değerlendirildi.
8 Mayıs	ABD ile iklim diyalogunun başlatılmasına yönelik bir anlaşma imzalandı.
9 Mayıs	Türkiye ile ExxonMobil arasında LNG ticaretine yönelik on yıl süreli bir anlaşma imzalandı.
21 Mayıs	Çin ile enerji dönüşümünde iş birliğine yönelik anlaşma imzalandı.
31 Mayıs	Enerji Bakanı Bayraktar AB ülkelerinin büyükelçileriyle enerjide iş birliği konulu bir toplantı düzenledi.
2 Haziran	Azerbaycan ile elektrik ve doğal gaz alanlarında iş birliği anlaşması imzalandı.
6 Haziran	Özbekistan ile enerji dönüşümünde iş birliği anlaşması imzalandı.
13 Haziran	İspanya ile enerji dönüşümünde iş birliği anlaşması imzalandı.
27 Haziran	Fas ile enerji ve madencilik alanlarında iki anlaşma imzalandı.
4 Temmuz	Şanghay İş Birliği Örgütü 24. Devlet Başkanları Zirvesi'nde enerjide iş birliğine yönelik fırsat ve imkanlar değerlendirildi.
17 Temmuz	Nijer ile hidrokarbon alanında iş birliklerinin artırılmasına yönelik niyet beyanı imzalandı.
18 Temmuz	Somali ile petrol ve doğal gaz araması ve üretimi için anlaşmaya varıldı.
31 Temmuz	Türkmenistan ile doğal gaz ticaretinin yanı sıra depolama alanında iş birliği fırsatları görüşüldü.
2 Eylül	BOTAŞ ile Shell arasında on yıllık LNG tedariki anlaşması imzalandı.
4 Eylül	Mısır ile enerji alanında iş birliğine yönelik mutabakat zaptının da aralarında bulunduğu çok sayıda anlaşma imzalandı.
10 Eylül	Arap Ligi devletlerinin büyükelçileri ETKB tarafından düzenlenen bir toplantıda ağırlandı ve iş birliklerinin artırılması çağrısı yapıldı.
18 Eylül	BOTAŞ ile Total arasında LNG tedariki için on yıllık anlaşma imzalandı.
30 Eylül	Venezuela ile petrol ve doğal gaz alanlarında iş birliği fırsatları değerlendirildi.
3 Ekim	Oruç Reis sismik araştırma gemisi imzalanan anlaşma gereğince Somali'nin açık denizlerinde hidrokarbon arama çalışmaları yürütmek üzere yola çıktı.
16 Ekim	Çin ile doğal kaynaklar ve madencilik alanında iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
31 Ekim	Senegal ile ülkenin kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve üretim çalışmaları yapılmasına yönelik bir anlaşma imzalandı.
5 Kasım	Kırgızistan ile enerji, enerji verimliliği ve enerji tasarrufu alanında iş birliğine yönelik bir anlaşma imzalandı.

14 Kasım	Türkiye COP28'de imzalanan küresel nükleer kurulu gücünün 2030'a dek 3 katına çıkarılmasını hedefleyen anlaşmaya taraf oldu.
22 Kasım	ETKB ve Anadolu Ajansı ev sahipliğinde düzenlenen İstanbul Enerji Forumu'nda çok sayıda ülkeden enerji bakanları ağırlandı.
27 Kasım	6. Türk-Alman Enerji Forumu'nda Türk ve Alman firmaları arasında yenilenebilir enerji teknolojileri alanında iş birliğine yönelik anlaşmalar imzalandı.
29 Kasım	Birleşik Krallık ile iklim değişikliğiyle mücadelede iş birliğine yönelik bir iklim diyalogu kurulması kararı alındı.

2024'TE

HUKUK

VE YARGI

YAZARLAR: CEM DURAN UZUN • MERT HÜSEYİN AKGÜN

HUKUK VE YARGI

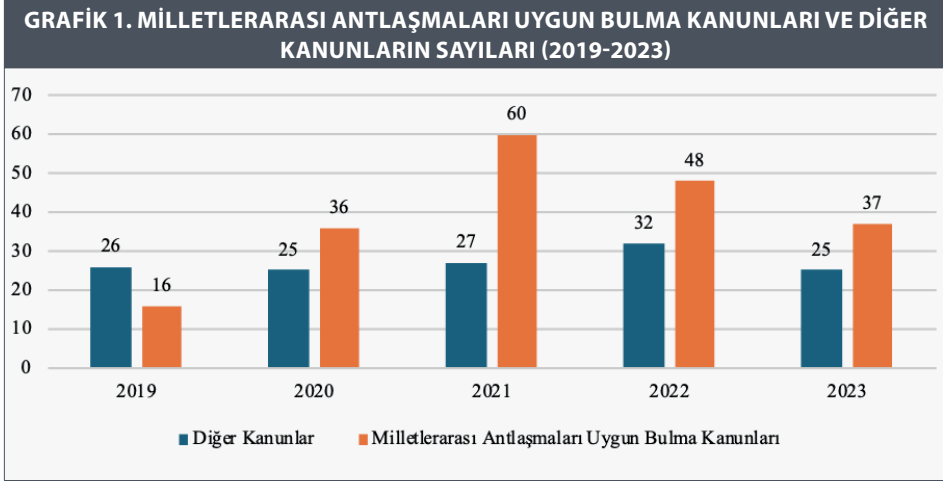
CEM DURAN UZUN VE MERT H. AKGÜN

Önceki yıllarda olduğu gibi 2024'te de Türkiye'nin hukuk, yargı, yasama ve insan hakları gündemleri yoğun geçmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hem kamuoyu gündeminde yer alan hususlarda çeşitli düzenlemeler yaparken hem de uzun süredir devam eden yargı reformu çalışmalarına yasal düzenleme boyutunda iki ayrı yargı paketiyle destek vermiş, Anayasa Mahkemesinin (AYM) iptal kararlarına uyum doğrultusunda hukuki boşluk doğmasını engelleyecek kanunlar kabul etmiştir. Kabul edilenlerin yanında özellikle ceza ve infaz hukukuna ilişkin yeni bir yargı paketinin önümüzdeki haftalarda TBMM'nin gündemine gelmesi beklenmektedir.

Bu bölümde 2024'te hukuk ve yargı konuları; yasama faaliyetleri, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, yargı reformu, AYM'nin norm denetimi ve ulusal insan hakları koruma mekanizmaları bağlamında incelenmiştir.

YASAMA

TBMM 2024'te 1 Aralık itibarıyla 42 kanun teklifini yasalaştırırken bu sayı 2023'te 62 ve 2022'de 80'di. Geride bıraktığımız yıl Meclisin kabul ettiği kanunların 25'i milletlerarası antlaşmaların uygun bulunmasına dairdi. Uzun süre uluslararası siyasetin gündeminde olan İsveç'in NATO'ya katılımına onay veren kanun da bunlar arasında yer alıyordu. Uluslararası antlaşmaların dışında yargı reformu ve AYM'nin iptal kararları doğrultusunda yapılan düzenlemeler, Hayvanları Koruma Kanunu'ndaki değişiklik, Öğretmenlik Mesleği Kanunu, vergi ve kamu maliyesine ilişkin düzenlemelerin yapılması Meclisin yasama mesaisinde önemli yer tuttu.

Bunun yanı sıra yasama organının diğer bir hukuki işlem türü de Meclis kararlarıdır. Yine 1 Aralık itibarıyla bu yıl TBMM'nin kabul ettiği karar sayısı 39 olmuştur. Bu sayı 2023 için 48, 2022 için 37'dir. Meclis bu yıl bazı özel sağlık kuruluşlarında yaşanan bebek ölümlerinin tüm yönleriyle araştırılması, kadına yönelik şiddetle mücadele, çocukların şiddet ve istismardan korunması, yapay zeka, maden kazalarına ilişkin araştırma komisyonu kurulması, kamu başdenetçisinin seçilmesi, Kişisel Verileri Koruma Kurulu, RTÜK ve HSK'ye üye seçimlerinin yapılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Birleşmiş Milletler'in Orta Afrika ve Lübnan'daki askeri misyonlarına iştirak etmesi ve TSK unsurlarının Somali'de görevlendirilmesine izin verilmesine yönelik kararları kabul etmiştir.

TBMM'nin 2024'te kabul ettiği bazı önemli kanunlar şunlardır:

2 Mart 2024 tarihli ve 7499 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

2 Mart'ta kabul edilen ve kamuoyunda "Sekizinci Yargı Paketi" olarak bilinen 7499 sayılı Kanun ile AYM'nin iptal kararları doğrultusunda düzenlemeler yapılmış, farklı yargı kollarındaki süreler yeknesaklaştırılmış ve kişisel verilerin korunması hukukunun Avrupa Birliği (AB) mevzuatıyla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu kanun "Yargı Reformu" alt başlığında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

7 Kasım 2024 tarihli ve 7531 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

7 Kasım'da kabul edilen ve kamuoyunda "Dokuzuncu Yargı Paketi" olarak bilinen 7531 sayılı Kanun ile AYM'nin iptal kararlarına uyum sağlanması, yargının iş yükünün yönetilmesi, insan kaynağı niteliğinin iyileştirilmesi ve alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kanun da "Yargı Reformu" alt başlığında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Öğretmenlik Mesleği Kanunu

10 Ekim 2024 tarihli ve 7528 sayılı Öğretmenlik Mesleği Kanunu ile Milli Eğitim Akademisi kurulmuş, öğretmen adaylığı ve öğretmenlik mesleğine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim öğretim hizmetlerini yürüten öğretmenlerin seçilmeleri, yetiştirilmeleri, atanmaları, hakları, ödev ve sorumlulukları, ödül ve cezaları, kariyer basamaklarında ilerlemeleri ve öğretmenlik mesleğine ilişkin diğer hususlar bütünlüklü bir şekilde düzenlenmiştir.

Ayrıca eğitim çalışanlarının şiddetten korunması amacıyla eğitim kurumlarında yönetici, öğretmen ve usta öğretici olarak çalışanlara karşı ve görevleri sebebiyle işlenen kasten yaralama, tehdit, hakaret ve görevi yaptırılmamak için direnme suçlarının işlenmesi halinde verilecek cezaların yarı oranda artırılması ve verilecek hapis cezalarında erteleme hükümlerinin uygulanmaması öngörülmüştür.

Hayvanları Koruma Kanunu'ndaki Değişiklik

30 Temmuz'da kabul edilen 7527 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile ülkenin gündemini uzun süredir meşgul eden ve ciddi tartışmalara neden olan sahipsiz hayvan popülasyonunun kontrol altına alınması, insan ve çevre sağlığının korunması amacıyla "sahipli hayvan" ve "sahipsiz hayvan" kavramları yeniden düzenlenmiştir.

Ayrıca 11. maddenin "Hayvanların Öldürülmesi" şeklindeki madde kenar başlığı "Hayvanların Ötenazisi" şeklinde değiştirilerek maddede bakımevine alınan köpeklerden "insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen, bulaşıcı veya tedavi edilemeyen hastalığı bulunan ya da sahiplenilmesi yasak olanlara" 11 Haziran 2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun 9. maddesinin 3. fıkrasında belirtilen veteriner hekim tarafından ötenazi yapılması tedbirinin uygulanacağı öngörülmüştür. Yanı sıra "yerel yönetimler adına toplanan sahipsiz hayvanları bakımevi dışında bir yere terk etmek veya bakımevinde barındırılan köpekleri bakımevi dışında bir yere bırakmak" yasaklanmıştır.

Yerel yönetimlerin sorumluluğuna ilişkin de düzenleme yapılarak "hayvan bakımevleri kurmak, rehabilitasyon işlemlerini gerçekleştirmek ve sahipsiz hayvanlara sahiplendirilinceye kadar bakmak için" bütçe gelirlerinin binde üçünü (veya binde beşini) tahsis etmeyen belediye başkanı ve meclis üyeleri ile "sahipsiz hayvanları toplamak, rehabilite etmek veya sahiplendirilinceye kadar bakmak için sarf etmeyen ya da bu kaynağı başka amaçlar için sarf eden" belediye başkanı ve belediye yetkililerine altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür.

Dışişleri Teşkilatını Güçlendirme Vakfı Kanunu

30 Mayıs'ta kabul edilen 7512 sayılı Kanun ile "Dışişleri Bakanlığı teşkilatının faaliyetlerinin güçlendirilmesi ile personelinin temsil kabiliyeti yüksek ve donanımlı yetiştirilmesinin desteklenmesi ve bu Kanun kapsamında belirlenen faaliyetlerin icrası" amaçlarına yönelik olarak Dışişleri Teşkilatını Güçlendirme

Vakfı kurulmuştur. Vakfın mütevellî heyeti başkanının dışişleri bakanı olacağı ve mütevellî heyetinin “bakanın başkanlığında; Dışişleri Bakanlığında genel müdür veya büyükelçi ve üstü seviyede görev yapan veya yapmış kişiler ile akademi ve iş dünyasından alanında temayüz etmiş kişiler arasından Bakan tarafından beş yıllığına seçilecek en az beşi Bakanlık mensubu olmak üzere on kişiden” oluşacağı belirtilmiştir.

Vergi Düzenlemesi

61 maddeden oluşan 28 Temmuz 2024 tarihli ve 7524 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 2024-2026 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programdaki hedefler çerçevesinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun amaçları genel gerekçesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

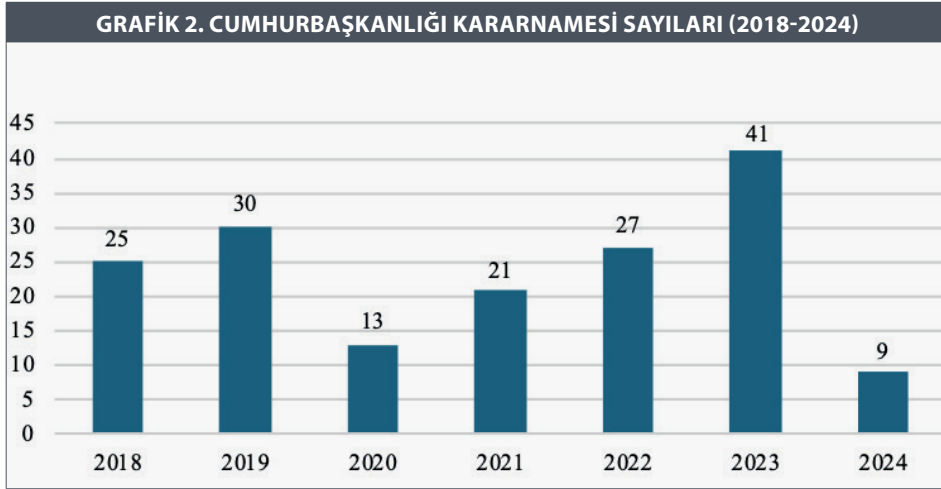
- Vergilemede güvenliğin sağlanması ve kayıt dışılıkla mücadele
 - Vergi adaletinin güçlendirilmesi ve dolaysız vergilerin payının artırılması
 - Vergiye uyumun artırılması
 - Bazı istisnaların kaldırılması, bazı istisnaların da uygulanma şeklinin değiştirilmesi
 - Cezaların ve tahsilat etkinliğinin artırılması
- Bu kapsamda şu düzenlemeler yapılmıştır:
- Vergi mükelleflerinin hasılat tutarları ile beyan edilen matrah arasında yüzde 20'den fazla fark tespit edilmesi halinde izaha davet edilmesi usulü benimsenmiştir.
 - Yap-işlet-devret modeli ve kamu özel iş birliği projelerinden elde edilecek kazançlar için kurumlar vergisi oranı yüzde 25'ten yüzde 30'a çıkarılmıştır.
 - Yurt içi asgari kurumlar vergisi getirilmiş ve böylece kurumlar vergisinin “kurumların indirim ve istisnalar düşülmeden önceki kurum kazancının yüzde 10'undan az olamayacağı” öngörülmüş ayrıca çok uluslu büyük işletmeler için “elde ettikleri kazançları üzerinden hesaplanan toplam verginin asgari kurumlar vergisi oranına (yüzde 15) eşitlenmesini amaçlayan ilave bir vergileme sistemi” oluşturulmuştur.

Öte yandan en düşük emekli aylığı da 12 bin 500 Türk lirasına (TL) yükseltilmiştir.¹

1 28 Temmuz 2024 tarihli ve 7524 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un gerekçesi için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T2/WebOnergeMetni/75ed27bb-edb9-4375-835e-30c626ab6507.pdf> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2024).

YÜRÜTMENİN DÜZENLEYİCİ İŞLEMLERİ: CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ

Bilindiği üzere Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle yürütme erkine ilk elden ve herhangi bir yasaya dayanmadan düzenleme yapma yetkisi tanınmıştır. Sistemin uygulanmaya başlandığı 2018'den itibaren Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrası çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı kararnamele çıkarılmaya başlanmıştır. İlk kararname 10 Temmuz 2018'de *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve bugüne kadar toplam 166 Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yayımlanmıştır.

Grafik 2'de görüldüğü üzere Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Türk hukuk düzenine dahil olduğu 2018'den bu yana en fazla kararname 2023'te çıkarılmıştır. Bu artışın sebebi 6 Şubat depremlerinden sonra ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) kapsamında 25 OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin yayımlanmasıdır.

Geride bıraktığımız yıl yürürlüğe giren toplam 9 kararnameyle:

- Bazı kamu kurum ve kuruluşlarına kadro ihdas edilmiştir.
- Adli Tıp Kurumuna, Dışişleri Başkanlığının teşkilatına, Türkiye Sağlık Vadisi alanının işletilmesi ve yönetilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.
- Hazine ve Maliye Bakanlığına kamu harcamalarında etkinlik, etkililik, ekonomiklik ve verimlilik sağlamak amacıyla alınan tedbirleri izleme ve raporlama görevi verilmiştir.
- Kamuda tasarruf amacıyla Hazine ve Maliye Bakanlığının taşra teşkilatı olan defterdarlıklar ile taşradaki vergi dairesi başkanlıkları Gelir İdaresi Başkanlığına bağlı defterdarlıklar olarak tek çatı altında birleştirilmiştir.

YARGI

YARGI REFORMU

2000'lerin başında özellikle AB'ye üyelik vizyonu ile şekillenen yargı reformunda öncelikle yargının sivilleşmesine yönelik adımlar atılmıştır. AK Parti iktidarıyla yargıda reform iradesine ivme kazandırılmış, 2009 itibarıyla reform çalışmalarının bir takvime bağlı olarak ve sistematik şekilde yürütülebilmesi için periyodik strateji belgeleri kabul edilmeye başlanmıştır. Bugüne değin 2009, 2014 ve 2019 yıllarında olmak üzere üç yargı reformu strateji belgesi kabul edilmiş ve bu kapsamda ceza adaletinden yargının fiziki ve personel altyapısına, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından adalete erişime kadar geniş bir yelpazede kapsamlı iyileştirmeler yapılmıştır.²

2028'e kadar olan dönemi kapsayacağı açıklanan yeni reform strateji belgesinin ise önümüzdeki haftalarda ilan edilmesi beklenmektedir. Adalet bakanının yaptığı açıklamaya göre belgede "adalete erişimi güçlendiren, hukukun üstünlüğünü esas alan, gecikmeyen ve öngörülebilir bir adalet sistemiyle ilgili çok önemli düzenlemeler" hakkında hedefler yer alacaktır.

Adalet bakanı yeni strateji belgesinin ilk yargı paketinin ceza adaleti sistemiyle ilgili olacağını ifade etmiş³ ve ayrıca Meclisteki konuşmasında iki yılın altındaki hapis cezalarında bir yıl koşullu salıverme, bir yıl da denetimli serbestlik tedbirinin uygulanması sebebiyle hükümlünün cezaevinde tutulmadığını belirterek bu konuda caydırıcılığı sağlayacak düzenleme ihtiyacına dikkat çekmiştir.⁴

Yargı reformu kapsamındaki faaliyetlere 2024'te de devam edilmiş, Mart'ta yayımlanan Yargı Reformu Stratejisi Uygulama Raporu'na göre strateji belgesinde belirtilen "hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi; savunma hakkının etkin kullanımının sağlanması; adalete erişimin kolaylaştırılması ve adalet hizmetlerinden memnuniyetin artırılması; yargıdaki insan kaynağı nitelik ve niceliğinin artırılması;

2 Mert H. Akgün, "Sekizinci Yargı Paketi", *SETA Perspektif*, Sayı: 407, (Temmuz 2024).

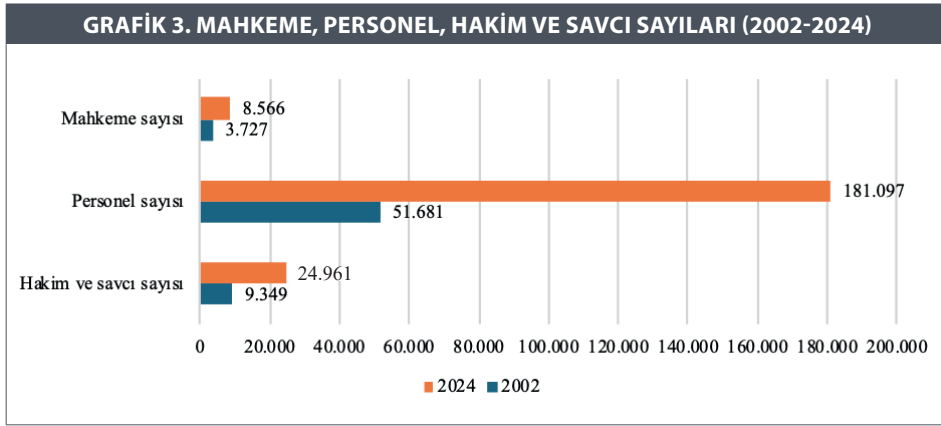
3 "Adalet Bakanı Tunc: Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde Çok Önemli Düzenlemeler Var", Anadolu Ajansı, 11 Kasım 2024.

4 "28 Kasım 2024 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı", TBMM, 28 Kasım 2024, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/4050>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2024).

yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığının geliştirilmesi; insan kaynaklarının nitelik ve niceliğinin artırılması; ceza adaleti sisteminin etkinliğinin artırılması; yargılamanın sadeleştirilmesi ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması” şeklindeki 9 başlık altında toplanan 256 faaliyetin 182’si hayata geçirilmiştir. Belgenin uygulanma oranı Mart itibarıyla yüzde 71’dir.

Geride bıraktığımız yıl iki yargı paketi kabul edilerek yasal düzenlemeler yapılmış, bunun dışında diğer işlem ve uygulamalarla yargı reformu stratejisinin uygulanmasına devam edilmiştir.

Yargının en önemli insan kaynağı olan hakim ve savcı sayısındaki iyileşmenin devam ettiği gözlemlenmiştir. Hakim ve savcı sayısı 2002’de 9 bin 349 iken 2024’te 24 bin 691’e yükselmiştir. Aynı dönemde ceza ve tevkif evleri personeliyle beraber adalet hizmetindeki personel sayısı ise 51 bin 681’den 181 bin 97’ye yükseltilmiştir.

Hukuk mesleklerindeki insan kaynağı niteliğinin iyileştirilmesini hedefleyen Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı (HMGS) bu yıl ilk kez yapılmış ve başarılı olan aday oranı medyaya yansıyan haberlere göre yüzde 42,7 olmuştur.⁵ Aynı amaçla hayata geçirilen hakim ve savcı yardımcılığı kurumunun uygulanmasına devam edilirken 1.075 hakim ve savcı yardımcısı stajlarına başlamıştır.

Diğer taraftan şüphesiz adalet hizmetlerinin etkinliğinin ön koşullarından biri de yargının fiziki altyapısının güçlendirilmesidir. Adalet bakanının verdiği bilgilere göre 2002’de 78 olan müstakil adliye sayısı 379’a, kapalı alan miktarı ise 569 bin 59 metrekareden 6 milyon metrekareye çıkarılmıştır.

Yargının daha etkin ve hızlı işlemesi için yeni teknolojik imkanların kullanılması reform sürecinin önemli bir parçasıdır. Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi (SEGBİS), e-duruşma ve zorunlu e-tebligat uygulamaları sürdürülmüş, 59 milyon 559 bin 380 e-tebligat yapılarak 8 bin 666 ton kağıt tasarrufu sağlanmıştır.

5 Zübeyde Yalçın, “9 Bin 142 Hukuk Fakültesi Mezunu Yarıştı: Başarı Oranı Yüzde 42,7”, *Sabah*, 27 Ekim 2024.

Alternatif uyuşmazlık çözüm yolları bu yılın da önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Bir alternatif uyuşmazlık çözüm yolu olan ara buluculuğun uygulamaya alındığı 2013'ten itibaren 6 milyon 765 bin uyuşmazlığın yüzde 62'sinde uyuşmazlık mahkemelere taşınmadan anlaşmayla giderilmiştir.⁶

Sekizinci Yargı Paketi

2 Mart'ta kabul edilen ve kamuoyunda Sekizinci Yargı Paketi olarak bilinen 7499 sayılı Kanun ile AYM'nin iptal kararları doğrultusunda düzenlemeler yapılmış, farklı yargı kollarındaki süreler yeknesaklaştırılmış, kişisel verilerin korunması hukukunun AB mevzuatıyla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır.

AYM'nin iptal kararları çerçevesinde yapılan düzenlemeler şunlardır:

- Kesinleşmiş hapis cezasının infazı amacıyla ceza infaz kurumunda bulunan ergin kişinin kısıtlanması kendi isteğine bırakılırken toplam beş yıl veya daha fazla kesinleşmiş hapis cezasının infazında hükümlünün kısıtlanmasında kişiliğinin veya mal varlığının korunması amacıyla vesayet makamına takdir yetkisi verilmiştir.
- Akıl hastalığı, akıl zayıflığı, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılığı ve ağır tehlike arz eden bulaşıcı hastalığı olanların, sağlık kurulu raporu alınabilmesi amacıyla hekim ön raporuyla sağlık kuruluşuna yerleştirilmesinde hem kişinin en fazla yirmi gün süreyle sağlık kuruluşunda bulundurulabileceği hem de yerleştirme kararına karşı denetim makamı nezdinde itiraz edilebileceği düzenlenmiştir.
- Ayrıca hükmün açıklanmasının geri bırakılması, basit yargılama usulüne, makul sürede yargılanma hakkının ihlali sebebiyle tazminat komisyonuna başvurma yoluna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Yargı reformu kapsamındaki düzenlemelerle hak arama özgürlüğünün ve hukuki öngörülebilirlik ilkesinin güçlendirilmesi adına farklı yargı kollarındaki kanun yolları için öngörülen sürelerin sadeleştirilip daha yeknesak hale getirilmesi amaçlanmıştır.⁷

Dokuzuncu Yargı Paketi

7 Kasım'da kabul edilen ve Dokuzuncu Yargı Paketi olarak bilinen 7531 sayılı Kanun ile AYM'nin iptal kararlarına uyum sağlanması, yargının iş yükünün yönetilmesi, insan kaynağı niteliğinin iyileştirilmesi ve alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

AYM'nin iptal kararları doğrultusunda; birden fazla baronun olduğu illerde barolar arasında adli yardım ödeneğinin paylaşılmasında yeni bir oran benimsenmiş,

⁶ "28 Kasım 2024 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı".

⁷ Cem Duran Uzun, "Sekizinci Yargı Paketi", *SETA Analiz*, Sayı: 408, (Şubat 2024).

idari yargıda kanun yollarına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmış, babalık karinesine karşı anaya soybağının reddi davası açma imkanı getirilmiştir.

Yargı reformu kapsamında ise:

- Yargının hızlı işlemesi için istinaf mahkemeleri hukuk dairelerinin kendilerini görevli görmeme ve dosyayı görevli daireye gönderme kararını en geç bir ay içinde verebileceği düzenlenirken bu süre dosya görevli olduğu gerekçesiyle kendisine gelen daire için iki hafta olarak belirlenmiştir.
- Şikayete bağlı hakaret suçlarında şikayet süresinin fiilin gerçekleştiği tarihten itibaren iki yılı geçemeyeceği ve hakaret fiilinin mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiple işlenmesi halinde dava açılmayacağı, uzlaştırma yoluna gidilmeyerek ön ödeme hükümleri uygulanacağı belirtilmiştir.
- Ayrıca ceza muhakemesine ilişkin bir alternatif uyumsuzluk çözüm yolu olan uzlaştırmaya ilişkin bir değişiklik yapılarak ceza muhakemesinde uzlaştırmacı olabilmek için hukuk fakültesi mezunu olma şartı getirilmiştir.

Kamuoyunda Yakından İzlenen Davalar

FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin açılan 289 fiili darbe davasının tamamı ilk derece mahkemelerinde karara bağlanmıştır. Bunlardan 206'sı Yargıtay tarafından temyiz incelemesi sonucu kesinleştirilmiştir. Yargılanan sanıklardan 1.634'ü ağırlaştırılmış müebbet, 1.366'sı müebbet ve 1.891'i de çeşitli sürelerde hapis cezalarına mahkum edilmiştir. 2 bin 870 sanığın beraatına ve 964 sanık için "ceza verilmesine yer olmadığına" hükmedilmiştir. Bu davalarda ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkum edilen 1.634 sanıktan 85'i general ve amiral, 1.116'sı subay, 9'u polis, 32'si sivil ve 392'si de çeşitli rütbelerdeki askerlerdir.⁸ Diğer taraftan Yargıtay, ana darbe davalarından Genelkurmay çatı davasına ilişkin temyiz incelemesini tamamlayarak onama kararı verdiği sanıklar yönünden hükümleri kesinleştirmiştir.⁹

AYM'DE İPTAL/İTİRAZ DAVALARI

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının Yetki Alanlarına İlişkin Düzenlemeler İçeren Bazı Kuralların İptali

Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 385. maddesiyle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına "Sanayi ürünlerine yönelik idari ve teknik düzenlemeleri hazırlamak, Türk standartlarından gerekli görülenleri zorunlu uygulamaya koymak, bunların uygulanmasını sağlamak, gerektiğinde (...) denetlemek" görevi verilmiş ve daha sonra denetleme yetkisine ilişkin AYM nezdinde iptal davası açılmıştır. Mahkeme yaptığı inceleme neticesinde söz konu-

8 İsmet Karakaş ve Abdullah Sarıca, "Darbe Girişimi Davalarının Ceza Bilançosu", Anadolu Ajansı, 15 Temmuz 2024.

9 İsmet Karakaş ve Abdullah Sarıca, "Yargıtay, Darbe Girişimine İlişkin Genelkurmay Çatı Davasının Temyiz İncelemesini Tamamladı", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2024.

su düzenlemeyle Bakanlığa Türk standartlarına uygunluğu üçüncü bir kişiye de denetlettirebilme yetkisi verildiği fakat “Kamu hizmetlerinden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabilceğinin veya devredilebileceğinin Anayasa'nın 47. maddesi uyarınca münhasıran kanunla düzenlenmesi gerektiğinden, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının sanayi ürünlerinin idari ve teknik düzenlemelere ve Türk standartlarından gerekli gördüklerine uygunluğunu üçüncü kişilere denetletirmesine imkan tanıyan düzenlemenin Anayasa'nın 104. maddesinin on yedinci fıkrasının üçüncü cümlesine göre CBK ile düzenlenemeyeceğinden” hareketle iptal kararı vermiştir.

AYM aynı kararnamenin mezkur maddesinin 2. fıkrasındaki “Bakanlık, görev ve yetkileri arasında yer alan destek programları ve projeleri ile ilgili görevlerini, belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde bağlı ve ilgili kuruluşlarına yaptırabilir; destek programlarının etkinliğini ve verimliliğini artırmak üzere bağlı ve ilgili kuruluşları ile ortak program yürütebilir” hükmündeki “belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde” ibaresinin “Bakanlığın görev ve yetkileri kapsamında yer alan destek programları ve projeleri ile ilgili görevlerini belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde bağlı ve ilgili kuruluşlarına yaptırabilmesine imkan tanıdığı” ancak bunun idari vesayet yetkisinin kullanımına yönelik olduğunu ve “tüzel kişiliği bulunan ve idari özerkliğe sahip hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan bağlı ve ilgili kuruluşların idari özerkliğine müdahale teşkil ettiğini” Anayasa'nın 123. maddesi uyarınca kanunla düzenlenmesi gerektiğini belirterek iptal etmiştir.¹⁰

Milletvekilliğinin Düşürülmesine İlişkin İşlemin İptali Talebi Hakkında Karar Verilmesine Yer Olmadığı Kararı

Bilindiği üzere geçtiğimiz yıl kamuoyunda Gezi davası olarak bilinen ceza davasında yargılanıp mahkum olan, istinaf başvurusu reddedilen ve temyiz incelemesi sürerken 14 Mayıs seçimlerinde milletvekili seçilen Şerafettin Can Atalay, temyiz incelemesi devam ederken milletvekili seçilmesi ve yasama dokunulmazlığı sebebiyle Yargıtay'dan durma kararı vermesini ve tahliye edilmesini talep etmişti. Yargıtay başvurusunun talebini reddetmiş ve daha sonra bireysel başvuru incelemesi devam ederken mahkumiyet hükmünü onamıştır. Yargıtay 3. Ceza Dairesi, Atalay'ın istemini Anayasa'nın 83. maddesindeki “seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasa'nın 14'üncü maddesindeki durumlar” istisnası kapsamında değerlendiren dokunulmazlıktan yararlanamayacağına karar vermiştir.

AYM ise Anayasa'nın 14. maddesinin belirliliğinin ancak kanunla sağlanabileceğini, Anayasa koyucunun yargı organına “yorum yoluyla 14. madde kapsamına giren suçları belirlemek için açık bir yetki vermediğine” dikkat çekerek başvurusunun seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile kişi hürriyeti ve güvenliği haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir. Daire ise “Anayasa Mahkemesinin ihlal kararına hukuki

¹⁰ E. 2020/52, K. 2023/223, Karar Tarihi: 27/12/2023.

değer ve geçerlilik izafe edilemeyeceği, ortada Anayasa'nın 153. maddesi kapsamında uygulanması gereken bir karar bulunmadığı gerekçesiyle bireysel başvurunun inceleme sürecinde Daire kararıyla onanarak kesinleşen infazı kabil mahkumiyet hükmü karşısında AYM kararına uyulmamasına, davacının kesin hüküm giyme nedeniyle milletvekilliğinin düşürülmesine yönelik işlemlerin başlatılması için kararın bir örneğinin TBMM'ye gönderilmesine" karar vermiştir.

Nitekim ilgili mahkeme kararı 30 Ocak'ta TBMM Genel Kurulunda okunmuş ve Atalay'ın milletvekilliği Anayasa'nın 84/2 hükmü çerçevesinde düşürülmüştür. Ancak bu Genel Kurula bildirilme işleminin içtüzük değişikliği mahiyetinde olduğu gerekçesiyle AYM'de iptal davası açılmıştır.

AYM, Atalay'la ilgili "TBMM Genel Kurulunda okunması mümkün olan, kesinleşen bir hükmün varlığından söz edilemeyeceğini" zira söz konusu olayda mahkemenin verdiği bir ihlal kararının bulunduğunu ve mahkeme tarafından "Anayasa'yı ihlal ettiği tespit edilen bir yargısal kararı mahkemeler dahil hiçbir kamu otoritesinin esas alamayacağını" ifade etmiştir. Mahkeme Atalay'ın milletvekilliğinin düşürülmesine esas teşkil eden ve Genel Kurulda okunan Yargıtay 3. Ceza Dairesi kararını "Anayasa Mahkemesinin anılan bireysel başvuru kararına uyulmasına yer olmadığına ilişkin Türk hukukunda verilmesi mümkün olmayan, Anayasa'nın tamamen dışında kalan ve hukuki dayanağı bulunmayan bir karar" olarak nitelmiş ve "hukuken var olmayan" bir işleme ilişkin olduğu için iptal talebi hakkında karar verilmesine yer olmadığına karar vermiştir. AYM'nin dört üyesinin karşı oyunda ise iptal talebinin "görevsizlik nedeniyle reddine karar verilmesi gerektiği" görüşü savunulmuştur.¹¹

Yüksek Mahkeme Üyelerine Ödenen Ek Tazminat Miktarının Belirlenmesine İlişkin Kuralın Anayasa'ya Aykırı Olduğu

30 Mart 2023 tarihli ve 7447 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyelerinin özlük hakları iyileştirilerek AYM başkan veya üleriyle aynı seviyeye getirilmiştir. Bu kanuna karşı somut norm denetimi yoluyla AYM nezdinde açılan iptal davası neticesinde AYM, Danıştay ve Yargıtay üyelerinin adli ve idari yargı kollarındaki birinci sınıf hakim ve savcılardan "hakimlik teminatı" bakımından farklılıkları bulunmadığını, söz konusu maaş artışının "birinci sınıf hakim ve savcılar ile Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasında çalışma barışını bozacak düzeyde olduğunu" belirtmiştir. Ayrıca "görev ve yetkileri, yapısı ve niteliği Anayasa'da özel olarak düzenlenen ve onlardan farklı durumda bulunan AYM üyelerinin özlük hakları ile eşit duruma getirilmesi" amacının anayasal açıdan "nesnel, makul ve zorunlu bir neden" teşkil etmediğini ifade ederek dava konusu kuralı "hukuk devleti ilkesi ile mülkiyet hakkı bağlamında eşitlik ilkesine aykırılık oluşturduğu" gerekçesiyle iptal etmiştir.¹²

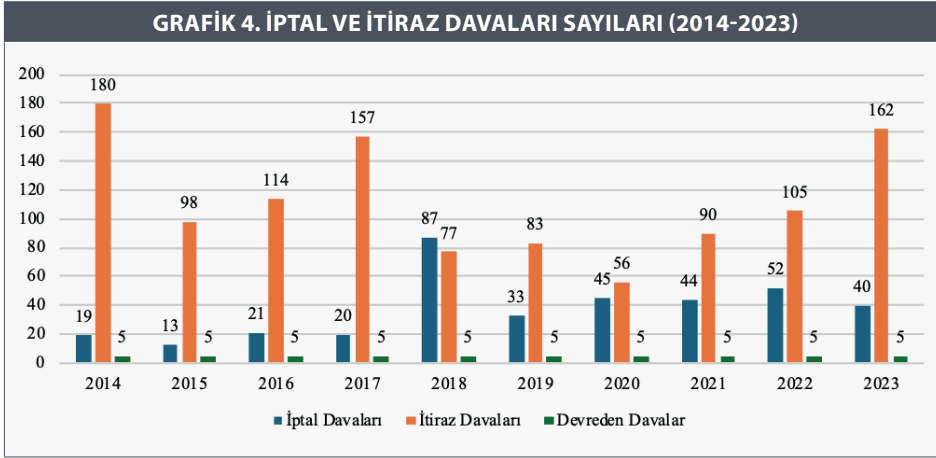
11 E.2024/45, K.2024/61, Karar Tarihi: 22/2/2024.

12 E. 2023/104 K. 2023/177, Karar Tarihi: 11/10/2023.

Baba Olduğunu İddia Eden Kişinin Soybağının Reddi Davasını Açma Şartlarına İlişkin Kuralın Anayasa'ya Aykırı Olduğu

Türk Medeni Kanunu'na göre babalık karinesi gereğince çocuğun babasının koca olduğu kabul edilir. Kanununun 291. maddesine göre baba olduğunu iddia eden kişi soybağının reddi davasını ancak “dava açma süresinin geçmesinden önce kocanın ölmesi veya gaipliğine karar verilmesi ya da sürekli olarak ayırt etme gücünü kaybetmesi halinde ve doğum ile kocanın ölümünü, sürekli olarak ayırt etme gücünü kaybettiğini veya hakkında gaiplik kararı alındığını öğrenmesinden başlayarak bir yıl içinde” açabilmektedir.

Bu kurala ilişkin somut norm denetimi yoluyla AYM’de itiraz davası açılmış, mahkeme de öncelikle soybağının reddi davasının “özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla başvurulacak etkili bir yol olduğundan söz edebilmek için davanın açılması için öngörülen şartların ilke olarak yargı mercilerine başvuracak kişinin iradesiyle gerçekleşebilecek nitelikte olması gerektiğini” belirtmiş ancak yasal düzlemde öngörülen şartlarının kişinin iradesinden bağımsız, kendisine bağlı olmayan koşullar olduğunu ve bunun etkili başvuru hakkıyla bağdaşmayacağını ifade ederek anılan kuralı baba olduğunu iddia eden kişi yönünden iptal etmiştir.¹³

Kaynak: AYM

ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 5 Aralık 1990’da kabul edilen 3686 sayılı Kanun ile kurulan ilk ulusal insan hakları koruma mekanizmasıdır. Ko-

¹³ E. 2023/135 K. 2024/18, Karar Tarihi: 23/1/2024.

misyonun amacı Türkiye'de insan haklarıyla ilgili uygulamaları denetlemek, ilgili kanun tekliflerini görüşmek ve insan hakları ihlali iddialarına ilişkin bireysel başvuruları incelemektir.

Geride bıraktığımız yıl üç kez toplanan komisyona 2024'te 24 Temmuz itibarıyla 4 bin 206 başvuru yapılmış ve bu başvurulardan 3 bin 953'ü (yüzde 94'ü) hakkında işlem yapılırken geri kalan başvuruların kabul edilemezliğine karar verilmiştir. Komisyona yapılan bireysel başvuruların 3 bin 443'ü ceza infaz kurumlarında karşılaşılan sorunlara ve 865'i de yargı organlarının görev alanlarına ilişkindir.¹⁴

Komisyon bünyesinde Çocuk Hakları Alt Komisyonu, Hükümlü ve Tutuklu Haklarını İnceleme Alt Komisyonu, İslamofobi ve Irkçılık İnceleme Alt Komisyonu, Göç ve Uyum Alt Komisyonu şeklinde dört alt komisyon araştırma ve inceleme faaliyetlerini sürdürmektedir.

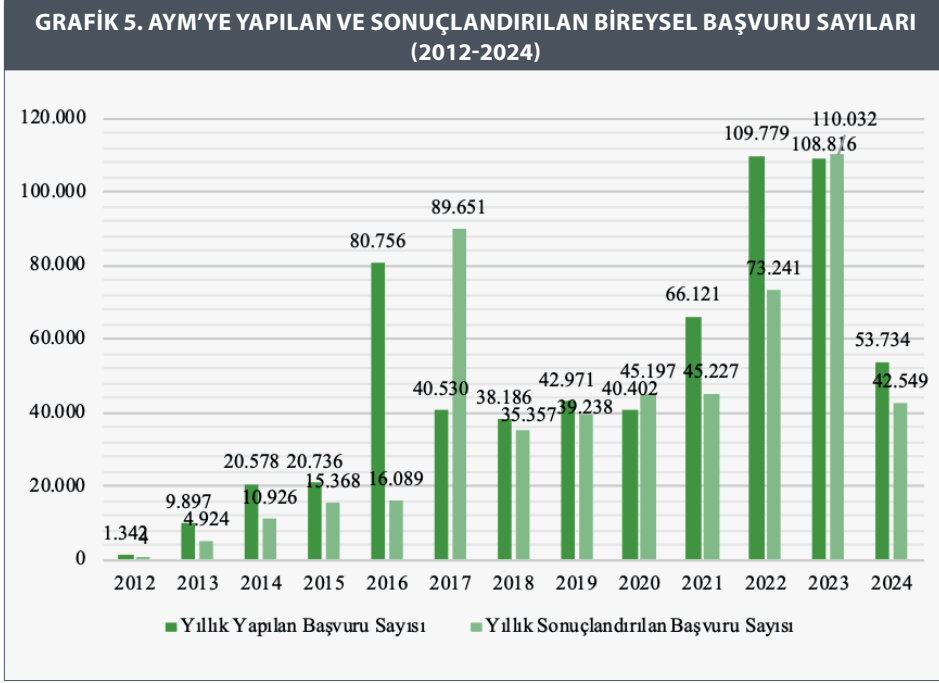
AYM'ye Bireysel Başvuru Yolu

AYM'ye bireysel başvuru yolu 2010 Anayasa değişikliğiyle Türk hukuk düzenine dahil olmuş ve mahkemeye kişilerin Anayasa'da ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla yapacağı bireysel başvuruları inceleme görevi verilmiştir.

2024 itibarıyla on ikinci yılını geride bırakan AYM'ye bireysel başvuru yolu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmeksizin temel hak ve özgürlüklerin ulusal boyutta korunmasına önemli katkılar sunmuştur. Bu süreçte mahkemeye toplam 633 bin 488 bireysel başvuru yapılmış ve bunlardan 527 bin 803'ü (yüzde 83,3'ü) sonuçlandırılmıştır.

30 Eylül 2024 itibarıyla AYM'nin önünde 105 bin 685 derdest bireysel başvuru dosyası bulunmaktadır. Geçen yıl aynı tarih itibarıyla (30 Eylül 2023) mahkemenin önünde bulunan derdest başvuru sayısı 129 bin 140'tı. Hak ihlali kararı verilen başvuru sayısı ise 75 bin 89'dur. Hak ihlali kararlarının hak ve özgürlüklere ilişkin dağılımına bakıldığında ilk sırayı 56 bin 443 ihlal kararıyla makul sürede yargılanma hakkının ihlali almaktadır. Bir başka deyişle mahkemenin verdiği ihlal kararlarının yüzde 75'i makul sürede yargılanma hakkına ilişkindir. Onu yüzde 7,2 ve yüzde 6,1'lik oranlarla sırasıyla adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı takip etmektedir.

¹⁴ "24 Temmuz 2024 tarihli İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Toplantı Tutanağı", TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 6, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3305>, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2024).

Kaynak: AYM

AYM'nin bu yıl içerisinde bireysel başvuru üzerine verdiği bazı önemli kararlar şu şekilde özetlenebilir:

Ceza İnfaz Kurumlarına Gelen Kitapların Teslim Edilmemesi Nedeniyle İfade Özgürlüğünün İhlal Edilmesi

Posta yoluyla gelen bazı kitapların Ceza İnfaz Kurumu eğitim kurullarının aldığı kararlar nedeniyle kendilerine teslim edilmemesi üzerine yargı yoluna başvuran başvuru sahiplerinin talepleri derece mahkemesi nezdinde kabul edilmemiştir. AYM bireysel başvuru üzerine ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiş ve yaptığı değerlendirmede “süresiz yayınların ceza infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülere teslim edilip edilmemesinde keyfiliği engelleyecek, aynı hukuki durumda bulunanlara aynı uygulamanın yapılmasını sağlayacak, açık, yol gösterici ve istikrarlı idari uygulamaları garanti edecek bir mekanizmanın bulunmadığı” tespitini yapmış ve bunun mevcut sistemde uygulamadan kaynaklanan yapısal bir sorun olduğunun altını çizmiştir.

AYM, mahpusların “göndericisi denetlenemeyen kargo yahut posta yoluyla veya yakınları aracılığıyla ceza infaz kurumlarına teslim edilmek suretiyle hediye adı altında süresiz yayınlara” erişimine “mevzuata dayalı, öngörülebilir, yeknesak uygulamaları temin edici bir politikayla sınırlama getirilebileceğini” de belirtmiştir.¹⁵

¹⁵ Başvuru No: 2022/66987, 1/3/2024.

Tanık Beyanları Doğrudan Dinlenilmeden Hüküm Vermenin Hakkaniyete Uygun Yargılanma Hakkını İhlal Etmesi

Başvurucunun yargılandığı ceza davasında savunma makamının ve katılanın gösterdiği tanıklar dinlenmiştir. Duruşmanın sonraki celselerinde mahkeme heyetinde değişiklikler yaşanmıştır. Başvurucu “duruşmaları yöneten, tanıklara soru soran, onları dinleyen mahkeme heyeti ile mahkumiyet kararını veren heyetin farklı olduğunu, bu durumun yüz yüzelik ve doğrudan doğrualık ilkelerini ihlal ettiğini ileri sürerek” istinaf kanun yoluna başvurmuş ancak başvurusu reddedilerek hakkındaki hüküm kesinleştirilmiştir.

Bireysel başvuru üzerine AYM, tanık beyanlarının “başvurucu hakkındaki mahkumiyet hükmüne esas” teşkil ettiğini, “tanıkların dinlendiği celselere katılan hakimler ile başvuru hakkında mahkumiyet kararı veren heyeti oluşturan hakimlerin çoğunluğunun farklı olduğunu”, heyetin üyelerinin çoğunluğunun ilgili olaylar hakkında tutanaklar üzerinden kanaat sahibi olduklarını tespit etmiştir. Bununla birlikte mahkeme bu durumun tek başına adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna varılması için yeterli olmadığını ancak derece mahkemesinin mahkumiyet gerekçesindeki “katılan tanıklarının yansız bir şekilde beyanda bulduklarına ilişkin olarak tam bir vicdani kanaat oluşmuş ve savunma tanıklarının hayatın olağan akışına aykırı ve gerçeğin üzerine örtmeye yönelik beyanlarına itibar edilmeyeceği” ifadelerden yola çıkarak heyetin tutanak üzerinden fakat tanık beyanlarını fiziken dinlemesiyle elde edebileceği gözlem ve izlenimlere dayandığını, bunun da ceza muhakemesindeki doğrudan doğrualık ilkesiyle bağdaşmadığını belirtmiştir.

Ayrıca AYM, kararda davanın sonucu açısından ehemmiyet arz eden tanıkların neden tekrar dinlenilmediği veya bu tanıkların dinlenilmesini imkansız hale getiren ya da aşırı derecede zorlaştıran sebeplerin varlığının tartışılmadığına dikkat çekmiştir. Mahkeme bu gerekçelerle hakkaniyete uygun yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.¹⁶

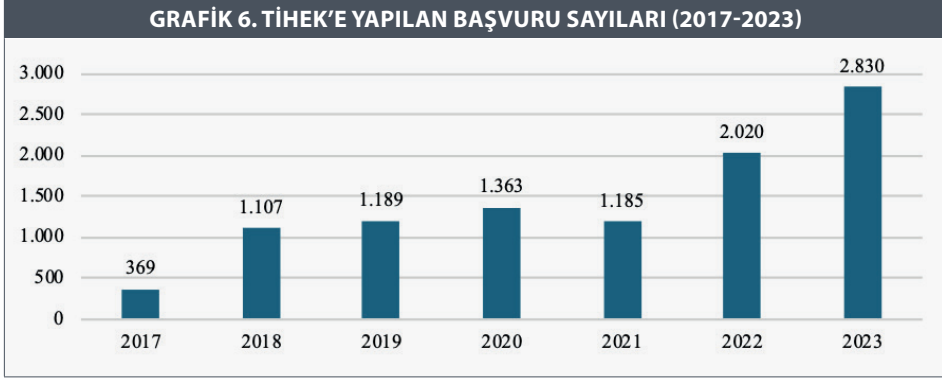
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

6 Nisan 2016 tarihli ve 6701 sayılı Kanun ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) “insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması” fonksiyonunu yerine getirmekle görevlendirilmiştir. TİHEK, insan hakları ihlalleriyle ilgili resen harekete geçebileceği gibi gerçek ve tüzel kişiler de kuruma başvurabilmektedir. TİHEK ayrımcılık yasağının ihlalini tespit etmesi halinde sorumluluğu olan kamu kurum ve kuruluşları, kamu

¹⁶ Başvuru No: 2020/23093, 15/2/2024.

kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri hakkında 141 bin 934 TL'ye kadar idari para cezası uygulama yetkisine sahiptir.

TİHEK'e 2023'te 2 bin 830 başvuru yapılmış ve bunların 2 bin 270'i (yüzde 80,2'si) hakkında hak ihlali iddialarının incelenip çeşitli kararlar verildiği belirtilmiştir.¹⁷ Kurul 2024'te ise 3 Aralık itibarıyla 996 karar verirken bunların 36'sı hakkında ihlal ve 686'sı hakkında kabul edilemezlik kararları vermiştir.¹⁸

TİHEK, “İstanbul Büyükşehir Belediyesinde çalışan personelin haksız nedenlerle işten çıkarılmak suretiyle çalışma hakkının ihlal edildiği ve varsayılan temelde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddialarına ilişkin” resen inceleme başlatmış ve yapılan inceleme neticesinde aldığı 2024/482 numaralı kararda İstanbul Büyükşehir Belediyesinin (İBB) personel değerlendirmesine esas teşkil edecek liyakat ilkesi temelinde nesnel kriterlerin belirlenmediğini ifade etmiştir. Bu kararda “iki yerel seçim arasında işe alınan kişilerin belirli bir siyasi gruba ait olduğunun varsayıldığı, bu varsayım üzerinden yapılan işe alımların adil olarak değerlendirilmediği iddialarıyla işçilerin iş sözleşmesinin sona erdirildiği”, TİHEK tarafından İBB'den “bilgi ve belge sunulması ısrarla talep edilmesine rağmen muhatap tarafından herhangi bir somut bilgi ve belge sunulmadığı ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddialarının çürütülemediği, dolayısıyla 6701 sayılı Kanun'da sayılan ayrımcılık türlerinden biri olan varsayılan temele dayalı ayrımcılığın unsurlarının gerçekleştiği ve muhatap tarafından ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine” varıldığı belirtilmiştir.

Sonuç itibarıyla TİHEK ihlal sonucunda çok sayıda kişinin zarara uğraması, ihlalin ağırlığı ve bilgi verme yükümlülüğünün yerine getirilmemesi gerekçeleriyle ayrımcılık yasağı ve anayasal çalışma hakkının ihlal edildiğine hükmederek İBB'ye 141 bin 934 TL idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.¹⁹

¹⁷ “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2023 Faaliyet Raporu”, TİHEK, s. 13, <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/YoW91ZFt.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

¹⁸ “Kurul Kararları”, TİHEK, <https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/kararlar>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

¹⁹ “Karar Numarası: 2024/482”, TİHEK, 27 Haziran 2024, <https://www.tihek.gov.tr/public/images/kararlar/uv-8zxi.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

TİHEK'in bir diğer kararı başvuruçunun cezaevinde sigara içilmeyen koğuştta kalma talebine ilişkindir. İlgili ceza infaz kurumu "adli suç türüne mensup mahpuslar için iki adet sigara içilmeyen koğuşt tahsis edildiği ancak kurumun tipi ve kapasitesi dikkate alındığında mevcut durumda yeni bir sigara içilmeyen koğuşt açılma imkanının bulunmadığını" ifade etmiştir. Bunun üzerine TİHEK, 2023/2793 numaralı kararıyla "yasal mevzuatta ceza infaz kurumlarında sigara içilmeyen alanların oluşturulmasının kural, sigara içilen alanların oluşturulmasının istisnai olarak düzenlendiği de dikkate alındığında; başvuranın sigara içilmeyen koğuştta kalma talebinin reddedilmesinin kötü muamele yasağının ihlali olduğuna" hükmetmiştir.²⁰

Kamu Denetçiliği Kurumu

2012'de 6328 sayılı Kanun ile kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) bağlayıcı yetkisi bulunmasa da yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına dair kararlar ve TSK'nın sırf askeri nitelikteki faaliyetlerinin dışında idarenin her türlü eylem ve işlemleri hakkında yapılan şikayetleri hukuk ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.

KDK'ye 31 Ekim itibarıyla toplam 236 bin 532 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 78 bin 123'ü hakkında tavsiye ve 19 bin 199'u hakkında da dostane çözüm kararı alınmıştır. Kurumun bağlayıcı karar alma yetkisi bulunmamasına rağmen 2024 itibarıyla kararlarına uyum oranı yüzde 80'e ulaşmıştır.²¹ Bu oran uyuşmazlıkların alternatif çözüm yollarıyla giderilmesinin başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Son olarak Kamu Başdenetçisi Şeref Malkoç'un görev süresinin bitmesi nedeniyle kurumun en üst düzey yöneticisi konumunda olan başdenetçiliğe TBMM Genel Kurulu tarafından eski Yargıtay Başkanı Mehmet Akarca seçilmiştir.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu

Kişisel verilerin korunması ülkemizde 2010 Anayasa değişikliğiyle anayasal hak olarak tanınmış ve 7 Nisan 2016'da Kişisel Verilerin Korunması Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanunla bu alanda uygulanacak temel ilkeler ve veri koruma standartları belirlenmiştir. Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK) kanunun belirlediği görev alanı kapsamında çalışmalar yapmaktadır. Kuruma göreve başladığı 2016'dan 18 Eylül 2024'e kadar 43 bin 665 ihbar, şikayet ve başvuru yapılmış ve bunlardan 42 bin 33'ü (yüzde 96,3'ü) sonuçlandırılmıştır. Kurumun incelemeleri sonucunda toplam 831 milyon 611 bin TL idari para cezası uygulanmıştır.²²

20 "Karar Numarası: 2024/695", TİHEK, 20 Ağustos 2024, <https://www.tihok.gov.tr/public/images/kararlar/dq29y3.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2024).

21 "31 Ekim 2024 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Toplantı Tutanağı", TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 17, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/4013>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2024).

22 İsmet Karakaş, "KVKK, 42 Binden Fazla İhbar, Şikayet ve Başvuruyu Sonuçlandırdı", Anadolu Ajansı, 18 Eylül 2024.

KVKK geride bıraktığımız yılda 125 gigabyte veri sızıntısı iddiaları üzerine sosyal medya platformu Twitch hakkında resen inceleme başlatmış, yaptığı inceleme sonucu “veri sorumlusunun sistemdeki problemleri ortadan kaldıracak yapılandırmaları uygularken yeterli özeni göstermediğini, ihlal meydana gelmeden önce alınması gereken güvenlik önlemlerinin veri ihlali sonrası alındığını, risk ve tehditlerin belirlenmesinde yetersiz kalındığını”, ihlalden Türkiye’de mukim 35 bin 274 kişinin etkilendiğini tespit ederek bu sosyal medya platformu hakkında “kişisel verilerin hukuka aykırı işlenmesini önlemek amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli teknik ve idari tedbirleri alma yükümlülüğüne aykırı hareket sebebiyle 1 milyon 750 bin TL, veri ihlali hakkında bildirimde bulunulmaması nedeniyle de 250 bin TL olmak üzere toplam 2 milyon TL idari para cezası uygulanmasına” karar vermiştir.²³

KVKK bir diğer sosyal medya platformu X hakkında da platformun “güvenlik ve emniyet amacıyla kullanıcılarından temin edilen e-posta adresi veya telefon numaralarının, kendilerine ait reklamcılık sistemlerinde yanlışlıkla reklam amaçlı kullanıldığı” duyurusu üzerine yine resen inceleme başlatmış, kişisel verilerin reklam amaçlı kullanılmasının kişisel verilerin işlenmesine ilişkin 6698 sayılı Kanun’un 4. maddesinde yer alan “hukuka ve dürüstlük kurallarına uygun olma” ve “işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olma” koşullarına aykırı olduğunu belirtmiş, kişisel verileri hukuka aykırı olarak işlediği, kanun gereğince uygun güvenlik düzeyini sağlamaya ilişkin gerekli teknik ve idari tedbirleri almadığı ve “veri güvenliğine yönelik yükümlülüklerini” yerine getirmediği gerekçesiyle X hakkında 1 milyon 470 bin TL idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.²⁴

23 İsmet Karakaş, “KVKK’dan Sosyal Medya Platformu Twitch’e Veri Sızıntısı Nedeniyle 2 Milyon Lira Ceza”, Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2024.

24 İsmet Karakaş, “KVKK’dan Sosyal Medya Platformu X’e 1 Milyon 470 Bin Lira İdari Para Cezası”, 14 Kasım 2024.